T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
KALKINMA İKTİSADI VE İKTİSADİ BÜYÜME BİLİM DALI

SERMAYE BİRİKİMİ VE SERMAYE FRAKSİYONLARI SENTEZİNDE KAMU KESİMİ ETKİNLİĞİNDEKİ DEĞİŞİM: 1980 SONRASI DÖNEMDE TÜRKİYE'DE ÖZELLEŞTİRME

Doktora Tezi

BİLAL KARGI

İstanbul, 2010

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
KALKINMA İKTİSADI VE İKTİSADİ BÜYÜME BİLİM DALI

SERMAYE BİRİKİMİ VE SERMAYE FRAKSİYONLARI SENTEZİNDE KAMU KESİMİ ETKİNLİĞİNDEKİ DEĞİŞİM: 1980 SONRASI DÖNEMDE TÜRKİYE'DE ÖZELLEŞTİRME

Doktora Tezi

BİLAL KARGI

Tez Danışmanı; PROF. DR. MÜFİT AKYÜZ

İstanbul, 2010

Marmara Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Tez Onay Belgesi

İKTİSAT Anabilim Dalı KALKINMA İKTİSADI VE İKTİSADİ BÜYÜME Bilim Dalı Doktora öğrencisi BİLAL KARGI nın SERMAYE BİRİKİMİ VE SERMAYE FRAKSİYONLARI SENTEZİNDE KAMU KESİMİ ETKİNLİĞİNDEKİ DEĞİŞİM:1980 SONRASI DÖNEMDE TÜRKİYE'DE ÖZELLEŞTİRME adlı tez çalışması ,Enstitümüz Yönetim Kurulunun 19.07.2010 tarih ve 2010-14/20 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oybirliği/~~oyçokluğu~~ ile Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

		Öğretim Üyesi Adı Soyadı	İmzası
Tez Savunma Tarihi	:	26/08/2010	
1) Tez Danışmanı	:	**PROF. DR. MÜFİT AKYÜZ**	
2) Jüri Üyesi	:	**PROF. DR. MEHMET RIZA TÜRKAY**	
3) Jüri Üyesi	:	**DOÇ. DR. EMEL YURT**	
4) Jüri Üyesi	:	**PROF.DR.SELAHATTİN GÜRİŞ**	
5) Jüri Üyesi	:	**PROF.DR.TARGAN ÜNAL**	

GENEL BİLGİLER

İsim ve Soyisim	: Bilal KARGI
Anabilim Dalı	: İktisat
Programı	: Kalkınma İktisadı ve İktisadi Büyüme
Tez Danışmanı	: Prof. Dr. Müfit AKYÜZ
Tez Türü ve Tarihi	: Doktora – Temmuz 2010
Anahtar Kelimeler	: Büyüme, Kalkınma, Kamu Kesimi Etkinliği

ÖZET

SERMAYE BİRİKİMİ VE SERMAYE FRAKSİYONLARI SENTEZİNDE KAMUSAL ETKİNLİK: 1980 SONRASI DÖNEMDE TÜRKİYE'DE ÖZELLEŞTİRME

Dünya ekonomisi yaklaşık son yüzyılda, kapitalist üretim tarzının hakimiyetiyle birlikte çok hızlı bir gelişme göstermiştir. Buna bağlı olarak, kapitalist birikim tarzı, belli bir değer teorisinden beslenmektedir. Bu değer teorisi yani, değer üreten mekanizma, kapitalizmin krizleri ile birlikte dönüşümler gösterebilmektedir ki, Fordist ve Post-Fordist Üretim bu dönüşümün odak noktalarıdır. Bunun dışında dünya ekonomisi ve ulusal ekonomiler, dalgalanmalar da yaşamaktadır. Bu kriz ve dalgalanma dönemleri itibariyle kamu kesimi de etkinliklerini, süreci besleyecek ve devamlılığını temin edecek biçimde dönüşümler geçirmektedir. Özellikle Keynesyen iktisatta da görüldüğü gibi, belli bir aşamada kamu kesiminin etkinlikleri hemen her alanda kendini gösterebilirken, son dönemlerde kamu kesiminin etkinliklerinin formunu değiştirdiği de görülmektedir ki, özelleştirme de bu dönüşüm için gösterebilecek en belirgin örnektir. Kamu kesimi etkinliklerinin dönüşümüne verilen özelleştirme uygulamaları aynı zamanda da sermaye fraksiyonları ve sektörel gelişmelerle de paralel bir ilişki içindedir. Diğer bir deyişle, sermaye birikim sürecini farklı formlarda destekleyen kamu kesimi, özelleştirmeyi de farklı sektörel ve fraksiyonel gelişmelere uyumlu olarak gerçekleştirerek sürekli bir dönüşüm halindedir.

GENERAL KNOWLEDGE

Name and Surname	: Bilal KARGI
Field	: Economics
Programme	: Development Economics and Economic Growth
Supervisor	: Proffesor Müfit AKYÜZ
Degree Awarded and Date	: Phd. – August 2010
Keywords	: Growth, Development, Public Economicy

ABSTRACT

PUBLIC EFFECTIVENESS IN THE SYNTHESIS OF CAPITAL ACCUMULATION AND CAPITAL FRACTIONS: PRIVATIZATION IN TURKEY AFTER 1980 PERIOD

In the last century world economy has grown very fast with the domination of capitalistic production manner. Related to this kind of capitalist accumulation is fed from a value theory. This value theory that is to say value producing mechanism can point out transformations with the capitalism crisis that Fordist and Post-Fordist production is focal point of this transformation. Furthermore world economy and national economies experience floating. Public sector is also experience transformations in order to support their efficiency, process and assure the continuity within this crisis and floating periods. Especially as seen in Keynesian economy in obvious stage public sector effectiveness can show themselves in all areas but at recent periods public sector effectiveness changed its form and also privatization is the clearest example. The privatization practices given to public sector effectiveness transformation are in parallel relation with capital fractions and sector progressions at the same time. In other words, the public sector which is supporting capital accumulation in different forms and also in continuous transformation by making privatizations harmonious with different sector and fractional progressions.

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

TABLOLAR LİSTESİ vii
GRAFİKLER LİSTESİ viii
KISALTMALAR xi

GİRİŞ 1
1. Paradigma, Yöntembilimsel Kapsam ve Önermeler 1
2. Tezin Konusu, Amacı ve Önemi 24
3. Yöntem, Kavramsal Çerçeve ve Varsayımlar 29

I. BÖLÜM
BİRİKİM TEORİLERİNDE STRATEJİ VE POLİTİK KAVRAMLAR

1. Değer Biçimi ve Sermaye Birikimi **37**
1.1. İktisadi Gelişmenin Dönemlendirilmesi 45
1.2. Kapitalist Gelişme ve Kapitalizmin Dönemlendirilmesi 58
1.3. Basit ve Genişletilmiş Yeniden Üretim 69
1.4. Sermayenin Yoğunlaşması ve Merkezileşmesi 77
2. Epistemolojik Belirlenim **78**
2.1. Strateji Kavramı 81
2.2. Politika Terimi 85
2.3. Kalkınma ve Birikim 88
2.4. Kalkınma, Birikim ve Strateji 87
3. Sermaye Birikimi Stratejileri **92**
3.1. Tercih-Dönemsellik Sorunu 94
3.2. İçe-Dönük Birikim Stratejisi 98
3.3. Dışa-Dönük Birikim Stratejisi 103
4. Azgelişmişlik Kavramı Üzerine **106**
5. Başarısızlıklar Üzerine: Kalkınma İktisadı **109**
6. Kapitalizmin Genişlemesi **127**

II. BÖLÜM
BÜYÜME, BİRİKİM VE KAMU KESİMİ: KONJONKTÜR VE SERMAYE FRAKSİYONLARI

1. Genel Olarak Büyüme ve Birikim **136**
2. Artı Değerin Oluşumu ve Genel Olarak Birikim **141**
2.1. Klasik Birikim Açıklaması 145
2.2. Marksist Birikim Açıklaması 148

2.3. Neo-Klasik Birikim Açıklaması 152
2.4. Keynes[yen] Birikim Açıklaması 153
3. Doğal Birikim Süreci Olarak Piyasa 158
3.1. Sermaye Birikim Süreçleri 160
3.2. Devlet ve Piyasa: Analitik Belirlenim 162
3.3. Devlet: En İyi Teoriler 164
3.4. Mikro Temeller: Firma Davranışları 166
3.4.1. Standart Firma Davranışları: Ana Akım Teori 167
3.4.2. Standart-Dışı Firma Davranışları: Alternatif Teori 169
4. Sermaye Birikim Süreçleri ve Devlet 170
4.1. Neo-Klasik Kuram ve Piyasa Başarısızlığı 176
4.2. Refah Devleti ve Refah Ekonomisi 178
5. Birikim Sürekliliğinden Sapmalar/Kırılmalar 184
5.1. Konjonktürel Dalgalanmalar 186
5.2. Klasik Konjonktür Teorileri 191
5.3. Marksist Dalgalanma [Kriz] Açıklamaları 193
5.4. Keynes[yen] Konjonktür Teorisi 197
5.5. Reel Konjonktür Teorisi 202
6. Kamu Kesimi Etkinlikleri Üzerine Tartışmalar 204
6.1. Liberal İktisat 206
6.1.1. Hayek, Buchanan ve Kamusal Tercihler 208
6.1.2. Asil-Vekil İlişkisi/Çelişkisi 214
6.2. Radikal (Marksist) İktisat 217
6.3. Kurumsal İktisat 222
6.4. Siyasal İktisat 226
7. Sermaye Fraksiyonları ve Fraksiyon Devresi 228
7.1. Hegemonya, Hakimiyet (Egemenlik) ve Gramsci 229
7.2. Ekonomik Hegemonya/Egemenlik ve Fraksiyonlar 231
7.3. Sermaye Fraksiyonları 233
7.4. Değer, Birikim ve Fraksiyonların Doğal Gelişimi/Dizilimi 234
7.5. Jessop'un Bazı Kavramları 236

III. BÖLÜM
TÜRKİYE'DE KONJONKTÜR, SERMAYE FRAKSİYONLARI VE ÖZELLEŞTİRME

Giriş 241
1. Kamu Mülkiyeti ve Etkinliği Yaklaşımları 246
1.1. Kamu Mülkiyeti ve Etkinliği 247
1.2. Özelleştirme Kavramı: Tanım ve İçerik 254
1.3. Amaçlar ve Nedenler 257
1.3.1. Özelleştirmenin Genel Amaçları 258
1.3.2. Özelleştirmenin Özel Amaçları 260
1.3.3. Politik Aktörlerin Algısı 260
2. Pratik ve Pragmatik Alanda Türkiye'de Özelleştirme 262
3. Kamu İktisadi Teşekküllerinde Aktörler 266
4. Türkiye Özelinde Özelleştirme 268

4.1. Perspektif 268
4.2. Politik-Kuramsal Dayanaklar 270
4.2.1. Kamu Mülkiyetinin Ortaya Çıkışına Yönelik Tezler 271
4.2.2. Amaç ve Kapsamlar 272
4.3. Yasal Dayanaklar ve Çerçeve 275
4.4. Özelleştirme Yöntemleri 277
4.5. Ekonomide Devletin Boyutları ve KİT'ler 283
5. Türkiye'de Konjonktür Devreleri 287
5.1. Veri Seti ve Yöntem 287
5.1.1. Granger Nedensellik Testleri 289
5.1.2. Korelasyon İlişkileri 290
5.1.3. Altıncı Derece Polinom Fonksiyon 291
5.2. Küresel Konjonktür Devreleri 292
5.3. Türkiye'de Konjonktür Devreleri 299
5.4. Türkiye'de Sermaye Fraksiyonları Devreleri 315

SONUÇ VE GENEL DEĞERLENDİRME 339
EKLER 347
KAYNAKÇA 350

TABLOLAR LİSTESİ

			Sayfa No.
Tablo 1.1	**:**	Strateji Haritası	83
Tablo 1.2	**:**	Kalkınma Düşüncesinin Evrimi	114
Tablo 3.1	**:**	Özelleştirme Yöntemlerine Göre Gelirler ($)	280
Tablo 3.2	**:**	Ekonominin Genel Yapısı ve Özelleştirme	282
Tablo 3.3	:	Özelleştirme Kapsamındaki Kuruluşlar ve GSYİH (ABD Doları)	284
Tablo 3.4	**:**	OECD Ülkeleri GSYİH, ONS Altın ve Brent Petrol Korelasyonları	293
Tablo 3.5	**:**	Granger Nedensellik Testi Sonuçları (GSYİH, Ons, Varil)	299
Tablo 3.6	**:**	Granger Nedensellik Testi Sonuçları (GSYİH, Sektörler)	310
Tablo 3.7	**:**	Granger Nedensellik Testi Sonuçları (Sektörler, GSYİH)	311
Tablo 3.8	**:**	Granger Nedensellik Testi Sonuçları (KKO, Sektörler)	312
Tablo 3.9	**:**	Granger Nedensellik Testi Sonuçları (SSO, Sektörler)	313
Tablo 3.10	**:**	Granger Nedensellik Testi Sonuçları (GSYİH, KKO, SSO)	314
Tablo 3.11	**:**	Granger Nedensellik Testi Sonuçları (KKO, SSO, GSYİH)	315

GRAFİKLER LİSTESİ

		Sayfa No.
Grafik 3.1 :	Toplam Özelleştirme Gelirleri: 1986-2009 Yıllık Veriler. (Milyon $)	281
Grafik 3.2 :	Türkiye'de Özelleştirme Gelirleri (ABD Doları-% Değişme)	285
Grafik 3.3 :	Türkiye'de Özelleştirme Gelirleri (ABD Doları)	286
Grafik 3.4 :	OECD Ülkeleri GSYİH Artış Oranları: 1980-1:2009-4 Çeyreklik Verileri.	294
Grafik 3.5 :	Brent Tipi Petrol Fiyatları ABD/Varil (1985:01-2009:04 Çeyrekler) Fiyatı ($):1980-1:2009-4 Çeyreklik Verileri	295
Grafik 3.6 :	Londra Borsası 1 Ons Fiyatı ($):1980-1:2009-4 Çeyreklik Verileri.	296
Grafik 3.7 :	OECD Ülkeleri Büyüme Oranları ve Ons Altın Fiyatları Çeyreklik Veriler 1980:01-2009:04	297
Grafik 3.8 :	OECD ve Türkiye. Panel A: OECD. Panel B: Türkiye. 1988:01-2009:03 Çeyreklik Veriler. Geçen Yılın Aynı Çeyreğine Göre Oransal Değişme	301
Grafik 3.9 :	GSYİH. 1988:01-2007:03 ve 1999:01-2009:04 Çeyreklik Veriler. Geçen Yılın Aynı Çeyreğine Göre Oransal Değişme-2009:04 Çeyrekler)	302
Grafik 3.10 :	GSYİH. Panel A: 1999:01-2009:04 ve Panel B:1988:01-2007:03 Çeyreklik Veriler. Geçen Yılın Aynı Çeyreğine Göre Oransal Değişme	303
Grafik 3.11 :	Türkiye'de Toplam Kapasite Kullanım Oranı: 1985-1:2009-4 Çeyreklik Verileri	304
Grafik 3.12 :	Kapasite Kullanım Oranları. Panel A: Toplam. Panel B: Kamu Kesimi. Panel C: Özel Kesim. 1987:01-2009:04 Çeyreklik Veriler.	306
Grafik 3.13 :	Sabit Sermaye Oluşumu 1988:01-2007:03 ve 1999:01-2009:04 Çeyreklik Veriler. Geçen Yılın Aynı Çeyreğine Göre Oransal Değişme	307

Grafik 3.14 : Sabit Sermaye Oluşumu. Panel A: 1999:01-2009:04.Panel B: 1988:01-2007:03 Çeyreklik Veriler. Geçen Yılın Aynı Çeyreğine Göre Oransal Değişme 308

Grafik 3.15 : GSYİH. 1988:01-2007:03 ve 1999:01-2009:04 Çeyreklik Veriler. Geçen Yılın Aynı Çeyreğine Göre Oransal Değişme 318

Grafik 3.16 : GSYİH. Panel A: 1999:01-2009:04 ve Panel B:1988:01-2007:03 Çeyreklik Veriler. Geçen Yılın Aynı Çeyreğine Göre Oransal Değişme 320

Grafik 3.17 : Sanayi Sektörü. 1988:01-2007:03 ve 1999:01-2009:04 Çeyreklik Veriler. Geçen Yılın Aynı Çeyreğine Göre Oransal Değişme 321

Grafik 3.18 : Sanayi Sektörü. Panel A: 1999:01-2009:04 ve Panel B:1988:01-2007:03 Çeyreklik Veriler. Geçen Yılın Aynı Çeyreğine Göre Oransal Değişme 322

Grafik 3.19 : Tarım Sektörü. 1988:01-2007:03 ve 1999:01-2009:04 Çeyreklik Veriler. Geçen Yılın Aynı Çeyreğine Göre Oransal Değişme 324

Grafik 3.20 : Tarım Sektörü. Panel A: 1999:01-2009:04 ve Panel B:1988:01-2007:03 Çeyreklik Veriler. Geçen Yılın Aynı Çeyreğine Göre Oransal Değişme 325

Grafik 3.21 : Ticaret Sektörü. 1988:01-2007:03 ve 1999:01-2009:04 Çeyreklik Veriler. Geçen Yılın Aynı Çeyreğine Göre Oransal Değişme 326

Grafik 3.22 : Ticaret Sektörü. Panel A: 1999:01-2009:04 ve Panel B:1988:01-2007:03 Çeyreklik Veriler. Geçen Yılın Aynı Çeyreğine Göre Oransal Değişme 327

Grafik 3.23 : Ulaştırma-Haberleşme Sektörü. 1988:01-2007:03 ve 1999:01-2009:04 Çeyreklik Veriler. Geçen Yılın Aynı Çeyreğine Göre Oransal Değişme 329

Grafik 3.24 : Ulaştırma-Haberleşme Sektörü. Panel A: 1999:01-2009:04.Panel B: 1988:01-2007:03 Çeyreklik Veriler. Geçen Yılın Aynı Çeyreğine Göre Oransal Değişme 330

Grafik 3.25 : İnşaat Sektörü. 1988:01-2007:03 ve

1999:01-2009:04 Çeyreklik Veriler. Geçen Yılın Aynı Çeyreğine Göre Oransal Değişme 331

Grafik 3.26 : İnşaat Sektörü. Panel A: 1999:01-2009:04.Panel B: 1988:01-2007:03 Çeyreklik Veriler. Geçen Yılın Aynı Çeyreğine Göre Oransal Değişme 333

Grafik 3.27 : GSYİH ve Sektörel Dalgalanmaları Panel A: GSYİH. Panel B: Sanayi. Panel C: Tarım. Panel D: Ticaret. 1988:01-2007:03 Çeyreklik Veriler. Önceki Yılın Aynı Çeyreğine Göre Oransal Değime. 335

Grafik 3.28 : GSYİH ve Sektörel Dalgalanmaları: Panel A: GSYİH. Panel E: Ulaştırma-Haberleşme. Panel F: İnşaat. 1988:01-2007:03 Çeyreklik Veriler. Önceki Yılın Aynı Çeyreğine Göre Oransal Değime. 336

Grafik 3.29 : GSYİH İçindeki Payları İtibariyle; Kırmızı Hizmetler, Pembe Sanayi ve Siyah Tarım. 1968-2006 Dönemi Yıllık Veriler. 338

KISALTMALAR

ABD	Amerika Birleşik Devletleri
Akt.	Aktaran
Anl.	Anlatan
Ar-Ge	Araştırma-Geliştirme
Bkz.	Bakınız
Çev.	Çeviren
Drl.	Derleyen
ECLA	Latin Amerika İçin İktisadi Komisyon
EMU	Emeğin Marjinal Ürünü
ESA	Avrupa Hesaplar Sistemine
EVDS	Elektronik Veri Dağıtım Sistemi
GSYİH	Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
İİS	İthal İkameci Sanayileşme
KHK	Kanun Hükmünde Kararname
KİT	Kamu İktisadi Teşekkülleri
KKBG	Kamu Kesimi Borçlanma Gereği
KKO	Kapasite Kullanım Oranı
MAİ	Çok Taraflı Yatırım Anlaşması
ODTÜ	Ortadoğu Teknik Üniversitesi
OECD	Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü
ÖİB	Özelleştirme İdari Başkanlığı
ÖKKBG	Özelleştirme Kapsamındaki Kuruluşların Borçlanma Gereği
Sa.	Sayfa Aralığı
SMU	Sermayenin Marjinal Ürünü
SNA	Birleşmiş Milletler Ulusal Hesaplar Sistemi
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
SSO	Sabit Sermaye Oluşumu
TCBHM	Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı
TCMB	Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
TDK	Türk Dil Kurumu
TEDAŞ	Türkiye Elektrik Dağıtım Anonim Şirketi
THY	Türk Hava Yolları
TOKİ	Toplu Konut İdaresi
TÖG	Toplam Özelleştirme Gelirleri
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu

GİRİŞ

1. Paradigma, Yöntembilimsel Kapsam ve Önermeler

Bilimsel çalışmalarda "Giriş", o çalışmanın kalbi niteliğindedir ve çalışmanın karakteristiğini bütüncül bir çerçeve içinde sunmalıdır. Bu bütünlüğü oluşturan üç ana elementtir; değerler dizisi ve bütünü olarak çalışmanın paradigması; Gözlemlenen olguya ilişkin mevcut statik durum; Olguya, tanımlanan paradigma ile yapılan yeni gözlemle ortaya çıkan imgelem.

Değerler bütünü ve dizisi olarak Paradigma, herşeyden önce bir bilgi felsefesi ve kuramı olarak epistemoloji içermelidir. *İkincisi* kavram üreten önermelerin yapısıyla birlikte semantik/anlam bilim ve nihayet *Üçüncü* olarak tarih felsefesinden oluşturulabilir. Bu elemanlardan oluşturulan bir paradigma, gözlemcinin olguyu hangi yönden gözlemlediğine ve gözlemcinin kendisinin de hangi konumda olduğunu açıklıkla belirlemeye dönüktür. Böylelikle önermeler arasındaki bağlantıları sağlayacak olan mantık dizgesi daha baştan açıklanmış olacaktır. Böylelikle araştırılan olguya ilişkin, olgunun nasıl bir olgu olarak tanımlandığı ve gözlemcinin hangi mekanizmalarla olguyu nasıl gözlemleyeceği belirlenmiş ve belirtilmiş olacaktır.

Paradigmanın birinci unsuru olarak bilgi kuramı, herhangi bir kavrama ilişkin içerdiği bilgiyi sorgulamaya yönelik eleştirel bir dil oluşturmayı salık verir.

İkinci unsur, semantik-anlam bilim, herhangi bir olgunun gözlemlenmesi ile oluşturulan kavramların dinamik bir karakter içerdiğini ön-varsaymaktadır. Nitekim, sosyal bilimlerde olguların niteliği sonsuz varyasyonlarda devinim içindedir ve sosyal olgu da kavram da bu devinimle içsel bütünlük halindedir. Tarihin herhangi bir noktasında ortaya çıkan bir sosyal olgu; bir kavram ile açıklanmaya çalışan aynı olgunun tarihin daha ileri bir aşamasında tekrar ortaya çıktığında farklılıklar içerecektir. Bu

nedenle, gözlemlenen ilk olgu için geliştirilen kavram, olgudaki devinime paralel olarak içeriğini sürekli değiştirmektedir. Örneğin tarihin herhangi bir noktasında ortaya çıkmış bir olguya ilişkin kavram, aynı zaman diliminde olumlu bir kavram olarak ele alınabilecekken, ilerleyen zaman dilimlerinde, olguda meydana gelen değişimle bağlantılı olarak olumsuz bir anlama bürünebilecektir. Hatta birbirine göre tamamen farklı anlam yükleri dahi içerebilecektir.

Tarih felsefesi ise; araştırılan olgunun belli tarihsel koşullar altında gözlenen nedensellik ilişkilerinin karakterini ima etmektedir. Ve bu karakter dinamiktir. Dolayısıyla, herhangi bir bilimsel çalışma aşkın veri üretemeyecektir. Bu nedenle dinamik ilişkiler setine vurgu yapabilmenin yanında, olgunun, olgular uzayındaki hareketinin yalnızca bir kesitini alarak, diğer koşullardan soyutlanmış statik bir analize yönelinmelidir. Böylelikle dinamik süreçlere yönelik ön-bilgi üretilebilmiş ve daha sonraki çalışmalara veri temin edebilmiş olunacaktır. Kaldı ki, dinamik sürecin tamamına hitabetme iddiasındaki bir çalışma, sosyal bilimlerin sonsuz değişken varyasyonları arasında sıkışabilecektir. Tarihsel kesitlere ilişkin önermeler içeren bilimsel çalışmalar, bilim teriminin sürekliliğini ve bütüncüllüğünü de vurgulamış olacaktır.

Dolayısıyla "Giriş", "ne" yapıldığına ve "neden" yapıldığına ilişkin ölçekli bir bilgi bütününü içermelidir. Analiz ve sentezin "nasıl" yapıldığı ise, çalışma metninin sonraki bölümlendirilmiş kısmında yer almalıdır. Kısacası "Giriş", gözlemcinin yöntemi ve felsefi/düşünsel kabullerine ilişkin bir ön-söylem katakterini taşımaktadır.

Yukarıdaki pasajlar çerçevesinde bu "giriş" yazısı üç ana konuyu içermektedir. Bunlardan *İlki*, "genel görünüm" olarak özelleştirme kavram ve sorunsalının mevcut çerçevesini çizmektedir. Bunu yaparken, pragmatik kabullerin genel tanımlamaları ve bu tanımlamaları eleştiriye açık noktaları ana hatları ile ortaya konulmaktadır. *İkinci* olarak ise, bu tez çalışmasının analiz yöntemlerini sergilemek ve felsefi kabuller ile oluşturmaya çalışacağı epistemolojik altyapının çerçevesini belirlemektedir. *Üçüncü* ve son olarak,

çalışmanın genelinde gösterilmeye çalışılacak olan, bağlantıları belirterek, ortaya konulacak iddialar ve bu iddiaların analiz yöntemleri açıklanmaktadır. Buna ek olarak da, çalışmadaki bölümlerin içerdiği genel konulara ilişkin önermelere değinilmektedir. Bu içerik, çalışmanın bütünü hakkındaki içeriğin ve yöntemin genel bütünlüğünü belirtmeye çalışmaktadır.

Son yirmi yıla yakın bir zamanda, yoğun bir "özelleştirme" söylemi göze çarpmaktadır. Bunun çeşitli nedenleri vardır. Ancak özellikle 24 Ocak Kararları ile benimsenen dışa açık büyüme modeline geçiş (bu tarihsel olarak özgül bir karar mıdır yoksa, tarihsel olarak şartları oluşturulmuş bir aşama geçişi midir?), büyüme ve kalkınma algısındaki dönüşüme dayandırılabilmektedir. Buna göre, kamu kesimine ait iktisadi teşekküllerin özel sermayeye devri piyasa mekanizmasına yönelik bir büyüme/kalkınma sürecini öngörmektedir. Böylelikle, kamu kesiminde meydana gelen birikim, özel kesimin verimliliği ile birleştirilerek, büyüme ve kalkınma gerçekleştirilebilecektir.

Ana Akım İktisat alanında özelleştirme bir "mülkiyet değişimi", "mülkiyet dönüşümü" olarak algılanmamaktadır (Beesley ve Littlechild, 2009, s.3). Bu nedenle de özelleştirme üzerine yapılan analizler pragmatik/faydacı bir perspektif benimsemektedir. Çünkü, piyasaların verimliliğini arttırmanın ön-koşulu, devlet etkinliğini azaltmaktır ki, devlet mülkiyetinin özel sektöre kayması, bu varsayımın doğal bir gerekliliği olarak görülür. Bu bağlamda özelleştirme için belli gerekçeler ortaya konulmuştur. Bu gerekçeler ana hatlarıyla, ideolojik, pragmatik, ticari ve popülist başlıkları altında değerlendirilmektedir (Savas, 2008, s.2). Piyasa mekanizmasına dışsal olan kamu mülkiyetinin özelleştirilmesi, doğal duruma geçiş olarak algılanmaktadır.

Ancak, özelleştirme için öne sürülen bu gerekçelerden önce, özelleştirmeye esas olan kuruluşların "doğma" gerekçeleri daha dikkat çekicidir. Çünkü ilk anlamıyla özelleştirme, "var olan bir kamu/devlet kurumunu, özel sektöre/piyasa aktörlerine devretmek" anlamını taşır ancak, o kurumların "doğmasını yani, kamu kesimi elinde nasıl oluştuğunu" ve "var

olan"ın varlık gerekçesini ihmal eder. Çünkü ana akım iktisada göre, kamu mülkiyeti doğal olmayan bir durumdur ve özelleştirme, bu "doğal olmayan durumun" doğal hale gelmesidir. Nitekim devlet, doğal olmayan ve müdahalelerde bulunarak işleyişini bozduğu ve sınırladığı piyasa mekanizmasına dışsal bir yapıdır. Özellikle neo-klasik iktisatta "denge kuramsal olarak otomatiktir […] kriz mantıken olanaksızdır [… ve] piyasaların iyi işlememesi devlet müdahalelerinin büyük bir kısmının iyi sonuç vermemesi"ne (Rosier, 1994, s.29) dayanmaktadır ve devlet etkinliklerini en azından kuramsal olarak tamamen dışlamaktadır. Ancak Sweezy'nin belirttiği gibi, "Devletin iktisadi süreçte çok önemli bir rol oynadığını inkar edecek ancak birkaç kişiye rastlanır. Bununla beraber, devletin iktisat teorisinden uzak tutulabileceğini ve de tutulması gerektiğini söyleyenler çoktur" (Sweezy, 2007, s.239). Bu aslında görüngü/olgu ile teori arasındaki kopukluğu ortaya koymaktadır.

"Doğal" olanın ne olduğu ve nasıl işlediği üzerine yoğun bir tartışma olmasının yanında, genel olarak analizin orijinine faydacı mantık yerleştirilmelidir. Ancak Aristoteles'ten beri süre gelen "özcü" gelenek, nesnelerin ortak özleri olduğunu, bunun doğal olduğunu varsayar.

Neo-klasik iktisat, 18 ve 19. Yüzyılın paradigmalarının da etkisi ile fizik bilimlere öykünmesi nedeniyle nesnelerin yani, kararlı birimlerin kararlı davranışları üzerinden hareket ederek, insan ve daha genel olarak da toplum davranışlarını mekanik-determiniztik ilerleyiş modelleri ile açıklanabileceklerini öngörmekte idi. Ancak Simmel ve Marks'ın tarih anlayışları birleştirilecek olursa –ki çalışmanın içinde temel tarih algısını bu bileşim şekillendirmektedir- iktisadi kararlar her zaman aynı sonuçları vermeyebilecektir. Dolayısıyla, bir özelleştirme uygulaması her ekonomi içinde farklı sonuçlar verebilmektedir ve öngörülen "piyasaların işleyişi önündeki engellerin kaldırılması" sonucunu doğurmayabilecektir. Hatta farklı ekonomiler için taban tabana zıt sonuçlar dahi ortaya çıkabilecektir.

Özelleştirmeden beklenen ana sonuç ise 'tüketici faydasını maksimize' (Beesley ve Littlechild, 2009, s.1) etmek ve optimal kaynak

kullanımını sağlamak temel düşüncesindedir. Özelleştirmenin gerçekleşmesi ile piyasa aktörleri daha etkin hale gelebilecek, yeni kâr ve yatırım imkanları bulabilecek ve zaten rasyonel olan bu aktörler faydalarını –çıkarlarını- maksimize edebileceklerdir. Ancak piyasanın, aktörlerin özgür hareketlerini kısıtlayan etkenlerce denetleniyor olması veya müdahaleye uğruyor olması, bu maksimize girişiminin önündeki bir engeldir. Nihai amaç olarak ise, piyasa mekanizmasının etkinliğinin artması için gerekli olan, piyasa güçlerinin etkinliğinin artırılmasıdır: Sonuçta da maksimum fayda sağlanacaktır. Yani, neo-klasik iktisadın varsayımlarına yaklaşmaktır ki; rekabet şartları altında müdahale edilmeyen piyasada rasyonel aktörlerin hareket serbestisi (Guerrien, 1999, s.7-12) altında en etkin kaynak kullanımını sağlayacaktır. Ancak burada şu husus dikkat çekicidir: Piyasa doğal bir mekanizmadır ve ancak o doğallığa, doğal olmayan bir müdahaleden dolayı işlerliği aksamaktadır, bozulmaktadur. O halde, gerçekte mümkün olabileceği yalnızca "tasarlanan" bir piyasa mekanizması için, o mekanizmanın mükemmel işleyeceği "varsayılan" ve fakat gerçeklik alanında karşılığını bulamamış/bulmamış bazı özel şartları gerçekleştirme girişimi olarak değerlendirilebilir. Sonuç olarak deneyimlenmemiş ancak tasarlanmış bir piyasa mekanizmasına ulaşılmaya çalışılmaktadır.

Esasen, "ortak iyi" kavramından dikkatlice kaçınan liberal öğreti, piyasa mekanizmasının kusursuz işleyeceğini, yukarıda bahsedilen varsayımlara dayandırmakla birlikte, bireylerin aritmetik toplamı olan toplumda, her bir birey için "farklı iyi"ler söz konusudur. Piyasa, bu "farklı iyi"lere karşı tarafsız bir mekanizmadır ki, otoriter ve totaliter sonuçlar doğmasın (O'Neil, 2001, s.35) ve mekanizma "farklı iyi"lerin optimal bir sonucuna kendiliğinden ulaşsın. Bu tasarımlama ve onun varsayımlarının "doğal" olduğu düşüncesi, ana akım iktisadın temel yöntemidir. Neo-klasik iktisadın varsayımlarına yaklaşmak, aslında bir tasarım olarak "doğal düzen"in, doğal olarak varolmadığını, aksine, o düzeni kuracak unsurlara göre gerçeklik alanını tasarımlamaya dayandığını da göstermektedir. Nitekim, "ortak iyi" düşüncesi salık verilmemiş bir toplumda, bireysel "iyi"lerin çekişmelerini, tarafsız olarak düzenleyecek piyasa, ancak aktörlerin

özsel nitelikleri itibariyle birbirlerine en azından benzer olmalarını örtük olarak gerekli kılar. İlk bakışta görünürdeki bu ortak nitelik bireysel özgürlüklerdir.

Neo-klasik iktisat bireysel özgürlüklerin genişlemesi için kamusal faaliyetlerin alanının daralmasını öngörür. Bu da bireysel özgürlüklerin artması anlamına gelecektir. Dolayısıyla da özelleştirme yalnızca ekonomik bir araçtır, ve sadece bir ekonomi politikasıdır. Ancak diğer ekonomi politikaları gibi, hükümetlerin üslendiği politik riskler arasında diğerlerine göre daha fazla etkisi olduğu da söylenmelidir. Nitekim özgürlük, negatif özgürlüktür ve bireyleri sınırlayan, başka bireylerin özgürlük alanına müdahale etmeksizin oluşturulacak hareket alanındaki, kısıtlamaların ortadan kalkmış olmasıdır. Aslında geldiğimiz bu noktada su yüzüne çıkan ana bir tartışma da, özgürlük kavramının niteliğidir ki, özgürlüğün "negatif özgürlük" ve "pozitif özgürlük" olarak farklı tanımlar olarak ele almanın gerekliliği ortaya çıkar. Çünkü doğal olmadan ortaya çıkan ve doğal olmadan ekonomik ilişkilerden değer çekerek oluşan (ve devamlılığını sağlayan) bir kurum olarak devlet, eşzamanlı olarak bireylerin ekonomik hareketlerini yani özgürlüklerini de kısıtlayan bir aktör gibidir.

Son dönem özelleştirme çalışmaları, bu genel paradigma çerçevesinde pragmatik olarak ortaya çıkmaktadır. Doğrusal bir denklem olarak, özgürlükleri kısıtlayan devletin küçülmesi ve bu küçülme sürecinde devletin üretim alanından çekilmesi olarak tanımlanan veri bir özelleştirme tanımlamasına dayanmaktadır. Benim görüşüme göre, bilimsel bir çalışma asla pragmatik olmamalıdır ve her ne kadar libarel öğreti, bireysel fayda temelinde pragmatizmi esas alsa da, bireylerin kendi pozisyonlarına göre düşünce geliştirmeleri, doğrudan kendi çıkarları üzerine kuruludur ve aslında liberal bir düşünce için de bu içsel olarak doğrudur. Çünkü, "bireysel çıkar" esas olduğunda bir bireyin görüşü mutlak olarak kendi çıkarını azamileştirmeye odaklıdır.

Şimdiye kadarki "Giriş" pasajları, genel olarak üç temel soruya çerçeve bir cevap sağlamaktadır: 1- Kamu kesiminin elindeki mülkiyetin

nasıl oluştuğu; 2- Bu mülkiyetin özel kesime devretmenin gereklilikleri ve; 3- Mülkiyetin el değiştirmesi ile beklenen sonuçların neler olduğu sorularıdır. Ancak soruların "soru/sorun" olarak ortaya çıkışı, verili bir devlet mekanizmasının, ana akım neo-klasik iktisat paradigması altında, bir iktisat politikasının oluşumu ve sonuçları ile ilgilidir. Yani, özelleştirme üzerine yapılan çalışmaların temel paradigmasına ait kavramları içermektedir. Ancak bu çalışma, özellikle bu kavramların imalarına değinerek, özelleştirmeyi eleştirel bir perspektiften ele almayı amaçlamaktadır. Bunu yapmakta kullanılacak en temel kabul olarak: Çalışmanın etrafında şekilleneceği ana aksın: Bir "mülkiyet biçimindeki dönüşüm" olarak tanımlanacak olan özelleştirmenin, uluslar arası ekonomi politik ilişkiler başta olmak üzere, sermaye birikiminin sürekliliği, sermaye fraksiyonları ve bu fraksiyonların birikim stratejilerindeki egemenliği veya hegemonyanın genel olarak birikim rejimindeki, kamusal etkinliğin biçimiyle olan ilişkisi esasına dayanmaktadır. Devletin etkinlik biçiminin dönüşümünü gözlemlemeye çalışacak bir somut gösterge olarak özelleştirmeyi ele almaya çalışmasıdır. Doğal olarak bu çalışma bir ekonomi politik çalışmasıdır ve ekonomi politik bir çalışma, verili neo-klasik analizden ayrılır. Neo-klasik iktisat, karar birimlerini rasyonel olarak ele alırken, ekonomi politik karar birimlerinin rasyonel olmalarının yanında, politik de olabilecekleri kabulü üzerine şekillenen olguları anlama ve açıklama yolunu tercih etmek yönünden, eleştireldir. Ekonomi politiğin eleştirel olmasının (pragmatizmden kaçınarak) yanında ekonomizmden ayrılan bir diğer nokta da, bu çalışmanın yine temel kabullerinden biri olarak, aktörler arasındaki pozisyon almalar, yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda politik ve toplumsal ilişkiler bağlamında da belli temeller oluşturduğudur. Bu hali ile ekonomi politik terimini Anikin'in (2008, s.34) kullandığı anlamı ile "üretim ilişkilerinin […] genel ve toplumsal nitelik" taşıdığı anlamı benimsenmektedir.

Ekonomi politik kavramına yüklenilen bu anlam, onun paradigması altında yapılacak bir bilimsel çalışmanın somut ögeleri değerlendirirken, felsefi kökenlerine de değinmeyi gerekli kılmaktadır. Bu ana temel üzerinden

hareketle, çalışmanın felsefi kabulleri ve iktisadi varsayımlarının çerçevesi ise bundan sonraki pasajlarda ele alınmaktadır.

Sosyal fenomenleri analiz edebilmenin ilk koşulu, belli bir felsefi önerme veya önermeler bütününden başlayarak olmalıdır. Bu tez çalışması ise, iki felsefi önermenin çatısı altında ilerleyecektir. Bunlar, her iki filozofun da ünlü önermeleri olarak; Kant'ın "görüsüz kavram boş, kavramsız görü kördür" (1999, s.13) ve diğeri de Hegel'in, "Akılsal olan gerçektir ve gerçek olan da akılsaldır" önermeleridir. Bir gözlemci, sosyal alanda (ki, içinde insan davranışı barındıran fenomenler uzayı) beliren bir durumu, öncelikle gözlemlemelidir. Ancak bu gözlemleme, gözlemcinin dünya görüşünün nötr olduğu varsayımı altında, öncelikle ve ilk olarak olgunun gerçekleşmiş ve gözlemlenebilir hale gelmiş olmasını gerekli kılar. Gözlemlenebilir durum, bu durumun "gerçeklik" alanında olduğunu ve dolayısıyla bitmiş/tamamlanmış olduğunu varsayar. Devamında ise, gerçekleşmiş fenomen, akılsal argümanlar kullanılarak analiz edilebilecektir. Diğer taraftan, gerçekleşmiş ve mistizmden ayrılmış, akılsal argümanlarla analiz edilebilir fenomen, kavramsallaştırılmış olmalı ya da en azından kavramsallaştırılabilir olmalıdır. Nihayet bu noktada da Kant'ın önermesi kullanılmış olur.

Gerçek olarak gözlemlenmiş fenomenin ilişkide olduğu diğer bir alan ise, "tarihsel-alan"dır. Tarihsel alan, analiz edilecek fenomenin, tarihin neresinde ortaya çıktığının, kavramsallaştığının ve kavramın içeriğinin berraklaştırılmasıdır. Çünkü, evrendeki genel-geçer ilkelerden birisi olarak, hiçbir fizik veya sosyal olgu nedensellik ilişkisi dışında değildir ve her fenomen kendinden önceki fenomenlerin bir "sonucu" ve kendinden sonraki fenomenlerin de bir "nedeni" bir öncülü durumundadır. Bu da, neden-sonuç ilişkileri içinde hem kavramın ve hem de olgunun dönüşümünü ortaya koyacaktır. Ancak yine de, hiçbir sosyal fenomen doğrusal bir dizge oluşturmaz. Dolayısıyla da tarih, doğrusal seyir halinde değildir. Durağan bir noktadaki bilardo topuna etki uygulayan ıstakanın açısını en ince ayarlamalarla belirleyerek otomatik bir düzenekle atış gerçekleştirilse dahi, masanın sıcaklığı, çuhanın yeni veya eskiliğinden, bantların sertlik

durumuna göre, yapılan bir atışı aynen tekrarlamak oldukça zayıf bir olasılıktır. Kaldı ki, atışı yapanın bir "insan" olduğu durumda ise, aynı atışı yapmak neredeyse imkansız denilebilir. Weber'in "başlangıç koşuluna hassas bağlılık" (Ringer, 2003, s.104-105) dediği bu durum, içinde insan davranışı taşıyan tarihsel sürecin, lineer olmayacağı anlamını da taşır. Kaldı ki, genel olarak fizik de aynı ilkeyi benimser (Hawking, 2006, s.113). Bir fenomen, o fenomeni açığa çıkartan etmenler bir kez daha oluşturulup yine aynı sonuçların alınabilmesi beklenemeyecektir. Diğer taraftan, sosyal fenomenlerin analizi "şimdi ve burada" için yapılabilirlik taşıdığı gibi, pragmatik (tarihsellikten kopuk) olamayacağı gibi, tarihsel arka-planından ayrı düşünülemeyecek bir analiz gerektirir. Çünkü insan ve onun düşüncesi etkendir ve bu etkinlik nedensellik denklemi içerisinde nötr olmayan bir değişkendir. Bu nedenle "etkin insan" olguyu, nedensellik bağlarını ve kısacası sonucunu doğrudan etkiler/etkileyebilir.

"Şimdi ve Burada" gerçekleşen fenomenin koşulları, şimdi ve buraya aittir ve sonuçları da, "şimdi" ve "orada" olandan dahi bağımsız olacaktır. Çünkü tarihin "her zaman ve her yerde" aynı sonuçları vermesini beklemek mümkün olmayacaktır. Koşullar içindeki belirsiz insan davranşları, koşulları, "şimdi ve orada" olandan tamamen farklı "şimdi ve burada" olandan ayıracaktır ki, "orası" ile "burası" arasındaki failler olarak insanlar, tamamen birbirinden farklı ve tamamen başka faillerdir ve bu başkalaşma ise, tarihsel olarak kaçınılmaz olarak gerçekleşmiş bir ayrışmadır.

Failler olarak insanların farklılıklarının yanında, "gerçekleşmiş-şimdi-buradaki" fenomeni analiz eden gözlemcinin dünya görüşü ile de doğrudan ilişki halindedir ki, tarihselliği doğrusallıktan çıkartan en önemli etmen belki de budur. Einstein'ın (2002, s.18) trenden atılan taş örneğindeki, hareket halindeki trenin penceresindeki ve dışarıda, yerde sabit duran gözlemcinin taşın düşerken çizdiği yörüngeyi gözlemlemeleri arasındaki farklılık gibidir. Bu örnekte, hareket halindeki trende bulunan gözlemci, pencereden bıraktığı taşın düşerken izlediği yolu bir "doğru" olarak gördüğü gibi, dışarıda sabit duran gözlemci için, düşen taşın izlediği yol bir "elips"

biçimindedir. Kaldı ki, gezegenin de belli bir hızla kendi ekseninde döndüğü ve aynı zamanda, gezegenin uzayda da sürekli hareket halinde olduğu da göz önüne alınırsa, taşın izlediği yol, daha başka gözlemciler için de çok daha başka olabilecektir. Demek oluyor ki, fiziksel bir durumu dahi gözlemleyen gözlemcinin, gerçekleşen olguya göre, nasıl bir konum aldığının önemi, tüm gözlem için belirleyici bir farklılık içermektedir.

Sosyal olguları analiz edecek her bir gözlemci, aslında tarihsel bir analiz yapmaktadır. "Bugün" gerçekleşen bir olgu, "dün" nasıl gerçekleştiği ile karşılaştırılarak, olgunun geçirdiği tarihsel süreç içinde nasıl biçimsel veya özsel değişikler geçirdiğini anlamaya ve açıklamaya çalışılır. Ancak en kudretli sosyal fenomen araştırmacıları, bu, "dün" ile "bugün" arasındaki değişimin veya gelişimin gerçekleşmesinde özsel ve içsel bir takım ilişkiler seti taşıyıp taşımadığını belirleme yönündeki en tutarlı sonuçları elde etmeleri ile başarılıdırlar.

Analiz edilecek olgu kapitalizm, yani bir ekonomik-toplumsal sistem içindeki ekonomik, toplumsal veya politik bir olgu olunca ise, kapitalizmin içsel ilişkiler setini en tutarlı ve ayrıntılı biçimde belirleme başarılarından biri Marks'a aittir. Marks kendisini, "ekonomi politikçi" olarak tanımlar. Eğer bu çalışma içinde de bir "ekonomi politik" veya diğer bir deyişle "siyasal iktisat" tanımlaması yapılırsa, "bugün"e ilişkin bir çalışma yapılabilmiş olur.

Ana akım iktisat, neo-klasik varsayımlardan hareket eder ve çoğunlukla da, gözlemciyi "pasif-seyredici" durumunda kabul eder. Yani gözlemci esas olarak edilgendir ve elde edilen sonuç da nötrdür. Oysa, bir siyasal iktisat araştırmacısı her şeyden önce kendisini edilgen olarak görmekten veya edilgen olarak görülmekten titizlikle uzak tutar ve böylelikle de sosyal fenomende açık bir etkendir. Çünkü sosyal fenomenlerin içinde etken ve etkin insan davranışlarının yadsınamayacağı bir uzayda, araştırmacının kendisini nötr tutması olanaksızdır. Öyle ki, fenomenin gerçekleşmesinde kendisinin olduğu gibi, tüm insanların da etkenliğini kabul etmiş olur. Bu durumda ise, tarihin doğrusallığı, doğal olarak ortadan kalkmış olur. Çünkü, doğrusal bir tarihi gerektirecek olan "hareket", siyasal

iktisatçı için "hareket" değil etken bir "eylem"dir. Eylem, bilinçli harekettir. Pür harekette ise, bilinç sözkonusu değildir. Elmanın yere düşmesi pür hareket iken, elmanın yere bir çocuk tarafından atılması açık bir "eylemdir" ve çocuk da açık bir etkendir. Çünkü çocuk, belki de uzun zaman sonra yere hareket ederek düşecek bir elmayı, bu süreçten çok önce, bilinçli bir eylemle yere hareket ettirmiş, bilinçli bir eylem gerçekleştirmiş olur. Dolayısıyla da elmanın nasıl yere düşeceği, "başlangıç koşulu" olarak çocuğun tutumlarına açıkça "hassas bağımlıdır".

Buraya kadar yapılan açıklamalar, bu tez çalışmasının çalışma alanını ve felsefi/düşünsel aksını oluşturma girişimidir. Bu aks çerçevesine ek olarak, "iktisat" ve "politik iktisat" (veya başka terimlerle siyasal iktisat, ekonomi politik, politik ekonomi terimleri de kullanılabilmektedir) ayırımını da yukarıda yapılandan daha belirgin hale getirmekte fayda olacaktır. İktisat denildiğinde bilimsel bir alan kastedilmektedir/ima edilmektedir. Ancak bu bilimsel alanda, "pür iktisat" denilince, neo-klasik iktisat anlaşılmaktadır ki, genel olarak bu akıma "ana akım iktisat" denilmektedir. Çünkü kaba bir tabirle, bugünün iktisadi dünyasını açıklamada en etkin ve kabul görmüş paradigma neo-klasik iktisatın varsayımları ve paradigmasıdır. İktisatta, dahası ana akım iktisatta aktörlerin davranışları –ki neo-klasik iktisat- önceden belirlenmiş varsayımlara dayanır. Oysa sosyolojide, siyasal alanda tüm aktörler aktiftir, devingendir, değişir, dönüşür ve daima bir tekamül sürecindedir. Sürekli pozisyon değiştirir ve hatta biçim değiştirirler. Dolayısıyla da sosyolojik olarak da roller ve statüler tarihsel süreç içerisinde daima yer değiştirir ve kararları da tarihsel bir kesitin koşulları içinde gerçekleşir. Dolayısıyla da, bir toplumsal aktörün davranışları neo-klasik ana akım iktisadın kabulü gibi genel-geçer değil, tarihsel şartlara göre biçim değiştirmektedir. Bu durumu "tarihsel süreklilik" olarak adlandırmak yerinde olacaktır ki, bahsedilen süreklilik, belli koşulların değil, düşünsel ve davranışların değişiminin sürekliliği anlamını içermektedir. Buna göre, tarihsel süreklilik altında, tarihin herhangi bir kesitindeki olgular, evrensel bir genel-geçer ilke olarak neden-sonuç ilişkileri içinde öncesi ve sonrası ile bağlantılı halindedir. Bugünün "devlet"ini "kapitalist devlet" veya "modern

devlet" veya adına her ne denilirse denilsin, tarihin önceki süreçleri ile nedensellik içinde bağlıdır. Bu da, herhangi bir sosyal olgunun tarihsellikten koparılamayacağı anlamına gelir.

Bu da, bir sosyal araştırmayı en azından iki biçimde ele alınabileceğini gösterir. Pragmatik (şimdi, burada ve doğrusal deterministik) algılama ve tarihsel (bütünsel ve özgü)algılama. Benim görüşüm de bu noktada Hegel (2004, s.31) ile paraleldir ve "gerçeklik bütünlük" ilkesine dayanır. Dolayısıyla, bir toplumsal fenomen, o fenomeni kuşatan bütün bir ilişkiler ağı içinde ele alınmalıdır ki bu, felsefi, politik, sosyolojik, antropolojik ve hatta daha da derinliğinde psikolojik etmenler bütününü dikkate almayı gerekli kılabilmektedir/kılabilecektir.

Bu hali ile çalışma, ele aldığı fenomeni bir soyutlama süreciyle; "askıya alma" (Husserl, 1995, s.33) yöntemi ile incelemeye çalışmakla birlikte, bir basit indirgemecilik olarak da görülmemelidir. O halde genel olarak bir sosyal fenomenin analizine ilişkin bazı belirlemelerde şimdiden yarar vardır ki, bu belirlemeler çalışmanın da karakteristiğini oluşturduğu söylenebilmektedir.

Genel olarak sosyal teori (bütünlüklü olarak sosyal teoriyi, bir alt alan olarak ekonomi politik kavramının üstünde tutarak ve fakat, sosyologların kullandığı sosyoloji merkezli değil aksine iktisadi ilişkilere ağırlıklı bir anlam yükleyerek) içindeki hangi bilimsel disiplin ve bu disiplinler içindeki hangi felsefi yaklaşım ele alınırsa alınsın hepsi, insan özgürlüğü üzerine odaklanır ve uzun dönemde insan özgürlüğünün nasıl biçimlendiğini ve bu biçimlenme süreciyle birlikte, sürecin değişkenlerini, karakterini, özelliklerini ve benzerleri yapısal niteliklerini araştırır. Öyle ki Aydınlanma'nın doruk noktasında, Prusya Prensi II. Frederich'in (1740-1786) "dilediğini düşün ama buyruklara uy" olarak beliren görüşünde, özgürlüklerce düşüncenin önünü açsa da, "itaati" gerekli kılmaktadır. Bu itaat etkisi, modernizmin de doğal bir sonucudur ve neo-klasik iktisadın biçimlenmesinde de bu tek biçimlilik etkili olmuştur ki, iktisat yöntemi olarak homojen bir insan tanımlamasına girişilmiştir. Genel olarak Hegel'den,

Marks'a, Hume'dan Schumpeter'e varıncaya kadar tüm sosyal bilimcilerin, yöntem ve algıları tümden farklı olsa dahi, birleştikleri yegane nokta "insan nasıl daha özgür/(ve mutlu) olabilir?" sorusuna bir cevap aramalarıdır. Ancak, bir insanın nasıl olup da bir başka irade altına girmeyi "kabullendiği", bu soruya verilen cevapların alabildiğine farklılaşmasına da neden olmaktadır ve bahsi geçen yöntem ve algı farklılıklarının da temelinde yer almaktadır.

Bu nedenledir ki, somut iktisadi alanda, devlet elindeki mülkiyetin el değiştirmesi, basit ekonomistik yaklaşımla pragmatik bir düşünsel temele konulunca, bahsi geçen özgürlükleri genişlettiği sonucuna ulaşılabilir. Ancak genel olarak sosyal teorik ve özel olarak da ekonomi politik bir perspektiften bakıldığında, kapitalizmin geldiği sermayenin merkezileşmesinin ve yoğunlaşmasının doğal olarak kabul edilebilecek bir sonucu olarak, "devleti dönüştürmesi" olarak da bakılabilecek sonuçlar çıkartır. Bu da, baştan veri vurgulanan gözlemcinin "pasif-seyredici" konum ile, "aktif-eyleyen" konumuna göre değişen bir algı farklılığıdır. Çünkü devletin dönüştürülmesi bilinçli bir insan eylemidir.

İlk kısım pasajlarda, çalışmanın nesnesi olarak "özelleştirme" olgusunun genel kabulleri üzerinde durulmuşve devamındaki pasajlarda, araştırma nesnesinin eleştirilecek yönlerine ulaşmakta kullanılacak ve nesneyi ele alış biçimine ilişkin felsefi/yöntemsel çerçeve çizilmeye çalışılmıştır. Bu çerçeve sınırları içinde, çalışmanın bütününde öne sürülecek ve gösterilmeye çalışılacak önermeler ve bu önermelerin a priori dayanakları sunulmaya çalışılacaktır. Böylelikle bu "giriş" metni tamamlanmış olunacaktır ki, çalışma içeriğine ilişkin bütünlük bu düzeyde tamamlanmış olacaktır. Ancak yine de, çalışmanın özel alanına ilişkin önermelerle birlikte yine bazı felsefi/düşünsel önermeler sunulmaya devam edilmektedir. Bir bilimsel çalışma için felsefi/düşünsel/metodolojik ilkeler "genel alanı" ve spesifik konu da "özel alanı" ifade etse de gözlemcinin bütüncül "genel alanını" sergilemeye/açıklamaya gerek olmamakla birlikte, özel alana

yaklaşmak ve bu yaklaşmada da özel alanın genel alanla olduğu kadar bağlantılarını belirlemek gerekmektedir.

Bir nesnenin, daha açık bir ifade ile bir sosyal fenomenin incelenmesinin ilk koşulu, fenomenin tanımlanmasıdır. Bu çalışmanın ana kavramları: devlet, mülkiyet, özelleştirme, küreselleşme, sermaye döngüsü, konjonktür hareketleri kavramlarıdır. Buna göre, şu temel pasaj, bu kavramlara ilişkin örgünün nasıl kurulacağına dair büyük ölçüde yeterlidir.

Bütün bir sistem olarak küresel kapitalist konjonktür (Sermayenin bir üretim tarzına ve sosyal ilişkiler bütününe işaret ettiği varsayımı altında), bu konjonktüre göre asimetrik veya simetrik biçimde, birbirinden görece bağımsız ve görece bağımlı ekonomilerin (ülke ekonomilerinin regülasyonları ve diğer politikaları itibariyle birbirinden görece bağımsız olsalar da) davranışları üzerinde doğrudan etkili ve belirleyicidir. Basit bir betimlemeyle; bütünün parçalar üzerindeki etkisi söz konusudur ve fakat bütünü de bu parçalar oluşturmaktadır. Küresel ana konjonktüre tepkili olarak ulusal ekonomilerin; 1- Ulusal konjonktürleri, 2- Sermaye fraksiyonu konjonktürleri ve nihayet 3- Mülkiyet devri ve/veya kamusal etkinlik konjonktürleri özelinde kamu kesimi etkinliği genel konjonktürü. Dolayısıyla dört ayrı konjonktür fonksiyonunun birbiri ile olan ilişkisi ele alınmaktadır.

Farklı ekonomik değişkenlerin konjonktür devrelerini ele alabilmek için, olaylar dizisi olarak tarihsel akışa ilişkin bir ön-kabul edinilmelidir. Tarihin akışı, Simmel'in (2008, s.9) öne sürdüğü gibi, ruh durumu olaylarının tarihi olarak ele alınabileceği gibi, Materyalist bir anlayışla üretim biçimi ve sınıfsal çatışmaların tarihi veya Liberal bir bakış açısı ile bireyin özgürleşme tarihi olarak da ele alınabilir. Bu tarih incelemesi kabullerinin her biri başlı başına bir araştırma konusudur ki, o da bu çalışmanın sınırları dışındadır. Ancak şu kadar ki, insan özgürlüğünün bir bütün olduğu ve bunun fizik dünya eylemleri ile ruh durumunun bütüncüllüğünü önesüreceğim. Bu, Simmel ve Marks arasında bir uzlaştırma girişimi olarak kabul edilebilecektir.

Özelleştirmenin ilk gerçekleştirildiği ülke deneyimlerinin sonuçları, bu çalışma için veri teşkil etmemelidir. Bu veri seti belirsizlik içerir. Çünkü, "orada" ve "geçmişte" "bitmiş-tamamlanmış" bir eylemin başlangıç koşulları farklı olduğu gibi, eylemin tamamlanma sürecindeki değişkenler ve bu değişkenlerin aktiviteleri, etki dereceleri ve biçimleri de farklı iken; "şimdi" ve "burada" başlayan bir eylemin de başlangıç koşulları, süreç değişkenleri ve dinamikleri de farklı olacağından her iki eylemin sonuçları arasında zorunlu bir deterministik ilişki olmayacaktır. Dolayısıyla "orada" ve "geçmişte", "bitmiş-tamamlanmış" bir eylemin; "burada" ve "şimdi" aynı terimle ifade edilen aynı eylemin sonuçlarıyla örtüşeceği beklenmemelidir ki bu da, birinci eylemin veri ve gözlem setinin, deterministik olmayan sonuçlar nedeniyle ikinci eyleme büyük ölçüde kaynak teşkil edemeyemebilecektir. Kısacası, "bitmiş-tamamlanmış" bir eylemi gerekli kılan başlangıç noktası, koşulları, süreçleri, dinamiklari ve sonuçları farklı toplumlarda ve toplumların aynı uygulamaya geçmede başlangıç koşullarının farklılıklarından kaynaklanmaktadır. Bundan dolayı, özelleştirme dönemleri itibariyle "gelişmiş" ülkelerdeki egemenlik ve hegemonya ilişkilerine bakılmalı ve hangi alanların özelleştirildiği belirlenmeli. Bu üç değişken (egemenlik, hegemonya ve özelleştirme alanları –ki bu çalışmada özelleştirme alanları tamlaması "özelleştirme devri" veya "özelleştirme konjonktürü" olarak kullanılmaktadır ve bu sektörel bazda ele alınmaktadır) arasındaki bağlantı hem devlet etkinliğini sergilerken hem de konjonktürler arasındaki bağlantıları belirlemede kullanılabilecektir.

Kendi gerekçeleri ile açıkladığı ve/veya meşrulaştırdığı bir hümanizması olduğu iddiasındaki herhangi bir bilimsel veya siyasal yaklaşım, kendisini anti-hümanist görmez. Herhengi bir düşünceye anti-hümanizm iddiası, mutlaka bir başka düşünceden gelmektedir. Bu nedenle tüm düşünceler son aşamada insan özgürlüğünü genişleten bir hümanizm içerir. Tartışma ise, bu özgürlüğün oluşum süreci ve koşullarından kaynaklanır. Kimi düşünceler mutlak özgürlük için devleti gerekli görürken, kimisi bunun için devletin yokluğunu esas alır veya minimal olması

gerektiğini öne sürmektedir. Bu da aslında sosyal bilimsel analizlerin mutlak ilişkiler seti oluşturmadığını göstermektedir.

Özgürlük alanında "devlet" ise, her halükarda özgürlüklere az veya çok bir biçimde set çeken bir mekanizmadır. Çünkü mutlak özgürlüğün geçerli olabileceği varsayımı altında, minimal bir devlet bile, mutlak özgürlükten minimum uzaklaşıldığı anlamına gelebilmektedir. Diğer taraftan devlet, insanlar arasındaki ilişkileri düzenleme anlamında kaçınılmaz bir geeklilik olarak ortaya çıkabilmektedir.

Ana akım iktisadın en güncel ideolojik temeli olarak neo-liberalizmin esasları ve mülkiyet ve özelleştirmeye bakışı; Regülasyon (serbestleşme) içeren politika uygulamalarını kaçınılmaz olarak önermektedir ki özelleştirme de bu uygulamaların en belirgin alanlarından birini oluşturmaktadır. Çünkü bir özelleştirme uygulamasının yaratacağı etkinin alanında oldukça çok sayıda aktör yer almaktadır.

Bu noktada artık çalışmanın bölümlendirmesinin ve bu bölümlerde ele alınacak süreç ve konular gösterilebilir. Buna göre üç ana bölümden oluşan çalışmanın birinci bölümde, öncelikle, çalışmanın genelinde kullanılacak kavramlar tanımlanacak ve fakat bu yapılırken, kavramlar, mevcut kabulleri, tartışmalı yanları ile birlikte, çalışma içerisinde olgu-kavram-tarih formülasyonu (epistemolojisi) içinde dinamik semantik (kavramın anlamının dinamik karakteri) tanımlamalara da girişilmektedir. Böylelikle, bir kavram, mevcut özelleştirme çalışmaları için kullanıldığı halinin dışına çıkartılabilecektir. Bunu yapmaktaki amaç ise, bir kavram nasıl tanımlanıldığına ve/veya kabul edildiğine göre ortaya çıkacak, sonuçların da ona göre farklılık arz edebileceğidir. Eğer ana akım kavramlar kullanılırsa, farklı bir sonuç elde edilebilmesi beklenilmemelidir. Kavram bilgisi ve dönüşümü olarak semantik, bir çalışmanın niteliği açısından gerek Myrdal'ın (akt., Türkay, 2006, s.5) belirttiği gibi; sosyal bilimcinin "kavramları değerlerden arındırmak değil, atfedilen değerlerin açık hale getirilmesi" noktasında önem taşımakta ve gerekse Poulantzas'ın öne sürdüğü ""somut"a herhangi bir bilimsel yaklaşımın önkoşulu, onun işleyiş tarzının

epistemolojik ilkelerini apaçık ortaya koymak" (Poulantzas, 1990, s.16) için de büyük bir önem taşımaktadır. Nitekim sosyal bilimlerin en büyük özelliği kavram geliştirmek ve genişletmek olduğu dikkate alınarak, ispatlanmaya ve/veya ortaya konulmaya çalışılacak önermeler için kavramlar belli yazarların kabulleri ile ele alınabileceği gibi, farklı yazarların kabulleri arasında bir sentez de yapabilmek mümkün olabilecektir. Dahası belli bir epistemoloji ile kavramın anlamı farklılaşabilecektir. Süreç kısaca şu şekilde özetlenebilir ki; *kavram, karşı kavram, özsel paralellikler, özsel ayırımlar* ve *kabul edilen (benimsenen) kavram*. Örneğin, kalkınma kavramı "azgelişmiş bir ekonominin büyüme sürecine girebilmesine ilişkin sermaye birikimini sağlamaya yönelik politikalar ve/veya stratejiler" olarak tanımlanabiliyorsa, kavramın bu halinin bir de karşıtı olmalıdır. Bunun için de kalkınma'nın başka bir tanımı olarak "ekonomik büyümenin sosyal alanlarda, insan ve toplumların yaşam standartlarının artırılması" veya "kapitalist eşitsizliklerin üzerini örten bir perde" veya "kapitalizmde sermayenin ihtiyaç duyduğu genişleme alanını sağlayacak önerilmiş veya benimsenmiş poltika ve/veya stratejiler bütünü" biçiminde yapılabilecek karşı tanımlamalarla karşılaşılmaktadır. Bu kavram ve karşı kavramlar arasındaki açık veya örtük olarak öz itibariyle birliktelik ve çelişkiler/ayrılıklar ortaya konulmaya çalışılarak kavramın, olgu ile bağlantısı eleştiriye açılabilecektir. Ve nihayet, bu sürecin son aşaması olarak çalışmanın önermelerini destekleyecek nitelikteki optimum veya radikal bir kavram benimsemek mümkün olabilecektir ki, bu kabul, bir önceki aşamada yapılacak eleştirilerden baslenebilecektir.

Çalışmanın anahtar kavramları olarak, *kalkınma, strateji, politika, devlet, mülkiyet* ve *özelleştirme*'dir. Hemen belirtmek gerekir ki çalışma, bu üzerinde uzlaşının sağlanmadığı kavramların her yönünü ve bütün derinliğini kapsama iddiasında olacak değildir ve yalnızca ana önermeli destekleyecek yönleri ile ilgi alanında tutulmaya çalışılmaktadır. Bu kavramların tanımlamaları ile birlikte, kullanılan tamlamalar ve imaları ile, bunlar arasındaki arasındaki farklılıklara değinilmektedir. Örneğin, strateji kavramı köken olarak askeri bir kavram iken, günümüzde özellikle işletmecilik ve

ekonomik alanında sıklıkla –askeri alanda da hala kullanılmak üzere- kullanılmaktadır. Bu kavramın popüler hali, kökeninden tamamen bağımsız hale gelebilmiştir ve içeriğindeki olumsuzluk kavramın günümüzdeki halinde neredeyse tamamen göz ardı edilmektedir. Dolayısıyla, kavramların zaman içerisinde kullanım farklılıkları ve/veya anlamının tamamen dışına çıktığı da görülebilmektedir. Kavramların çıkış noktaları, zaman içindeki kullanım farklılıkları ve çıkış alanından başka bir alana geçerken geçirdiği anlam değişiklikleri, kavramları esnekleştirebilmektedir. Dolayısıyla, çalışmanın yukarıdaki anahtar kavramları, bu süzgeçten geçirilerek ele alınmak durumunda kalmaktadır. Kavramların anlam ve imaları üzerinde bu derece önemle durulmasının nedeni, "olguların taşıdıkları anlamı ortaya çıkaran kuramlardan bağımsız bir olgular dünyasının bulunduğu varsayımı tümden bilim-dışı [olduğu ve] Bilim[in], günlük gözlemlerin ve sağduyunun aldatıcı apaçıklığına [bu çalışmadaki ifadesi ile pragmatizmine] meydan okuyuşlarla" (Blackburn, 1972, s.10'dan Claessen ve Skalnik 1993, s.4) ilerleyebileceği yönündeki görüşün çalışmada benimsenmiş olmasındandır. Diğer bir deyişle, bir olguya gündelik sadelikle bakılması aldatıcı gözlemlere neden olabileceğinden, bilimsel yaratıcılık ve sıradışılık bilimsel çalışmaların itici kaynağını oluşturmaktadır. Dolayısıyla bu çalışma için veri bir kavram kabul edilmeyecek ve fakat, kavramlar bahsi geçen süzgeçten geçirilerek benimsenebilir hale getirilmeye çalışılacaktır.

Bilinen anlamda, literatür taraması olarak adlandırılan birinci bölümde ele alınacak diğer bir husus ise, tamlamalardır. "kalkınma politikası", "kalkınma stratejisi" veya "birikim stratejisi" gibi tamlamalar, birbirlerini tamlayan kavramların birbirlerine yükledikleri anlam ve imalar üzerinden ele alınacaktır. Nitekim iki farklı kavramın oluşturduğu bir tamlama, her iki kavramın ima ve içeriklerini de etki altına alacaktır. Kalkınma kavramına ve strateji kavramına iyimser anlamlar yüklendiğinden "kalkınma stratejisi" kavramı genel anlamı ifadesi ile iyimser yani "iyi" olacaktır. Bunlardan (tamlamayı oluşturan kavramlardan) herhangi birinin birine iyimser anlamının dışında kötümser, karamsar veya iyimserlik dışında bir anlam yüklenmesi halinde –örneğin strateji kavramının askeri kökleri ile

ilişkisini güncelleyerek- tamlama farklı; "kötü" bir imaya geçebilecektir. Bu görüşün dayanağı olarak, "iyi" ve "kötü" kavramlarınıı göstermek mümkündür. "İyi" teriminin anlamı için, "Agamemnon köle kız Briseis'i Akilleos'tan zorla almaya kalktığında, Nestor O'na şöyle der; "Sen, Agamemnon, "iyi" de olsan, kızı onun elinden alma" (MacIntyre, 2001, s.12) anlatımı üzerinden bir hareket alanı yaratılabilir. MacIntyre bu örneğin devamında, Agamemnon'un "Agamemnon" olduğu için "iyi" olduğunu, O'nun, köleyi zor kullanarak almasının onun "iyi" olmaktan çıkarmayacağını anlatmaktadır. Bu örnek şu açıdan önemlidir ki, bir kavram olarak "iyi" antik dönemde, mutlak otorite olarak imparatorun davranışı, dileği, isteği, düşüncedir ve bu tüm toplumu kapsar ve temsil eder. Yani "iyi" ve "kötü" tarihsel ve toplumsal olarak dönüşen algılardır. Örneğin günümüzde piyasa kavramı, sonsuz "iyi"ler uzayından bahseder. Dolayısıyla, çalışmada ele alınacak herhangi bir kavram, kavramın geliştirildiği döneme ilişkin köklerle hala bağlantı içinde olabilir. Çünkü Goethe (2003) "Sizin dönemin ruhu dediğiniz şey, dönemin egemenlerinin ruhundan başka bir şey değildir" derken, örtük olarak bundan bahsetmektedir. Yani, bir kavram, kullanıldığı dönem itibariyle zamanın egemenlerinin tanımladığı hali almış olabilir ki, kavramı bundan çıkartmak mümkündür ve bunu yapmak ise, kavramın kökleri ile ilişkisini ortaya koymakla mümkün olabilecektir.

Kısacası bu hali ile birinci bölüm, kavram tanımlama ve tamlama oluşturma bölümü olacaktır. Örneğin, "birikim" ve "strateji" kavramları yeniden: 1- Zamanın egemen görüş ve kabullerinden çıkarak ve 2- kavramın çıkış kökleri ile ilişkisini kurarak tanımlamak mümkün ise, "birikim stratejisi" tamlaması da buna uygun olarak yeni anlamlar ve imalar ortaya çıkarabilecektir.

İkinci bölümde ise, çalışmanın ana aksını oluşturan önermeler ortaya çıkarılacaktır. Bu nedenle kullanılacak zamansal ilerlemeler ve dört ana süreç ve bir olgunun oluşturduğu mantık dizgesi üzerine inşa edilmeye çalışılmaktadır. 1- Kapitalist (sistem) konjonktür, 2- Ülke ekonomileri konjonktürleri (daha genel olarak ekonomik konjonktürel dalgalanmalar), 3-

Sermaye fraksiyonları konjonktürü, 4- özelleştirme konjonktürleri (sektörel ayırımlar dikkate alınarak) ve nihayet bu konjonktürler/dalgaların birbirleri ile en güçlü ilişki içine girdikleri ilişkilendiği dönemlerdeki (olgu olarak) devlet dönüşümleri üzerine önermeler geliştirilmeye çalışılmaktadır. Öncül olarak basit bir önermeler dizisi burada sunulabilir. Kapitalizm bir sistem olarak (ki, kapitalizmdeki sistem krizleri ile ekonomik krizleri birbirinden ayırarak. Sistem krizi olarak 1929 ve 1974 gösterilebilecektir. Diğer taraftan periyodik olarak ortaya çıkan dalgalanmalar "kriz" tanımlaması dışında tanımlanmaktadır. Nitekim kapitalizmin temel biçimine yönelik devlet müdahalesini gerekli kılan bir teorik düzenleme söz konusu olduğu gibi bu krizler üretim biçimlerini de değiştirmiştir. Bunun dışındaki kapitalist ekonomik dalgalanmalar makro ekonomik değişkenlerde sarsıntılar yaratan ve fakat üretim biçimi üzerinde etkili olmamakla birlikte temel teorik sistem açıklamaları getirilmeyen ekonomik süreçler olarak kapitalist ekonomik dalgalanmalar olarak değerlendirilecektir. Kısacası ekonomik dalgalanmalar, kapitalist ekonomide düzenlemeler doğuran dalgalanmalarolarak ele alınırken sistem krizleri, sistemin teorik çerçevesinde de yaşanan dönüşümler ile tanımlanmaktadır.

Bu hali ile benim görüşüme göre Kapitalizm, bir toplumsal formasyon olarak ele alınmalı ve kriz terimi onu kuşatıcı ve özünü sarsıcı bir terimi ima eder. Ancak bu etki yalnızca makro ekonomik sonuçları ile değil üretim ve tüketim tarzları, alışkanlıkları ve biçimleri üzerindeki kalıcı etkileri de içermektedir. Ancak ekonomik dalgalanmaların da, sistemin özünü, özündeki insan tinini dönüştürücü ve pozisyonunu etkileyici birer etki yarattığını da inkar etmeyeceğim. Fakat bu etki sarsıcı bir etki olmayıp, zamana yayılmış bir etki olarak "kriz" olgusuna göre çok daha hafif etkiler olarak kabul edilebilecek tortular olarak kalabilmektedir. Dolayısıyla, ele alınacak konjonktürler, kapitalizmin bugün ki tinsel planını ve geleceğine dönük görüşleri içermeyecektir. Yalnızca, ekonomik konjonktürlerin ilişkisi üzerinden birikim stratejilerinin cari dönemlerindeki etkilerinden biri olarak devlet aygıtının ekonomik üretim alanındaki pozisyonunu ele almada birer gösterge olarak kullanılacaktır.

Daha açık bir ifade ile, Özelleştirmenin hangi sektörler üzerinden ne zaman yapıldığına göre bir konjonktür hareketi belirlenerek, bu dalgada, sermaye fraksiyonlarının hegemonya ve egemenliklerinin ne durumda olduklarını test ederek gözlemlemek, çalışmanın ikinci bölümünün ana ilgisini oluşturacaktır. Dahası, Ülke ekonomilerinin benimsediği birikim stratejileri, küresel kapitalizmin hangi aşamasına veya kapitalizmin hangi durumuna tekabül ettiği de Türkiye örneği üzerinden belirlenmeye çalışılacaktır. Diğer bir ilgi ise, Devletin bu konjonktürlerdeki etkinliğindeki değişmeler olacaktır. Genel olarak ikinci bölümde, küresel kapitalizm ile ulusal ekonomiler arasındaki ilişkiler, öncelikle birikim stratejisi belirlemede (eğer strateji belli bir bilinç düzeyinde "belirlenebilen" bir şey ise) ve bunu belirlerken devlet etkinliğini ortaya koymaya çalışılmaktadır. Elbette bunu yapma girişimi, temel teorik ve kavramsal açıklamaların destekleri ve altyapıları kullanılarak yapılmaya çalışılmaktadır. Bu nedenledir ki, birikim/büyüme modelleri, farklı bakış açıları ve özel ve genel kavramlar her aşamada ele alınarak bir örgü oluşturmaya çalışılmaktadır.

Çalışmanın üçüncü ve son bölümü ise, ikinci bölümde ileri sürülen önermelerin Türkiye ekonomisindeki görüngüsü ortaya konulmaya çalışılmaktadır. Nitekim Türkiye, "kalkınma stratejisi" olarak adlandırılan "ithal ikameci" bir dönemden yakın gelecekte "vazgeçmiş" ve "dışa açık" bir stratejiye "geçmiştir". Üstelik özelleştirmenin de başlangıcı olarak 1980 sonrası süreç karşımıza çıkmaktadır. Türkiye'de yaşanan 1980 sonrası süreçte özelleştirmeler yapılırken, sermaye fraksiyonlarının gelişimi çerçevesinde özelleştirilen kurumların bu gelişimle ne ölçüde paralellik gösterdiği temel ilgi konusunu oluşturmaktadır.

Küresel ekonomik konjonktüre ilişkin, kullanılan değişkenlerle elde edilecek dalga boylarının, Türkiye ekonomisi verilerinden elde edilen dalga boyları ile karşılaştırılarak, aralarındaki ilişki saptanmaya çalışılmaktadır. Ayrıca Türkiye ekonomisindeki dalgalanmalarla birlikte sermaye fraksiyonları devreleri arasındaki ilişkiler, istatistik yöntemler de kullanılarak gösterilmeye çalışılmaktadır.

Özetlemek gerekirse, çalışmanın tamamında ele alınmaya çalışılan görüşleri beş önermede toparlayarak, çalışmanın tez önermesi gösterilebilecektir.

Önerme 1: Öncelikle "Eylem/hareket" vardır. Eylem/hareket, gözlemci tarafından a priori keşfedilir ve kavramsallaştırılır. Bu kavramsallaştırma, eylem/hareketin tarihsel olarak sonuçları ortaya çıkmadan da yapılabilir. Sonuçları ortaya çıksa bile, tarihsel determinizmin geçersizliğinden dolayı, kavram, yeni eylem/hareketler ile, başkalaşmaya başlar. İçeriği büyük ölçüde değişir ve imaları farklılaşır. Bundan dolayı, eylemden sonra gelen kavram, yeni eylemler karşısında daima değişir/dönüşür. Öyle ki, tarihin herhangi bir yerinde ortaya çıkmış kavramın, bugünkü eylemi açıklamakta yeterliliği tartışmalıdır. Bu tartışmalardan soyutlanabilmek için kavramın nasıl kabul edildiği açıkça kritik önem taşır.

Önerme 2: Strateji, politika, birikim ve büyüme kavramları, önerme 1'e bağlı olarak şöyle ele alınmaktadır. Strateji, olumlu bir anlam ima eder gibi görünse de, geniş bir perspektiften bakıldığında strateji, farklı eylem/hareket alternatifleri arasından bir tercihi içerir. Üstelik hangi alternatif tercih edilirse edilsin, seçilen stratejinin bir maliyeti, belli bir hedef uğruna vazgeçtiği, ihmal ettiği, gözden çıkardığı değişkenler söz konudur ki, bu hali ile strateji terimi her zaman olumlu bir ima taşımamaktadır. Politika ise, devlet kesiminin uygulamalar bütünü olarak çok genel bir anlama bürünmüş iken, politik aktörler yalnızca politikacılar olmayıp, bir iktisat polkitikasındaki bütün taraflar, herhangi bir kamu politikası karşısında ve herhangi bir aktörün tutumu/politikası karşısında sürekli konumlarını düzenleyen birer politik aktörlerdir. Dolayısıyla politika terimi bir kamu kesimi idare ve uygulamalar bütünü olarak değil, bu politikalara muhatap olan bütün kesimlerin kendilerine göre belirleyecekleri konumlarını içermektedir. Bununla birlikte kamu kesimi politikaları diğer aktörlerden bağımsız olmadığı gibi, aktörlerin dinamik karakterlerinin etkilerini de içermektedir. Sonuç olarak, ekonomik aktörler sonsuz pozisyon evreninde

sürekli hareketlilik gösteren politik varlıklardır. Büyüme terimi ise, belli bir dönemde üretilen nihai mal ve hizmetlerin parasal büyüklüğündeki artışlar gibi genel bir anlam taşırken birikim terimi, bu mal ve hizmetlerin üretiminde kullanılan ekonomideki üretim araçları stokunu ve bu stoktaki artışları içermektedir.

Önerme 3: Tarih ve toplum ve dolayısıyla sermaye birikimi doğrusal modeller içermez. Belli bir evrede kamu mülkiyeti birikim sürecini desteklerken, bir başka dönemde özelleştirme birikimi desteklemektedir. Yani, amaçsal olarak zıtlar aynı sürecin farklı evrelerinde. Dolayısıyla, bir birikim stratejisinden ve/veya büyüme stratejisinden bahsedilirken, birikim/büyüme sürecinde yapılan alternatif yollar bütünü, mutlaka bir başka değişken veya değişkenleri ihmal etmektedir ve bu değişken dönüşümleri, genel anlamda birikim/büyüme sürecini temin edecek biçimde tarih içinde sürekli farklılıklar içerebilecektir. Bu hali ile belli bir evrede piyasa güçleri ihmal edilirken ilerleyen evrede kamu kesimi ihmal edilebilmektedir. Kısacası, bir birikim sürecinde kamu iktisadi teşekkülleri gerekli iken, sürecin bir başka döneminde bunun tam tersi olarak kamu iktisadi teşekküllerinin özelleştirilmesi optimum strateji olarak görülebilecektir.

Önerme 4: Kamu mülkiyetinin elden çıkartılması, devletin ekonomik alandaki "müdahale"den çekilmesi değil, aksine müdahalenin bir başka biçimidir ve Önerme 3'e başlı olarak, "form değiştirmiş" terinden bir müdahaledir. Devlet, sağladığı gelirle harcamalar alanındaki büyüklüğünü arttırarak müdahalesine devam etmektedir.

Önerme 5: Devletin ekonomik alandaki müdahale formu, temel ekonomik konjonktür ile uyum içindedir. Sermaye formları, genel ekonomik konjonktürle ve uluslararası trend konjonktürleri arasındaki ilişki, devlet etkinliğinin yani müdahalesinin formunu tayin eder.

Tez önermesi: Bu beş temel alt önerme, ana tez önermesini verir: Sermaye birikim sürecinde sermaye fraksiyonları, sermaye birikimini temin

edecek biçimde uyumlu bir seyir izlemektedir. Bu izlek içerisinde kamu kesimi mülkiyeti de dönem dönem değişiklik arzetmekle birlikte birikim süreciyle eş-anlı karşılıklı etkileşimle dönüşüm içindedir. Ancak süreç dinamiktir ve her ekonomik aktör bu dinamizm içinde birer ekonomi politik karakter olup sürekli olarak karşılıklı etkileşimleri neticesinde sonsuz eylemler uzayında politik konumlar belirlerler ve özelleştirme de bu sürecin olağan bir biçimidir.

Test: Türkiye'de özelleştirme 5 önermeye uygun olarak gösterilirse, ana tez önerisi test edilebilir bir olgu haline getirilebilmektedir.

Buraya değin bu "Giriş" metninde iki temel noktaya açıklık getirilmeye çalışılmaktadır: Birincisi ana tez önermesinin hangi epistemolojik, düşünsel, tarihsel ve semantik temellere dayandırılarak nasıl elde edilmeye çalışıldığı ve İkincisi, bu ana tez önermesinin dayandığı alt önermelerin de –aynı yöntemle- elde edilişi ile ana taz önermesi arasındaki ilişki ve bağlantıları göstermeye çalışılmasından oluşulmaktadır. Şimdi ise, daha açık ifadelerle, çalışmanın içeriğine dönük açıklamalar yapmakta fayda vardır.

2. Tezin Konusu, Amacı ve Önemi

Bir olguya bilimsel bakış için, düşünsel yani daha genel anlamda felsefi bir altyapıya dayanması gerektiği belirtilmekle birlikte, çalışmanın bu karakteri belirlenmeye çalışılmıştır. "Yöntem" başlığı altında da değinileceği üzere, bu kabul, tez çalışmasının da ana varsayımı görünümündedir. Bu çerçevede Özelleştirme olgusunu, bilimsel bakış açılarından nasıl ele alınabileceğine ilişkin felsefi bir incelemesini yaparak, bu düşünsel inceleme içinde Türkiye'nin nerede durduğunun tespitinin yapılması, çalışmanın, temel konusu durumundadır.

Genel olarak devlet yani "siyasal alan" ve "iktisadi alan" arasındaki ilişkiler setinden hareketle, (bu ilişkiler setinin dinamik hareketliliğini

çözümlemek) bu ilişkiler setinin tarihsel arka planına dayanarak söylenebilecek, "hareketli süreklilik" varsayımı altında, dinamik süreçteki mülkiyet ilişkisinin dönüşümü ele alınmaya çalışılacaktır.

Çalışmada, devletin, iktisadi alandaki etkinliği veya bir başak deyişle siyasal alan ile iktisadi alan arasındaki ilişkide her ikisinin birden "mülkiyet olgusu"na bakışındaki veya "mülkiyet algısı"ndaki değişim/dönüşüm üzerinden açıklama girişimini konu edinmektedir. Buna bir gösterge olarak, yani iki alanın (kendi içsel ilişkileriyle birlikte) mülkiyet algısındaki dönüşümü "özelleştirme" olarak kavranıp, bunu kullanarak somutlaştırmaya çalışmaktadır.

Örneğin "değişim"in doğrusal olduğu ve mülkiyetin devletten çıkarak özel kesime geçmesinin, klasik iktisatın temel varsayımlarına dayanılarak, rekabeti arttıracağı ve bunun da toplumun genel refahını arttıracağı kabul edilmektedir. Ancak, kamu kesiminden özel kesime geçen kuruluşların tekelleştiği görülmektedir ki, çalışma da bu gibi dönüşüm dinamiklerini ve sonuçlarını da konu edinecektir.

Diğer taraftan, rasyonalizm perspektifinden özel kesimin daima rasyonel olduğu düşünülmektedir ve kamu kesimi etkinliklerine en şiddetli eleştiri, kamu kesiminin rasyonel olamayacağı yönünden gelmektedir. Oysa, özel kesimde de kaynakların etkin olmadan ve verimsiz kullanıldığı sıklıkla görülmektedir. Ancak bu salt olarak kamu kuruluşları için söylenir. İşte çalışma, özel kesim başarısızlıkları veya kamu kuruluşlarının başarısızlıkları genel olarak ekonomik egemenlik ve ekonomik hegemonya süreçlerinin el değiştirmesi veya dönüşümleri açısından benzerlik göstermekte midir ve bu el değiştirme dönemlerinde kamu ve özel kesim başarısızlıkları çakışmakta mıdır? gibi ana bir soruyu çözümlemeyi konu edinmektedir.

Çalışmanın ***temel amacı***, bir sosyal bilim olgusunu ele alırken, olgunun, içinde bulunduğu bütünlük içindeki konumunu göz önüne alarak ve olgu ile bütün arasındaki neden-sonuç-biçim ilişkilerini kavramaya çalışıp, olgunun açıklanabilir hale getirilmesini benimsediği için, bu prosedüre uygun

olarak özelleştirme olgusunu açıklanabilir hale gatirilmeye çalışılmaktadır. Kısacası, bütünü ele alarak, o bütündeki değişimi yine o bütünün bir parçasında yaşanan değişime dayanarak anlamlandırmaya çalışmaktadır. Çünkü parça ile bütün arasında içsel bir ilişki vardır. O halde denilebilir ki, tez çalışmasının ana amaçlarından biri, kapitalizmin küresel düzeyinde, kamu kesimi etkinliklerinin (ve özellikle kamu kesimi iktisadi teşekküllerinin) kuramsal bazda algılamak ve Türkiye üzerinden açıklamaya çalışmaktır.

Ana akım iktisat literatürü de "kalkınma" kavramından, ilk başlarda "sanayileşmeyi" ve ardından da "sermaye birikimini" ve/veya "büyüme"yi anlamak mümkündür. Ancak siyasal iktisatçılar, sermaye birikimi ve buna dönük stratejilerin uygulamalarında sermayenin nasıl olup da farklı sermaye kesimlerinde belli aşamalar geçirdiğine odaklanmıştır. Ana akım görüşü, devletin, bu birikim/büyüme sürecinde gittikçe daha da küçülen ve etkisizleşen bir yol haritası üzerinden düşünürken, siyasal iktisatçılar, bu etki alanının büyümesi veya küçülmesindeki, biçim, yöntem, süreklilik, nedensellikler ve yöntem ile ilgilenmekle birlikte, sonuçta "küçülmüş bir devlet" ortaya çıkması halinde, bu duruma "kim" sorusunu yönelterek, bu süreçteki çıkar ve güç ilişkilerine de odaklanır. Tez çalışmasının amacı da, her iki iktisadi analiz kolunun karşılaştırmasını yaparak, eleştiriler yöneltmeye çalışılacaktır. Bunu yaparken de, özellikle terminolojisine başvurulacak olan B. Jessop'da "ekonomik egemenlik" ve "ekonomik hegemonya" kavramları üzerinden ilerleyerek ve bu kavramsallaştırmanın Türkiye üzerine uygulamasına veya görüngüsüne odaklanmayı amaçlamaktadır. Jessop'un kullandığı "ekonomik hegemonya" ve "ekonomik egemenlik" kavramsallaştırmasını Türkiye üzerinde test etmek ve kuramsal alanda özellikle bu görüşler karşısındaki görüşler ile mukayese edip, Türkiye'deki özelleştirme'nin bunlar ve benzerleri modellerle tutarlılığını incelemektir. Bunun yanında, çalışmanın yöntemi gereği, bunlar ve benzeri modellerin determiniztik olamayacağı ilkesinden yola çıkarak Türkiye için kuramsal açıklamalar/dayanaklar belirlenmeye çalışılmaktadır.

Bir iktisat politikası uygulaması olarak özelleştirme anlaşılmaya çalışılırken, "politika" kavramı "pozisyon alama" olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca iktisat politikası terimi, diğer aktörlere kamu otoritesine dayanarak bir "rol biçme" anlamını da kapsamaktadır. Böylelikle "politik iktisat" terimi, iktisadi aktörlerin pozisyon olması olarak tanımlanabilecek ve "iktisat politikası" ise "aktörlerin pozisyonlarına göre iktisadi eğilimlerin nasıl değiştiğini veya dönüştüğünü" ima edecektir. Bu kavramsallaştırmayı temellendirmek de çalışmanın terminolojik amacını oluşturmaktadır.

Çalışmanın önemi, Özelleştirme üzerine yapılan çalışmalara genellikle ve ilk önce devlet algısına ve bu algının dönüşümüne değinilmemesi veya değinilerin yüzeyselliği yönünde bir eleştiri getirilebilir. Yani bir "veri devlet" ortaya konulmaktadır. Ve örneğin "özelleştirme" gibi bir kavram "veri devlet"ten yola çıkılarak ele alınmaktadır. Oysa, devleti "veri" olarak almayayıp, onun verlık veya varoluş gerekçeleri üzerinden "devlet" olgusu ele alınınca, "özelleştirme" olgusu, O'nun "veri iken davranışını" değil, O'nu "veri" yapan bir olgu olduğunu ortaya koymaktadır. Böylelikle devlet, bütüncül bir sistemin dinamik bir unsurudur. Bu nedenle bu çalışmanın, yöntem açısından benimsediği temel bir farklılık olarak bu nokta gösterilebilir.

Çalışma, özelleştirme olgusunu, devlet organizasyonunu dinamik bir yapı içinde ele alarak analiz etmektedir. Nitekim yapılan özelleştirme çalışmalarına ilişkin bir eleştiri olarak, özelleştirmenin neden ve nasıl "yapılması gerekliliği" veya "yapılmaması gerektiği" üzerinde durmaktadır. Oysa burada, bir sürecin içindeki yeri olarak ele alınmaktadır.

Dolayısıyla çalışma, ana akım iktisata dayanarak pragmatik ve popüler argümanlarını eleştirmeye çalışmaktadır. Bunun yanında da siyasal iktisat perspektifinden bir analiz yapılması hedeflenmiştir. Ancak, siyasal iktisat içindeki özelleştirme karşıtı görüşler de eleştiri alanına alınmaktadır. Buradaki en belirgin önemlilik ise, özelleştirmeyi bir "hareket" olarak değil, "nedenli" veya "belirli amaçlı" bir hareket olarak ele almaktadır ki, bu durumda özelleştirme "hareket" olmaktan çıkıp "eylem" olarak

tanımlanmaktadır. Hareket, bir belirlilik hali değil iken, eylem, bilinçli bir harekettir. Ve fakat çok fazla değişken tarafından güdülenmektedir.

En önemli ve belirgin bir diğer nokta ise, ana akım iktisat ile siyasal iktisat akımlarının devlet, mülkiyet, birey ve özelleştirmeye bakışlarını karşılaştırılmalı olarak verilmeye çalışılmaktadır. Nitekim son dönemde özelleştirilen kurumların kamu gelirleri içindeki payı ne kadar ve bu pay ile onların verdiği vergi miktarlarının toplamı bütçe gelirlerinin ne kadarlık bir payını oluşturmaktadır. Bu da kamu gelirler politikasında nasıl bir dönüşüm yaşandığını analiz etmeyi kolaylaştırmaktadır. Diğer taraftan, Türkiye'de vergi gelirleri dikkate alındığında devletin zaten ekonomide etkin olmadığı görülmektedir. Diğer bir ifade ile dolaysız vergi gelirlerinin, toplam vergi gelirleri içindeki yüzde otuzluk oldukça düşük payı, Laffer etkisiyle sonuçlanacak bir özel kesimi daraltıcı etkisi söz konusu değildir. Nitekim büyük miktardaki kayıt dışı ekonominin yanında, yüksek vergi oranlarından kaynaklı olduğu öne sürülen, dolaysız vergi gelirlerinin toplam vergi gelirleri içindeki payının yüzde otuz olması bir etkinsizlik göstergesidir. Bu etkinsizlik vergi yükü adaletsizliğini arttırmaktadır. Buna rağmen, dolaysız vergi gelirleri içinde en önemli paya sahip olan kamu kuruluşlarının özelleştirilmesinin, kamu gelirler politikası üzerindeki değişimi göstermekle birlikte, kalıcı bir dolaylı vergi geliri elde etme yönünde belirgin bir devamlılığı ima ettiği önemli bir gösterge olarak ele alınabilecektir.

Genellikle özelleştirme, "devletin ekonomik hayata müdahalesini en aza indirmek" olarak tanımlanan bir politikalar bütünü içinde yer alan kamu mülkiyetinin özel kesime devri olarak algılanmaktadır. Oysa Türkiye'de bu olgunun genişletilmesine ihtiyaç vardır. Nitekim bir devletin ekonomiye müdahalesi; fiyat politikaları, üretim politikaları, vergi oranları ile gelirler politikaları, tüketim politikaları, para politikaları olmak üzere değişik alanlarda söz konusudur. Ekonomik büyüklüğü dar anlamda üretim ve tüketim anlamında yani KİT'ler ve bütçe üzerinden ele alındığında, ekonomik büyüklük ne kadardır? sorusu araştırmada, Türkiye'de

özelleştirmenin karakterinin belirlenmesi ve kamusal etkinlikteki dönüşümü açıklamaya temel olarak alınmaya çalışılmaktadır.

Son olarak önemli bir gösterge de, ülkedeki toplam ar-ge harcamalarının ne kadarının –ki oldukça önemli bir payının- kamu kuruluşlarınca (dahası özelleştirilen kurumlarca) yapıldığı bilinmektedir. Bu durumda, kamu kuruluşlarına önemli bir "görev" olarak atfedilen teknoloji geliştirme ve teknoloji transferlerinde etkinlik gösterme rolünün de ortadan kalktığı söylenebilecektir. Ancak özelleştirilen kuruluşların ar-ge harcamalarına ne derecede yöneldikleri de belirlenmeye çalışılacaktır.

3. Yöntem, Kavramsal Çerçeve ve Varsayımlar

Bir tez çalışmasının ana karakterini, yöntemi belirlemektedir. Bu nedenle burada yönteme ilişkin değinileri ve kabullerini kısaca toparlamak gerekmektedir. Öncelikle, 18. yüzyıl ile başlayan Aydınlanma hareketinin, bilimsel düşünce için bugün hala etkisi ağırlıklı olarak görülen bir paradigmayı da inşa ettiğini belirtmek gerekir. Bilimsel düşüncenin, düşüncenin tüm evrenini kapsayacak biçimde dünyevileşmesi ve bu dünyeviliğin akıl ile idrakini esas alan rasyonalizm'i benimsemesi "gerekliliği" güçlü bir biçimde önesürülmüştür. Aslında bunun en temel nedeni düşünme eylemini, düşüncenin kendi dışındaki dogmalardan arındırmaya yönelik bir girişimdir.

Pozitivizm ile realizm arasındaki en temel benzerlik, her ikisinin de deterministik oluşudur ve zaten bundan dolayıdır ki, klasik mantık ilkeleri ile önerme üretirler. Oysa bu çalışmada "bulanık mantık" ilkeleri ile önerme üretilmeye çalışılacaktır. Çünkü bulanık mantık deterministik değildir ve zaten sosyal bilimlerin doğal bilim olmaları da bu noktadadır.

Bu hali ile araştırmanın temel yöntemi, Kant'ın "kavramsız görü kör, görüsüz kavram boştur" önermesine dayanarak, ele alınacak olan konunun kavramsal ve kuramsal temeline ve bunu yaparken de bu temeli oluşturan

düşünsel altyapıya temas edilecektir. Nitekim, 19. Yüzyıl Romantizmi ile Rasyonalizmi bir araya getirme/uzlaştırma girişimlerinin en etkileyicisi olarak Hegel'in "Gerçek olan akılsaldır, akılsal olan gerçektir" önermesini türetirken, bir olgudaki dönüşümü, değişimi veya başkalaşımı anlamanın ve açıklamanın akılsal yolunun, bu süreçteki gerçeklikle (yani aslında gerçekleşen somutlukla) bağının bulunması gerekliliğini ileri sürmektedir. (Hegel'den sonra realizmin ortaya çıkışı ve materyalizm – materyalizm realist rasyonel- ve idealizmin –idealizm, idelerin görüngüsü olarak realist rasyonel- birbirinden ayrılışı) Bu da çalışmanın yöntemine ilişkin ikinci temel önerme olarak ele alınmaktadır.

Her ne kadar akılsal ve dahası a priori çözümlemeler insan düşüncesinde etkin bir biçim olsa da, rasyonalizmin getirdiği akılsal paradigmanın, her düşüncenin kendisini "son" ilan etmesinde olduğu gibi, O'nun da kendisini "son" ilan etmesiyle ortaya çıkan modernizm, aslında, diyalektik olarak akılcılığın da kendi karşıtını içinde nüvelendirmektedir. Bu ise Emprizm'dir. Çünkü modernizm içinde bir anlatı ve açıklama olarak kapitalizm (aslında tarihsel bir evre olarak) kendi içsel ve karmaşık ilişkilerini açıklamak için tek boyutlu bir homoeconumicus yaratmıştır/inşa etmiştir. Bu yaratılmış/inşaa edilmiş "kapitalist toplumdaki insan" için en uygun analiz aracı da eleştirel olmayan düşünce için Emprizmi meşrulaştırır. Bu nedenle bugün artık iktisadi araştırmaların içinde emprizm büyük bir yer tutmayı başarmıştır. Bunun ise, 20 yüzyılın başlarında kendisine gelen en güçlü destek olarak pragmatizm sayesinde yapabilmiştir.

Doğa bilimleri deterministik bir analizdir. Ortada olup-biten bir hareketin başlangıç, oluş ve bitişi ile sonuçları üzerinden önermeler geliştirir (elbette ki gözlemcinin pozisyonu ilk olarak düşünülmezse). Ancak bir sosyal bilimde, doğa bilimlerindeki gibi gözlemcinin olayın süreçlerine kayıtsızlığı düşünülemez. Dolayısıyla gözlemci salt gözlemci değil, aynı zamanda da olayın süreçlerine içkindir. Üstelik, gözlemcinin olaya ve süreçlerine içkin olması, gözlemcinin gözlemlediği dünyanın olup-bitmişliği üzerinden değil, hareketin devamlılığıı üzerinden önermeler geliştirmektedir. Dolayısıyla

olgunun süreçlerinin bitmiş-tamamlanmamış olması, gözlemciyi ister istemez hareketliliğpin içinde tutar. Bu nedenledir ki Emprizm sosyal bilimler için "sonuçlar" içeren önermeler değil ancak ve sadece hareketliliğin belli bir zamandaki durumu üzerine durağan önermeler ortaya koyabilir ve daha da önemlisi hareketlilik içerisindeki içsel bağlantılara tanıklık edebilir. Bu nedenle emprizm bir temel araştırma yöntemi değil,ancak rasyonalizm ve bazen de realizm için bir ölçüt, bir gösterge olarak kullanılabilir. Böylelikle akılsal gerçeklik için ancak ve sadece somut bir gösterge olabilir. Örneğin, insan vücudundaki sıcaklığın artması veya azalmasında termometrenin hiçbir etkisi yoktur. Bu yalnızca bir ölçme işlemidir.

1. Kuramsal olgular akıl yürütmelerden geçirilerek kavramsal, semantik ve epistemolojik önermeler oluşturulmaktadır.

2. Soyut önermeleri oluşturan ilişkiler seti Türkiye ekonomisi verileri ile amprik analize tabi tutulmaktadır.

Çalışma bilinen anlamda bir iktisat çalışması olması yönüyle "ne" ve "nasıl" sorularını sormakla birlikte, daha güçlü biçimde bir politik iktisat çalışması olmayı amaçladığından dolayı "neden" ve "kim" sorularını da sormaktadır. Zaten pozitivizm'den ayrıldığı en etkin tarafı da budur. Ancak bunu yaparken, salt görüngüsel ilişkiler düzleminde elde edilen soyut önermelerle yetinilmeyip bu önermeler arasındaki "kim" ve "neden" soruarı sorması itibariyle realizmden ayrılır. Özellikle de, özelleştirme çalışmalarında sıklıkla görülen ve "durum analizi" denilebilecek "gözlemcinin rasyonalist anlamda saf gözlemci" olmasının pratik sonuçlarından biri olarak pragmatizmden de kesin olarak uzak durmaktadır. Bu hali ile de genel olarak ana akım iktisat argümanlarına da atıfta bulunabilecek olan çalışma, özünde ana akıma dönük eleştirel bir siyasal iktisat çalışması karakteri taşımaktadır.

Özelleştirme çalışmaları genellikle (ve çoğunlukla) özelleştirme uygulamalarının nedenleri, yöntemleri ve sonuçları, süreçleri ve başarı-başarısızlıkları üzerine odaklanmaktadır. Ve çok az sayıda çalışma da

özelleştirmeyi iktisadi gelişme süreçleri ile ilişkilendirerek ele almaktadır. Üstelik bu çalışmada devletin dönüşümü üzerinden iktisadi gelişme çerçevesinde özelleştirme üzerine ise oldukça sınırlı sayıda çalışma vardır.

Genel veya özel olarak özelleştirmenin amprik tarafı değil, özelleştirmenin bizzat kendisi amprik bir gösterge olarak kullanılacaktır. Yani realist anlamda, iktisadi gelişme ile devletin yapısı ve/veya dönüşümü arasındaki ilişkinin görüngüsü olarak "özelleştirme" incelenecektir. Kısacası aedilen temel nokta bir iktisat politikası olarak doğrudan özelleştirme değil, iktisadi gelişme sürecinde iktisat politikaları uygulayan kamu kesiminin iktisadi gelişme sürecinin genel karakterine nasıl uyum sağladığını ortaya koymayabilmektir.

Bir kavramın ***bilgi*** **üreten önerme** içindeki gücü, kavramın anlamı ve/veya köken olarak tanımlanmasına bağlıdır. Devleti, bir iktidar ve mülkiyet ilişkisi ve biçimi olarak tanımladığımızda, bu (analitik) önermedeki iktidarı güç istencinin bir formu (güç isteyenlerin mücadele alanı) ve gücü de "iyi"nin "kötü"ye karşı kendinde-şey olarak kendinde-meşru olarak gördüğü iktidar (veya etki yaratma ve tepki koyma ve kuralları belirleme yetisi) olarak tanımlayabiliriz. Bu durumda geriye "iyi-kötü" ayırımı (bir etik sorunu) ve bunun imaları kalır ki, bu tam da kavramsal bütünleşik (içiçe geçmiş) bir durumdur: "Güçlü olan iyidir". Bu ise devletin tüm formlarını açıklar. Öyle ki devletin, mülkiyet ve iktidar biçimi olarak geçirdiği tüm tarihsel evrelere bakılabilir. (her devlet biçimi, bir mülkiyet ilişkisi biçimidir)

Özelleştirme ise ulus-devlet formunun mülkiyet iktidarı biçimindeki (formundaki) bir dönüşüm, bir "devir" aşamasını, iktisadi gelişme ile uyumlu olarak farklı evrelerde "özelleştirme" ve "kamusallaştırma" biçiminde içermektedir. Öyle ki, devletin iktisadi alandaki teşekküllerinin mülkiyetinin değişim, gelişim ve devri de bu kavramsal kabulle anlamlandırılabilir. Bu durumda, sermayenin fraksiyonlarına göre biçim alıp almadığı ve eğer öyleyse de bunun kavramsal dönüşümünün seyrinin izleri takip edilmeye çalışılmaktadır. Bu süreçte üzerinde durulacak ve devlete yöneltilecek kavramsal ana sorular şu şekilde özetlenebilir;

Devlet, en başta veri olarak alınması gereken bir olgu mudur?

Devlet, ekonomik gelişme sürecinde değişen roller ve biçimler mi almaktadır?

Devlet, bireyin özgürleşmesi süreci ve buna paralel olarak iktisadi faaliyetin sınırsızlaşması üzerinden mi, sermayenin fraksiyonlarına göre mi, sınıf ilişkileri temelinde mi yoksa, bu tez çalışmasının arayı amaç edindiği bir ilişki seti üzerinden mi dönüşmektedir?

Çalışmanın varsayımları şu şekilde sıralanabilmektedir:

Realizm; devlet dönüşmektedir. Devlet, iktisadi büyüme/gelişme olgusu veya belli bir birikim algısını esas alarak dönüşmekte/değişmektedir. Bu değişme veya dönüşme ise, devleti devlet yapan ana olgu olarak mülkiyet (ve güç ve iktidar erki) algısındaki dönüşümle gösterilebilir. Bunun göstergesi olarak özelleştirme en belirgin örnektir.

Devletin genel ereği yönetilenlerin yani insanların iktisadi yaşam koşullarını düzenlemek ve dahası da geliştirmektir.

Ancak bunun için üretimi desteklemesi gerekir. Üretimin arttırılması sürecine bir kez girildi mi devletin, üretimi arttırmak için a- kendisi üretim kanallarını kullanabilir veya b- üretim yapacak kesimleri (sınıfı) destekler, geliştirir. Ancak sermaye kesiminin içsel tutumu onu kar fetişizmi ile dürter ve artı-değeri mümkün en yükseğe çıkarmak isteyen ve buna, mümkün en yüksek düzeyde el koymak isteyen kapitalist sınıf doğar/güçlenir. Temel bir sorun bir çelişki doğar. Sermayedar çok küçük bir kesim ve alt sınıflar çok geniş bir kesim iken, hükümetler nasıl oluyor da iktidarı çok geniş bir seçmen kitlesi olan alt sınıflara rağmen ele alabiliyorlar? Elbette ki bu sorunun cevabı bu çalışmanın kapsamı dışındadır ancak, çalışmanın düşünce sistemini belirtmek adına etkin bir örnek olarak sunulmaktadır.

Kapitalist toplum içinde "kazanç" bilincinin sürekli diri tutulabilmesi ve "insan"ın bu yapı içinde hâlâ kendini tanımlayabilmesi yani hala kendinin

hayatını anlamlandırabilmesi bir biçimde sistemin devamlılığını yeniden üretmektedir. Kaldı ki, herhangi bir toplumsal formasyonun geleceğine ilişkin yapılacak bir öngörü bu temel üzerine inşa edilmelidir. Bu toplumsal formasyonda insan, "insan" olarak kendini tanımlayabilmekte midir/anlamlandırabilmekte midir?

Bu (ve daha türetilebilecek olan varsayımlar mevcut iken) özelleştirmeyi toplumsal baskıdan soyutlar ve toplum kendine ait kamusal malların özelleştirilmesine yabancılaşır. Bunun nedeni kapitalizmin sürekli olarak farklılaşan bir insan formu ve üretim ilişkisi oluşturabilmesidir.

Toplumlararası etkileşimlerde sosyal hareketliliğin neden-sonuç ilişkilerindeki "kaymalar" üzerinden analiz yapılacaktır. Bu nedenle de determinizmin işlemediği gösterilerek, bulanık mantık ilkeleri benimsenerek sınamalar yapılmaktadır.

Buna göre, yukarıdaki yöntembilim çerçevesindeki kabullere ek olarak verilebilecek kabuller yani varsayımlar şu şekilde sıralanabilir:

- Devlet, soyut bir olgudur ve bu soyut olgu toplumsal ilişkiler seti çerçevesinde tarihsel olarak değişir/dönüşür

- Devletin iktisadi alandaki en belirgin karakteristiği mülkiyet olgusu üzerindeki hakimeyetindedir.

- Ancak bu hakimiyet, bir mücadele alanı olarak devletin politikalarını daima etkiler.

- Sermayenin genel karakteri ve sermaye fraksiyonlarının gelişim süreçleri iktisadi gelişmenin ana karakterini tanımlar.

- Bu ana karakter uluslararası "egemenlik" ve "hegemonya" biçimiyle bağlantı halindedir.

- Uluslararası "egemenlik" ve "hegemonya" süreçleri ile bağlantılı olarak kamusal etkinlik, birikim ve sermaye fraksiyonu süreçlerini destekler/besler.

- Mülkiyet olgusundaki bir dönüşüm, devletin de dönüşümüne işaret eder.

- Siyasal alan ile iktisadi alan içiçe geçmiştir. Çünkü her ikisi de mülkiyet ilişkisi ortak paydasını taşır. Ve mülkiyet biçimi, iktisadi alanı da doğrudan etkiler.

- Devlet, bir otoritenin merkezileşmesi olduğuna göre, kapitalizm de sermayenin merkezileşmesidir. Diğer taraftan devletin ulus-devlet formunu alması, toplulukların kendi kendilerini yönetebileceği ilkesine dayanır (demokrasi, cumhuriyet). İktisadi ilişkilerde ise rasyonel bireylerin doğru biçimde kendi kararlarını idare edebileceği varsayılır. (yani siyasi alan ve iktisadi alan, bireyin kendini yönetmekte yetenekli olduğunu ima eder. Oysa devlette de iktisadi alanda da merkezileşmeler oluşur)

Kapsam ve Sınırlılıklar: Devletin dönüşümü esas olarak tarihsel, siyasal, güç ilişkileri ve iktisadi cepheleri eş-anlı olarak ele almak gerektiği söylenebilir. Ancak, iktisadi gelişme üzerine yapılmış bu çalışma, devletin dönüşümünü veya gelişimini iktisadi cepheden ele almaktadır. Bu Çerçevede de esas olarak "devletin iktisadi modları" denilebilecek; iktisadi alandaki devlet bir hareket alanı olarak özelleştirme açıklanmaya çalışılacaktır. Bunun yanısıra; 1- üretim cephesinde, 2- talep yani tüketim cephesinde, 3- gelirin yeniden dağıtımı, 4- devlet finansmanı ve dışlama etkisi, 5- para otoritesi olması, gibi çoğaltılabilecek kamusal politikalara yeri geldikçe kısaca değinilmekle birlikte asıl kapsam: küresel ekonomik konjonktür ile Türkiye ekonomisinin konjonktür hareketi arasındaki bağlantı; Türkiye ekonomisi konjonktürünün sermaye fraksiyonları konjonktürü arasındaki bağlantı; bu bağlantılarda Türkiye'de özelleştirme süreci arasındaki bağlantının karakterize edilmesi olarak özetlenebilir.

Veri ve Analiz: Çalışmanın esas olarak, kuramsal ve kavramsal düzeyde yürütülmektedir. Ancak sayısal değerlere özellikle, Türkiye ekonomisi üzerine analizde yer verilmektedir ve ekonometrik ve istatistiksel analizlere de yer verilmektedir. Amprik analiz; Altıncı derece polinom fonksiyonlarla elde edilen konjonktür hareketleri temeline dayanmakla birlikte, korelasyon ilişkileri ve çoğunlukla da Granger Nedensellik Testleri içermektedir. Bu analizlerde özel olarak belirtilmediği sürece bütün veri setleri TCMB'nin "Elektronik Veri Dağıtım Sistemi" (EVDS) üzerinden temin edilmiştir. Fakat üçüncü bölümde de değinildiği üzere 2004 yılında kullanılmaya başlanılan 1998 baz yılı verileri ile 1987 baz yılı verileri analizlerde ayrı ayrı kullanılmıştır.

I. BÖLÜM

BİRİKİM TEORİLERİNDE STRATEJİ VE POLİTİK KAVRAMLAR

1. DEĞER BİÇİMİ VE SERMAYE BİRİKİMİ

Feodal toplumsal biçim ile kapitalist üretim biçimi arasındaki en keskin ve tanımlayıcı belirgin farklılıklar, kapitalist üretimde çok yüksek [miktarda] meta üretimi, emeğin (de) alınıp satılan bir metaa dönüşmüş olması ve üretim araçlarının mülkiyetine sahip olanlarla olmayanlar arasındaki bir toplumsal ilişkiler seti oluşudur (Sweezy, 2007, s.65-68). Kapitalizm nedir sorusuna verilebilecek en yalın yanıt "genelleşmiş meta üretimi" olarak getirilebilir Terimin unsurları, "ilk olarak, meta, satmak ya da kiralamak için pazara getirilen mal ya da hizmettir. Ya başka bir meta ile takas edilebilir ya da parayla değiştirilebilir. […] İkinci olarak, "genelleşmiş" kelimesi iki nedenle terime katılmıştır. Bu kelime, kapitalizmde mal ve hizmetlerin çoğunun meta oldukları gerçeğine işaret etmektedir [… ikinci olarak] emek-gücünün de bir meta olması şeklindeki kapitalizmin özel niteliğine işaret" (Hodgson, 2006, s.101) etmektedir.

Sonuç olarak, bir üretim ilişkisi biçimi olarak kapitalizmde "üretim ilişkileri" onun karakterini tayin eden en temel niteliğidir. Üretim ise, üretim araçlarının mülkiyetinin nasıl olup da birilerinin elinde toplanırken, başkalarını bu mülkiyetten yoksun bırakarak, "mülk sahipleri" ile "mülkiyeti olmayanlar" arasında ortaya çıkan bir üretim ilişkisidir. Ve bu ilişki, mülkiyetin bir tarafta toplanmasını sağlayan ise, üretim biçiminin yarattığı ve onun derin çekirdeği olan "artı-değer" üreten mekanizmadır.

Bu pasajda, mülkiyetin, kapitalist üretimde "kapitalist" veya "sermayedar" olarak nitelendirilen bir toplumsal sınıfın elinde toplandığı kastedilmektedir ve kapitalistlerle emek gücü sahipleri arasındaki ilişki ima edilmektedir.

Ancak kapitalizm salt sermaye sahibi ile emek gücü sahibi arasındaki bir ilişki biçiminden de daha karmaşık bir sistemdir ve bu çalışmada da, bu karmaşık ilişkiler setindeki, üzerinde bütün iktisat düşüncesinin tartışmalarının henüz ve hala bitmediği ve hatta uzlaşma dahi sağlanamayan bir aktör ve/veya taraf olarak "devlet" ve onun ilişkileri düzenleme yeteneği/gücü üzerinde durulmaya çalışılacaktır.

"Değer biçimi" terimi, "kapitalist gelişimin matrisini tanımlayan temel toplumsal ilişki" (Jessop, 2008, s.264) olarak tanımlanmaktadır. Yani, bir sistem olarak kapitalist sermaye birikiminin kendi devamlılığını temin edebilmek üzere oluşturulmuş bir takım argümanların belli bir matrisin genel sınırları içinde oluşturulabilecek kombinasyonları ima etmektedir. Genel olarak araçlar/argümanlar değişmese de, yeniden-üretim sürecinde bu argümanlar arasındaki ilişkilerin, derin çekirdekten kopmamak üzere, konum değiştirmeleri, önceliklerinin farklılaşmasını tanımlar. Örneğin, birikimin devamlılığında, bir aktör olarak devlet, bazı durumlarda oldukça etkin olarak öne çıkarken, bazı durumlarda ise, tamamen pasif bir konuma geçebilmektedir. Daha da detayında, bazı durumlarda para politikaları ile etkinliğini gösterirken, bazı durumlarda maliye politikaları ile etkinlik matrisi içinde hareketlerini tanımlamaktadır.

"Değer biçimi, meta ekonomisinin en genel biçimidir" (Rubin, 1975, s.114'ten akt; Saad-Filho, 2006, s.59). Bu "en genel biçim", iktisadi bir algılama düzeyi için mikro ölçekten, uluslararası düzeye dek makro ölçeği de kapsayacak biçimde -tanımı yapan yazarlar için olmasa da- bu çalışma için geçerlidir. Nitekim, meta üretimi ile tüketimi arasındaki ilişkileri tanımlayan "basit" ve "genişletilmiş" yeniden üretim fonksiyonları, üretim elemanlarının "nereden geldiği ile ve üretimin nerede yapıldığı ile ilgilenmemekte gibi görünmektedir. Yani, üretilen metaın, o metaın üretimini gerçekleştiren emek gücü ile aynı yerde üretilmektedir ve aynı yerde de tüketilmektedir. Daha açık bir ifade ile, üretici ile tüketici ve üretim araçları ile pazar aynı mekansal boyuttadır.

Oysa, bir Amerikalı'nın tükettiği pizzanın hamuru için gerekli buğday Brezilya'da, et Kanada'da üretilmişken, siparişi alan görevli Hindistan'dadır. Sektör 1 malları (Üretim malları) üretiminde çalışan bir Amerikalı işçi, elde ettiği ücret geliri ile sipariş ettiği Sektör 2 malı (tüketim malları) için yaptığı ödemeyi, Amerika'daki pizza şirketine yapmaktadır. Ancak pizza şirketi, üretim girdilerini bahsi geçen ülkelerden getirmiş ve elde ettiği brüt gelirden, her birine ödemeler yapmaktadır. Ve en kritik noktada tüm bu hareketlilikten, siyasal sınırların aşıldığı her durumda kamu tarafından da bir vergi alınmaktadır.

Bu ilişkileri daha da ayrıntısıyla ele alabilmek için iki anahtar kavrama değinmek gerekmektedir: "Basit" ve "genişletilmiş" yeniden üretim mekanizmaları. Bu mekanizmalara geçmeden önce şunu da belirtmek gerekir: Bir kapitalist toplumda, emekten elde edilen artı-değere kapitalist tarafından el konulması, genel olarak kapitalist üretimdir. Ve emek üzerinden elde edilen artı-değer de onun özü, ona biçimini veren en derindeki çekirdektir. Ancak değerin elde edilip belirli ellerde toplanması genel geçerliliği, farklı tarz ve biçimlerde ortaya çıkabilir. Üretim şekli, değer biçimi, satış ve dağıtımın ve fiyatın oluşumu gibi sistemin içindeki unsurlar, sistemi devam ettirecek yani yeniden üretecek biçimde mutasyon geçirirler. Bu mutasyonu anlamak tarihsel bir gözlem gerektirir. Örneğin, Marksist tahlilde, ücretlerin daima azalma eğiliminde olduğu ve fakat ancak yeniden üretime izin verecek düzeye kadar düşebileceği salık verilirken, Keynesyen tahlilde, sendikaların varlığından dolayı, ücretlerin yapışkanlığından söz edilir. Bugün ise, üretimi, emeğin oldukça ucuz olduğu yerlere kaydırarak, üretim maliyetleri içindeki emeğin payı beklenmedik ölçüde düşürülebilmektedir.

Burada önemli olan, eğer, birikimin özündeki değer mekanizmasının anlaşılmasıdır. Bunu anlamadan birikim de anlaşılamaz. Bu nedenle birikim mekanizmasını oluşturan parçaların en temeli değerdir. Ve bunun devamında da bu değerin ortaya çıkması ve birikmesidir.

Biz burada, "değer-biçimi" terimini, öncelikle Marks'ın "değer-biçimi" olarak ele alarak buna "mikro-değer-biçimi" adını vermekteyiz. Devamında ise, "makro-değer-biçimi" olarak ise, makro ekonomik fonksiyonlarda ifadesini bulan, "değer-üretim-biçimi" anlamına gelecek biçimde bir "değer-biçimi" ayırımı yapmaktayız. Aynı zamanda, mikro değer biçimi olarak Marjinal Teori de incelenmelidir.

Marks, analizinde dört "değer" kategorizasyonu yapar: 1- Özsel değer biçimleri; kullanım-mübadele; 2- Basit değer biçimi (nispi-değer-biçimi) 3- Genişletilmiş nispi-değer-biçimi ve 4- Para Biçimi.

İlk olarak özsel değer biçimi, metaın kullanım değeri ile mübadele değeri arasındaki ayırıma tabidir. Kullanım değeri, bir metadan sağlanacak fayda üzerinden belirlenen bir değer iken mübadele değeri, "bir nicelik ilişkisi olarak birbirleri ile değişilen değişik türden kullanım-değerlerindeki oran olarak zamana ve yere göre durmadan değişen bir ilişki olarak görünür. Böyle olunca değişim-değeri, rastlantıya bağlı, tamamen göreli ve bunun sonucu metaın özünde bulunan bir değer olarak görünür" (Marks, 2003, s.46). Kısacası, bir metaın bir insanın ihtiyaçlarını karşılamada gösterdiği değer "kullanım değeri" iken, örneğin aynı metaı bir başkasına verirken, karşısındakinden o metaın karşılığında, o metaı vermek için isteyebileceği şey veya şeyler "değişim değeri"dir.

İkinci olarak basit değer biçimi ise, "Nispi-değer-biçim" ve "eş-değer-biçim" olarak da adlandırılmaktadır. Bu ayırımda ise, birbirinden farklı iki farklı metadan birincisinin değerinin ikincisi cinsinden ifade edilmesine, birinci metaın nispi-değer-biçimi denir. Birinci metaın nispi-değer-biçimini belirlemede esas teşkil eden ikinci meta ise eğ-değer-biçim'dir ve bu iki biçim birbirine karşılıklı bağımlıdır. Burada herhangi iki metadan hangisinin nispi-değer-biçim olarak hangisinin eş-değer-biçim olarak görüneceği yani, hangi metaı değerini belirtirken diğer hangi metaın kullanılacağı ise tamamen rastlantısaldır. Eş-değer-biçim için, nispi-değer-biçimi ifade edilecek metaın birbiri ile değiştirilebilir olması şarttır ve nihayet her iki metaı birbiri ile karşılıklı bir değer ilişkisine sokarak, her ikisindeki

somutlaşmış emek miktarı eşitlenmiş olur. Kısacası, A metaının B metaına eş-değer olduğu değer denkleminde, A metaı değer-biçimi görevini görür. (Marks, 2003, s.58-59). Metaların birbirleri ile bu değer-biçimi ilişkisine sokmak ve eşitlemek, her ikisini birer somut emek birikimi olarak aynı denkleme sokmak demektir ve aralarındaki soyut insan emeğini ifade etmeleri itibariyle emek-değer teorisinin de özü ve başlangıç noktasıdır.

Üçüncü olarak genişletilmiş nispi-değer-biçimidir. Basit nispi-değer-biçiminde birbiri ile karşılaştırılan ve eşitlenen birbirinden farklı iki metaın taşıdığı değer tayin edilirken, hangisinin nispi ve hangisinin eş-değer-biçimi göstereceği tamamen rastlantısal olarak ele alınmakta idi. Oysa genişletilmiş nispi-değer-biçiminde, nispi-değer-biçimine esas olan meta, meta evrenindeki diğer tüm metalar ile karşılaştırılır ve eşitleyici denklemler kurulur. "Ceket, çay, buğday, demir vb. gibi her meta, keten bezinin değer ifadesinde bir eşdeğer olarak ve dolayısıyla da değer olan bir şey olarak yer alır. Bu metaların her birinin maddi biçimi, şimdi artık birçok meta içinde tek bir özel eşdeğer biçimdir. Aynı şekilde, bu farklı metalarda somutlaşan emeğin çok yanlı somut yararlı türleri, şimdi artık farklılaşmamış insan emeğinin bu çok farklı gerçekleşme biçimleri ya da ortaya çıkış biçimleri kadar kendini gösterir" (Marks, 2003, s.69-70).

Nihayet *dördüncü* olarak para-biçimi. Bir metaın nispi-değer-biçimini göstermede kullanılan eş-değer-biçim için gerekli olan diğer bir meta yerine artık, bütün metaların genişletilmiş nispi-değer-biçimini ifade etmek için paranın kullanılmasıdır. Böylelikle her metaın değeri bir başka meta miktarı ile değil, bir para miktarı ile gösterilir hale gelmektedir. Genişletilmiş nispi-değer-biçimini belirlemede kullanılan eş-değer-biçim için kullanılan metaın yerin para konulur ve "eşdeğer biçim, kendi maddi biçimi ile böylece toplumsal bir nitelik kazanan o belirli meta, şimdi artık para-meta durumuna gelir, ya da para olarak iş görür. Bu, artık, o metaın özel toplumsal işlevidir ve bu nedenle, metalar aleminde evrensel eşdeğer rolü oynamak, onun toplumsal tekelindedir" (Marks, 2003, s.73-74).

Marks, tüm bu değer biçimi kategorizasyonunda değeri, soyut insan emeğine bağlar. Oysa, diğer "taraftan bir metaın değeri nedir/nasıl belirlenir?" sorusuna verilen cevap bununla sınırlı değildir. Özellikle, düşünsel alanda pragmatizmin hakimiyet kurduğu yirminci yüzyılın hemen başlarında, neo-klasik iktisat, "marjinal değer" kavramı ile ortay çıkmıştır.

"Bir metaın değeri nedir veya nasıl belirlenir?" sorusuna, klasik iktisatçıların ve Marks'ın cevabının yerine geçmek üzere "marjinal fayda" kavramı ile, emek-değer teorisi, genel iktisat teorisinin temelinden çıkartılmaya çalışılmıştır.

"Doğal olarak" kapitalizmin, sermayenin yoğunlaşması ve merkezileşmesi ile ortaya çıkaracağı çelişkiler ile toplumu sınıflı bir yapıya dönüştüreceği ve bu sınıflar arasındaki çatışmalar sonucunda da ortadan kalkacağı öngörüsü karşına neo-klasikler, "doğal olarak" kapitalizmin piyasa mekanizmasının doğal işleyişi içinde insan refahını gitgide daha da artıracağı öngörüsü ile çıkmaktadır.

Ancak asıl teorik tartışma, değişim değerinin fiyata dönüşmesinde ortaya çıkmıştır ve bu tartışmaya "transformasyon" yani "dönüşüm sorunu" denilmektedir. Yukarıda bahsedilen "değer-biçimi" mevzuu, bir fiyat oluşumu değildir ve fakat bir evrensel "değer-ölçüsü" geliştirme/bulma girişimidir. Sonuç olarak, "dönüşüm sorunu"nun çözümü bu çalışma için en önemli argümanlarından birini ortaya çıkartır. Şöyle ki, fiyatlar, metaların değerleri ile farklılık gösteriyor olabilmesi ve nihayet fiyatların değerler etrafında dalgalanıyor olması, bizim kullandığımız anlamda "değer-biçim"indeki farklılaştırmalarla, dalgalanmaların şiddeti nispi olarak kontrol edilebilir hale gelebilmektedir. Böylelikle de kapitalistin kâr haddini denetleyebilme yeteneği çok daha gelişmiş bir düzeye ulaşır. Bu denetleme yeteneği de, doğrudan ve apaçık bir şekilde "değer-biçimi" içinde yaratılacak değişikliklerle mümkündür. Bundan dolayıdır ki, "değer-biçimi" terimini Marks'tan daha başka bir anlamda kullanılmaktadır.

Değişmeyen sermaye (s), değişen sermaye (d) ve art-değer (a) olmak üzere, s+d+a, kapitalist üretimin bütünlüğünü gösterir. "her metanın değeri iki bölümden oluşur. Bir bölümü doğrudan üretime aktarılan değeri, diğer bölümü ise, yeni üretilen değeri gösterir" (Mandel, 1998, s.45). Uzun dönemde, ekonomik sistemin temel eğilimi, değişmeyen sermayeyi oluşturan makine, bina, alet gibi girdilerin değeri artarken, emeğin sürekli olarak daha verimli çalışmasına yönelinmesi, "sermayenin organik bileşimi" olarak adlandırılan s/s+d denklemindeki (s)'yi arttıracak ve (d)'yi azaltacaktır. Sonuç olarak sermayenin organik bileşimi uzun dönemde sürekli büyür. Üretici, ürettiği malları sattığı sürece, (s) artacaktır. Nihayet, "artı-değerin gerçekleşmesi [metaın satılması ile], artı-değerin sermaye durumuna gelmesinden başka bir anlama gelmeyen sermaye birikiminin koşuludur" (Mandel, 1998, s.46).

Toplam sermaye (S), değişmeyen sermaye (s), değişen sermaye (d) ve artı-değer (a) iken, artı-değer oranı (a')=a/d olur ve a = a'*d'dir. Eğer artı-değerde, değişen sermaye yerine toplam sermaye konulursa kâr (k) söz konusu olur ve kâr oranı (k') elde edilir. Yani, k'=a/S'dir; (k'=a/S=a/a+s) (Marks, 2004c, s.50).

Dönüşüm sorunu tartışması, bu çalışmanın amacından uzaklaşması anlamına gelmekle birlikte, şu kadarını belirtmek gerekir ki, farklı sektörlerde farklı organik bileşimler olduğunu öne süren Böhm-Bawerk, "farklı üretim dallarında üretim araçlarına yatırılmış olan sabit sermaye ile emeğin satın alınmasına harcanan değişken sermaye arasında farklı bir oran yaratırlar. Sonuç itibariyle, iktisadi üretimin her bir dalı kendisine yatırılan sermaye için özel, kendine mahsus bir "organik bileşim"e ihtiyaç duyar. Dolayısıyla bir önceki argümana göre, eşit bir artı-değer oranı verili iken, (Şüphesiz Marks'ın şimdiye dek hep varsaydığı, metaların birbirleriyle "değerlerine göre" veya onlarda somutlaşmış olan emek ile orantılı olarak mübadele edildikleri koşuluna bağlı olarak) her bir üretim dalı farklı, özel bir kâr oranı göstermek zorundadır" (Böhm-Bawerk, 2006, s.15).

Bu temelden hareketle yani farklı üretim alanlarında farklı kâr oranlarını göz önünde tutan neo-klasik teori, farklı üretim alanlarında üretilen metaların farklı fayda düzeylerine sahip olduklarını da salık verir. Böhm-Bawerk çalışmasında sermayenin "farklı kullanım biçimleri"nden bahsetmekte. Bu aslında farklı değer biçimlerini ima etmektedir.

Marks, "değer biçimi" terimini daha ziyade mikro ölçekli bir değişken ve kategorizasyon olarak tanımlar. Oysa burada, "değer biçimi" terimini, değer üreten mekanizmanın makro ölçekteki kategorizasyonunu belirtmeye çalışılmaktadır. Ancak bunu yaparken de, mikro ölçekli değer biçimleri köklerinden kopulmaması gerekmektedir. Bundan dolayıdır ki, son zamanlarda "üretim biçimi" olarak takdim edilen Taylorizm, Fordizm, Post-Fordizm gibi kavramlar, birer "değer biçimi" yani değer yaratmak üzere geliştirilmiş değer yaratma mekanizmaları durumundadır. Bu mekanizmalar, değerin mikro ölçekli üreten, ürettiren ve meta üçlemesince belirlenen yeniden üretim mekanizmalarına, üretim mekânları ve üretenle tüketen arasındaki mekansal farklılıklarla birlikte, üretim faktörlerinin temin süreçlerini de kapsayacak şekilde makro boyutta ele alınmaktadır. Çünkü, herhangi bir değer yaratan üretim biçimi değişik bileşenlerden oluşur ve bu bileşenler artık aynı mekan boyutunun dışına çıkmaktadır ve hatta, değer üreten mekanizmanın bileşenleri değer yaratma gücüne göre sürekli biçim değiştirmeye hem yatkındır ve hem de gereksinim duyar. Örneğin, sendikal etkinlik ve etkililikler, ücret politikaları ve vergilendirme politikaları ile hammadde temin potansiyelleri, firma yönetim kültürü bu mekanizmaların bazı elemanlarıdır.

Değer-biçimi teriminin bu denli genişletilmesinin nedeni, uluslararası ödemeler dengesi bilançosunun en önemli kalemlerinden birisi olarak kâr transferlerinin yarattığı bölüşüm etkisine odaklanabilmektir. Üstelik, faktör hareketliliklerinin temelinde de regülasyon uygulamaları yatar ki, regülasyon sayesinde sermaye daha sıvı-akışkan-geçirgen hale gelebilmektedir.

1.1. İktisadi Gelişmenin Dönemlendirilmesi

Herhangi bir nesnenin veya olgunun, belli bir zaman diliminde herhangi belirli bir konumdan/durumdan, bir başka konuma/duruma geçmesini "hareketlilik" olarak tanımlıyoruz. Hareket, ancak zaman içinde gerçekleşir. Zamanın olmadığı bir uzayda, hareketten ve dolayısıyla da olguların ve/veya nesnelerin bir A durumundan bir başka B durumuna hareketinin gerçekleşeceğine dair kuramsal fizikte dahi bir açıklama getirilmemiştir.

Zamanın olduğu uzayda ise, her nesne veya olgu bir hareketlilik içindedir ve sürekli olarak belli bir durumdan bir başka duruma hareket etmektedir. Bu hareketlilik, nesne veya olgunun, hareket süresince değişmesine, dönüşmesine ve hatta başkalaşmasına dahi yol açabilmektedir. Ancak nesne üzerine çalışan bilimlerde nesneler, belli koşullar altında kararlı davranışlar sergilerler. Dolayısıyla, bir nesnenin kat edeceği A durumunda B durumuna hareketlilik deney ortamlarında tekrarlanabilmekte ve böylece hareketlilik belli varsayımlar altında belli ilkelere dayandırılarak açıklanabilmektedir. Özellikle doğal koşulların değişiminin uzun zamanlarda gerçekleştiği dünya gezegenindeki bir çok olgu, temelde geçerli olan doğa ilkeleri nedeni ile, hareketliliği büyük ölçüde açıklanabilmektedir.

Ancak toplum ve insan bilimlerinde durum, anlaşılmaya ve açıklanmaya bu berraklıkta ve bu kadar elverişli değildir. Hatta gözlemcinin, gözlem yeteneklerine göre algılanmasında dahi büyük sorunlar yaşanabilmektedir. Kaldı ki, doğa bilimlerinde de gözlemcinin konumu gözlemin sonuçlarını etkileyebilmektedir. Algı, insan ve toplum bilimlerinde kilit bir rol oynamaktadır. Çünkü toplumsal fenomeni algılamak, hareketliliğin gerçekleştiği toplumun içinde olmak veya olmamakla derinden bağlantı içinde olmasının yanında toplumsal yapının hangi sınıfından olması dahi önemli etkiler içermektedir. Örneğin, enflasyonu anlamak ve açıklamak bir yana, bu sorunun baskısı altındaki bir gözlemci ile, fenomeni yaşamayan bir diğer gözlemcinin fenomene dönük algıları büyük ölçüde farklılık gösterir.

Aynı biçimde, özelleştirme olgusunun, özelleştirilen kurumdaki bir çalışan ile, olguya ilişkin incelemeler yapan bir başka gözlemci arasında büyük algı farklılıkları vardır. Her ne kadar bilimsel gözlemlerde gözlemcinin olgunun dışında olması gerektiği düşünülse de, toplumsal sistemlerde her bir birey, doğrudan olmasa da dolaylı olarak olgu ile ilişki içindedir. Hatta bu ilişki yalnızca duygusal ve his alanlarında değil, maddi bağlarla da birbirlerine bağlı ve hatta bağımlıdırlar. Özelleştirme ile elde edilecek olan finansman, hükümetlerin geçici bir dönem mali disiplinine katkıda bulunsa da, orta ve uzun vadede, hükümetin, yüksek finansman nedeni ile genişlemiş olan mali alışkanlıkları nedeni ile aynı genişliği sürdürebilmek için borçlanma veya vergi oranlarının arttırılması ile sonuçlanacağından, bütün gözlemcileri de etkileyecektir.

Özetle, bir olgunun gerçekleşmesi ile birlikte olgu üzerinde üç aşamalı bir düşünsel süreç gerçekleşecektir: Algılama (gözlem yetisi ve konum), anlama (kavramsallaştırma), açıklama (İlan).

Olgu öncelikle gözlemciler tarafından farklı düzeylerde ve derecelerde Algı'lanır. Algı, olgunun, gözlemcinin olguya bağımlılığı/bağlılığı ölçüsünde derinlik göstermektedir. Gözlemci, bulunduğu uzaklığa göre, belli bir terminoloji, epistemoloji ve paradigma ile olguya bir Açıklama getirir. Bu gözlemcinin olguya uzaklığına bağlı olarak benimseyeceği bir paradigma ışığında gerçekleşir (örneğin Poulantzas, liberal kavramların kullanılmaması gerektiğini söylerken Hahnel, bunda bir sakınca görmez). Üçüncü olarak ise, gözlemcinin getirdiği Açıklama ile, gerçekleşen olgunun doğrudan veya dolaylı olarak içinde bulunan diğer bütün unsurları, kendi açıklamasının etrafına toplanması üzerine kurulur. Genel olarak ifade etmek gerekirse, olgudaki aktörlerden bir kesimine dönük genellikle bir ikna girişimidir.

Bu kuramsal/soyut ön-söylem ışığında ortaya çıkan şudur ki, kapitalizmin dönemlere ayrılması oldukça güç bir iştir. Bu çalışmada böyle bir dönemlendirme girişiminde bulunulmamakla birlikte, iktisadi süreçlerin temel hareket biçimlerinin belirlenebilmesi açısından üzerine değinilmesi gerekmektedir.

Genel olarak "gelişme" (development) kavramı, hareket edebilme özelliğine sahip herhangi bir varlığın, herhangi bir durumdan bir diğer duruma "geçişi" iken, özel olarak iktisadi gelişme, herhangi bir ekonomik düzeyden, bir başka ekonomik düzeye geçişi ifade etmektedir.

Bu pasajda özellikle "geçiş" fiili kullanılmış ve fakat "ilerleme" fiilinden kaçınılmaya dikkat edilmiştir. İlerleme, "hareketin, istekli, istenilen, bilinçli bir yön alması" ilen, geçiş fiili bir belirsizlik olasılığını da gündemde tutmak içindir. Bu da, temelde, bu çalışmanın tarih algısının görünür bir sonucudur ki, tarih, doğrusal bir ilerleme göstermeyecek denli karmaşık ve belirsizlikleri içermektedir.

Tıpkı fizikteki "kütle çekim yasası"nda olduğu gibi, her kütlenin bir çekim gücü vardır. Ancak kütlenin çekim gücü, zaman içerinde değişmektedir. Gök cisimlerinin, çekim güçleri doğrudan çekirdek ısıları tarafından belirlenirken, ısısını kaybetmiş cisimlerin çekim güçleri de buna bağlı olarak azalır. Ancak yine de bir çekim gücünü maddenin temel gücüne dayalı olarak sürdürür. Dolayısıyla, bir "kütle çekim yasası"ndan söz edilebilecekken, çekim gücü bir sabit değil, değişken durumundadır. Sosyal bilimler genelinde ve iktisat özelinde ise, toplumların iktisadi gelişmeleri, nicelik olarak sürekli büyüyen bir seyir izlemesine rağmen, ileride de görüleceği üzere değişik karakterlerde dalgalanmalar göstermektedir. İktisat içerisinde kalmayı amaçlayan bir çalışma, iktisadi dünyayı tamamen kavrayan evrensel sabitler araştırmak yerine, belli bir dönemdeki nitelikleri itibariyle iktisadi dünyayı açıklamaya cüret etmelidir; tıpkı bu çalışmanın gayreti gibi. Diğer taraftan İktisatçıların, ekonomik verileri, ekonometri içinde matematiksel modellerler ele alan "öngörü formları", yazarların sorumluluklarını matematiğin tartışmasız gücüne teslim etmeleri, kendilerini savunmakta etkili bir kalkan durumunu almıştır: "Sayılar böyle dedi"!

Özellikle iktisat teorisinin matematik modellerle bezenerek ekonometriyi ortaya çıkartması, son dönemlerde iktisat tarihinin de istatistik ve matematikle açıklanmasına değin ilerlemiştir. Klimetri olarak adlandırılan ve "iktisat teorisi ile kantitatif tekniklerin tarih araştırmalarına uygulanması"

(Uzun, 2002, s.82) tanımlanan görüş, geçmişteki ekonomik verilerden yola çıkarak, neden-sonuç ilişkileri üzerine yeni yaklaşımlar getirmeye çalışmaktadır. Ancak, yukarıdaki üçleme ışığında Klimetri'ye çok temel bir eleştiri getirmek ve bu çalışmanın gündeminden çıkartmak mümkündür. Şöyle ki; geçmişte bitmiş tamamlanmış bir olayı, "fiil" olarak gerçekleştiren failler, olayın bütün değişkenlerine ilişkin bilgiye asla tam olarak sahip değildirler. Bu nedenle, herhangi bir ekonomi politikası uygulanırken, o politikanın sonuçları hakkında ancak "beklenen sonuçlar" söz konusudur. Bu sonuçlar gerçekleşmiş veya gerçekleşmemiş olabilir. Gerçekleşmesi, politikanın değişkenlerinin tam olarak bilinmesinden değildir ve ancak başarı ve başarısızlık gibi yüzde ellilik olasılıklardan birinin gerçekleşmiş olmasından ibarettir. Diğer taraftan, politikaya ilişkin "tam bilgi" söz konusu olmasa da yeteri bilginin ve politikanın gerçekleşmesine ilişkin diğer unsurların denetlenebilmesine ilişkin güçlü otoritelerin varlığı da bu başarısı olasılığını güçlendirebilmiştir. Yani, değişkenler bilinmese bile, değişkenlere ilişkin kontrol gücü ve etkinliği yeterli olduğundandır. Başarısızlık ise, değişkenlere ilişkin bilgilerin yetersizliğinden ve devamında da değişkenlere ilişkin kontrol gücünün yetersizliği nedeni ile gerçekleşmiştir. Neticede failler, o günün bilgisi ve kontrol kabiliyeti ile bir politikayı bitirmiş, tamamlamıştır. Geçmişteki bitmiş tamamlanmış olayları, öncül ve soncul verileri ile yeniden ele alarak ve kontrolüne gerek kalmamış değişkenleri "bugün" yeniden denklemlere yazarak oluşturulacak "neden-sonuç" ilişkileri çarpıcı sonuçlar ortaya çıkarabilecek olsa da, genel bir tarih anlayışını kavrayacak yeterliğe sahip olarak görülmemelidir.

İktisadi gelişmeye veya kapitalizm olarak adlandırılan üretim tarzı ve daha genel anlamda toplumsal sistemin nasıl işlediği ve iç dinamiklerini belirleyebilmek üzerine çalışmalar yapılmakla birlikte, artık günümüzde kapitalizmin dönemlendirilmesine ilişkin çalışma yapmak pek de rastlanılır bir araştırma alanı değildir. Ancak, kapitalizmin ve iktisadın ilk dönemlerinde üzerinde değer, birikim gibi mikro konuların yanında en popüler çalışma alanı, iktisadi gelişmenin dönemlendirilmesi, bir başka deyişle, kapitalizmin evreleri veya aşamaları olmuştur.

Bu nedenle, Hobsbawm'ın ikilemini benimseyerek, genel olarak iktisat ve tarih ilişkisine ve özel olarak da kapitalist üretim tarzının dönemlendirilmesini açıklamak mümkündür: O'na göre; "tarihçilerin iktisadi tarihi ve iktisatçıların iktisat tarihi diye adlandırabileceğimiz iki iktisadi tarih vardır" (Hobsbawm, 1999, s.144). Burada bu görüşe şunları ilave etmekte fayda vardır: Tarihçilerin iktisat tarihi, gerçekten de bitmiş tamamlanmış olaylar arasındaki iktisadi neden, sonuç ve süreçleri ele alırken, iktisatçıların tarih algıları genellikle, bugünü ve geleceğe yönelik önermeler aramakla meşgul olmayı içermektedir. Bu günü anlamada geçmişte olmuş, bitmiş, tamamlanmış olaylar zincirindeki nedenselliklerin göreceli tekerrür gücünü kullanmaktır. Örneğin Luxenburg'un (2004), "her büyük ekonomik krizin bir savaşı beraberinde getirdiği" önermesi, "şimdi" ve "gelecekteki" ortaya çıkacak savaşların düzenleyici bir savaşla sonuçlanacağı öngörüsünde bulunmayı meşrulaştırabilir (Ayrıca bkz. Smith, 2000, s.76-86). Ancak bu elbette değişen dünya koşullarında genel-geçer bir önerme değildir.

Ancak diğer taraftan, kapitalizmin geçmişine –iktisat tarihi çalışmaları- yönelik çalışmalar sürekli olarak azalması yanında (Hobsbawm, 1999, s.147), kapitalizmin geleceğine ilişkin çalışmalar da neredeyse ortadan kalkmakta ve bütüncül bir kuram geliştirme çabası dahi gözlemlenememektedir. Gréau'ya göre ise, "geleceği bütünsel olarak öngörme riskine kendini atacak insana artık pek ender rastlanıyor" Çünkü, "daha önceden böyle bir öngörü teşebbüsünde bulunmuş tüm yazarlar 1945'ten bu yana geçen dünya tarihi karşısında şaşkınlığa uğramışlardır" (Gréau, 2007, s.11).

Şu kadarı ise, bir bilimsel tezin önermelerini göstermede ispat aracı olarak kullanılmakta gereklidir: geçmişteki bitmiş tamamlanmış olaylar zinciri içinde somut olarak gözlemlenen büyük dalgalanmaların ölçülmesi, belli şartlar için geliştirilmiş önermeleri kanıtlayabilir. Örneğin, bir ülkedeki mudilerin tümünün ya da ezici bir çoğunluğunun, belli bir nedenle bankalardaki mevduatlarını bir Perşembe sabahı çekmek istemeleri, bir anda

o ülkenin ekonomisini bir fisyon etkisiyle yerle bir etmeye yeter de artar bile.

Biz burada, geçmişe yönelik özgün bir dönemlendirme girişiminde bulunmayacağımız gibi, geleceğe yönelik kuramsal veya ampirik önermelerde de bulunmayacağız. Ve fakat, kimi yazarların, kapitalizmin dönemlendirilmesine ilişkin önermeleri, bizim ele aldığımız 1980 sonrası dönem için büyük bir bilgi kaynağı da sunmaktadır.

Maillet, Hobsbawm'ın yaptığı ikili ayırımın, iktisatçıların iktisat tarihini yapmalarını üç ana yaklaşım ve çalışma planı altında toplamaktadır: *Kronolojik Yaklaşım*, *Coğrafi Temele Dayalı Yaklaşım* ve *Kavramsal Temele Dayalı Yaklaşım*. *Kronolojik Yaklaşım*, tarihsel dönemleri kronolojik zaman sıralaması esasına dayanır. İlk, orta, yeni ve yakın gibi çağ sınıflandırmaları en belirgin uygulamadır. "ilkçağdan veya ortaçağdan söz edildiği zaman, aklımıza birbiri ile bağlantısı olmayan heterojen bir olaylar bütününden çok, temelde ortak niteliklere sahip ve aynı kavram altında toplanabilen olaylar gelmelidir. Bu nedenledir ki bir çağın bitip onun yerine diğer bir çağın başlaması; o çağ içindeki olaylara niteliğini veren temel özelliklerin de değiştiğini, yeni özelliklerin ortaya çıktığını gösterir". Ancak, aynı zaman dilimini gösteren bir "çağ" tanımlamasında, dünyanın her yerinde homojen gelişmeler olmayabilir. Örneğin, dünya savaşlarının sonuçları bakımından hemen her bölgede farklı sonuçlar doğurmuştur. Ancak yine de kronolojik yaklaşımın en güçlü yanları; olayları belli bir açıklıkla sunması, olaylar arasındaki nedensellik ve süreklilik ilişkilerini belli bir zincir biçiminde vermesi ve nihayet, aynı dönemdeki toplumları karşılaştırabilme olanağını sağlaması ve gelişmelerin karşılaştırmalı olarak gözlemlenebilmesidir. Zayıflıkları ise, tüm toplumlar için aynı derecede uygun devreler bulmaktaki güçlük, tarihsel devreleri belirlemede kriter olarak alınacak ölçütlerin her yer için geçerliliğinin zor olmasıdır. İkinci yaklaşım olarak *Coğrafi Temel Dayalı Yaklaşım* ise, dünyanın farklı yerlerinde farklı evrim biçimleri ortaya çıktığı varsayımından hareketle, "[farklı coğrafi bölgelerin] her biri kendine özgü bir tarihe sahiptir, o halde tarihi, kronolojik dilimlere ayırmaya çalışacak

yerde coğrafi kısımlara ya da bölgelere ayırıp inceleme[k]" üzerine odaklanan bir yaklaşımdır. Bu nedenle öncelikle kendi has özellikler taşıyan homojen bölgeler belirlenmelidir. "Bu, heterojenlik sorununa çözüm getirir". Kronolojik Yaklaşımda öncelikle tarihsel evreler belirlenip sonra bölge veya ülkelerin farklılıkları dikkate alınarak bölgesel tarih farklılıkları incelenir. Oysa Coğrafi Yaklaşımda, önce bölgesel farklılıklar saptanır ve ardından "her birine uygun gelecek kronolojik devirler belirlenir. Bu şekilde coğrafi dilimleme, tarihi zaman kesitlerine ayırma işinden önce gelmiş olur". Bu yaklaşıma yöneltilen eleştiriler ise, "her coğrafi bölgenin, tarihin akışı içinde, belli dönemler içinde sahip olduğu homojenliği koruyup devam ettirmesi güçtür; bu homojenlik başka devirlerde ortadan kalkmış olabilir". Bu yaklaşıma yönelik diğer bir eleştiri ise, "incelenen dönemlerde kısmi bir homojenlik sağlama uğruna genel homojenliğin feda edilmesi" yönündedir. Son yaklaşım olarak *Kavramsal Temele Dayalı Yaklaşım*'ın temeli, "çeşitli ekonomilerin evrimini yönlendiren veya bu evrimi tanımlamaya olanak veren ortak faktörleri araştırmak ve bu şekilde bütün ekonomiler için aynı olan ya da olma eğilimi gösteren ölçütleri belirlemek biçiminde" tanımlanmaktadır. Daha basit bir ifade ile kavramsal niteliklere dayanan özlere ilişkin bir araştırma alanıdır. Bu özler ile "bütün toplumlar için anlamlı olabilecek derecede bir genellemeye" gidilmeye çalışılır. Doğal olarak bu durum, soyut niteliklere yönelir ve farklılıkları göz ardı edecektir. Örneğin her bir toplum için "tarım ekonomileri, pazar ekonomileri ya da sanayi ekonomileri gibi kavramlar belirlenip bu kavramlara dayalı tarihsel-ekonomik ayırımlara gidilir". Tanım gereği belirlenecek bu kavramlar bütün ekonomilere uygulanabilir nitelikler taşımalıdır ve dolayısıyla da bir düzeyde homojenlik gerektirir. "Buradan gidilerek, her ekonominin tarihte, birbirini izleyen bu aynı aşamalardan geçtiği söylenir". "O halde, kendi içinde değişmeyen, tutarlı bir perspektife dayalı bir tarih yazabilmek için, çeşitli ekonomilerin, bu aşamalardan her birini, tarihin hangi dönemlerinde (kronolojik dilimlere ayırma) geçtiğini, yine aynı tarihsel dönemde benzer aşamalardan geçen ve tutarlı, homojen bir bütün oluşturan bölgelerin (coğrafi dilimleme) hangileri olduğunu belirlemek yeterlidir. Görülüyor ki, bütün tarih görüşlerinde rastladığımız kronolojik ya da coğrafi ayırım,

kavramsal yaklaşımda artık ön planda gelmemektedir". Bu yaklaşıma yönelik dört temel eleştiri grubu söz konusudur: Bunlardan ilki, farklı ekonomilerin aynı evrim ve gelişim çizgisini izlediği varsayımı, toplumların birbirinden oldukça farklı etnik, dini, coğrafi farklılıklar nedeni ile reddedilmektedir. İkincisi, genel bir gelişim şeması elde edilebilse bile, toplumların farklılıkları, bu genel niteliklere göre daha ağırlıklıdır. Bir diğeri, belli bir gelişim şemasına inanınca, bir biçimde bütün toplumların bu şemaya uyarlanması zorlama faktörler geliştirmeye neden olmaktadır. Son olarak, farklı toplumlar, aynı gelişim evrelerinden, birbirlerinden oldukça farklı zaman dilimlerinde geçmiş veya geçiyor olabilmektedirler (Maillet, 1983, s.11-26).

Kronolojik Yaklaşıma göre kapitalizm, genel tarihin bir evresidir ve kapitalizmi tanımlayan kavramlar hala süregitmektedir ki bu nedenle genellemeler içeren *Kavramsal Yaklaşım*, bize, olguları anlamada daha fazla bilgi sunar. Carr'ın da değindiği gibi, genelleme yapmak tarihi besleyen ana unsurdur. O'nun ifadesi ile, "genellemenin tarihe yabancı olduğunu söylemek saçmadır; tarih, genellemelerle beslenir". Yine Carr'ın Elton'dan aktardığı "tarihçiyi tarihi olgular toplayıcısından ayırt eden genellemedir" (Carr, 2008, s.75) önermesi de oldukça güçlü bir önermedir. O halde tarihsel bir açı, kapitalizmin nasıl olup da kendini sürdürebildiğine ilişkin kavramları ve daha da derininde bu kavramların, tarihin diğer unsurlarındaki değişmelerle birlikte kavramların nasıl olup da uyumlaştığına odaklanmalıdır. Kısacası, tarih içinde "bir aşama olarak kapitalizm", doğrudan iktisat tarihinin araştırma alanına girer veya genel tarihçilerin, tarihin akışına ilişkin oluşturacakları nedensellikleri ekonomik gelişmelere ve ilişkilere bağlaması ile de açıklanabilecek bir kısmi veya genel tarih araştırmasıdır. Ancak iktisat içerisinde kalarak kapitalizm üzerine bir inceleme, "bir sistem olarak kapitalizm"i ele alır ki, bu da, iktisat teorisi temelinden harekele, geçmişin verileri ile bugün arasında bir ilişki kurarak, teorideki dönüşümü incelemektir. Bu ise, kapitalizmin nasıl dönüştüğü, nasıl evrimleşerek kendi varlığının devamlılığını temin ettiği sorusuna cevap ramak için bir uğraş durumundadır. Kısacası, bir fenomen olarak kapitalizm,

süre-giden tarih içinde nasıl dönüştüğünün teorik incelemesi, bir iktisat incelemesi olmak durumundadır ve geçmişin verilerinin kullanılması yalnızca sürekliliği söz konusu olan bir tarihsel dönemin devinimini anlamaya kolaylık sağlayacağındandır. Öz olarak, kapitalizm bitmiş tamamlanmış bir olgu olmamakla birlikte, süre-giden bir ve fakat sürekli dönüşebilen dinamik bir sistemdir.

Bu temelden hareketle, iktisat tarihi ile kapitalizmin dönemlendirilmesi kavramlarını birbirinden ayırmak gerekmektedir. İktisat tarihi bize, uzun dönemde uyumlu bir trend ile ekonomik büyümenin gerçekleşme sürecini ve bu uzun erimli süreç içinde tarihsel aşamalardan geçerek kapitalizmin nasıl ortaya çıktığını ve ilerlediği anlatabilecekken, kapitalizm, iktisat tarihinin belirlediği bir tarihsel aşama ve genel olarak nitelikleri ile belli bir çerçeve içinde özgün bir yapı olarak, bu uzun erimli trende uyumlu bir biçimde nasıl olup da değişik formlar alabildiğini verebilecektir. Sonuç olarak, kapitalizm iktisat tarihinin tarihsel bir aşamadır; dönemlendirme ise, bu tarihsel aşamanın kendi özgün nitelikleri ile değiştirdiği formlar ile varlığını sürdürmesi sırasında –kendi içinde- geçirdiği aşamaları ele almaktadır.

Kapitalizm, tıpkı canlı bir organizmanın, bulunduğu ortama uyum sağlayabilmek üzere uzun erimde evrimleşmesi gibi, tarih içinde de varlığını devam ettirebilmek için kendi formunda değişimlere olabildiğince açıktır, dinamiktir. Dolayısıyla, ilk ortaya çıktığı dönemdeki Smith ve paralelindeki siyasal felsefede de açıkça görünen devlete ilişkin ekonomik ve siyasal eleştiriler, Keynes ve devamında bir optimalin gerekliliği olarak görülebilmiştir. Ancak kapitalizmin ikinci krizi olarak 1974'ten sonra ise, Keynesyen görüşler etkinliklerini kuramsal alanda olmasa da siyasal ve ekonomik politika uygulamaları alanından çekilmeye başlamıştır. Ne var ki, ısrarla üzerinde durulduğu üzere, kapitalizmin devamlılığına ilişkin düzenleyici etkinlikler, ana akım iktisat içerisinde varlıklarını ve yeni formlarını oluşturmaya devam etmektedirler ki, bunun en etkin ve belirli örneği "üst kurullar" olarak karşımızda durmaktadır.

Ancak kısaca belirtip geçmek gerekirse, İktisadi gelişmeyi evrelere göre tanımlamış ilk yazar F. List'tir. List, ekonomik gelişmeyi, ciddi bir tarihsel okul perspektifinden ele alır. Temel paradigması üç önemli yönde toplanabilir ve bu yönler, "Alman tarihsel siyasal iktisat okulunu […] ciddi ölçüde etkilemiştir: 1) "Tarihçiler" de List gibi, siyasal iktisadı, ekonomik gelişmenin genel yasalarının bilimi olarak görmüyorlar, devletin karar verici rolünü vurguluyorlardır; 2) Klasik okul ve izleyicilerinin tutumuna karşı eleştirel bir tavır takınıyor, özel olarak da klasiklerin teorisinin kozmopolit ve soyut niteliğine saldırıyorlardı; 3) Ülkenin verili iktisadi gelişmişlik aşamasından yola çıkıyorlardı" (Anikin, 2008, s.367). Burada dikkatimizi çeken bu paradigmanın üçüncü ögesidir. Ancak List, kapitalizmi değil, iktisadi gelişmeyi bütüncül tarih içinde aşamalara ayırmıştır. Buna göre toplumlar, avcılık ve balıkçılık, hayvancılık, çobanlık ve çiftçilik, çobanlık-çiftçilik ve sanayi ve nihayet son aşamada çobanlık-çiftçilik-sanayi-ticaret ekonomileri aşamalarından geçmekte olduğunu öne sürmüştür ve "böylece List, her aşamada tek başına ve önemli bir role sahip tipik iktisadi faaliyetleri, yaklaşımında temel ölçüt olarak belirlemiştir" (Maillet, 1983, s.20). Dolayısıyla her bir aşama, etkin olan ekonomik faaliyet ile tanımlanmıştır.

List'ten daha yaygın olarak bilinen bir diğer aşamalandırma girişimi ise, 1959'da Rostow'dan gelmiştir. Rostow belirlediği beş aşama ile, toplumların bu ekonomik aşamaları kat ettiğini ileri sürmüştür. Bu aşamalardan ilki ananeye dayalı *Geleneksel Cemiyet* aşamasıdır. Az-çok verimliliğin olduğu bu aşamada temel madde üretimi söz konusudur ve aşamanın sınırı Newton bilimi ve bilimsel algısı ile çizilmiştir. İkinci aşama da, ekonomik gelişmenin başlangıcını oluşturacak olan şartların hazırlandığı *Harekete Geçmeye Hazırlık* aşamasıdır. Bu aşamada ise modern bilimler yani Newton biliminin başlamasının sonuçlarından faydalanılmaya başlanmıştır. Bu sonuçların en temeli ise buluşlar sayesinde dünya pazarının tek taraflı olarak Batı Avrupa lehine ekonomik gelişmeler yaratmış olmasıdır. *Harekete Geçme* aşaması, "modern toplumun tarihindeki büyük aşama" olarak tanımlanmakta ve ekonomik gelişmenin önündeki engellerin ve

kısıtlamaların tamamen ortadan kaldırıldığı bir evredir. "İktisadi gelişmeyi yapan kuvvetler bu aşamada gelişir ve topluma hakim olur. […] Kârın tekrar yatırıma dönüştürülmesi halinde refahın geometrik olarak artacağı düşüncesi artık fertlere ve bizzat müesseselerin bünyesine girmiştir". Dördüncü aşama olan *Olgunluğa Gidiş*'te ise, Milli gelirin %10-20'sinin tekrar yatırıma döndüğü mekanizmaların oluştuğu, düzenli bir iktisadi gelişme yaşanmaktadır. Modern teknoloji her sahaya yayılmış, uzun ve kuvvetli bir ilerleme aşaması oluşmuştur. Ekonomi, uluslararası alanda da kendi yerini bulmuştur. "Bu aşamada bir ekonomi kendi harekete geçmesine kuvvet veren ilk sanayi faaliyetlerinin daha ötesine gitme ve modern teknolojinin en ileri nimetlerini benimseyerek bunları kendi kaynaklarının – hepsine olmasa bile- büyük bir kısmına tatbik etme kabiliyeti" göstermektedir. Bir ekonominin kat edeceği gelişmenin son aşaması olarak *Kitle Tüketim* aşamasında ise üretim, hizmetler sektörüne kaymaktadır. Kişi başına milli gelir barınma, gıda, giyim gibi temel ihtiyaçları karşılama gücünün üstüne çıkabilmiştir ve nüfus artık büyük ölçüde şehirlerde yaşamaktadır. Aşamanın diğer bir nihai karakteri olarak ise, teknolojik gelişmeyi bir hedef olarak saymasıdır (Rostow, 1999, s.17-25).

Diğer bir aşamalandırma kanadı ise Marks tarafından yapılmıştır. Marks yaptığı aşamalandırmanın temeline "üretim ilişkilerini" ve "üretim tarzlarını" koymuştur. Tüm aşamalarda bir biçimde sınıf çatışması söz konusudur. Böylelikle beş aşamalı genel bir şema ortaya çıkmıştır: *İlkel Komünizm*, *Kölecilik*, *Feodalizm*, *Kapitalizm* ve *Sosyalizm*'dir. Marks, "kapitalizm" terimi yerine "modern burjuva toplumu" terimini kullanmış olmakla birlikte, bu aşamaların her biri tarihsel ortaya çıkan; her bir aşama, kendin önceki aşamada nüvelenmektedir ve her bir aşama kendinden sonraki aşamanın koşullarını hazırlamaktadır (Marks ve Engels, 2003b). Tarihsel materyalizm üzerine kurulu olan bu görüşe göre insanlık bir büyük sarmal içindedir ve bu sarmal yukarıdaki sıralamaya sahiptir. Ancak bu büyük sarmalın içinde "küçük sarmallar vardır. Bunların her biri sınıfsal toplum biçiminin tarihidir. İlerleme için bir başlangıç noktasından çıkan fakat onunda insanlık tarihinin prangası olacak olan içsel çelişkilerini yaratırlar"

(Sutcliffe, 2002, s. 42-43) ve dolayısıyla da insanlık tarihi zincirinin her bir halkası, bir önceki halkadan kaynaklanır ve bir sonraki halkayı şekillendirir ki bu anlayış kısaca tarihsel materyalizm anlayışı olarak adlandırılmaktadır.

Bu üç temel yaklaşım dışında daha bir çok genel şema oluşturulmuştur. Ancak bu çalışmanın ilgi alanı, genel olarak ekonomik gelişme değil, genel ekonomik gelişmenin özel bir aşaması olarak kapitalizmin kendi içindeki dönemlendirilmesidir. Bu bağlamda, kapitalizm, kendi içinde farklı tanımlamalar çerçevesinde dönemlendirilebilir. Bu dönemlendirmeyi şu kategorizasyona tabi tutularak yapılmaktadır: 1- Kapitalizmin sistem olarak dönemlendirilmesi; 2- Sermaye fraksiyonları dönemlendirilmesi; 3- Gelişme teorileri çerçevesinde dönemlendirme ve 4- Ekonomik dalgalanmalar üzerine dönemlendirme. Ancak bu bahis, daha detayı ile ileride tekrar açılanmaktadır.

Yine de şu kadarına değinmek gerekmektedir ki, "bu durum, "dünya"nın "daha somut açıdan, dünya pazarının üç kesime ayrılması sonucunu vermiştir: tekelci kapitalizm, devlet sosyalizmi, "üçüncü dünya" (üçüncü dünya, geri kalmış ülkelerin tümüdür. Bu ülkelerin ekonomileri Marksist olmayan bir terimle "kalkış", Marksist terimlerle ise "ilkel birikim" safhasında bulunmaktadır" (Lefebvre, 1996, s.83: Itoh, 2001, s.113-114).

Bizim burada yapmaya çalıştığımız ise, çok geniş bir yelpaze oluşturan ve kapitalizmin devamlılığı orijinine bağlı olan iktisat politikası seçeneklerinin, bahsi geçen kapitalizmin içsel ilerleyişindeki yerini tespit etmek üzerine yoğunlaşmaktır: bu politika seçeneklerinin, içsel ilerleyişteki neden-sonuç bağlantılarını belirlemeye çalışmaktır. Somut ve spesifik olarak, kapitalizmin içsel ilerleyişindeki devlet mülkiyet biçimlerinden birisi olarak kamu iktisadi teşekküllerinin özelleştirmesinin nasıl bir formel neden-sonuç ilişkisi içinde olduğu ele alınmaktadır. Ancak bu sürece geçebilmek için, kapitalizmin geçirdiği sürece ilişkin geliştirilen modeller ele alınmalıdır.

Kısaca ifade etmek gerekirse, tarihçiler, tarihin genel seyrindeki ekonomik unsurları, bir yan alan "ekonomik tarih" olarak ele alırlarken,

iktisat tarihçileri, genel tarihi, iktisadi karakterlerine göre kategorize ederek ele alırlar. Oysa bir ekonomi politik çalışması, genel tarih içerisinde ve ekonomik tarih içerisinde ortaklaşa bir kesişim dönemi olarak "kapitalist üretim ilişkileri" ile tanımlanan kapitalist sistemin, nasıl işlediğine ilişkin, kapitalist sistemin işleyiş tarihi içindeki evreleri, süreçleri, ekonomik işbölümündeki değişim ve dönüşümleri kısacası, kapitalizm döneminin kendi iç dinamiklerini incelemektedir. Dolayısıyla da kapitalizm, dinamik bir sistem olarak, sürekli kendini yeniden üretmek üzere "kapitalist gelişme içinde farklı dönemlerle" ele alınabilmektedir.

Rostow'un Modeline yönelik en önemli eleştiri Kuznets tarafından yapılmıştır. Buna göre ;

* Belli bir aşama, diğerlerinde bulunan ve ölçülebilir ortak bazı özelliklere sahip olması gerekir.

* Belli bir aşamanın özellikleri, mutlaka tek olarak değil, fakat bir bütün halinde ayırt edici olmalı, yani bunlar yalnız bir aşamaya özgü olmamalı.

* Bir aşamanın ondan önceki ve sonraki aşamalarla olan analitik ilişkisi saptanmalı ve gösterilmelidir.

* Kalkış ile olgunluğa geçiş çağı kesin olarak ayrılamamıştır. Eğer toplumsal ve kurumsal yapının varlığı kastediliyor ise bu kalkış aşamasında da vardır.

* Hızlı büyüyen bir iktisadi faaliyet kolunun mutlaka önde giden bir kesim olması gerekmez (Kuznets, 1966, s.72-78).

Zihniyet, politika ve sosyal kurumlar ölçülmesi mümkün olmayan hususlardır. Bu nedenle Kuznets, safhaların bu özelliklerini yaptığı incelemelerin ve tenkitlerin dışında bırakmıştır. Batı ülkelerine ait mevcut istatistiklerin incelenmesi ve bu gözlemler karşısında, Kuznetse göre, Rostow'un kalkış safhası varsayımını kabul etmek mümkün değildir ve

kalkınmayı çok daha uzun süren ve tedricen oluşan bir süreç olarak görülmesi gerekir (Hiç, 1994, s.157-158).

1.2. Kapitalist Gelişme ve Kapitalizmin Dönemlendirilmesi

İlk olarak, Kapitalist toplumsal formasyonun verili olduğu bir dünyada sermaye birikiminin nasıl olup da gerçekleştiği sorusunun cevabı, "*kapitalizmin birikime uyumlu biçimde dönemlendiği*" ile verilebilmektedir. İkinci olarak, kapitalist üretim tarzının verili olduğu bir dünyada üretim tarzının devamlılığını ve doğrudan bağlantılı olarak da birikimin nasıl sağlandığı ise, "*kapitalizmin sınıflar ve devlet aracılığı ile nasıl dönemlendirildiği*" sorusu ile cevaplandırılabilir. Ancak, üçüncü terim olarak, "*sermaye birikiminin başlangıç koşullarının*" yani daha geniş bir ifade ile sermaye birikiminin hangi verili şartlar altında neden başlamadığının veya başlamasının sağlanması için hangi koşulların gerekli olduğu ve/veya bu koşulların nasıl oluşturulabileceği sorusuna verilecek cevabı farklı isimleri ile kalkınma iktisadı, gelişme iktisadı veya azgelişmişlik iktisadı çalışma alanı verebilecektir. "1980'lerdeki gelişmeler, kalkınma iktisatçıları ve politika uygulayıcıları için zengin malzeme sağla[mıştır]. 1970'lerin dış mali doygunluğu, sermaye arzının artmasının, kalkınmayı sürüklemek için yeterli olmadığını göster[miştir]. Sermaye ülke içinde kalmadığı ve üretken alanlarda kullanılmadığı ve tamamlayıcı girdilerin (altyapı, yönetim becerileri vd.) arzındaki darboğaz giderilmediği sürece bu gelişme doğaldır" (Pio, 1983, s.117-118). Dolayısıyla sermaye birikimi terimi içeriği itibariyle "kalkınma" terimiyle ve hatta "büyüme" terimi ile de farklı bir içeriğe sahip olduğu söylenebilecektir.

Yukarıdaki pasajda verilen terimlerden üçüncüsü yine bu bölümde ve ancak daha ileriki konularda ele alınacak olmakla birlikte, pasajdaki diğer ilk iki terimi incelemek gerekmektedir. "Kapitalizmin birikime uyumlu biçimde dönemlendirme" terimi, kapitalist toplumsal formasyonun öngördüğü üretim ilişkileri genel çerçevesi içerisinde, üretim tarzındaki

farklılaşmaları içerir. Bu şu anlama gelmektedir: artı-değer üreten mekanizmanın, artı-değere el koyan kesimler tarafından, artı-değer ve kâr oranını denetleyebilmesine ve doğal olarak da art-değeri daha etkin bir biçimde çekebilmesine ilişkin, üretim tarzındaki düzenlemelerdir.

Bilindiği gibi ve ileride açık ve detaylıca ele alınacağı gibi, mikro anlamda, "[kapitalist] üretimde kullanılan metaların toplam değerlerinden daha fazla bir meta üretmek ister; yani ürettiği şeyin değeri, serbest piyasadan satın aldığı üretim araçları ve emek-gücünden fazla olmalıdır" (Marks, 2003, s.172) ki bu fazlalık artı-değerdir. Daha açık bir tanımlama ile, "toplumsal artı ürünün para biçiminden başka bir şey değildir, yani ücretli işçinin üretiminin, üretim araçları sahiplerine karşılıksız bıraktığı bölümün para biçimidir" (Mandel, 1998, s.26). Bu ikinci tanımlamadaki "toplumsal" terimi, mikro art-değer terimini makro artı-değer terimine genişletmemize imkan sağlamıştır. Makro anlamda artı-değer ise, belli bir dönemdeki toplam üretim ile toplam tüketim arasındaki farktır ki bu farka ekonomideki bir kesim tarafından el konulmuştur. P. Baran, burada "makro anlamda artı-değer" dediğimiz kavramı "ekonomik artık" olarak tanımlar ve bunu üç ana kategoriye ayırır. Şöyle ki, birincisi Aktüel ekonomik artık kavramıdır ve "toplumun belli bir dönemde gerçekleşen toplam üretimi ile gene aynı dönemde gerçekleşen toplam tüketimi arasındaki farka aktüel ekonomik artık denir. Şu halde aktüel ekonomik artık, aktüel tasarrufa ya da birikime eşittir; belli bir dönemde toplumun servetine yapılan çeşitli biçimlerdeki katkıların toplamı" (Baran, 2007, s.39) olarak tanımlanır. İkincisi, *Potansiyel ekonomik artık* kavramıdır. Bu kavram ise "belli bir doğal ve teknolojik ortamda, kullanılabilir verimli kaynakların yardımıyla **elde edilebilecek** toplam üretim ile, **temel tüketim** olarak tanımlanabilecek, toplam üretim kesimi arasındaki farka, potansiyel ekonomik artık" (Vurgular yazara aittir), (Baran, 2007, s.40) olarak tanımlanmaktadır. Nihayet üçüncü olarak, *Planlı ekonomik artık*, "yalnız ve yalnız, sosyalist bir düzende, kapsamlı bir planlamaya girişmek açısından anlamlıdır. […] üretici kaynakların tümü için seçilmiş bir "en uygun kullanma düzeyinde", tarihsel olarak verilmiş doğal ve teknolojik koşullar altında elde

edilebilecek, planlı ve "en uygun" üretim düzeyinden, gene aynı şekilde planlanmış "en uygun" tüketim düzeyinin çıkarılması ile elde edilecek değer" (Baran, 2007, s.61) olarak tanımlanır.

Hem mikro ve hem de makro anlamlardaki artı-değer, mikro anlamda üretici/kapitalist, makro anlamda da kapitalist toplumsal formasyon gereği arttırılma ihtiyacı/gerekliliği karakterine sahiptir. Ancak burada bütün bir iktisat teorisi iki ana kola ayrılmaktadır. Kısaca değinmek gerekirse *Ana Akım İktisat Teorisi* ve *Marksist İktisat Teorisi*. Bu ana görüşlerden ilki, değerdeki bu artışa "katma değer" adını verirken ikincisi "artı-değer" adını vermektedir.

Öncelikle her iki kavramın da kökeninde yer alan üretim fonksiyonuna değinmek gerekmektedir. Üretim fonksiyonu, bir metaın üretim sürecinde kullanılan üretim faktörlerini ifade eder. Marksist anlamda üretim fonksiyonu "-*çalışma nesnesi*, doğa, farklı biçimlerde (ister basit rüzgar olsun isterse de akarsu, her zaman için her biçimde "ele geçirmek" ya da kullanmak –yerçekimi- gereken "doğal enerji" dahil), ama öncelikle, edilgen (mineral) ya da etkin (hayvanlar, toprak) haldeki hammadde: -*üretim aletleri* [ve] -*üretim eyleyicileri* (ya da emek-gücü)". Üretim araçları terimi, çalışma nesnesi ile çalışma aletlerinin toplamını ifade eder ve "*Üretici Güçler = (Birim) Üretim Araçları + Emek-Gücü*" (Vurgular yazara ait), (Althusser, 2005, s.50). Daha sonra detayına değinilecek bu konuda şimdilik dikkat çeken konu, üretimin gerçekleşmesi için gerekli maddi konuşlarla ve belli maddi koşullar altında, üretim faktörleri bileşenleri ile birikiminin sürekliliğine değinmektir.

Her iki yaklaşım arasındaki karşılaştırmayı daha da etkinleştirmek için en kilit kavram ve değişken olarak "teknoloji" terimi ile karşılaşılır. Bu terim/değişken, birinci aşamada üretim fonksiyonlarında sermayenin marjinal etkinliğini arttırırken, ikinci aşamada (İçsel büyüme modellerinde) emeğin marjinal etkinliğini arttırmak için denklemlere girmiştir. Marksist görüşte ise, sermayenin organik bileşimi neticesinde, emeğin sömürü oranını ve sınıfsal farklılıkları derinleştirmesi karakteri ile karşımıza çıkar.

Genel olarak üretimin izleyeceği seyir sermayenin organik bileşimini izlemeye denk düşer. Buna göre, üretim araçlarının (makine, hammadde, bina vs.) oluşturduğu "değişmeyen sermaye" (s), "değişen sermaye" (d) (emek karşılığı ücret) ve "artı-değer" (a)'nın toplamı yani, s+d+a, üretimi oluşturan genel bir fonksiyondur. Bu fonksiyon içerisinde, üretimde kullanılan (s)'nin, toplam sermayeye (s+d)'ye oranında, kapitalist sistem içerisinde (s) daima artma eğilimindedir. Değişmeyen sermayenin (s) bu artma eğilimini tetikleyen ve dinamik tutan rekabet ve mekanizasyonun sürekli artmasıdır. Kısacası değişmeyen sermayenin, toplam sermayeye oranına "sermayenin organik bileşimi" denir ve s/s+d denklemi ile yazılır ki, değişmeyen sermayenin toplam sermayeye oranını gösterir ve bu oran süreç içinde daima büyümektedir (Mandel, 1998, s.45-46). Örneğin, A döneminde s=10, ve d=15; B döneminde s=12 ve d=13; C döneminde s=14 ve d=11 iken: A döneminde SOB= 10/10+15= 0,4; B döneminde SOB= 12/12+13= 0,48 ve C döneminde SOB=14/14+11= 0,56 olmak üzere artma eğilimi içindedir. Bu artış, elde edilen artı değerin en azından bir bölümü ile, üretimde kullanılan makine ve teçhizat satın alınmak sureti ile makineleşmesini ve buna karşılık üretimde kullanılan emek miktarının sürekli azalmasına işaret etmektedir. Bu "sürekli azalma" emeğin marjinal verimliliğini artmaya zorlamaktadır.

Ricardo, emek miktarının bu sürekli azalmasından dolayı bilindik "karamsarlığı"nı öne sürmektedir.

Diğer taraftan ana akım iktisat, toplam çıktının nihai artışına odaklanmakta iken, Marksist akım, toplam çıktının nihai artışının, üretim fonksiyonundaki emek kullanımının yaratacağı –kaçınılmaz olarak- "sömürünün", hem sistemin yapısal krizlerine –aşırı üretim- ve hem de sınıfsal yapısına ve dolayısıyla sistemin sürdürülemezliğine, emek yanlı bir tutumla odaklanır. Bu farklılığı gözlemlemenin anahtarı olarak, üretim sürecini açıklamakta kullanılan üretim fonksiyonlarına değinmek gerekmektedir. Örneğin Koutsoyiannis bir üretim fonksiyonuna ilişkin; 2 birim emek ve 3 birim sermayenin kullanılması (A senaryosu) ve aynı

üretim fonksiyonundaki faktörlerin farklı kullanılışı olarak 3 birim emek ve 3 birim sermaye kullanılması (B senaryosu) durumlarını karşılaştırır ve "A üretim yöntemi B'den daha teknik etkindir" sonucunu sunar. Diğer taraftan, "temel üretim teorisi yalnızca etkin üretim süreçlerini dikkate alır. Etkin olmayan üretim yöntemleri rasyonel girişimcilerce kullanılmaz" (Koutsoyiannis, 1997, s.77-78) önermesini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla aynı çıktı düzeyinde emek ve sermaye arasında bir tercih söz konusu olmadığı gibi, esas olan aynı çıktı düzeyini mümkün kılan, en etkin yani en düşük faktör kullanımı esastır. Hatta öyle ki, "A ve B gibi üretim yöntemlerinden [senaryolardan] birinin diğerine oranla bazı girdilere daha az gereksinim duyarken, diğer girdilerden daha fazla kullanıyor olması durumunda, bu iki üretim yönteminin etkinlik açısından karşılaştırılması olanaksızdır" (Koutsoyiannis, 1997, s.78). Yani, A senaryosundaki faktör bileşimi 2 birim emek ve 3 birim sermaye ve B senaryosu 1 birim emek iken 4 birim sermaye iken, bu iki senaryoyu etkinlik açısından karşılaştırmanın olanaksızlığı gündemdedir.

Kısacası, pozitif düşüncenin ve pragmatizmin hakimiyetindeki ana akım iktisadın temel argümanı kar maksimizayonudur. Kârı maksimum eden üretim koşulları, yukarıda da değinildiği üzere sermaye ve emeğin birbirini ikame ettiği üretim faktörlerinden oluşan üretim fonksiyonu içinde, emek ve sermaye arasında bir tercihi içermez. Kâr oranı ile sermaye-emek oranı arasında kurulan ilişki göstermektedir ki, "Kâr oranları düştüğü zaman sermaye-emek oranının artışı hızlanmakta, kâr oranları yükseldiğindeyken ise yavaşlamaktadır" ve "aynı dönemsellik ortaya çıkmakta, kâr oranlarının artış veya düşüşü, sermaye üretkenliğini değişimi ile uyumlu hareket etmektedir". Sonuç olarak, "teknolojik gelişme süreci, sermaye-emek oranını arttırırken kâr oranlarında büyük bir artış ile hızlı bir teknik değişimi beraberinde getirmiştir". "1900'den 1953'e kadar olan dönemde sermaye üretkenliğinin artışı yanında, emek üretkenliğinde de yıllık olarak ortalama %2,4'lük büyüme oranı mevcuttur. Bu oran 1869-2000 genel döneminin ortalama %2,1'lik büyümesinden biraz daha yüksektir" (Duménil ve Lévy, 2009, s.31-33).

Bu ilişkiselliğin temelinde üretim fonksiyonun karakteri vardır. En sıklıkla kullanılan üretim fonksiyonu ise Cobb-Douglas Üretim Fonksiyonu'dur. Fonksiyonun sunduğu ilişkiye göre, "Çıktıdaki büyüme, girdilerdeki artışlarla, teknolojik ilerlemelere ve daha yetenekli işgücüne bağlı verimlilik artışları sonucunda gerçekleşir" [(Barro, 1999, s.'dan)], "üretim fonksiyonu, girdilerle çıktılar arasında nicel bir bağlantı kurar" (Dornbusch ve diğerleri, 2007, s.58). İki üretim faktörünün kullanıldığı bu üretim fonksiyonunda ölçeğe göre sabit verimlilik varsayımı geçerlidir ve;

$$Y = kC^{a}L^{1-a} \qquad (\mathbf{1.1})$$

Biçiminde formüle edilir. Denklem (1.1)'de "Y" toplam çıkıyı, "L" emek miktarını ve "C" sermaye miktarını göstermek üzere; "*k*" ve "*a*" katsayılardır. "*a*" ve "*1-a*" katsayılarının toplamı daima 1'e eşit olmak üzere, toplam çıktı içindeki emek ve sermaye paylarını gösterecek olan katsayılardır. Dolayıyla üretimde kullanılacak 1 birim emek veya sermayenin, toplam çıktıda yaratacağı etki elde edilir ki, bu, sermayenin ve emeğin marjinal ürününü vermektedir. "*k*" katsayısı ise, her iki üretim girdisini de etkileyen teknoloji düzeyini temsil eden bir katsayıdır.

Belli bir dönemden bir diğerine büyüme, (1.2) numaralı denklemdeki girdilerin artışları ile tayin edilmektedir. Buna göre, L'deki artış ΔL, C'deki artış ΔC ve Y'deki artış ΔY olmak üzere;

$$\Delta Y = EMU * \Delta L + SMU * \Delta C + f(C,L) * \Delta k \qquad (\mathbf{1.2})$$

yazılır ki (1.2) numaralı denklem birikimin temelini oluşturur. Çünkü neticede Y'de bir artışı göstermektedir. Denklemdeki EMU, "emeğin marjinal ürünü" ve SMU, "sermayenin marjinal ürününü vermektedir. (1.2) numaralı denklemin sadeleştirilmesi için her iki taraf da $Y = kC^{a}L^{1-a}$ ile bölününce (1.3) numaralı denklem elde edilir.

$$\frac{\Delta Y}{Y} = \frac{EMU}{Y}\Delta L + \frac{SMU}{Y}\Delta C + \frac{\Delta k}{k} \qquad (\mathbf{1.3})$$

elde edilen (1.3) numaralı denklemin ilk terimi "L" ve ikinci terimini "C" ile çarpıp bölünce;

$$\frac{\Delta Y}{Y} = \left[\frac{EMU * L}{Y}\right]\frac{\Delta L}{L} + \left[\frac{SMU * C}{Y}\right]\frac{\Delta C}{C} + \frac{\Delta A}{A} \qquad (\mathbf{1.4})$$

denklemi elde edilir. Temel dürtü olan kârı arttırmak, kapitalist ekonomide rekabeti öncü bir varsayım haline getirir. "Rekabetçi bir ekonomide, faktörlere marjinal ürünleri ödenir. Böylece EMU=*w*'dir. Burada *w* reel ücrettir. İşgücüne yapılan toplam ödeme, ücret çarpı işgücü miktarı *w**L'dir; bütün ödemelerin bir bölümü olarak işgücüne yapılan toplam ödemeler –yani, "işgücü payı"- EMU*L/Y'dir. (sermaye ile ilgili muhakeme tarzı benzer niteliktedir.) şimdi denklem (1.4)'te 1-a = işgücünün payını EMU*L/Y yerine, a= sermayenin payı da SMU*C/Y yerine koyarak denklem (1.5)'e ulaşılır.

$$\frac{\Delta Y}{Y} = \left[(1-a) * \frac{\Delta L}{L}\right] + (a * \frac{\Delta C}{C}) + \frac{\Delta k}{k} \qquad (\mathbf{1.5})$$

Denklem (5)'in sol tarafı çıktı büyümesini ve sağ tarafı sırasıyla; "işgücü payı * işgücü büyüme hızı"; "sermaye payı * sermaye büyüme hızı" ve son olarak "teknik gelişmeyi" göstermektedir (Dornbusch ve diğerleri, 2007, s.79-80).

"Marjinal ürün" terimi, her hangi bir üretim faktöründen, üretim fonksiyonuna giren bir birimin, çıktıda yaratacağı artışı ifade etmektedir. Ancak biri ilgilendiren asıl husus, "ölçeğe göre getiri" terimidir. Yukarıda bahsedilen Cobb-Douglas üretim fonksiyonu temel olarak ölçeğe göre sabit getiriyi varsayar. Yani, üretim fonksiyonun sağ tarafındaki girdiler eşit oranda artarsa, çıktı da eşit oranda artacaktır. Ancak, emeğin marjinal ürününü arttırmak daima emek miktarının artışı ile sağlanmamaktadır. Bundan dolayıdır ki, kapitalist üretim tarzı, emeğin marjinal ürününü arttırmanın farklı yöntemleri ile dönemlendirilebilmektedir. Bu bağlamda dönemlendirmeyi dört döneme ayırmaktayız.

Birinci Dönem olarak tanımlayacağımız Taylorizm'in temelde iki sacayağı vardır: "işin en küçük bileşenlerine ayrılması ve tavandan tabana yönetim" (Amsden, 1990, s.2). Taylor'un yaklaşımı özünde, emek, hammadde ve zamanın kullanımındaki, üretim verimliliğini düşüren ve israfı gidermeye yönelik yönetimsel önlemler gelişmeye dayalı bir çalışma etkinliği geliştirme vardır. Buna göre, çalışanların uzmanlaşmaları ve üretimi çok küçük birimlere ayırarak, çalışanların üretim verimliliklerini arttırmak gerekmektedir. Daha belirgin ve dikkat çekici bir ifade ile Taylorizm, kapitalizm içinde işlerlikli ve uyumlu bir şirket kimliği oluşturmaya dönük ilk etkili düşünce girişimidir. Buna paralel olarak "işyerinin bilimsel yönetimine yönelik çaba tam da pratik bilgiyi yok etmeye dönük bir çabadır. "bireysel işçinin muhakeme gününün yerini alan birçok kural, yasa veya formülün geliştirilmesini içerir […] İşçiye her an ne yapması ve nasıl yapması gerektiği söylenir; kendisine verilen emirlere ek olarak yapacağı her tür iyileştirme başarıya karşı öldürücüdür" (Power, 1994). Bilimsel yönetimin görevi, "geçmişte işçinin sahip olduğu tüm geleneksel bilgileri bir araya getirmek, sonra bu bilgiyi sınıflandırmak, tablolaştırmak ve kurallar, yasalar ve formüllere indirgemek"tir (Taylor, 1966'dan anlatan, O'Neil, 2001, s.232). Taylor, modernizmin de sonuçları arasında sayılabilecek bir indirgemecilikle yönetici seçkinlerin ideolojisini kurmaya yönelmiş, "çalışanları günlük sıradan alışkanlıklarına bağlı, hatta tembel, ama bir takım maddi ödüllerle harekete geçirilebilecek bireyler olmaya indirgemiştir. Taylor, çalışanlara ve onları işverenlerin en fazla kazanç sağlayacağı şekilde çalıştırmak için kullanılan yöntemlere ilişkin bu bakışın klasik bir tanımını yapmıştır" (Touraine, 2000, s.73).

İkinci Dönem olarak ele alınan Fordizm ise, Taylorizm'den daha komplike bir yaklaşımdır. "Fordizm, "Üretim araçlarının üretimi", "tüketim araçlarının üretimi"nin dengesini sağlayan bir birikim rejimi oluşturur. Lipietz bunu, "içselleştirilmiş kurallar ve kurumsallaşmış sosyal prosedürler düzenleyici bir mod"u olarak belirtir ve uzun dönem bir istikrarın koşulu sayar" (Callinicos, 2001, s.233). Taylorizm gibi işletmenin kendi iç yapılanması ile verimlilik sağlama temelinde orta bir payda taşımasına

rağmen Fordizm, yani "Ford'a özgü olan (ve Fordizmi son tahlilde Taylorizmden ayıran) şey vizyonuydu: kitle üretiminin kitle tüketimi, emek gücünün yeniden üretiminde yeni bir sistem, emeğin denetiminde ve yönetiminde yeni bir politika, yeni bir estetik ve psikoloji, kısacası, rasyonelleşmiş, modernist, popülist yeni bir tür demokratik toplum demek olduğunu açıkça görmesiydi" (Harvey, 2006, s.148). Kısacası Fordizm, önerdiği seri üretim koşullarını düzenleyen işyeri biçimlendirmesinin yanında, bu üretim biçimine uygun bir de toplum modeli önermektedir. Şöyle ki, "Sekiz saatlik, beş dolarlık işgücüyle hedeflenen, sadece işçinin son derece üretken montaj hattı sisteminin gerektirdiği disipline uymasını sağlamak değildi. Bu uygulama aynı zamanda, işçilerin, büyük şirketlerin gittikçe daha büyük miktarlarda piyasaya sürmeye hazırlandıkları kitle üretimi ürünlerini tüketmek için yeterli bir gelire ve boş zaman sahip olmalarını sağlamayı hedefliyordu…Ford büyük şirketlerin gücünün toplumu düzenleme gücüne o kadar derinden inanıyordu ki, büyük depresyon başlar başlamaz, ücretleri arttırdı. Ücret artışının efektif talebi arttırarak piyasayı canlandıracağına ve iş dünyasının güvenini pekiştireceğine inanıyordu" (Harvey, 2006, s.148-149). Dolayısıyla, Fordizm, Taylorizmle, işletmenin üretkenliğini ve verimliliğini arttırarak seri-üretime yönelme ortak paydasının dışında, Fordizm, bir toplum modeli de önermektedir. Bu toplumsal yapı, "işin verime dönüştürülmesiyle her şeyden önce sınıf egemenliğinin uç noktadaki bir biçimiydi" (Touraine, 2007, s.40).

Üçüncü Dönem olarak, "seri" ve "verimliliği" arttırılarak yüksek düzeylere ulaşmış üretim hacminin, 1929 Krizinde de olduğu biçimiyle talep bunalımı yaratmıştır. Üretim tarzının 1929 Krizine yanıtı, efektif talebi canlandıracak kamu girişimleri biçiminde tezahür etmiştir. Ancak 1974'teki kapitalizmin ikinci krizinde, krize verilen yanıt tersine dönmüş ve kapitalizmin sürekliliğine getirilen birinci çözüm olan kamu motifli efektif talebi diriltme girişimi, bu kez, kamunun piyasalardaki etkinliğinin azalması ve doğacak efektif talep açığının ise, Post-Fordist üretim tarzıyla giderilmesine odaklanılmıştır. Fordizmin "tek tip" ürünlerine doymuş olan piyasalara, sürekli farklılaşabilen ürün ve dolayısıyla da üretim tarzının

sürekli farklılaşabilen ürüne dönük olarak yeniden yapılandırılmasını yanıt olarak önermiştir. "Esnek birikimin anahtarı, üretim hatlarını hızlı bir biçimde değiştirebilmesi ve uygun piyasalar için küçük takımları imal edebilmesidir. İmalatçılar bunu yapmak için daha az sayıda yeni koşula adapte olabilen teknik bilgi donanımı açısından çok yönlü işçileri, bilgi teknolojisini ve bilgisayarlaşmış üretim sistemlerini kullanır. Ayrıca, yeni ve moda ürünlere yönelik sürekli talep değişiklikleri yaratmak için reklamcılık ve diğer stratejileri planlar. Sürekli olarak üretim hatlarını değiştirerek ve geçici hevesleri ve modaları teşvik ederek tüketimciliğin ve kapitalizmin çarkları dönmeye devam ettirilir" (Smith, 2007, s.302). Fordizmin temel tezi, standartlaşmış ve ucuza üretilebilen ürünler için, bu ürünleri talep edecek standart bir kitle hazır durumdaydı. Ancak sorun, bu standart ürünler için sırasını bekleyen standart-kitlesel tüketiciler tükenince ne olacağı sorusu yanıtsız kalmaktaydı. Esnek uzmanlaşma ve esnek üretim, "yeni enformasyon teknolojilerine bağımlıdır (ve böylelikle hali hazırda toplumsal değişim kuramlarının iç içe geçmeleri ve örtüşmelerini açıklamaktadır). Sayısal olarak denetlenen makineler, pazarın özel bölümlerine yönelik malların -hem sermaye mallarının hem de tüketici mallarının- küçük takımlar halinde ekonomik olarak üretilmesine izin veriyor […] sayısal olarak denetlenen makineler, herhangi bir uzmanlaşma barındırmayan evrensel makinelerdir. Yeni tasarımlar ve yeni ürünler, aletleri yönlendiren bilgisayar denetimindeki programlarda yapılan görece basit değişikliklerle" (Kumar, 2004, s.60-61) sağlayabilmeye imkan vermektedir. Kısacası Esnek Birikim veya Post-Fordizm: 1- Emek kullanımının esnekliğine/üretenin esnekleşmesi; 2- Ürün farklılaştırmaya /üretilenin esnekleşmesi; 3- Üretimin Saçılması/mekanın esnekleşmesi üzerine yoğunlaşan bir üretim tarzı durumundadır. Taylorizm ve Fordizm yönetim üzerinden üretim düzeyi üzerine odaklanırken, Post-Fordizm üretimin biçimine yani üretim zamanına, mekanına ve verimliliğine değil, üretimin süresine doğrudan kendisine odaklanmıştır. "Gerçekten, üretim giderek adem-i merkezileşmektedir, çünkü yöneticiler, yükselen piyasaya giriş engelleri, uzak yerlerdeki politik ve tüketici talepleri hakkındaki

müzmin belirsizlik karşısında esnekliklerini arttırmaya çalışmaktadırlar" (Harrison, 1996, s.77).

Dördüncü Dönem, İçsel Büyüme Modelleri olarak adlandırılan ve emek verimliliğini genişletmeye yönelik en güncel yaklaşımdır. Ancak bu yaklaşımın diğer dönemlerden en belirgin farklılığı, ilk üç dönem firma odaklı yaklaşımlar olmasına rağmen, bu modellemeler makro ekonomik içeriği ve sonuçları itibariyle, bu dönemlendirmeye eklemlendirilmiştir. Temelinde sermaye birikiminin ekonomik büyümenin odak noktası olmadığı varsayımı vardır.

Birinci Terim olarak, kapitalizmin üretim süreçleri ve üretim faktörlerinin üretim fonksiyonundaki etkinlikleri üzerinden dönemlendirmenin önemi, bu dönemlendirmenin, ileride ele alınacağı üzere, küreselleşme sürecine de ışık tutuyor olmasıdır. Çünkü, gelişmiş kapitalist ülkelerdeki sermaye-yoğun üretim biçimi, emeğin marjinal verimliliğinin düşük olduğuna ve sermayenin marjinal verimliliğinin yüksek olacağı "çevre" ülkelere üretimin kaydırılmasını aydınlatıcı bir açıklama getirebilmeyi kolaylaştırabilmesindendir.

Sosyolojik anlamda, bu Birinci Terim dönemleştirme girişimi, "sanayi toplumu", "sanayi-ötesi toplum", "bilgi toplumu", "tüketim toplumu" gibi, kapitalizmin birikim ilkelerine değil, birikim ilkelerine ve üretim tarzına dayalı ve üretim tarzındaki dönüşümlere denk düşen tanımlamalar literatürde oldukça geniş yer tutmaktadır. Temelde Modernizme denk düşen "standartlaşmış" ve "tek biçimli" üretim ve toplumsal formasyonlar, yukarıda da değinildiği üzere, 1974'teki kapitalizmin, ikinci krizi ile dönüşmek zorunda kalmış ve tüm sosyolojik görüşler "post" ön-eki ile eleştirel kimliklere bürünmüştür. Bu girişimler aslında modernizmin "tek biçimli" yapısına dönük güçlü eleştiriler içermekle birlikte, yapmak istediği şeyi Derrida'nın aforizmasında formüle olmuştur. Derrida, tüm eleştirel girişimleri "yapı-sökümü" modeli üzerine inşa etmekle birlikte, yeni bir şey önermekten de uzak durarak; "hiçbir şey söylememe riskine giriyorum" demektedir. Tüm bu tartışmalar için Giddens (2000), Megill (1998), Murphy

(2000), Hollinger (2005) gibi sosyoloji tabanlı ve sosyolojik dönüşüm orijinli çalışmalara bakılabilir.

Birinci Terim olarak, üretim tarzlarında yani, üretim fonksiyonundaki dönüşüme odaklanan bu dönemlendirmede yeni bir aşama ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu yeni dönem, kendinden önceki dönemlerin aksak bir tarafını ortaya çıkarmaktadır. Bahsi geçen dönemlendirmede ürünler, üretim sonrası yani tüketicinin kullanımı aşamasında, ürünün ihtiyaç duyduğu bakım, parça ve özellikle enerji kullanımına yönelik israfkarlıklarını gidermek için, çalışması sürecinde "tasarruflu" ve "gidersiz" ürünler dönemi başlamaktadır. 2008-2009 dünya finansal devresinde General Motor, bu üretim sürecine girmemiş ve lüks ve kullanım sürecinde yoğun harcama gerektiren ürünlerde ısrar etmesi nedeniyle rekabet gücünü kaybetmiş ve iflas noktasına gelmiştir. Bu nedenledir ki firmanın yöneticileri tüketicilerinden özür dilemiş ve özellikle hibrit motor teknolojilerine ve araştırmalarına yoğunlaşma kararı almak zorunda kalmıştır.

İkinci Terim, daha genel olarak ve literatürde yapılmış olan bir dönemlendirmedir. Ancak yeri gelince gösterileceği üzere, bu dönemlendirme kavramsallaştırmasına ek olarak "küreselleşme" ve devamında da "bölgeselleşme" terimleri/aşamaları uyumlandırılmaya çalışılmaktadır. Bilinen dönemlendirme itibariyle; Birincisi, "Klasik ya da Rekabetçi Kapitalizm" ve İkincisi, "Emperyalizm ya da Tekelci Kapitalizm" olarak adlandırılmakta ve tanımlanmaktadır.

1.3. Basit ve Genişletilmiş Yeniden Üretim

Basit yeniden üretim sürecini tanımlamadan önce Marks, yukarıdaki pasajları görmemize neden olacak olan şu cümle ile başlamaktadır: "Bir toplumda üretim sürecinin şekli ne olursa olsun, bu sürecin devamlı olması, devreler olarak aynı evrelerden geçerek sürüp gitmesi gerekir" (Marks, 2003, s.487). Bu "sürüp gitme"yi yani, sürekliliği temin edecek birden çok biçim/"şekil" vardır veya ortaya çıkabilir. O halde "yeniden üretim" terimi,

bir toplumsal düzenin kendi kendini idame ettiren temel mekanizmadır. Böylelikle toplum, toplumsal varlığını devam ettirmektedir.

Toplumlar tüketmekten vazgeçemeyeceğine göre, üretmekten de vazgeçemeyecek ve toplumsal üretim süreci "birbiriyle ilişkili bir bütün, devamlı yenilemelerle akıp giden bir olay olarak görüldüğünde, her toplumsal üretim süreci, aynı zamanda, bir yeniden-üretim sürecidir [ve] üretim koşulları, aynı zamanda, yeniden-üretimin de koşullarıdır" (Marks, 2003, s.487).

Tek cümle ile basit yeniden üretim, bir sermaye sahibinin, bu sermayesi ile belli bir dönemde ve belli bir miktarda (artı-değer) arttırmasıdır ve eğer başlangıçtaki sermaye miktarından o dönem sonunda elde ettiği yeni geliri "salt tüketim fonu olarak kullanıyorsa ve kazanıldığı süre içinde tüketilirse [kapitalist tarafından] ceteris paribus basit yeniden üretim gerçekleşmiş olur" (Marks, 2003, s.488). Herhangi bir birikimin olmadığı fakat, üretimin sadece kendi kendini, kendi devingenliğini devam ettirdiği bu koşulları Sweezy, "değişik kısımları arasındaki hacmi ve oranlarını hiç değiştirmeden sürdüren bir kapitalist sistem" (Sweezy, 2007, s.82) olarak tanımlamaktadır. O halde, bu değişimsiz ve birikimsiz süreç basit biçimde şu şekilde formüle edilebilir: Dönem sonunda elde edilen toplam ürünün parasal değerinden, hammadde ve diğer üretim araçlarının paylarını (sabit sermaye payları), ücret fonunu ve amortismanları düştükten sonra geriye kalan artı-değerin de tamamının kapitalist tarafından tüketiliyor olması gerekir. Bu durumda ücret fonunu kullananlar veya kapitalist tarafından, belli bir mekanizma ile yeniden yatırıma yani bir başka dönem sonunda, önceki dönemlere göre üretim artışı yaratmak üzere herhangi bir tasarruf düzeyi söz konusu değildir. Kısacası, bilindik anlamıyla ekonomik büyümenin söz konusu olmadığı, net yatırımların sıfır olduğu, statik ekonomik model söz konusudur.

Ancak kapitalist ya da girişimci, kullanım değeri değil, değişim değeri ve bu değeri arttırmak için üretim yapmakta olduğundan, değişmeyen sermayesini ve bunun sonucu olarak da üretim miktarını

arttırmak isteyecektir. Dolayısıyla da artı-değerin bir kısmı "kapitalist tarafından gelir olarak tüketilir, diğer kısmı, sermaye olarak kullanılır, biriktirilir. Artı-değerin kitlesi belli bir büyüklükte ise, bunlardan birisi ne kadar büyükse, diğeri o oranda küçük olur. Bu kısımlar arasındaki orantı, birikimin büyüklüğünü belirler" (Marks, 2003, s.510). Kısacası, artı-değer kütle biçiminde bir büyüklüktür. Bunun bir kısmı kapitalistin kendi tüketim fonuna -ki, bu tüketim fonu temel tüketim olduğu gibi lüks tüketimi de içermektedir- diğer kısmı da toplam çıktı artışı yaratacak biçimde yeni sabit sermaye yatırımına dönüştürülecektir. İşte, basit yeniden üretim ile genişletilmiş yeniden üretim formları arasındaki farklılık, kapitalistin tüketim fonu dışında kalan ve toplam çıktı artışı yaratmak için sabit sermayeye dönüştürülen tasarruf kesimidir. Ancak bu tasarrufun, tüketim karşısındaki derecesi/oranı, yine Marks'ın terimleri ile; "klasik kapitalist" ile "modern kapitalist" arasındaki bir farka da işaret etmektedir. Klasik kapitalist "tasarruf" ile kendi "kişisel tüketim zevki" arasında yapacağı tercihte, "kişisel zevk için tüketim"den vazgeçme pahasına "tasarruf" tutkusu yönünde bir tercih kullanırken; modern kapitalist, "bireysel tüketim zevki" için "tasarruf"tan feragat/perhiz edecek yönde tercihini kullanmaktadır. Dolayısıyla, "birikim için birikim" olarak formüle edilen süreç yani, artı-değerden daha fazla pay alarak, bu payı yeni yatırımlara dönüştürme süreci "genişletilmiş-yeniden-üretim" olarak tanımlanmaktadır. Dolayısıyla gelişme sürecindeki bir ekonomideki kapitalistlerin yani üretici sınıfın genel karakteri tüketim zevki tatmin yerine olabildiğince derecede tasarruf ederek, bu tasarrufları yeni yatırımlara dönüştürmektir.

Burada birikim kavramına yönelik "tasarruf-tüketim" üzerinden oluşturulan bir dil, siyasal ve siyasal iktisat düşüncesinde, oldukça farklı köklerden doğar ve beslenir. Mandeville, kapitalist sınıfın tüketiminin artmasını (dikkat edilirse, Marks'ın izlediği, kapitalistin önce tasarruf, sonra tüketim eğilimi göstermesi sürecini kesintili biçimde ele alır ve kapitalistlerin doğrudan tüketimi/tüketim artışı üzerine odaklanmaktadır. Ancak süreçteki, birikimi körükleyen Marks'taki öncül aşama olan kapitalistin tasarruf eğilimini ıskalar) toplumun toplam refahını arttırıcı yani dolaylı bir dille

birikimi organize ettiğini öne sürmektedir. Bizim burada ele almadığımız, "birikimin ahlaki boyutu" üzerinden doğan tartışmada; bir tarafta tüketen kapitalist, toplumun genel refahını sağlarken, diğer tarafta aynı tüketimin (dolaylı olarak artı-değerin arttırılması ile çalışanların el konulan emeğinin) toplumun toplam refahını azalttığı yönünde düşünceleri toplamaktadır. Mandeville, "ticaret ve erdemin birbirinin zıddı olduğu ve iktisadi zenginlik isteyen bir toplumun tamahkarlığı […] teşvik etmek zorunda olduğu"nu (Barry, 2004, s.286) da ileri sürmektedir. Böylelikle, esas olan üretim ve tüketimin devamlılığı yani, genişletilmiş yeniden üretim ile sistemin sürdürülmesi toplumsal gelişmenin ana mekanizması durumundadır.

Diğer taraftan Ricardo, Mandeville'in kısmen aksine, kapitalistlerin lüks tüketimden önemli ölçüde sakınmalarını önerir. O'na göre esas olan toplumsal bir ilerleme düşüncesidir ki, kapitalistler, elde ettikleri net artı-değer içinde tüketim –özellikle lüks tüketim- payı dizginlenebilmeli ve net yatırımlara giden payı arttırılmalıdır.

Genişletilmiş yeniden üretimin burada yarattığı sorun şöyle formüle edilebilir: genişletilmiş yeniden üretim, toplumsal düzenliliğin sürekliliğinin üzerine inşa edildiği kapitalist sınıfın varlığı ve devamlılığına mı odaklanmaktadır yoksa, düzenliliği imha edeceği öngörülen sınıfsal çatışmaları körükleyen bir mekanizma mı olduğudur. Bir tarafta, toplumsal ilerlemenin kapitalist-girişimcilerin üslendiği toplumsal gelişimi trendini diri tutmaları söz konusu iken, aynı durum, sınıfsal gerilimlerin derinleşmesine de dayanak oluşturmaktadır. Kısacası, genişletilmiş yeniden üretim kapitalist sistemi devam mı ettirmekte, yoksa onun derin çelişkisini körüklemekte midir? Bu nedenledir ki, genişletilmiş yeniden üretim mekanizması içinde yer alan iki kesimden birinin diğeri üzerindeki uzun dönemli nihai varlıklarını tayin eden diyalektik, karşıtlıkların birlikteliğini temsil eder. Mandeville, Ricardo ve Schumpeter gibi düşünürler, toplumsal sistemin üretim mekanizması olarak, devamlılığı, genişletilmiş yeniden üretimin kapitalist sınıfın varlığıyla özdeşleştirirken, başta Marks olmak üzere Mandel, Swezzy, Baran gibi düşünürler, bu çelişkili birlikteliğin tarihsel bir evre olduğundan

ve çelişkili birliktelikte tarihten çekilecek olanın kapitalist sınıf olduğunu salık verirler.

En açık biçimde Schumpeter'in ifade ettiği üzere, "toplum bilinci ile kapitalizm arasındaki ilişkiler o denli gergin durumdadır ki, düşünürler kapitalizmi derhal mahkum etmekte, sistem ve bu sistemin ürünleri üzerinde hiç tartışılmadan suçlanmaktadır […] Kapitalist uygulamalar eleştirilirken acele edilmekte, kapitalistlere çıkışılmaktadır". Hatta daha da ileri giderek, kapitalizmi yeni bir "sosyal din" olarak betimlemekte ve bu tür tepkilerin, sosyal dinlerin yeni ortaya çıktıkları dönemlerde bu tepkilerin normal olabileceğini belirtmektedir (Schumpeter, 2007, s.80). Devamında "kapitalist mekanizmayı çalıştıran çalışmasını devam ettiren; yeni tüketim maddeleri, yeni üretim metodları, yeni ulaşım yolları, yeni pazarlar, yeni endüstriyel örgütlenmelerin tipleri"nin sürekli olarak "kapitalist inisiyatif" tarafından yaratıldığını belirten yazar, değişimin ve gelişimin dinamiğini "bu elemanlar[ın], yine sürekli olarak eski faktörleri yok etmekte, yenilerini yaratmakta" olduğunu öne sürmekte ve bu sürece yani, kapitalizmin dinamik karakterini "yaratıcı yıkım" kavramı ile açıklamaktadır. (Schumpeter, 2007, s.103-104). Kısacası, kapitalizmin gelişmesi, yeniden üretim sürecinden çektiği artı-değeri yeni sabit yatırıma dönüştüren ve yeni üretim olarak, toplam çıktıyı arttıran mekanizma temelde kapitalist tarafından karakterize edilmektedir.

Örtülü ve dolaylı da olsa, Schumpeter ve Mandeville ile paralel ancak farklı bir boyuttan kapitalizme karakter kazandırmaya çalışan Sombart, kapitalizmin gelişimini lüks tüketimle özdeşleştirir ve "lüks endüstrileri" adını verdiği endüstrilerin –ki dikkat edileceği üzere, genişletilmiş yeniden üretim mekanizmasındaki işgücü ve kapitalist kesimlerin tüketimleri aynı gibi ele alınmakta iken, Sombart, bambaşka bir sektörel boyuttan söz etmektedir- yalnızca kapitalist zenginliğinin tüketebileceği nitelik ve değerdeki kişisel kullanım mallarını tanımlamaktadır. "Lüks endüstrisi kavramına esasen damgasını vuran şeyin, üretilen malın türsel [niteliğidir]: Bu malın yüksek değerde bir mal olup olmaması, üretildiği işletmenin bir lüks işletmesi olup

olmamasını karara bağlar. Bu nedenle, üçüncü dereceden bir lüks mal üretmesine rağmen ibrişim fabrikası bir lüks endüstridir; buna karşılık ikinci dereceden bir lüks mal sağlayan kereste bıçakhanesi ise lüks endüstrisine dahil edilmez. Değersiz, yani özel olarak değeri düşük mal üreten endüstrilerde, lüks sayesinde kapitalizm meydana geliyorsa, o zaman buna olanak tanımış olan daima bir kitlesel sürüm değildir de nedir ki? Tabi ki: lüks talebi hatırına bir kitle sürüm" (Sombart, 1998, s.191-194). Dolayısıyla kapitalizmdeki dinamik, sürükleyicilik ve kendi devingenliği kapitalist lüks tüketime açıkça dayandırılmaktadır.

Kısacası, genişletilmiş yeniden üretim mekanizması, kapitalizmin bir "sistem" olarak devamlılığını tanımlayan ve daima içinde zıtlıkları bir arada tuttuğu söylenilen temel mekanizmadır. Yani içinde bir ikilik gizlemekte, barındırmaktadır. Bu ikiliğin işlerliği bir kaldıraç, bir tahterevalli betimlemesiyle ifade edilebilir. Bir yanda değerin özünü barındıran emeği ve diğer yanında da üretimden elde edilen artı değeri biriktirten girişimci kesim. Sistemin devamlılığı için tahterevallinin dengelenebilmesi gerekmektedir. Denge ise, bir biçimselliğin ve özselliğin korunmasını gerektirir.

Basit Bir Fizik Yasası

Fizik, içinde en fazla "yasa" terimini kullanan bilimdir. Bunun temel nedeni ise önermelerin matematiksel ifadelerindeki güçlü yandır. İktisat başta olmak üzere, matematik kullanmanın cazibesi de, iktisadın önermelerine aynı gücü kazandırma çabasını gütmektedir. Fizik içerisinde o denli karmaşık denklem istemleri ve bunlardan elde edilmiş karmaşık ve derinlikli modellerden elde edilmiş önermeler söz konusudur ki, bir noktadan sonra "yasa"lar ortaya çıkmaktadır ve bu önermeler matematik gösterimlere de sahiptir. Feynman "korunum yasası" terimini şu şekilde tanımlamaktadır; "herhangi bir zamanda hesaplanan bir sayı vardır. Daha sonra, doğa yığınlarla değişim gösterdikten sonra, bu nicelik yine hesaplandığında daha önceki sayı yine bulunur: sayı değişmez. Bunun bir örneği enerjinin korunumudur. Belli bir kurala göre hesaplanan bir sayı vardır ve her ne

olursa olsun sayı hep aynıdır" (Feynman, 1999, s.62). Burada anlatılmak isteneni Feynman basit bir satranç tahtası örneği ile daha açık biçimde ifade etmektedir. Sonsuz sayıda elemanın bulunduğu ve sürekli hamlelerin yapıldığı dev bir satranç oyununda taşların yeri sürekli değişmektedir. Ancak bu oyundaki fil taşının karakterini, oyun tarzı bilinebilirse, ne kadar hamle yapılırsa yapılsın, başlangıçta beyaz karedeki fil, tüm hamlelerden sonra da başlangıçtakinden farklı ve fakat yine beyaz bir karede olacaktır.

İkinci fizik yasası ise, enerjinin korunumu yasasıyla bağlantılı olan "kaldıraç yasası"dır. Buna göre, bir çubuk, bir tarafı 1 birim, diğer tarafı 4 birim olarak kaldıraç/tahterevalli haline getirilir. Elbette burada denge söz konusu değildir. Dengenin sağlanması için uzun uca 2 birimlik bir ağırlık ve kısa uca da 8 birimlik bir ağırlık konulduğunda kaldıraç dengeye gelecektir. Daha da ilgi çekeni, kısa uç (4 birimlik ağırlık olan fakat 1 birim uzunluğundaki) aşağı hareket ettirildiğinde kısa ucun 1 birimlik aşağı hareketi, uzun uçta (2 birimlik ağırlık konulmuş, 4 birim uzunluğu olan) 4 birim yukarı hareket edecektir. Bunun tersi olarak uzun uç 4 bir birim aşağı hareket ettirildiğinde kısa uç 1 birim yukarı hareket edecektir. Yani, kaldıracın bir ucundaki değişme yani enerjideki farklılaşma, belirli bir ölçüde kaldıracın diğer ucuna geçmekte ve bir tepkimeye yol açmaktadır. Tepkinin ölçüsü ise, kaldıracın kollarının birbirine mesafesine ve kaldıracın her iki ucundaki ağırlıkların oranına göre belirlenebilmektedir.

Bu basit fizik yasasından bizi ilgilendirmek üzere edinilen üç temel çıkarım vardır: Bunlardan ilki, iktisadi aktörlerin de sürekli ve fizikte olduğu gibi de önceden hesaplanabilir olmayan hamleler yapmakta olduğudur ki "piyasa anarşizmi" terimi buradan türetilmektedir. Genel olarak piyasaların işlerliği üzerine belli bir anda önermeler türetilebilse de, zaman boyutu denkleme girdiğinde tüm aktörlerin davranışları kuralsız ve anarşiktir. Üstelik bu aktörlerin davranışları, daima beyaz karede kalan filin kararlı davranışlarından da uzaktır. Belli şartlar altında finansal piyasalara yönlenen bir sermaye, şartlar değiştiğinde reel sektöre sabit yatırım olarak yönelebilmekte; beyaz kareden, siyah kareye geçebilmekte hatta, hamle

yapmaktan uzak kalabilmektedir de. Üstelik hiçbir iktisadi aktör, genel olarak iktisadi sistemin işlerliğini sağlamak ve/veya işlerliğine dönük sorumluluk üslenmek gibi bir ahlaki veya düşünsel zorunluluk taşımamaktadır.

İkincisi ise, enerjinin korunu ilkesine dayanmaktadır. Basit yeniden üretim mekanizmasında değişmeyen bir enerji, korunan bir enerji söz konusudur. "Dünya gezegeninde belli bir elektrik yükü vardır ve bu yük asla değişmez" önermesinde olduğu gibi, basit modelde, değişmeyen bir üretkenlik gücü vardır. Büyümenin olmadığı, durgun bir ekonomide -nüfus da sabitken- bu üretkenlik gücü daima korunacaktır. Dinamik modelde ise, enerjinin korunumu ilkesinin de varsayımı olan, kapalı modelden, açık modele geçilmekte ve sistemdeki enerji/üretkenlik artmaktadır. Ancak fizikte, kapalı modele dışarıdan enerji girişi söz konusu iken, genişletilmiş yeniden üretim modelindeki enerji/üretkenlik artışı, sistemin kendi içinde üretilmektedir. Ayrıca, kalkınma iktisadının da temellerinde yer alan ve "stratejilerden" sayılan dışa açılma ve dış finansman konuları da makro düzeyde sisteme dışarıdan enerji/üretkenlik girişi varsayımı söz konusudur.

Üçüncüsü, genişletilmiş yeniden üretim modelinde sistemi dinamik hale getiren enerji/üretkenlik artışı, kaldıraç etkisine sahiptir. Sistem içindeki emek ve sermaye bileşenleri, sermayenin beklenen davranışları nedeniyle, emekten elde edeceği artı-değer oranını daima arttırarak, büyümeyi hedeflerken, bu, kaldıracın diğer tarafındaki emeğin yeniden üretimi üzerinde düşüş etkisi yaratacaktır.

Çalışmamızı ilgilendiren konu ise, birikim sürecinin, toplumsal sınıflar arasındaki ilişkilerini düzenleme cihetinde ortaya çıkan devlettir. Devlet, biriktirmek için biriktirmek formülasyonunun devamlılığı için, "öncelikle ücret sözleşmelerinin uzatılması, baskın grevler olasılığını yasal olarak kısıtlamak, izinsiz grevleri yasaklamak ve enflasyon tehlikesine karşı gelir politikasını" (Mandel, 1998, s.80) düzenlemek amacını yüklenmektedir. Gelişme sürecinde devlet otoritesi, sermaye genişlemesini desteklemekle kalmayıp, toplumun diğer kesimlerindeki tasarruf düşüncesini de diriltmeye yönelik

girişimleri üslenmektedir. Bu ikili fonksiyonu ile devlet, genişletilmiş yeniden üretimin sürekliliğine odaklanmıştır.

Ancak daha öncesinde, sermayenin yoğunlaşması ve merkezileşmesi kavramlarına değinmek gerekmektedir. Nitekim bu anahtar kavramlar, devlet otoritesi ile ekonomik gelişmenin tarafları arasındaki ilişkilerin düzenlenmesinin temel mantığını içermektedir. Diğer taraftan genişletilmiş yeniden üretim sürecindeki etken firmalar, neo-klasik teoride, veri halde bulunurlar ve birbirleri ile rekabet ederler. Dolayısıyla firmanın doğuşuna değinilmemektedir. Oysa neo-klasik teori, kamu mülkiyetindeki üretim tesislerinin doğuşuna yönelik "optimum firma büyüklüğü" modeli ile, devlet işletmelerinin doğuşunu açıklamaktadır. Devlet işletmesinin yani, devlet mülkiyetinin doğuşu da çekirdeğinde bir merkezileşme-yoğunlaşma biçimidir. Ancak bu, piyasanın kendi işleyişine -varsayılan biçimine göre- istisnai veya dışsal bir biçimselliktir.

1.4. Sermayenin Yoğunlaşması ve Merkezileşmesi

Bu iki anahtar kavramı, birkaç nedenle ele almak gerekmektedir. Bunlardan ilki bizim dikkatimizi odaklamaya çalıştığımız sermaye fraksiyon devrelerini açıklamak için kullanılmak üzere önem taşımaktadır. İkincisi, yoğunlaşmış bir sermaye olarak devlet mülkiyetindeki üretim tesislerinin – çünkü bu tesisler, en azından başlangıçta, büyük ölçüde tekeldir- çok büyük bir yoğunlaşma biçimi olmasındandır. Üçüncü olarak ise, bu tesislerin özelleştirilmesi sürecinde, kurumların satışının gerçekleştirildiği sermaye büyüklükleri de merkezileşmiş özel sermayeler olmasındandır. Dolayısıyla, yoğunlaşmış bir sermaye teşekkülü olarak kamu mülkiyetindeki üretim tesislerinin özelleştirilmesi, merkezileşmiş özel sermayeye devri aşamasına geçmesi olarak yapılacak bir tanımlama yanlış olmayacaktır. Böylelikle odaklandığımız esas araştırma konumuza daha da yaklaşmış olacağız.

Birikim yani, mikro anlamda artı-değer üretimi başladıktan sonra, sermayenin merkezileşmesi; yalnızca bir tek kapitalist üreticinin kontrol

ettiği, elde ettiği sermaye miktarının ve üretim ölçeğinin genişlemesidir. Sonuç olarak artı-değer olmadıkça birikim gerçekleşmeyecektir ve birikim gerçekleşmedikçe de yoğunlaşma oluşmayacaktır (Sweezy, 2007, s.253). Daha açık bir ifade ile merkezileşme, birden çok sayıdaki sermayelerin bir aradaki bütünlüğüdür. Başlangıç düzeyinde küçük girişimciler birbirleri ile rekabet halinde iken, bunlardan bazıları rekabet koşullarında ortadan kalkmakta ve diğer girişimcilerde toplanmaya başlamaktadır. Esas olarak bu, küçük firmaların rekabetçi kapitalizmden koşullarında piyasadan çekilmeleri ile, çok büyük merkezileşmiş sermayelerin ortaya çıkmasına yani, tekelci kapitalizme geçişe de işaret etmektedir.

Ancak "yoğunlaşmış kamu mülkiyetindeki üretim sermayesi" ile "merkezileşmiş özel sektör sermayesi" arasına belirgin bir ayırımı koymak gerekmektedir. Merkezileşen özel sermaye, belli rekabet koşulları altında, bu rekabete dayanamayarak piyasadan çekilen küçük firmaların sermayelerinin başka özel sermayelere ilavesi biçiminde gerçekleşirken, Yoğunlaşmış kamu mülkiyetindeki üretim sermayesi" daha en baştan tekel durumunda ve kamu kesiminde, artı-değerden alınan payların –vergilerin- oluşturduğu bir sermaye ile oluşturulmuş; doğuştan merkezi bir sermeye biçimidir. Öyle ki, bu süreci destekleyen de büyüme modellerinin kendisidir ve devamında da gelişme iktisadında kamu yatırımlarına verilen önem ile planlamalar ile bilinçli; rekabet koşullarından uzak olarak ortaya çıkmıştır.

2. EPİSTEMOLOJİK BELİRLENİM

Bir bilimsel çalışma, açıklamaya gayret edeceği somut gerçekliği, o gerçekliğe ilişkin kavramlara dayanarak gerçekleştirir. Bu nedenle kullanılacak bütün anahtar kavramlar bir bütünlük oluşturacak biçimde ele alınmalı ve çalışmanın karakterine göre kabullenilebilir tanımlamaları yapılmalıdır. Nitekim kavramlar, kavramı ortaya atanın ve/veya kavramsallaştırıldığı dönemden sonraki kullanıcılar tarafından geliştirilmeye ve/veya değiştirilmeye tabi tutulmak üzere, öznel yargılar içerecektir. Bu

nedenle hiçbir kavram belli bir kişisel değer yargısı içermeksizin ortaya çıkmadığı gibi kavram, kat ettiği süreçte de kişisel değer yargılarından korunamaz. Dolayısıyla kavramlar başlangıcında ve sonrasında öznel değer yargıları yükü ile devam eder. Buna "*Öznellik Sorunu*" denilecektir. Kavramın ortaya atılması ve/veya devamındaki kullanıcılar arasındaki ve şimdiki zamanla arasında geçen zamandan dolayı, olguyu açıklama gücü zayıflayabileceği gibi çok daha güçlenebilecektir. Ve hatta kavramın ima ettiği olgu da dönüşüme, değişime uğrayacağından zamanla olgu ile kavram arasındaki bağlar kopma noktasına değin gidebilecektir. Bu durumu da "*Zaman Sorunu*" olarak adlandırıyoruz. Diğer taraftan kavramlar, olguyu gözlemleyen ve kavramsallaştıran gözlemci tarafından ortaya atılır. Ancak özellikle sosyal bilimlerde kavramlar, bir dilden başka bir dile tercüme edilirken, yeni giriş yaptığı dilde tam karşılığı olamayacağı gibi, kavramın kökenindeki dilden eksik veya fazla bir anlam ile de dile geçiş yapılabilmektedir. Dolayısıyla da bir olgu-anlam eşitsizliği ortaya çıkabilmektedir ki bunu da "*Dil Sorunu*" olarak adlandırmaktayız. Son olarak, kavramının ortaya çıkışına neden olan olgu, tam olarak sosyal bilimlere de has bir şekilde dünyanın her bir yerinde aynı biçimde ve aynı nitelikler ve nedenselliklerle ortaya çıkamayabilecektir. Dolayısıyla kavramın ortaya çıktığı mekandaki anlamı ile, olgunun başka bir mekanda ortaya çıkma biçimleri birbirinden farklı olabileceğinden aynı kavramla ifade edilemeyeceğine rağmen aynı kavramlarla birbirlerinin türevleri niteliğindeki olgular aynı kavramla ifade edilmeye çalışılabilmektedir ki bunu da "*Mekan Sorunu*" olarak ele alıyoruz.

Kavram-Anlam eşitsizlikleri nedeniyledir ki, çalışmadaki anahtar kavramların, bu sorunlar dikkate alınarak yeniden tanımlanılması gerekmektedir. Bu "yeniden tanımlama" kesin olarak nihai farklılıklar içeren "yeni" anlamlar içereceği iddiasına da gelmemektedir. Farklı görüşlere ait farklı kavramsallaştırmalar karşılaştırılarak, çalışmanın özüne ve günümüzde yarattığı algıya -çoğunlukla- paralel olarak, aslında yeniden oluşturulmaktadır. Anahtar kavramlar bu başlık altında sırasıyla yeniden ele alınmaktadır.

Çünkü bu tanımlamaların gerekliliği, bazı kavramların ve özellikle "kalkınma" ve "strateji" gibi, günümüzde olumlanan yani, olumlu olarak ele alınabilen kavramlara eleştirel bir bakış açısı getirerek, aslında bu kavramların özünde olumsuzlamaları da barındırdığını göstermektir.

Semantik, kavramların geçirdiği evrim ile, kavram-olgu ilişkisinin dönüşüm ilkelerine odaklanır ve kendini kavram-tarihi olarak tanımlar. Kavramları olgulara dönük tecrübelerin saklanması olarak ele alan semantik, bir kavramın zamanın her noktasında aynı olguyu aynı düzeyde açıklayabilmesi üzerinde değil, olgu ve/veya kavramdaki değişikliklerin arkasında değişimi sürükleyen dinamiklere odaklanarak, "[bu] değişiklikler[in], ancak arka planda, bu tekrarlanan olduğu taktirde algılanabilir ve kaydedilebilir". Hatta her kavram-olgu ilişkisindeki değişimlerin zamansallığa göre farklılık gösterebileceğine odaklanarak, "kavram ve olgusal içerik arasındaki zamansal ilişki[nin] nasıl şekil[lendiği]" sorusuna cevap aramaktadır. Bu sorunsala mantık çerçevesinde 4 farklı form öngörmektedir. "Birincisi: Bir sözcüğün anlamı ve kavradığı içerik senkron ve diyakron olarak birbiriyle aynıdır. İkincisi: Bir sözcüğün anlamı aynı kalır, fakat kavradığı içerik değişir. Önceki anlamdan uzaklaşır. Dolayısıyla değişen gerçeklik dilsel olarak yeniden oluşturulmalı, yeniden kavranmalıdır. Üçüncüsü: Bir sözcüğün anlamı değişir, fakat değişim öncesinde kavradığı gerçeklik aynı kalır. Dolayısıyla değişen semantiğin realiteye uygun olması için dilsel olarak yeni ifade formları bulması gerekir. Dördüncüsü: Durumlar ve sözcüklerin anlamları birbirinden tümüyle bağımsız olarak gelişir, bu nedenle eski tekabüliyetler artık kurulamaz. Hangi gerçekliğin hangi kavramla karşılanmış olduğu, ancak kavram-tarihi yöntemiyle anlaşılabilir" (Koselleck, 2009, s.58-62).

Bu mantıksal çerçeve hemen her kavram için ve özellikle de sosyal-bilim kavramları için geçerli durumdadır. Bu duruma Koselleck'in verdiği örneklerden başka burada, "ahlak" ve "kalkınma" kavramları için temel iki örnek daha verilebilir. Homerik çağdan beridir "kavramlar ailesi, kabul edilmiş bir işlevler hiyerarşisiyle karakterize edilen belli türden bir toplumsal

düzeni ön-gerektirir. Belirtmeye değer ki, değer yüklemleri, bir arada alındığında sistemin toplumsal kabullerini oluşturan tanımlar altına giren insanlara uygulanabilir. Sistemin dışına düşenler ahlaki düzenin de dışına düşerler". Bu çerçevede Aristokrat davranışları, feodal toplum için erdemli, ahlaklı davranıştır (MacIntyre, 2001, s.12-13). Aynı minvalde dönüşümü 18. yüzyılda "çağın ruhu" terimi ile gözlemlenebilir ve Goethe "zamanın ruhu denilen şey'in, zamanın hakimlerinin ruhu" olduğunu salık vermektedir.

2.1. Strateji Kavramı

Strateji kavramının Türk Dil Kurumu sözlüğündeki kelime karşılığı "izlenim, Bir ulusun veya uluslar topluluğunun, barış ve savaşta benimsenen politikalara destek vermek amacıyla politik, ekonomik, psikolojik ve askerî güçleri bir arada kullanma bilimi ve sanatı" olarak verilmektedir. Ancak kavram temel olarak askeri bir kavramdır ve Clausewitz (2003, s.148) kavramı, "muharebelerin savaşın amacına hizmet edecek şekilde kullanılması" olarak tanımlamaktadır. Hart (2002, s.247) buna ek olarak, savaşın kazanılması için "akışın tasarlanması" gerekliliğini ekler ve Clausewitz'te bir eleştiri ve eksiklik olarak stratejinin yalnızda muharebeden yararlanmak olmadığını belirterek katkıda bulunur. Temel amaç savaşı kazanmak ve bunun için de muharebeleri araç olarak kullanmaktır. Zaten kavram Eski Yunanca'da "ordu yönetmek" anlamını taşımasıyla, neredeyse pür askeri bir kavramdır.

Ancak son zamanların özellikle işletme alanının sıkça kullanılan kavramı olarak strateji, "yönetim" son ekiyle oluşturulan bir tamlama ile, stratejik yönetim; "Bir organizasyonun ne yaptığını, varlık nedenini ve gelecekte ulaşmak istediği hedefleri ortaya koyan bir yönetim tekniği" (Bryson, 1988, s.5'ten aktaran; Aktan, 2008, s.1'de,) biçiminde veya "bir organizasyonun gelecekte varmak istediği hedefleri ve bu hedeflere nasıl ulaşacağını gösteren süreci[n analizi]" (Barry, 1986, s.10'dan aktaran; Can, 2008, s.1'de) olarak tanımlanmaktadır. Bu hali ile kavramın geldiği son ve

en popüler halinde, özellikle firmalar kastedilerek, gelecekteki bir hedefe (ki maksimum kâr, büyüme ve pazar genişletme ve hakimiyeti gibi) ulaşmak için, piyasa ve üretim argümanlarını "etkin" biçimde kullanmak amacını taşımaktadır.

İktisadi alanda strateji kavramı sanayileşme, büyüme, kalkınma gibi birçok kavrama son ek olarak kullanılmaktadır. Ancak kavramın özellikle imalarına değinerek, "kalkınma stratejisi" veya "birikim stratejisi" arasına bir fark koymaya gerek vardır. Ancak öncelikle "strateji" kavramının içeriğine bir anlam yüklemek gerekmektedir.

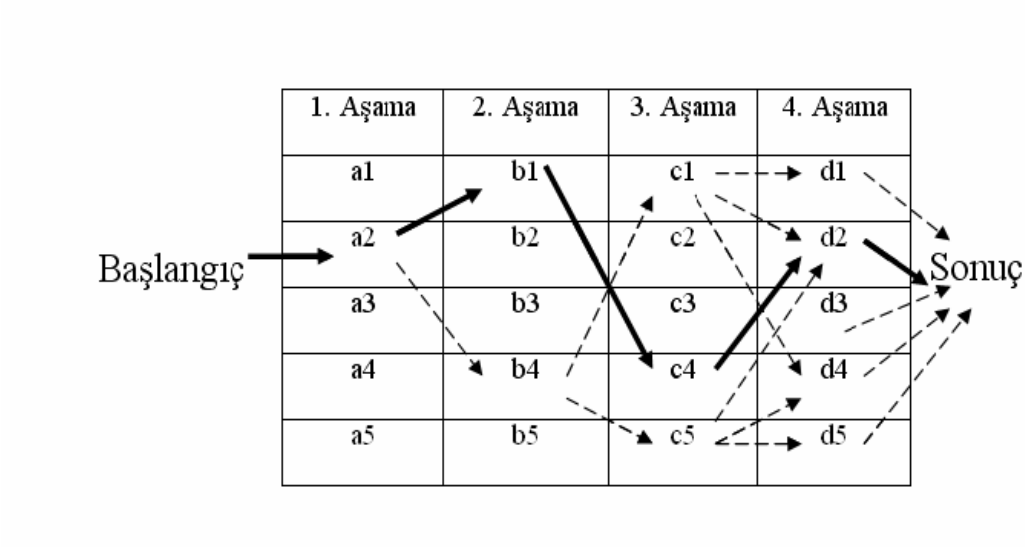
Strateji kavramına yönelik tanımlamaları şu kategoriler altında birleştirmek ve bu kategorizasyonun içinden bileşik bir tanım çıkartmak mümkündür. Bu kategoriler askeri, popülist, politik ve iktisadi.

İlk bakışta en yüzeysel ve benzetimlere dayanan kategorizasyon iktisadi alanda ortaya çıkmıştır. Zaten bu çalışmanın, kavramsal irdelemesindeki en temel amacı ve yapmaya çalıştığı şey de bu duruma dikkat çekmektir.

Demek oluyor ki "strateji, belli bir amaca yönelik elde bulunan argümanları, birbirleri ile, o amaca uygun olarak konumlandırmak ve bunu yaparken de, bir takım argümanları gözden çıkarabilmek" olarak tanımlanabilecek bir kavram halindedir. Daha geniş bir ifade ile, genel amaca ulaşmak için, izlenecek eylem kombinasyonlarını belirlemektir. A genel amacına ulaşmak için 1, 2, 3 ve 4 aşamalı eylemler varyasyonu söz konusu iken, 1. aşamada belirlenen eylemin, 2 aşamadaki sonuçlarını varsayarak, 2. aşamaya ilişkin tercihi belirlemektir. Örneğin, "Başlangıç" düzeyinden "Sonuç" düzeyine ulaşmak için 4 aşamalı ve toplam 20 eylemli bir alternatif uzayı söz konusu iken, başlangıçtan sonra gerçekleştirilen eylem "a2" ve sonrası için tasarlanan, sonuca ulaşıncaya kadarki eylemler zincirini "strateji" olarak tanımlıyoruz. Ancak her bir aşamada gerçekleştirilen eylem, bir diğer aşamadaki eylemlerin niteliklerini değiştirecektir. Bundan dolayı da her bir aşamadaki eylem, sonraki

aşamadaki eylemler arasında, başlangıçta belirlenen seyirden ayrılacağı varsayımını daima taşımaktadır. Diğer bir ifade ile, örneğin 2. aşamadaki eylem "önceden" b1 olarak belirlense de; 1. aşamadaki a2 eyleminin gerçekleştirilmesi sürecinde, 2. aşamadaki bütün eylemler beklenmedik nitelik değişikliklerine uğrayabilecek ve stratejinin uygulayıcıları, başlangıçta belirlenen b1 eylemi yerine, 2. aşamada başka bir eylem seçebilecektir. Ayrıca, yeni bir aşama da ortaya çıkabilir ve eylem uzayı genişleyebilir.

Tablo 1.1:
Strateji Haritası

Dolayısıyla strateji, eylemler uzayında, kendi içinde oldukça dinamik bir süreçtir ve eylemlilik varyasyonları sürekli değişebilmektedir.

Bir askeri kavram olarak strateji, askeri savaş uzmanlarının dilinden incelendiğinde, yukarıdaki pasajda da görüldüğü üzere bütünlüklü bir savaşı kazanmak için büyük bir cephede yayılmış muharebeleri birer araç olarak kullanmayı öngörmektedir. Bu örtük olarak da olsa, bütünlüklü savaşı kazanmak için bazı muharebelerin kaybedilmesinin göze alınabileceğini içermektedir. Diğer taraftan, TDK tanımlaması alındığında ise, "politik, ekonomik, psikolojik ve askeri" güçlerin oluşturduğu güçler birliğini "ulusal bir amaç için kullanmak" gibi daha geniş bir tanım elde edilmiş olur. Bu

durumda da strateji, belli bir ulusal amaca ulaşmak için siyasal, ekonomik, askeri, psikolojik gibi etmenlerin bazılarının, genel amaca ulaşmak için tıpkı satranç oyunundaki gibi bir "piyon" olarak kullanılarak ihmal edilebileceği hatta feda edilebileceği anlamını da içerir. Kaldı ki, destekleme alımları, sübvansiyonlar, vergi indirim veya artırımları gibi bir çok iktisat politikası aracı örneğin bütçe açığı verilme pahasına uygulanır. Üstelik birçok iktisat politikası, gelir dağılımını da bozucu nitelik de taşımaktadır.

Her iki tanımın algılarını, iktisadi alana taşımak mümkündür ve kavramdaki "temel bir amaç için bazı alt amaçları feda edebilme" genel anlamını tanımlamadan çekilip alınırsa, iktisadi temel ve genel bir amaç için de bazı alt unsurların feda edilebilmesi veya ihmal edilebilmesi anlamı elde edilir. O halde iktisadi alandaki bir strateji, belli bir genel amaç (Kalkınma/Savaşı kazanmak) için, bazı alt amaçları (muharebeleri) kullanmayı (kaybetmeyi/ihmal etmeyi) benimsemiş demektir. Peki ama hangi alt amaçlar olarak iktisadi muharebelerin kaybedilmesi göze alınacaktır?

Bu soruya cevap vermek, neo-klasik iktisat varsayımları altında mümkün görünmemektedir. Çünkü neo-klasik iktisat, taşıdığı varsayımlar itibariyle, "herkesin çıkarını" gözetmektedir. Ancak, tekeller yaratan bir sistem olarak kapitalizm, artı-değer kuramı gereği, mutlaka bir kesim veya sınıfın çıkarlarına ters düşecek biçimde işlemektedir. Örneğin ithal ikameci büyüme stratejisi denildiğinde; iç pazardaki firmaların daha nitelikli hammadde edinmeleri kısıtlanmış olurken aynı anda, iç pazarda rekabet edecekleri daha güçlü yabancı firmalara karşı da korunmuş olmaktadır. Veya dışa açık büyüme stratejisi benimsendiğinde, iç pazarda yeterince güçlenebilmiş ve iç pazarın yeterliliğini kaybettiği firmalar için dışa açılma yeni Pazar imkanları sağlarken, iç pazardaki küçük ve orta boy işletmeler, uluslararası şirketlerin pazara girmesi ile rekabet edememe riskleri ile karşı karşıya bırakılmaktadır. Dolayısıyla hemen her aktör için "iyi" bir strateji, farklı imalar içermektedir.

Diğer taraftan, farklı "iyi"ler arasında tarafsız bir mekanizma olarak piyasa içinde, genel bir strateji uygulamak, belli bir otorite gerektirir. Çünkü bu "otorite" farklı "iyi"ler arasındaki uzlaşının ve bir arada olmanın teminatı rolünü üslenmek durumundadır. İşte tam da bu noktada bir başka kritik kavram ele alınmalıdır: Politika.

2.2. Politika Terimi

Yine TDK sözlüğünde politika, "Devletin etkinliklerini amaç, yöntem ve içerik olarak düzenleme ve geliştirme esaslarının bütünü: Davranış biçimi, düşünce yapısı: Bir hedefe varmak için karşısındakilerin duygularını okşama, zayıf noktalarından veya aralarındaki uyuşmazlıklardan yararlanma vd. yollarla işini yürütme" gibi, üçüncüsü mecaz anlamda olmak üzere üç farklı tanımlama verilmektedir. Genel olarak bu tanımlamalar, birçok çalışma ve düşünce için kullanılmaktadır.

Ancak politika terimi, yalnızca, "devletin etkinliklerini amaç, yöntem ve içerik olarak düzenleme ve gerçekleştirme esaslarının bütünü, siyaset, siyasa" gibi bir sözlük tanımlaması ile yalnızca devlet etkinliklerine ilişkin bir terim olmaktan çıkartmak ve içeriğini genişletmek gerekmektedir. Nitekim birçok alanda tamlama biçiminde politika kavramı kullanılmaktadır. Örneğin "işletme politikası", "iktisat politikası", "özelleştirme politikası" gibi ekonomik alanlarda kullanıldığı gibi, "tarım politikası", "turizm politikası" gibi hemen her alanda kullanılan bir terim, daha geniş tanımlanmalıdır.

Schmitt'in "siyasal" yani "politika" kavramına bakışı, özgün ve spekülatiftir. Çünkü çoğunlukla "politika" kavramı "devlet" kavramından sonra anılmaktadır. Yukarıdaki sözlük anlamlar incelince, öncül bir devletten donra gelen bir terim olarak ele alındığı aşikardır. Ancak Schmitt, bunun tam tersini ileri sürmektedir ve "siyasal kavramı devlet kavramından önce gelir" fikrini ortaya koymaktadır. "Günümüzdeki kullanımıyla devlet, belirli bir toprak parçası üzerinde örgütlenmiş bir halkın siyasal statüsüdür. Bu tanımda devlet, sadece betimlenmektedir, devletin kavramsallaştırılması söz

konusu değildir" ve bu durumda da devletin doğasına değil, politika kavramının doğasına açıklık getirmek gerekmektedir. Schmitt'in de değindiği üzere, "siyasal kavramı bir biçimde "devlete ilişkin olan"la eşdeğer kabul edilir, ya da en azından devletle ilişkilendirilir. Böylelikle devlet, siyasal bir şeymiş gibi görünür, siyasal olan da devlete ilişkin bir şey gibi –tatminkar olmadığı açıkça belli bir döngü" (Schmitt, 2006, s.39-40) biçimini almıştır. Buradan yola çıkarak kavramı spekülatif bir alanda tanımlama ve devlet-dar-alanından çıkartmak mümkün olabilecektir.

Politika, bir tepkimedir: Belli bir nedene bağlı olarak, herhangi bir alandaki bir aktörün, belli sonuçlara ulaşmak için gerçekleştirdiği bir eylem (birincil eylem) ve bu eylemden doğrudan ve/veya dolaylı diğer aktörlerin, bu eylemi bir "neden" olarak kabul edip, bu eylemle kendi cephelerinden uyumlu ve kendi sonuçlarına ulaşmak için geliştirdikleri eylemlerdir (ikinci eylemler). Ancak ikincil eylemler, birincil eylemin beklenen sonuçlarına için oluşturulan denklemlerinin bir değişkenidir ve ikincil eylemciler, birincil eylemin etkirline verdikleri tepkime itibariyle, doğrudan ve/veya dolaylı olarak birincil eylemin denklemini de değiştirirler/etkilerler. Bu durumu "iç-tepkime" olarak kavramalaştırmak mümkündür.

Diğer taraftan, bağımsız bir alanda ortaya çıkan iç-tepkime, yaratacağı bir genişleme alanında, başka bağımsız bir alanda tekrarlanmaya kalktığında; tekrarlamaya kalkan alandaki birincil ve ikincil eylemleri içerecek biçimde oluşturulmuş bir denkleme, tekrarlanan alanda bitmiş-tamamlanmış eylemin sonucunda ortaya çıkan etkin aktörlerin de müdahil olabileceği bir tekrarlama hali ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla da, iç-tepkimeyi tekrarlamaya çalışan alana, iç-tepkimesini tamamlamış alandan da müdahale söz konusunu olacağından, iç-tepkimesini tamamlamış birinci alanda elde edilmiş sonuçlar, tekrarlayan alan için deterministik olmayacak/olamayacaktır ki bu durumu da "dış-tepkime" olarak kavramsallaştırmak mümkündür.

Bu durumda şu sonuç çıkarılabilir ki, politika, iç ve dış aktörlerin anarşik bir bileşenidir. Örneğin, İngiltere'de gerçekleştirilen bir özelleştirme,

bir iktisat politikası olarak, ülkede birçok aktörün dinamik olarak etkin olduğu bir eylemdir (iç-tepkime) ve sonuçlanan eylem, belli bazı sonuçlar üretir. Diğer taraftan, İngiltere'de özelleştirme politikasının "olumlu" sonuçlar vermiş olmasının Türkiye'de tekrarlanmaya kalkılması durumunda; İngiltere'de özelleştirilen kurumu satın alan ve bu alanda büyümeyi hedefleyen özel kesim aktör ve/veya aktörlerinin Türkiye'deki sürece müdahil olmaları (dış-tepkime) söz konusu olmaktadır.

Politika kavramı ikili bir eylemselliktir. Politika olarak bir aktör tarafından ortaya çıkarılan bir eyleme karşı diğer aktörün sergilediği eylemle birlikte işleyen bir dinamik mekanizmadır. O halde, bu ikili eylemselliği birden içinde barındıran politika; belli bir politika hareket alanı veri iken, bu hareket alanı içindeki herhangi bir aktörün gerçekleştirdiği eylem karşısında, diğer aktör ve aktörlerin bu eyleme karşı aldıkları pozisyondur. Dolayısıyla, herhangi bir aktörün eylemi, diğer tüm aktörler tarafından algılanır ve buna göre kendi eylemlerini sergilerler. Ancak süreç bununla sınırlı kalmaz. Nitekim, ilk politikayı sergileyen aktörün (birincil eylem) eylemi karşısında, diğer aktörlerin sergiledikleri (ikincil eylemler) eylemlerle birlikte, hareket alanındaki tüm aktörler bir zaman sürecinde yeniden politika üretmeye yani pozisyon almaya (üçüncül eylem) yönelik eylemler sergileyeceklerdir. Kısacası politika alanında aktörler sürekli pozisyon değiştireceklerdir ve dolayısıyla sürekli politika yapacaklardır. Dolayısıyla politika, politika alanı içindeki aktörlerin "sonsuz pozisyon evreni"ni oluşturan eylemselliktir.

"İktisat politikası" tamlaması, bütün bir ülke ekonomisini makro ölçekte ilgilendiren kararların, karar alma ve uygulama otoritesi olarak kamu otoritesince belirlenmiş ve/veya tarihsel olarak ortaya çıkmış iktisat uygulamalarıdır. İktisat politikası uygulamalarında, genel olarak politika terimindeki derinlikte aktör söz konusu olmamakla birlikte, birçok aktör de etkinlik gösterecek derecede denklemde etkin olamayabilmektedir. Örneğin Türkiye'deki özelleştirme uygulamalarında çalışan sınıflar kendi cephelerinden yeterli etkinlik alanları oluşturamamış ve/veya oluşturmamışlardır. Ancak bunun nedeni iktisadi alandan ziyade siyasal

ilişkiler ağında aranmalıdır ki bu sorun, çalışmanın sınırları dışında yer almaktadır.

2.3. Kalkınma ve Birikim

Kalkınma teriminin belirginleşmiş ilk anlamı, "sanayileşme" olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ancak bu çalışmada "birikim" teriminin kullanılmasının nedeni, Jessop'un yaptığı "birikim stratejisi" tanımlanmasının kabulünden kaynaklanmaktadır. Jessop'a göre, bir "birikim strateji", çeşitli ekonomi-dışı önkoşulları ile birlikte tamamlanmış belirli bir ekonomik "büyüme modelini" tanımlar ve bunun gerçekleştirilmesi için uygun genel bir strateji hattı çizer. Böyle bir modelin, başarılı olabilmesi için sermaye dolaşımının farklı momentlerini bir fraksiyon hegemonyası altında birleştirmesi gerekir" (Jessop, 2008, s.266) biçiminde bir tanımlama yapılmaktadır.

Birikim bir sürekliliği ima ederken ve belli bir başlangıç düzeyini değil, ilerleyen aşamalardaki stratejileri içerirken "belli bir stratejinin kabulü, en azından, rekabet ve çatışan çıkarların sermaye dolaşımının genel bütünlüğünü tehlikeye atmaksızın yönetilebileceği istikrarlı bir çerçeveyi sunar (Jessop, 2008, s.268), kalkınma kavramı, birikimin başlangıç koşullarını ima eder.

Doğrusal tarih algısının temelinde, doğadaki doğal durumun düzenliliği vardır. Bu görüşü ilk belirtenlerden birisi "Fizik"te Aristoteles'tir ve "doğal nesneler, kendilerine içkin olan bir ilkeye uygun olarak, belli bir hedefe doğru durmaksızın hareket eden [nesnelerdir ve...] sürece hiçbir müdahale olmazsa, her zaman benzer bir sonuca götüren bir eğilim mevcuttur" der. Yine Aristoteles'e göre doğadaki her nesne belli bir ereksel hareket sergileyerek değişir ancak bu değişim türler arasında farklılıklar da içerir (Bock, 2002, s.56). Aynı görüşü, Hıristiyan etkisinden çıkan Aydınlanma düşüncesinde de görmek mümkündür ve Kant bu duruma,

"doğanın planı" adını verir. Doğanın, belli bir ereğe ulaşmak için değiştiğini, dönüştüğünü, ilerlediğini öne sürer. Ancak sorun, değişime konu olan "özne veya nesne"nin ne olduğuyla ilgilidir. Çünkü eğer, nesnelerin belli özleri var ise, değişim ve dolayısıyla ilerleme, belli şartlar altında gözlemlenebilir. Ancak, değişime konu olan, birey veya toplum olunca, toplumbilimleri perspektifinde farklı görüşler ortaya çıkar. Çünkü, bireylerin ve dolayısıyla toplumların belli ve şaşmaz (tıpkı nesneler gibi) özsel nitelikleri söz konusu ise, değişim ve gözlem, doğrusal denklemlerle ölçülebilir ve gözlemlenebilir. Ancak, birey ve/veya toplumların birbirlerinden tamamen bağımsız oldukları, özsel bağları olmadıkları varsayımı altında, değişimi gözlemlemek imkansızlaşır. Aslında bu durum iktisadın model veya teorilerinin genel-geçer olduğu veya olmadığı konusundaki geniş çaplı tartışmanın içine çeker bizi. Ancak bu çalışma bu tartışmaya girebilecek bir hacim öngörmemektedir.

Ana akım iktisadın ve Hirschman'ın "tek-iktisat" kavramsallaştırması ışığında tek-iktisadın mümkün olmadığı görüşüne katılarak, toplumsal dinamikler itibariyle bunun mümkün olmadığı görüşü yanında, benim görüşüme göre, nedensellik ilişkileri üzerinden bir başka farklılığı ortaya koymak mümkün olabilir.

Kararlı nesnelerin davranışları, denk koşullar altında deterministik sonuçlar verebilir. "Giriş"te de değinilen Einstein'ın "trenden atılan taş" örneğinde, taş t zamanında atılmış olsun ve t+10 zamanında da yere düşmüş olsun. Trende ve taşı bırakan gözlemci, taşın yere düşerken izlediği rotayı bir "doğru" olarak gözlemlerken; trenin dışında, yerde ve sabit duran gözlemci taşın rotasını bir "elips" olarak gözlemleyecektir. Yani, kararlı bir nesnenin izlediği rota, farklı konumlardaki iki farklı gözlemci tarafından farklı rotada olarak gözlemlenebilmektedir. Bu durum farklı zamanlarda ve farklı gözlemciler için tekrarlanabilir ve taş daima yer düşerek kararlı bir davranış sergilerken, gözlemciler hep "elips" ve "doğru" rotalar gözlemleyecektir. Ancak gözlemcilerin, yaptıkları gözlemlerle edindikleri deneyimler sonrasında, "elips" olarak yapılan gözlemin aslında elips olmadığını ve

bunun yalnızca gözlemci olarak kaynaklandığı bilgisine sahip olacaktır. Ancak gözlemlenen olgu, kararlı bir nesne değil, dinamik özneler olduğunda ise, gözlemlemeler asla evrensel genel-geçer sonuçlara ulaşamayacaktır. Çünkü her bir gözlem, dinamik özneler tarafından bilgi olarak edinildiğinde, içselleştirilir ve her bilgi, öznelerin davranışlarını olası sonsuz varyasyonlara ulaştırır. O halde, eyleyen özne, nesne kararlılığından bağımsızdır ve doğrudan eylemin içinde aktiftir. Bundan dolayı, nesnel olaylar, t zaman sonra bile tekrarlanabilir. Örneğin, hiçbir sürahi, kendinden önceki sürahilerin masadan düşmesi sonucunda kırılacağı deneyiminden esinlenerek, masadan düşmemek üzere bir girişimde bulunamaz. Ancak örneğin, A toplumundaki bir sosyal fenomenin sonuçları itibariyle, bu sonuçlar, bir başka toplumsal sürece yansır ve A toplumunun eylemini tekrarlamak isteyen B toplumu, A toplumundan kendisine yansıyan bu sonuç-etkilerini de içereceğinden, aynı eylemi, aynı koşullarda tekrarlamak mümkün olamayacaktır ki, her iki toplumun eylemlerinin içerdiği değişkenler ve ulaşılacak sonuçları itibariyle farklılıklar içerecektir. Ancak yine de, evrensel toplumsal ilkeler gösterilemese de; bir sosyal fenomen, toplumlar ve/veya insanlar arasında yayılma eğilimi taşıyabilir, insan veya toplumsal özleri belli ortak paydalarda birleştirebilir.

Kısacası, iktisat teorilerinin de geçerliliği bu temel varsayım altında ele alınmaktadır. Nitekim kalkınma iktisadının ortaya çıkmasında, bu unsur yani; gelişmiş ülkeler için geliştirilen iktisat teorilerinin gelişmekte olan veya az gelişmiş ülkeler için geçerli olmadığı/olamayacağı son derece etkili olmuştur. Dolayısıyla, hemen her ülke için birbirinden olabildiğince farklı iktisat politikaları uygulamaları söz konusu olabilecektir.

2.4. Kalkınma, Birikim ve Strateji

Yukarıda değinilen kalkınma kavramı esas alındığında, belli bir lineer ilerleme fikri ile kalkınma kavramı üzerinde durulmakta idi. Ancak birikim, lineer olmasa da, farklı yöntemlerle de olsa sonuçta belli bir sermaye

stokunu ima etmektedir. Kalkınma olarak adlandırılan süreç, A mekanında t zamanda ortaya çıkmış bir fenomenin, t+n zamanındaki sonuçları itibariyle, B mekanında en erken t+n zamanında veya t+n+x zamanında, B mekanı için de arzulanan sonuçları elde etmek üzere, A mekanının koşullarını ve sürecini oluşturup, A mekanının sonuçlarını elde etmek pek mümkün görünmemektedir.

"Sermaye birikim süreçlerinin gereklerine göre oluşturulan politikaların bütünü" (Gülalp, 1987, s.58), birikim stratejisi olarak tanımlanabilmektedir. Ancak Gülalp, stratejiden bahsederken, "strateji seçimi"nden (Gülalp, 1987, s.58) bahsetmekte, alternatif stratejileri her ne kadar küresel işbölümünden ve ülkenin yönetim biçimiyle ilintilendirerek belirlendiğini söylese de, bu basit bir seçim olarak ele alınmıştır. Oysa bu basit bir seçim değildir (Aslında liberallere dönük kendi eleştirisi de tarihselliği görmezlikten geldikleri olmasına rağmen kendisi de tarihsel süreklilik içinde değil, seçenekler arasından bir seçimden bahsetmektedir) seçimleri veya geçişleri de farklı sınıfsal yapılar ve uluslararası işbölümündeki değişimlerle tanımlamaktadır.

Birikim stratejisi, belli bir ekonomik büyüklüğe ulaşmada, o büyüklüğün elde edilmesinde kullanılabilecek argümanları belli bir biçimde konumlandırmaktır.

"Sermaye, biçim-belirlenimli bir toplumsal ilişkidir. Sermaye birikimi, değer biçimi tarafından belirlenen bir çerçeve içerisinde cereyan eden mücadelede sınıfsal güçlerin değişen dengesinin karmaşık bileşenidir" (Jessop, 2008, s.154).

İktisat, ekonomik ilişkileri, ekonomik değişkenler üzerinden algılamaya ve açıklamaya çalışır. Bunu yaparken de değişkenlerin statik belirlenimlerini tarihsel seriler olarak sonuçlara bağlamaya çalışır. Oysa siyasal iktisat, iktisadi verilerin oluşumunda siyasal ideolojilerin etkilerini de görmeye çalışır ve verilerin oluşumunu doğal süreçler olarak değil, oluşturulduğunu ön kabul olarak ele alır. Yani, iktisada göre, enflasyonla

işsizlik arasındaki değiş-tokuş verilerle belirlenecek bir durum iken, siyasal iktisat, bunu belli siyasal etkilerin tercihleri sonucu ortaya çıktığını görmeye çalışır.

Kapitalizmin yaygınlaşması iki aşamada gerçekleşir. Birincisi teorik ve ikincisi de pratik aşama. Teorik aşama, erken kapitalist ve sistemleşmiş büyük kapitalist sermayeyi barındıran ülkelerden gelen entelektüel teorik akım ve ikincisi de fiili olarak kapitalizmin yaygınlaşması yani, ileri kapitalist ülkelerin, kapitalizmin içsel yapısı gereği sermayenin yayılması/yeni kâr alanları arama eğilimi ile birlikte, oluşturulan uluslararası işbölümüne uygun olarak oluşan yapısın bir sonucu olarak, gelişmekte olan ve az gelişmiş ekonomilerin yabancı sermayeye ihtiyaç duymalarından kaynaklanmaktadır.

3. SERMAYE BİRİKİMİ STRATEJİLERİ

Strateji teriminden elde ettiğimiz temel sonuç, bir bütünlük içindeki strateji seçeneklerinden birinin tercih edilmesi, diğer stratejiyi oluşturan fonksiyonun değişkenlerinin ihmal edilebilmesi, göz ardı edilmesi, yok sayılmasa dahi en iyimser durumda beklemeye alınabilmesi olmuştur. Bu benimseme ile, herhangi bir birikim stratejisinden bahsetmek, alternatif strateji veya stratejilerin içerdiği unsurların en azından bazılarının, genel bütünlük içinde ihmal edilebildiğini ön-varsaymayı da gerektirmektedir. Kısacası, birikim mekanizmasının işlevselliğini oluşturmak, geliştirmek ve devamlılığını tesis edebilmek için benimsenecek "içe-dönük birikim stratejisi", "dışa-dönük birikim stratejisi"nin bazı unsurlarını, tercihin yapılmasından itibaren göz ardı edildiğini gösterir. Veya aynı ihmal tersi durum için de söz konusudur.

Ancak, kapitalist gelişme kuramlarından gözlemlenen bulgular, ister ana akım iktisadında Keynesyen etki ile veya ister politik iktisat perspektifinden devlet kapitalizmi dönemlendirmesinde olsun, kapitalizmin tesisinde ve devamında işlerliğinde devletin fonksiyonel bir rol üslendiğini göstermektedir.

Her şeyden önce, strateji tercihini yapacak politik erk devletin ta kendisidir. Ancak bu politika belirlenimi, tamamen bağımsız değildir. Politika teriminde de elde edilen temel sonuç, politika uzayında herhangi bir politik aktörün bir politika belirlemesi durumunda, nedensellik bağlarını içeren, diğer politik aktörlerin de, kendi pozisyonlarını uyumlandırdığı üzerinedir. Buradaki temel soru; devletin, birikim stratejisi tercihini bir politika olarak uygulamaya alması ile, diğer aktörlerin aynı strateji çerçevesindeki uyumluluğu arasındaki nedensellik ilişkisinin yönünün ne olduğudur. Yani, öncül olan, "diğer aktörlerin birikim temel bütünlüğündeki politik konumlarının bir sonucu olarak mı devlet birikim stratejisi tercihini politikleştirmektedir" önermesi mi yoksa, "devletin politik olarak benimsediği birikim stratejisine uyumlu bir politik bir belirlenimde, diğer aktörler de bu politik belirlenime uyumlu olarak politik pozisyon belirleyerek, tercih edilmiş stratejiye mi adapte olmaktadır" önermesinin geçerliliğine cevap verebilmektir.

Strateji kavramına atfettiğimiz ikili anlamdan mikro olanı; ekonomideki aktörler, kendi pozisyonlarını belirlerken, tam olarak bilme şansına sahip olmasalar da, diğer aktörlerin davranışlarını gözlemleyerek veya en azından tahmin ederek kendi pozisyonlarını belirlemeleridir. Ekonomideki "n" sayıdaki aktör içinden bir tanesinin diğer bütün aktörleri gözlemleme ve en uygun pozisyonu belirleme optimumuna ulaşamayacağı açık olduğundan ve "n" sayıdaki aktörün karşılıklı olarak sürekli devingen pozisyonlara geçiş yapmaları, piyasadaki aktörlerin "sonsuz pozisyon alternatifine" sahip olduklarını göstermektedir. Bundan dolayıdır ki, "piyasa anarşizmi" terimini gündeme getirmektedir.

Makro anlamda ise, "n" sayıdaki aktörden, tam rekabet koşullarının söz konusu olmadığı bir evrende, ekonominin geneline yön verebilme etkililik alanına sahip aktörlerin, ekonominin bir kesimini veya bir çapa hedefine ulaşılması için, ekonomideki diğer bazı unsurların "ihmal" edilebileceği anlamını içermektedir. Kısacası, mikro anlamda strateji gözlemlenemez bir eylem sahasını ifade etmekte iken, makro anlamda

strateji kavramı, genel bir hedef için, bazı alt değişkenleri ister istemez göz ardı edilebildiğini, ihmal edilebildiğini ifade etmektedir.

İşte bu anlamları yüklemekle, çoğunlukla "kalkınma stratejisi" olarak anılan ve fakat "büyüme stratejisi" veya "birikim stratejisi" olarak tanımlanan, ekonominin dış dünya olan ilişkileri ile nasıl olup da büyüyebileceğini içeren strateji formlarına değinilmelidir. Kısacası, "içe-dönük" veya "dışa-dönük" bir kalkınma stratejisinden bahsediliyorsa, bu, bazı çapalara ulaşmak için denklemdeki bazı değişkenlerin ihmal edilebileceği anlamını içermektedir. Dolayısıyla bu çalışmada, "içe-dönük" veya "dışa-dönük" stratejileri, "büyüme", "kalkınma" ve "birikim" terimleri ile birer tamlama halinde kullanmadan önce yalnızca birer strateji olarak ele alınmaktadır. Çünkü bu terimler arasında da ayırım çizgileri belirlemek gerekmektedir.

3.1. Tercih-Dönemsellik Sorunu

Tamlama nasıl yapılırsa yapılsın, tamlamanın bir parçası olarak strateji terimi, belirli genel bir amaca ulaşmak için, birden fazla değişkenin olduğu bir denklem sisteminde, sistemin bazı değişkenlerine öncelik verirken, diğer değişkenleri görünürde belli bir süre ihmal edilebileceği temelinde yükselir. Dolayısıyla, bahsi geçen genel hedefe ulaşmak için alternatif seçenekler yani, hangi değişkenin ihmal edilebileceğine yönelik alternatifler söz konusudur. Ancak, denklem sisteminde hangi değişkenin baz alınırken, hangi değişkenlerin ihmal edilebileceği, doğrusal olarak "belirlenebilen", "seçim yapılabilen" alternatifler biçiminde değildir. Kısacası, bazı görünür seçenekler söz konusudur, ancak bunlar arasından ortaya çıkan seçenek, tam olarak bir isteme dayanmaz veya dayanmayabilmektedir. Daha genel ifade ile bir sosyal denklem sistemi, daima iradi ve kontrol edilebilir değildir. Sistemi içerden ve dışarıdan etkileyen birçok aktör ve dolayısıyla politik tutumlar söz konusudur. Dolayısıyla, belli bir stratejinin hangi koşullarda ortaya çıktığını

gözlemleyebilmek için, içsel ve dışsal aktörlerin ve dinamiklerin de tarihsel olarak konumunu açımlandırmak ve bu bağlamlarda, stratejinin ortaya çıkmış olduğu durumu tanımlamak mümkün olabilecektir.

Temel ve nihai beklenti olarak ekonomik büyüme sürecinin "başlaması" ve temellenerek "devamlılığı" veri iken, ekonomideki tüm aktörler bu koşullara göre politik pozisyonlarını alacaklardır. Ekonomik aktörlerin, böylesi bir sürecin karakteristiği hakkındaki öncül bilgileri/varsayımları ise, Bina ve Yaghmanian'ın da belirttiği üzere, kapitalist gelişimin tarihsel sürekliliğindeki aşamalarıdır. Daha önce tartışılan tarihsellik ve kapitalist dönemlendirmedeki ilkeler belirlenmiş iken, birikim stratejisi hakkındaki dönemlendirme; "küresel gelişiminde tarihsel olarak üç özgün aşamayı temsil ettiğini [düşünüldüğünde]: (I) İlksel birikimin erken aşaması, (II) ilksel birikimin ileri aşaması ve ithal ikameci sanayileşme (İİS) ve (III) ihracat yönelimli birikim ve küresel eklemlenme". İlksel birikimin erken aşamasından kastedilen köylülerin topraktan koparak, emek piyasasına yönelmeye başlamalarını ve meta sermayesinin oluşmaya başlamasını içermektedir. İkinci aşama olarak "ilksel birikimin ileri aşaması ve ithal ikameci dönem"de, üretimin önündeki pre-kapitalist engellerin yıkılmasına ve dünya ekonomisine eklemlenmeye bir hazırlık sürecini içermektedir. Süreçten sonra ise, "İthal ikameci sanayileşme, ihracat yönelimli birikim sürecinin ve doğrudan dünya pazarına üretmenin hazırlığını" yapmaktır. Bina ve Yaghmanian'ın bu görüşüne ek olarak, aynı zamanda da dünya pazarından tüketmenin de bir ön hazırlığı ve koşullarının oluşturulmasıdır. Nihayet, "ihracat yönelimli birikim üretken sermayenin daha yüksek bir aşamada uluslararasılaşmasıdır. Bu aşama küresel kapitalist pazarın çeşitli kısımlarının büyük üretim ve değişim ağları etrafında birbirine bağlandığı bir aşamadır". (Bina ve Yaghmanian, 1988, s.234-248).

Küresel kapitalist süreçte üç farklı ekonomik formu aynı anda görünebilmesi, her bir formun diğeri üzerinde de etkinliğini ve bir biçimde de olsa diğer formların varlığına ihtiyaç duyulduğunu da göstermektedir. Bu

üç form; İleri (Erken) Kapitalist Ekonomiler, Geç Kapitalist Ekonomiler ve İlkel Ekonomiler olarak belirmektedir. Bunlardan ilk ikisi genel olarak sırasıyla, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler olarak kabul edilirken, bu çalışmada "ilkel ekonomiler" olarak, üretim mekanizmalarını geliştirmemiş, çoğunlukla doğal kaynakları üzerinden işleyen ve özellikle çöl Asya'sını ve çöl Afrika'sını işaret etmektedir. Bu ülkeler bilindiği üzere "feodal" olarak adlandırılabilecek toplumsal dinamikleri hala barındırmaktadır. Bu ülkelerden elde edilen doğal kaynaklar emek-değer teorisi ile çelişik, elde edilen ürün için kullanılan emek miktarından ve hatta ortalama toplumsal emek miktarından daha az emek ile çok yüksek bir değeri taşıyan kaynaklardır. Feodal ilişkilerin de güçlü olduğu bu ekonomilerde sınıflar arası farklılıklar da büyük uçurumlar içermektedir. Bu çalışmanın amacı olmamakla birlikte bu ekonomiler, ürettikleri değerler ve emek-değer teorik bir açıklamaya hala ihtiyaç duymaktadır. Frank'ın, sanayileşmiş kapitalist Batı'nın, sosyalist Doğu'yu yeni bir uluslararası işbölümünün içine çektiği ve üçüncü dünya ülkelerinin de gelişme yolundaki başarısızlıkları ile bu güney ülkelerini "ucuz çalışma ve politik baskı yüklerinin altına sokuyor" (Frank, 1983, s.131) olması ile sistem içinde yer alması yönündeki görüşüne ilk bakışta kısmen benzeyen bu üçlü formun aralarındaki ilişki; "kısmi-görece çıkar ilişkisi"dir ve karşılıklı bağımlılığı gerektirir. Ancak bu "bağımlılık", ileri kapitalist ülkeler için gerekli olan ucuz işgücü, yeni pazarlar ve gerekli hammadde olanaklarını sağlarken, geç-kapitalist ekonomiler için görece çıkar sağlamaktadır. "Bağımlılık kuramı, Güney'de sanayileşme süreçleri başladıktan sonra ortay çıkmıştır. Buna göre, çevre pazara, teknolojiye, mali kaynaklara vs. ulaşmak için merkeze bağımlıydı. Kendi kendini üreten bu dışa-dönüklülük durumuna karşı, kendi-merkezli kalkınma modelleri" (Assidon, 1998, s.13) ortaya atılmaya başlanmıştır. Diğer taraftan ilkel ekonomiler olarak adlandırılan ekonomiler ise, feodal ilişkilerini kendi içinde koruma imkanını sağlamış olmaktadır. Kaldı ki, ilkel ekonomilerdeki feodal iktidarlar, çoğunlukla iktidarlarının devamı dışında toplumsal bir amaçsallık içinde olmamaktadırlar. Böylelikle süreçten her düzeydeki ekonomiler istediklerini almaktadırlar.

Bağımlılık okulunun yaklaşımına "göre küresel ekonomi politiğin yapısı güneyin az gelişmiş ekonomilerini kuzeyin gelişmiş ekonomilerine bağımlı hale getirmiştir […] modern tarihte üç farklı bağımlılık aşaması vardır: sömürgeci bağımlılık (18, 19. yy); finansal ve endüstriyel bağımlılık (19., 20. yy) , savaş sonrası dönemde çok uluslu şirketler temelindeki bağımlılık. A. G. Frank ise Marx'ın toplumların farklı üretim tarzları aşamalarından geçtiği şeklindeki tezini reddeder ve emperyalizm tezine bağlıdır. Ona göre gelişmekte olan ülkeler hiçbir zaman geri kalmış ülkeler olmamışlardır, bunlar geri bıraktırılmış ülkelerdir. Bu teze sorulması gereken soru, gelişmiş ülkeler tarafından sömürülen gelişmekte olan ülkelerin nasıl olup ta gelişebildikleridir?" (Balaam ve Veseth, 2001, s.81).

Örneğin Afrika'da Mısır ve Güney Afrika dışında hiçbir ekonomi, "gelişmekte-olan" sıfatını dahi alamamaktadırlar. Aynı durum hemen bütün Arap ülkesi için de geçerlidir. Her düzeydeki ülke diğeri ile kıyaslanmayacak ve fakat, kendi ölçeğinin önceki dönemlerine göre gelişme kaydettiği görülmektedir. Dolayısıyla bu yaklaşım, "eşitsiz gelişme" yaklaşımıyla bir sentez içermektedir.

Burada bizi temel olarak ilgilendiren, bu alternatif gibi görünen strateji dönemlerinden hangisinde özel olarak kamu işletmelerinin ve genel olarak kamu mülkiyetinin ortaya çıktığıdır. Elbette bununla birlikte, uluslararası ticaret üzerinden tanımlanan içe veya dışa dönük büyüme paradigmaları/stratejileri, mekanizma itibariyle; içe-dönük strateji döneminde kamu işletmelerinin gelişmesini, dışa-dönük strateji dönemlerinde ise özelleştirmeyi beraberinde getirmektedir.

Dolayısıyla, acaba genel olarak dünya ekonomisindeki kapitalist tarihsel gelişmelere genel olarak ithal veya ihraç ikameci bir aşamalandırma verip, bu aşamalarda farklı iş bölümlerinin olduğundan mı yoksa, sanki bir ülke ekonomisi izoleymişçesine kendi kendine bu stratejilerin başlangıç düzeyinden başlayıp diğer aşamalara sırasıyla geçtiğini ve nihayet dünya ekonomisine eklemlendiğini mi düşünmeliyiz? Bu, birlikte yürüyen bir süreçtir. Birbirine bir biçimde ve/veya tarihsel açıdan farklı düzeylerde de

olsa eklemlenmiş dünya ekonomisi, kendi içinde bir hegemonya yaratmakta ve karşılıklı çıkar ve kısmi çıkar esasları ile hegemonyasını sürdürmektedir. İleride ele alınacağı üzere, mutlak bir egemenlikten yani Jessop'un terimi ile, diğer unsurları yok etmeye yönelik bir egemenlik değil, diğer unsurları kendi çıkarları doğrultusunda biçimlendiren bir hegemonyadan söz edilmelidir.

Sermaye birikimini gerçekleştirmek için genel olarak iki temel strateji kabul edilmektedir: İçe dönük birikim stratejisi ve dışa dönük birikim stratejisi. "İç pazarın genişlemesini esas alan büyüme stratejileri kapitalizmin "genişleme dönemine", dışa dönük model de kapitalizmin "yapısal kriz" dönemine denk düşen stratejilerdir" (Başkaya, 2000, s.99). Bu tespit üzerinden de görülmektedir ki, birikim stratejileri, bu iki strateji arasından belli ve net bir tercih yaparak uygulanılan stratejiler olmayıp, kapitalist gelişmenin evresel sürecine uygun olarak ortaya çıkmaktadır. Ancak yine de, bir evrenden diğerine geçiş, koşulların yeterince olgunlaştığının ekonomik ajanlar tarafından ve özellikle de büyük sermaye kesimleri ve kamu otoritesi tarafından, 1980 yılında ortaya konulan Türkiye deneyiminde de görüldüğü üzere, uygulamaya geçilmesi yani bir evreden diğerine geçilmeye karar verilmiş olması gerekmektedir. Kısacası, şartların olgunlaşması ve ekonomik ajanların bir sonraki evreye geçişi istemesi ve buna karar vermesi gerekmektedir ki, bu durumda bir "alternatifler arası tercih söz konusu olmadığı gibi, ekonomik ajanların uygulama ve kararları söz konusu olmadan da bu geçiş söz konusu olmamaktadır ve her iki durum (tercih-evre/dönem) bir arada gerçekleşmektedir.

3.2. İçe-Dönük Birikim Stratejisi

Ana akım iktisadı, Smith'ten başlayarak dış ticaretin, ticareti gerçekleştiren her iki tarafın ekonomileri için de olumlu sonuçları olacağı temel kabulü üzerine odaklanmıştır ki bu odaklanma, temel paradigmanın da önemli bir unsuru durumundadır. Ancak, kalkınma iktisadı sürecinde dış

ticaretin "bazı" şartlar altında ekonomik gelişmeye olumsuz etkiler yapacağı üzerinde durulmuş olmakla birlikte, içe dönük yani iç piyasaların düzenlenmesi ve sermaye birikiminin gerçekleşmesini sağlamaya dönük bir stratejik bir kabul ortaya çıkmıştır.

Bu strateji temelde, birikim sürecini başlatmak ve ilerletmek için, bir ülke ekonomisinin kendi imkanlarının nasıl kullanılabileceği sorusuna verilmiş bir cevap niteliği taşımaktadır. Dolayısıyla içe dönük birikim stratejisi iki temel kabulü (kalkınma iktisadı açısından) ortaya çıkmaktadır: *Birincisi*, "azgelişmiş" olarak tanımlanan ekonomiler, ana akım neo-klasik iktisat teorisinin açıklamalarına doğrudan cevap verecek ve birikimi sürdürecek yapısal niteliklere sahip olmadıklarıdır. Bu nedenle de neo-klasik iktisadın açıklayamadığı bu ekonomileri ve birikim süreçlerini açıklayabilecek yaklaşımlara ihtiyaç söz konuydu. *İkincisi* ise, "gelişmiş" ve "az-gelişmiş" ekonomiler arasında ortaya çıkan ve giderek derinleşen ekonomik farklılıkların, "gelişmiş" ülkelerin kapitalist mantık nedeniyle, kapitalizmin duyduğu yayılma/genişleme sürecine uyum sağlayacak yeni alanların oluşturulması gerekliliği idi. Bunlardan *ilkine* Lewis'in "sınırsız emek arzı" yaklaşımı gösterilebilir. Lewis, Smith'den Marks'a bütün klasiklerin "ancak sağ kalmayı sağlayan geçinebilecek ücret karşılığında sınırsız emek arzı bulabilecekleri" varsayımı üzerinden analiz yaptıklarını ancak, zamanla özellikle Avrupa'da emeğin sınırsızlığının ortadan kalktığını belirtmektedir. Buna karşılık gelişmemiş ekonomilerde hala emeğin sınırsız arza sahip olduğunu ve bu sınırsız emek arzının bir kalkınma imkanı sağladığını öne sürmüştür. Sınırsız emek arzı varsayımının yalnızca azgelişmiş ekonomiler için geçerli olduğunu ve neo-klasik iktisadı izlemeksizin "değişik bir çerçeveyi berraklaştırmak" amacını taşıdığını açıkça belirten Lewis, kapalı bir ekonomide "sermaye ve tabi kaynaklara göre nüfusun fazla olduğu ülkelerde, sınırsız iş gücü bulunduğunu, ekonominin birçok sektöründe iş gücünün marjinal verimliliğinin hesaba katılmayacak kadar az, sıfır veya menfi olduğu" (Lewis, 1966, s. 89-92) yönünde bir varsayım olarak ele alınmaktadır.

İkinci kabul ise daha siyasal nitelikler taşımaktadır. Büyük imparatorlukların dağılmasıyla ortaya çıkan yeni devletler, siyasal bağımsızlıklarının bir sonucu olarak, ekonomik gelişmelerinin de bağımlılıktan kurtarılması gerekliliğinin görülmesi sonucunu ortaya çıkartmıştır. Buna göre, "bir kere siyasi bağımlılık ortamından uzaklaşılınca, sorun, salt bir sermaye birikimi sorunu olarak algılanır olmuştu. Kalkınma, üretim faktörlerinin artması (büyümesi) olarak algılanıyordu" (Başkaya, 2000, 103-104). Bu nedenle de siyasal özgürlük, ekonomik özgürlüğü de tetiklemiş, gerekli göstermiştir. Ancak bu, ülkenin kendi kaynakları ile geliştirilmeliydi. Diğer taraftan gelişme teorilerinin Batı orijinli olması, "bağımsızlık" düşüncesi taşıyan ve gelişmekte olan ülkelerdeki ekonomik düşünceleri de etkilemiştir. Nitekim, gelişme teorilerinin Batı kaynaklı olması ve ilk dönemlerde "Asya'nın problemleri pek az iktisatçının ilgisini üstüne çek[miştir]. (Asyalı iktisatçılar bile Avrupalı iktisatçıların varsayım ve görüşlerini kabul[lenmiştir])" (Lewis, 1966, s.89). Ancak bu duruma özellikle Güney Amerika'dan ortaya çıkan tepkiler, ekonomik bağımlılığın, azgelişmişliğin temel nedeni olduğuna vurgu yapılmaya başlamıştır. Bu nedenle de iç kaynaklarla ve ekonomik bağımsızlıkla, diğer bir ifade ile içe dönük bir strateji ile kalkınmanın gerekliliği öne sürülmüştür. Hatta, "sosyal bilimler çerçevesinde yer alan gelişmeci düşünce tamamıyla batıya aittir. Bu düşünce gelip bizi sömürgeleştirenler kadar biz yabancıdır" (Goonahlake'den anl., Hettne, 1990, s.74'ten anl., 2006, Ercan, 2006, s.125) düşüncesi belirleyici olmaya başlamıştır. Bu iki temel neden dolayısıyla, dış ticarette kısıtlama, engelleme ve dolayısıyla da içsel kaynaklarla ithal ikameci bir birikim stratejisi benimsenmeye başlanmıştır.

Azgelişmiş bir ekonomide gerçekleşecek birikim süreci için öngörülen içe dönük birikim stratejisi, "ithal ikamesi"ne yani dış ticareti farklı derecelerde kısıtlamaya ve devletin ekonomiye müdahalelerini ve hatta merkezi bir planlamayı kolaylaştırmaya ve dahası gerekli görme temeline dayanmaktadır.

Bunlardan *birincisi*, ekonomik gelişmenin ve/veya kalkınmanın sanayileşme ile özdeş kabul edildiği bir terminolojide, yerel sanayileri desteklemek, güçlenmelerini sağlamak, ekonominin gereksinim duyduğu en azından tüketim mallarını ve daha geniş anlamda da sanayi mallarını yurtiçinde üretebilecek bir sanayinin ve sermaye birikiminin oluşturulması için, yurtiçi sektörlerin korunması düşüncesine dayanmaktadır. Bu süreç, uluslararası piyasalarda rekabet etme gücü taşımayan yerel sektörlerin, rekabet gücüne sahip oluncaya değin, gümrük duvarları içinde güçlenmelerini sağlayacak bir zaman kazanma girişimi olarak değerlendirilebilir. İthal ikameci dönemde öncelikle tüketim malları ve ardından da sermaye malları üretiminin yurtiçinde yapılması düşünülmektedir.

İthal ikameci stratejinin sakıncaları yani bu çalışmanın terminolojisi çerçevesinde, stratejinin ihmal ettiği/göz ardı ettiği unsurlar arasından başlıcaları şunlardır. Tüketim malları üretimi için gerekli olan üretim kapasitesi büyük bir hızla gelişebilir ancak sanayi malları üretiminin gelişmesi için gerekli olan teknoloji ve bilgi gibi unsurların iç piyasalarda üretilmesi büyük sorun haline gelebilecektir (Prebish, 1973, s.27'den anlatan Egeli, 2001, s.152). Diğer taraftan, stratejinin başarısı, temel mallar üretimini sağlayan ekonominin bu malların ithalatından döviz geliri sağlanması noktasında ortaya çıkmaktadır. "Üretim sürecinin her aşamasında yüksek düzeyde ithal girdi [gerektirmektedir]. Genel olarak ekonominin sektörleri arasında, özel olarak da sanayinin alt sektörleri arasında, yeterli eklemlenme bulunmadığı için ve "makine üreten makineler" üretilemez durumda olduğu için, her seferinde yeni bir üretim ünitesi kurmak ancak ithal" (Başkaya, 2000, s.114) girdi yoluyla mümkün olabilecektir. Ancak strateji bu gereksinimlerin karşılanmasını da sınırlamaktadır.

İkincisi, Kamusal mülkiyet ve özellikle de kamu iktisadi teşekkülleri yoğunlukla ekonomik gelişimin bu evresinde ortaya çıkmaktadır. Özel kesimin yeterli sermaye gücü olmadığından yola çıkarak, birçok büyük

üretim tesisi bu dönemde oluşturulmakta ve üretime geçmektedir. Kısacası, "sanayileşme stratejisi" olarak ele alınan bu dönemde, *Neo-liberal Yaklaşım*, piyasa sisteminin ve dolayısıyla rekabetin tam bir başarı sağlayacağını ve bu durumda devletin "tek meşru görevi, oyunun kurallarının açıkça belirlendiği istikrarlı bir makroekonomik ortam ile tamamen dışa açık bir ekonomi yaratmak, beşeri sermaye ve altyapı gibi zorunlu kamu mallarını temin etmek" olduğunu salık verirken *Yapısalcı Yaklaşım*, "rekabetçiliğin itici gücü olarak serbest piyasaya daha az güvenirken, devletin etkin müdahalede bulunma yeteneğine daha fazla önem verir […] Geçmiş stratejilerin hatalarını kabul ederken, piyasalara daha fazla yaslanmanın yolunun devletin daha fazla öncelik almasından geçeceğini" (Lall, 2009, s.460-461) savunmaktadır. Bu görüşler, kalkınma iktisadının nüvesini de oluşturduğu gibi, ithal ikamesine dayalı bir stratejide devletin çok daha etkin olacağı kaçınılmaz hale gelecektir.

Özellikle gelişmiş ülkelerin, yirminci yüzyılda izledikleri iktisat politikaları ile "çoğunda mülkiyetin denetimden giderek ayrılmasına ve teknolojik gücün sürekli bir şekilde merkezileşmesine atfedilmektedir. Ulusal ekonomik sistemlerin özel ve kamu sektörleri hem tamamlayıcı hem de rakip ilişkiler ağında birbirlerine bağlanmış bulunmaktadırlar" (Ballance, Ansari ve Singer, 1985, s.237). Dikkat edilirse gelişmiş ülkelerin, kapitalist bir sistem oluşturmaları aşamalarında kendi sanayileri ile rekabet edebilecek herhangi bir uluslararası piyasa söz konusu olmadığından, bu dönemde kamu kesimi ile özel kesim arasında yoğun bir ilişki seti oluşmuş ve karşılıklı bağımlılık/bağlılık oluşmuştur. Diğer taraftan, ithal ikameci dönemde, iç burjuvazinin oluşturulması/güçlendirilmesi noktasında, "devletin vazgeçilmez bir unsur olması […] sınıflar arası denge[nin]" (Keyder, 1987, s.14) sağlanması için de toplumsal bir konumu söz konusu olabilmektedir.

Buna karşın, ithal ikameci içe dönük strateji, özel kesim ile kamu kesimi arasında özel bir politik ilişkiler istemi oluşmasına da neden olmaktadır. Diğer bir deyişle, kamu kaynakları ve kamu politikaları ile organik veya inorganik bağlar kurarak gelişen bir özel kesime de neden

olabilmektedir ki, bu husus, içe dönük stratejinin en önemli eleştiri noktalarından birisidir. Ayrıca, rekabet koşullarının zayıf olması, özel kesimin çok yüksek kâr marjlarıyla çalışmasına da neden olabilmektedir.

3.3. Dışa-Dönük Birikim Stratejisi

İthal ikameci dönemle birlikte; yurtiçi sermaye birikiminin sağlanmış olması, iç burjuvanın oluşturulması, uluslararası piyasalarda rekabet edebilecek bir sektörel etkinliğin gerçekleştirilmiş olması, iç piyasalarda gelinen nokta itibariyle yeni teknolojilerin gerekliliğinin ortaya çıkması ve yeni sanayi malların üretimi için gerekli olan kaynakların içeriden temin edilemeyecek hale gelmiş olması, içe dönük sanayi stratejisi döneminin kapanarak dışa dönük stratejiye geçilmesinin başlıca nedenleri durumundadır. Genel olarak "ulusal ekonomiler ve ulus devletlerin arasındaki ilişkilerde niteliksel bir değişim üreten sınırlararası ekonomik bağlantıların ve kaynak akışlarının hacimsel olarak büyümesi" (Kotz, 2001, s.98-99) küreselleşme olarak tanımlanmaktadır. Özellikle mal ticaret akımları, doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve sınırlararası portföy yatırımları olarak karakterize edilmektedir. Diğer bir ifade ile üretim faktörlerinin serbest dolaşımı olarak tanımlanan ve uluslararası faktör dolaşımlarında "serbestleşme"yi temin edecek politikaların, bu dönemle birlikte benimsenmesini içermektedir.

Serbestleşme, faktör dolaşımların serbestleşmesi ile birlikte, ekonomilerde yani, piyasa mekanizmalarının işleyişinde kamusal etkinlerin de azalması, minimize olmasını ima etmektedir ki, özelleştirme de tam olarak ekonomik gelişme sürecinin bu aşamasına tekabül etmektedir.

Diğer taraftan 2. Dünya Savaşı sonrasında ortaya Avrupa ve Birleşik Devletlerde ortaya çıkan yüksek oranlı büyüme oranları ile elde edilen üretim artışı yaşanmıştır. Aynı dönemde, "sanayileşmiş kapitalist ülkelerde "refah devleti", "sosyal devlet", "kayırıcı devlet" anlayışlarına dayalı politikalar, azgelişmiş ülkelerde de genellikle ithal ikameci bir büyüme

modeli" (Başkaya, 2000, s.131) uygulanmıştır. Ancak, kapitalist sistemin içsel eğilimleri nedeniyle, 1970'lerle birlikte gelişmiş ülkelerde kâr oranlarının düşmesini doğurmaya başlamıştır. Bu nedenle, gelişmiş ülkelerde belli bir hacme ulaşmış olan sermaye, kâr hadlerinin daha yüksek olduğu veya "sermayenin marjinal verimliliğinin" yüksek olduğu ve üretim maliyetlerinin düşük olduğu azgelişmiş veya gelişmiş ülkelere doğru kayma eğilimine girmektedir. Bu nedenle dışa dönük strateji, dış dünyadan gelen bu basınca maruz kalınmanın da bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.

1980'lerle birlikte "yapısal uyum ve istikrar programları aracılığı ile dış ticaret serbestleşmesi doğrultusunda politikalar savunulmaya başlanmıştır. Bu politikalar, "Washington Mutabakatı" adı altında 1990'ların başında da uygulanmaya devam etmiştir" (Shafaeddin, 2009, s.431-432). Ancak 2000'lerle birlikte Washington Sonrası Mutabakatı terimi ve anlayışı ortaya çıkmıştır. Bu "yeni yaklaşım, en azından ilkesel düzeyde, istikrar yanlısı makroekonomik, fiyat teşvikleri yanlısı mikroekonomik önyargılarla şekillenmiş ve fiziki sermayeyi büyüme önündeki temel engel olarak tanımlayan indirgemeci kalkınma yaklaşımından uzaklaşılmaya" (Wayenberge, 2009, s.327) çalışılmıştır. Böylelikle de devlet ile toplum arasındaki ilişkiler yeniden tanımlanmaya çalışılmıştır.

Son dönem serbestleşme politikalarının devamlılığı genellikle uluslar-üstü kuruluşlar aracılığı ile hükümetlere yeni kısıtlamalar ve düzenlemeler getirmektedir. "Bu düzenlemeler, normalde düzenleme kavramının ifade ettiği gibi, şirketlerin seçeneklerinin sınırlanması hakkında değildir. Bu düzenlemeler daha çok gelişmekte olan ülke hükümetlerinin kendi sınırları içinde faaliyet gösteren veya göstermek isteyen şirketlerin seçeneklerini kısıtlama seçeneğinin sınırlanması hakkındadır. Yeni düzenlemeler fiilen, gelişmiş ülke şirketlerinin daha kolay bir şekilde, daha az kısıtlamayla ve yükümlülükle piyasalara girip çıkmasına yönelik seçeneklerin genişletilmesi ve bu şirketlerin teknoloji rantlarını kendilerine mal edebilmelerinin güvenceye alınması için tasarlanmıştır" (Wade, 2009, s.509).

Dışa dönük stratejinin en belirgin negatif sonucu, dünya ekonomisinin ticaret üzerinden büyük ölçüde birbirine eklemlenmesi ve özellikle de finansal bağlantılılık nedeniyle, özellikle büyük ekonomilerde ortaya çıkan reel veya finansal krizlerin dünya geneline yayılımını, geçirgenliğini üst düzeyde artırmış olmasıdır. "Finansal liberalizasyon süreci, bu önceki gözetim ve denetim sisteminin etkinliğini ortadan kaldırır. Kaldı ki gözetim ve denetim sistemi veya kurumları bile oyunun değişen kurallarını tam bilmemekte ve böylece yetersiz kalmaktadırlar. Bu yüzden risk almayı motive eden ve mümkün kılan finansal liberalizasyon, eksik denetim ve gözetim ile birleştiğinde bankacılık krizlerinin çıkmasında etkili olacaktır. Eğer etkin gözetim ve denetim sistemi kurulursa aşırı risk alma ortaya çıkmayacak ve finansal liberalizasyonun bankacılık sektörü üstündeki ters etkileri muhtemelen görülmeyecektir" (Noy, 2004, s.343).

Krizlerin/dalgalanmaların geçirgenliğinin en önemli kanallarından birisi, özellikle bankaların bilançolarında büyüyen ve 2009 yılında ortaya çıkan finansal dalgalanmada önemli rol oynayan "zehirli varlıklar" olarak tabir edilen hesapların, uluslararası ve hemen bütün dünya ülkelerinden gelen fonların hesaplarını oluşturuyor olmasıdır. Bankacılık sistemi, bilançolarının bu varlıkları fazlasıyla içeriyor olması, ortaya çıkacak bir dalgalanmaya ilişkin belli başlı riskler içermektedir. Husson bu riskleri iki kategoriye ayırmaktadır. Bu risklerden birincisi, "bankaların aktifi bir zehirli varlık ve şüpheli alacak yığınını ihtiva etmeye devam [etmesidir ve] bu durum gelecekte vuku bulacak hane-halklarının finansal yıkımı ve işletme iflaslarıyla" dalgalanmaların şiddetini artırabilecektir. Diğer taraftan ikinci risk, "bankaların yeniden spekülatif davranışlara dönmesi ve yeni balonların yaratılmasıdır" (Husson, 2010, s.57-58).

Sonuç olarak, uluslararası para ve emtia dolaşımı o denli girift ve yoğun bir karakter kazanmıştır ki, "serbestleşme" hemen her ülke tarafından kabullenilmekte veya kabullendirilmektedir. Öyle ki, "bugün hiçbir toprak parçası ne malların dolaşımına ne de uluslararası ödeme araçlarına kapalı değildir. Hatta devletler söz konusu dolaşımı engellemeye

çalıştıkları zaman, nakliye ve iletişim sistemlerinde yaşanan baş döndürücü ilerleme, sınırları kontrol ettirmeyi zorlaştırmaktadır. En değişik ürün ve ödeme araçları dünyanın en ıssız köşelerine kadar gitmektedir" (Corm, 2010, s.23-24). Dolayısıyla da "tercih-dönemsellik" sorunu neredeyse gündemden çıkmış ve hemen tüm dünya ülkeleri bu ticaret ve finansal ağa eklemlenmeme seçeneğini gündemden kaldırmaktadır. Bu bölümün sonunda da ele alındığı üzere bunun iki temel nedeni vardır. Bunlardan ilki Ulus-üstü şirketlerin dünya ekonomisine yönelik hakimiyeti, yönlendirme gücü ve etkisiyle İkincisi, uluslararası ekonomik kuruluşların dünya ölçeğinde liberal politika uygulama ve önerileriyle dünya ekonomisini eklemlenmeye yönlendirmeleridir.

4. AZGELİŞMİŞLİK KAVRAMI ÜZERİNE

Her kavramda olduğu gibi, "azgelişmişlik" kavramı da bir karşıta sahiptir: "gelişmişlik". İktisadi gelişme ise, bir toplumun ekonomik refahının ölçüsünün üst düzeylerde olduğunu ifade ettiğine göre, ilk ve en başta, "azgelişmişlik" ekonomik olarak gelişmemişliği, geri kalmışlığı, fakirliği ifade ettiği gibi, toplumsal ve ekonomik bazı mekanizmaların ya hiç olmadığını ya da mekanizmaların ekonomik gelişme sürecini dinamik bir devinime sokmakta yetersiz olduğunu da ifade etmektedir. Kısacası, azgelişmişlik, yalnızca bir ekonomik düzeyi değil, aynı zamanda da yapısal bir durumu da ifade etmektedir. Bundan dolayıdır ki, kavram, üzerinde mutabakata varılmak konusunda; içeriğinden dolayı çelişkiler taşımaktadır ve bir çok farklı açılardan farklı tanımlamalar ortaya sürülebilmektedir.

Albertini (1972), iki farklı yaklaşım kullanarak, "bir ülkenin azgelişmişliğine" karar vermeye çalışmıştır. Bunlardan ilki "istatistik yaklaşım"dır ve kobay bir ülkenin demografik özellikleri, sağlık, eğitim, besin düzeyi, öğrenim, işgücü, kişi başına gelir, sektörel dağılım, yatırım oranları gibi makroekonomik değişkenlerle gelişmişlik düzeyine karar verilebileceğini belirtmektedir. İkinci olarak ise "yapısal yaklaşım"a

değinmektedir. Buna göre, "ekonomi, birbirinden az çok bağımsız sektörlere ayrılmıştır [ve] gelişmeyi engelleyen bir takım egemenliklerin altında" (Albertini, 1972, s.19-39) kaldığını belirtmektedir. Bu ayırım esasen, yukarıda da değinildiği üzere, hem sayısal hem de yapısal sorunları bir birlik içinde karşımıza çıkartan bir kavram olduğunu göstermektedir. Ancak sorun yine de bununla da bitmemektedir.

Bir iktisat tarihçisi olarak Maillet (1983, s.191-192) azgelişmişlik kavramının tarihsel köklerine ilişkin yapılacak araştırmaların güçlüklerine ilişkin; kullanılabilir belge ve verilerin yetersizliği, kavramın tanımlanmasındaki belirsizlikler, azgelişmişliğin tarihin hangi evresinde ortaya çıktığının tam olarak söylenemeyeceği ve ideolojik ve ahlaki yaklaşımların köklü biçimde kavram üzerindeki etkileri nedeniyle ve son olarak da geçmişteki bir geri-kalmışlık ile günümüzdeki geri-kalmışlığın birbirlerinden farklı olmalarına rağmen aynı gibi ele alınmasından dolayı, azgelişmişliğin analizinin güçlüğüne işaret eder.

Kapitalizm adı verilen toplumsal biçimi, çok boyutluluğu kayıt altında olmak üzere, "insanın maddi ihtiyaçlarını giderebilmek için gerekli ve yeterli maddi koşullarını sağlayabilmesi için, maddi bir değer üretme mekanizmasının oluşturulması ve insanların da bu mekanizmaya eklemlenmesi" olarak tanımlamak mümkündür. Özet olarak, insanların mutluluğunun maddi koşullarını sağlamak için zenginlik sağlamanın temel amaç olduğu bir toplumsal biçimdir kapitalizm. O halde, bu mekanizmanın oluşturulduğu ekonomiler için "gelişmiş ekonomiler" terimi kullanılabilir. Ve bu terim, o ekonomik koşullar içinde insanların "zengin" –ki maddi tüketimini arttırabilmek- olduğu veya olabileceği mekanizmaların oluşturulduğu ekonomiler ima edilmektedir. Her terim gibi, "gelişmişlik" –kapitalist mekanizmaların oluştuğu- teriminin karşıtı olarak da "azgelişmişlik" terimi ve "azgelişmiş ekonomiler" terimi geliştirilmiş ve kullanılmıştır. İşte, "kalkınma" terimi de, bir azgelişmişlik noktasından, bir başka nokta olan gelişmişlik noktasına ikili bir hareketi inceler. Bunlardan ilki, azgelişmişliğin statik durumuna getirilecek bir açıklama ve bu statik

durumun nasıl olup da devingen bir hal getirebileceğinin ön-koşullarının belirlenmesidir. İkinci olarak ise, devingenlik halinin yani, "hareket geçen" bir azgelişmiş ekonominin izleyeceği seyir üzerine dinamik gözlemleri ve koşulları araştırmaktır. Daha önceki konularda da açıklık getirilmeye çalışılmış olmakla birlikte, azgelişmiş bir ekonominin öncelikle durgun durumu olarak statik analizinin yapılması yani, bu terimle birlikte anılmasının koşullarını belirlemek gerekmektedir.

Her ne kadar Bernstein ve Patel çalışmalarında azgelişmişliğin tanımının sanayileşme üzerinden yapılmaması gerektiğini ve bazı ülkelerin sanayi üretiminden elde ettikleri gelirlerin düşük olmakla birlikte tarımsal üretimden yüksek gelir elde etmenin mümkün olduğunu belirtmiş (Bernstein ve Patel, 1956, s.41) olsalar da, Azgelişmiş ekonomilerin genel karakteristiği olarak tarıma dayalı oluşları gösterilmekle birlikte, sanayi sektörünün gelişmemiş olduğu ve hatta tarımın da, tarımsal ürünleri işleyecek sanayilerinin olmamaları ve ürünün elde edilişinde de sanayi ürünü modern alet ve araçların kullanılmaması olarak gösterilebilmektedir. Bu nedenle azgelişmiş ekonomi denildiğinde ilk kastedilen, sanayinin azgelişmiş veya gelişmemiş olmasıdır. Dolayısıyla da bu ekonomiler için önerilen, sanayinin geliştirilmesidir. Bu nedenle de ithal ikamesi uygulayarak, "en azından geçici korumacı koşullar altında hızlı sanayileşme [azgelişmişlikten] bir çıkış yolu olarak gösterilmek[tedir]" (Schmitz, 2003, s.255). Ancak, korumacılık ile yani ithal ikamesine dayalı sanayileşme stratejisi; aşırı bürokrasinin oluşması ile özel girişimin kısıtlanması, döviz kurlarının artmasına ve ithalattan elde edilen gözeli kazançların azalmasına, yine döviz kurlarının yükselmiş olması tarımsal ithalatın kazançlarını azaltması, kapasite kullanımında ortaya çıkan verimsizlikler, emek kullanımının eksilmesi gibi sonuçlar nedeniyle, korumacı ithal ikamecilikten beklenen sanayileşme sonuçları alınamamıştır (Schmitz, 2003, s.258-259).

Bu farklılaşmalar zamanla dünya ekonomisini "sanayileşmiş merkez" ülkeler ve "çevre" ülkeler olarak belirgin bir farklılaşmaya götürmüştür. Böylelikle de "uluslararası koşullar azgelişmiş ülkelerde sanayileşmenin

hızını ya da doğasını belirlemese de bir dizi sınırlandırıcı parametre oluştur[muştur]. Bazı dönemlerde uluslararası koşullar Üçüncü Dünya ülkelerinde sınai kalkınmaya özellikle elverişliyken bazılarında daha az elverişli" (Jenkins, 2003, s.212) olduğu görülmektedir. Bu dönemler arası farklılaşan sanayileşme göstergeleri dünya ekonomisinin, azgelişmiş ekonomilere bakışını da etkilemiş ve azlında "üçüncü dünya" olarak da tasvir edilen düşüncelerin ortadan kalkmasına neden olmuştur. Üçüncü dünya düşüncesinin ortaya çıkmasına yönelik üç temel neden; "sömürgecilikten çıkma, dünyanın iki bloka ayrılması ve iktisadi alanın siyasal bir düzenlemeye ihtiyaç duyduğuna dair inanç" (Bessis, 1998, s.45) idi. Ancak Bu düşünce, belirtilen nedenlerin ortadan kalkması ile de ortadan kalkmıştır.

Nihayet, Azgelişmiş olarak nitelendirilen ülkeler günümüzde "kalkınmakta olan" veya "gelişmekte olan" ülkeler olarak tasvir edilmeye başlanmıştır. Bu tavsif farklılıklarına rağmen Doksanlar itibariyle bu ülkeler yine ve farklılıklar arz etse de büyük sorunlar yaşamaya devam etmektedir. Bu sorunlardan bazıları, gelir dağılımı adaletsizliklerine dayalı yoksulluğun artması, kıtasal açlık sorunları, aşırı nüfus artışı, çevre sorunlarının sürekli artması, doğal kaynakların yokoluyor olması, finanse edilemez boyutlara ulaşmış dış finansman açıkları (Nunnenkamp, 2003, s.303-304) olarak sıralanabilmektedir. Bu sosyo-ekonomik sorunların yanında en önemli ekonomik sorun olarak ise özellikle borç sorunu olarak görülmektedir. Borç miktarındaki açırı artışın doğrudan sonucu olarak "uzun dönemli kalkınma için sanayileşme ve ekonomik yeniden yapılanma güdüsü birçok ülkede durmuştur. Bunun yerine kısa vadeli bir hedefe, borç ödemek için kaynak bulmaya yönelik" (Gibson ve Tsakalatos, 2003, s.173) programlar geliştirilmeye çalışılmaktadır.

5. BAŞARISIZLIKLAR ÜZERİNE: KALKINMA İKTİSADI

Bir taraftan piyasaların işlerliğinin kamu kesimi müdahaleleri ile başarısızlığa uğraması olarak "piyasa başarısızlığı" ve devamında da

günümüzde gelinen serbestleşme politikalarıyla kamu kesimi müdahalelerinin ve yönlendirmesinin başarısızlığı olarak "kamu kesimi başarısızlığı arasında kalkınma iktisadı yer almaktadır. Kısacası, kalkınma iktisadı iki başarısızlık arasında yer almaktadır. Özellikle Keynes ile birlikte kısmi bir meşruiyet alanı bulan kamu kesimi müdahaleleri kalkınma iktisadının en önemli karakteristiğidir. Özellikle savaş sonrası dönemde "ek kontrollerin gerekliliği konusunda Kalecki'yi [izleyen iktisatçılar], Sovyet planlama örgütünden esinlenerek "Gosplancılar" olarak anılmaya [başlanmıştır]. Kalkınma iktisadının esin kaynağı [da], sadece toplam taleple ilgilenen Keynes sonrası iktisatçılar değil, arz yönlü problemleri doğrudan ele alan Gosplancıların yaklaşımı" (Toye, 2009, s.37) olmuştur. Sweezy, Keynes'in de bir neo-klasik olduğunu öne sürer ve "geçirdiği eğitim neo-klasikti ve neo-klasik [iktisat] dışında, öteki düşüncelere açık değildi. Gerçekte Keynes'in neo-klasik okulun yarattığı en önemli ve en parlak kişi olduğu [söylenebilir]. Keynes'in başarısının temeli bu noktadadır. Keynes'in görevi neo-klasik iktisatta reform yapmak, onu, on dokuzuncu yüzyılda klasik gelenekten ayrılışından sonra gitgide uzaklaştığı gerçek dünyaya yeniden döndürmekti" (Sweezy, 1964, s.56-57). Bu dönemde "gelişmiş ülkeler ile ilgili analizler derinleştirilmiş ve bu analizlere geniş ölçüde kesinlik ve katiyet verilmiştir. Ancak [… bu] problemleri belirli ve tahsisi varsayımlarla sınırlandırılmak ve kalıplaştırmak pahasına [yapılmıştır]. Bu alanda yapılan çalışmalar Keynes'in tasarruf-yatırım analizinin daha dinamik bir ifadesidir. Azgelişmiş ülkelerin gelişmesi konusunda ise karşıt bir yaklaşım kullanılmıştır. Problemler çok defa geniş hatlarla çizilmiş, herhangi bir sınırlama yapılmamış ve yapılan analizler kesinlikten" (Bruton, 1966, s.129) uzak tutulmuştur ve kalkınma iktisadı da bu şartlar altında ve bu temel araştırma mantığı üzerinde yükselmiştir.

2. Savaş'ın sonucu olarak kalkınma iktisadının doğuşu düzeyinde de devlete atfedilen değer ve görev üzerine oldukça geniş bir yazın oluşmuştur. Özellikle 1974'de kalkınma iktisadının bitişi, Keynes iktisadının bitişine de denk düşer. 1974 krizi hem Keynes'i hem de kalkınma iktisadını gözden düşürmüştür. Aynı dönemde Fordizm üretim biçimi de popülerliğini

yitirmeye başlamıştır. Ayrıca azgelişmişler üzerinde politik ele geçirme rekabeti de artmıştır. 1950-70 arasındaki kapitalist altın çağ da aynı döneme tekabül eder. Demek ki, bir altın çağın bitişi, bütün iktisat düşüncesini değiştirmiştir. Bu dönemden sonra, devletin yeniden etkinsizliği dönemine girilmiş, neo-klasik iktisat gücünü arttırmıştır. Özellikle Washington konsensüsüne vurgu yapılmalı. 1980lerde de neo-liberal dalga başlamış ve devletin elindeki üretim mekanizmalarının da özelleştirilmesi tüm dünyayı sarmıştır.

"Azgelişmişlik İktisadı", "Kalkınma İktisadı", "Gelişme İktisadı" terimleri, iktisadın bir alt disiplini olarak ortaya çıkmış olan aynı çalışma konularını kasteden aynı içerikli terimlerdir. Bu terimlerin genel sorunu, bütün bir iktisat biliminin sorunu olan ve Smith'den beridir sorulan "Neden biz daha zenginiz, diğerleri daha yoksul?" (Landes, 1990'dan aktaran; James, 2007, s.1) sorusunu tekrar gündeme getirmiş ve biraz daha genişletmiştir: "neden bazı ülkeler zengin iken, diğer ülkeler zengin değildir ve olamamaktadır?". Modern teknoloji çağının başlangıcını Watts'ın buhar makinesini icadı ile başlatan Easterlin, o günden bu güne geçen zaman içinde "önce Kuzey ve Batı Avrupa ile Kuzey Amerika'da, ardından Japonya'da, Güney ve Doğu Avrupa'da ve Latin Amerika ve Okyanusya'nın bazı kesimlerinde [ekonomik büyüme] yükseldi (Easterlin, 2003, s.65-66). Daha önceki dönemlerde tezat o kadar büyüktü ki, Simon Kuznets bu dönemi dünya tarihinde yeni bir dönem, modern ekonomik büyüme çağı, olarak adlandırdı (Kuznets, 1966). Oysa, iki yüzyıl sonra, dünya nüfusunun büyük bölümü bu dönemin başlangıcındaki durumlarından pek de farklı olmayan bir halde yaşamaya devam" (Easterlin, 2003, s.65-66) ettiklerini belirtmektedir. Ve devamında da şu genişletilmiş soruları sormaktadır: "Neden bütün dünya kalkınmış değildir? Bunun ötesinde geleceği ilgilendiren bir soru da var: Bütün dünya kalkınacak mı? Kalkınacaksa, ne zaman? "Modern ekonomik büyüme çağı"nın geleceği nasıl görünüyor?" (Easterlin, 2003, s.66). Bu sorular esas olarak kalkınma iktisadı disiplininin temel soruları ve sorunsalları olmuştur ve bu sorulara cevap arama girişimlerini içermektedir.

Kalkınma iktisatçılarının Ortodoks iktisada yönelttiği temel eleştiriler ve buna dayalı olarak da ortodoksiden ayıldıkları noktalar şu şekilde özetlenebilmektedir. "İlk olarak, ileri ülkeler için tasarlanmış kuramsal analizin standart modellerini, azgelişmiş ülkelerin farklı ekonomik ve kurumsal ortamına uyarlamaya çalışmanın *gerçekçiliği* üzerinde durmaktadırlar [... İkincisi], belirli kaynakların mevcut ekonomik çerçeve içindeki dağılımı sorunuyla uğraşan statik neo-klasik iktisadın; azgelişmiş ülkeler mevcut kaynaklarının artırılması, tekniğin iyileştirilmesi ve genel olarak kendi-kendini-besleyen dinamik bir ekonomik değişim sürecinin başlatılması gibi bu çerçeveyi kıracak nitelikteki kalkınmanın hızlandırılması sorunu ile *ilgililik* derecesini söz konusu etmektedirler […Üçüncüsü], Ortodoks iktisat teorisinin, Ortodoks iktisat politikasındaki *bırakınızcılık*, serbest ticaret, tutucu maliye ve para politikası lehindeki ön-anlayış ve eğilimlerle ayrılmaz şekilde bağlı olduğunu ileri sürmektedir" (Myint, 1973, s.314-315).

Kavram bilgisi açısından kalkınma, gelişme, ilerleme ve evrim terimleri birbirleri arasında farklılıklar içermektedir. Çoğunlukla bu kavramlar arasında kabul görmüş bir ayırım yapılmadığı gibi, birbirlerine de karıştırılmaktadır. Örneğin Bock, bu terimler arasında ayırım yapılmasını "ilginç çabalar" olarak nitelendirilir ve terimleri genel olarak "ilerleme fikri" ortak paydasında tutmaya çalışır ancak ekler: "ne var ki, beşeri olgular üzerine eğilen incelemelerin genelinde bu ayırım henüz yapılmış değildir ve bir çok karışıklık da, bu ayırımın gerçekleştirilmemiş olduğunu varsaymaktan ileri gelmektedir […] Çağdaş toplumsal gelişme kavramlarının yanı sıra "azgelişmiş" ülkelerde görülen değişmeleri açıklamaya çalışan günümüzün çabaları ile 19. yüzyılın biyoloji biliminin "gelişme varsayımı" birbirine karıştırıldığı zaman ortaya çıkmaktadır" (Bock, 2002, s.51).

Terim ne olursa olsun, iktisat biliminin temel hipotezi, insanların, yaşam kalitelerinin yükselmesidir. Yaşam kalitesinin yükselmesi ise, daha fazla tüketimin bir fonksiyonu olarak ele alınır. Ancak devresel hareketler başta olmak üzere, kriz dönemlerinde ve kuramsal çalışmalarda insan

ihtiyaçlarının ve dolayısıyla da tüketim davranışlarında ne gibi bir sınırlılık olduğu tartışma konusudur. Ancak yine de literatürde özellikle Pigou ile kavramsallaştırılmış "refah iktisadı" terimi, kalkınma-gelişme olgusunun temelindeki bu dürtüyü ortaya çıkartmaktadır. Pigou'nun tanımıyla, "toplumsal refahın, doğrudan doğruya veya dolaylı olarak para ile ölçülebilecek kısmı"na toplumsal refah denilmekte ve Kuznets'in "bir toplumun üyesi olarak düşündüğümüz insanların arzularının tatminindeki bazı müspet unsurlar" biçiminde, aslında genişletilmiştir. Çünkü Pigou'nun tanımı "para ile ölçülebilen değerler" ve "ölçülebilen" terimi üzerine kurulu iken Kuznets bu hususu eleştirerek tanımı genişletmekte ve "arzu" terimini kullanmaktadır. Kuznets'e göre, "paranın ölçme imkanlarında, zaman ve yer itibariyle meydana çıkan değişmelere çok dikkat edilmesi gerekir" diyerek, Birleşik Devletler'deki sanayileşmiş piyasa ekonomisinin iyi yüzyıl önceki kendine yeten tarımsal yetkinliği ile makalenin kalem alındığı dönemdeki son derece sanayileşmiş ekonominin parasal değerlendirmeleri birbirinden farklılıklar arz etmektedir (Kuznets, 1964, s.19).

Kalkınma terimi ise daha karmaşık iç farklılıklar barındırmaktadır. Öyle ki, kavram bazen olumlu bir kavram olarak kullanılabilir iken, bazen de belirlenen "kalkınma stratejisi" çerçevesinde tamamen olumsuz anlamlar yüklenebilmektedir. Özellikle siyasal iktisat çalışmalarında "kim" sorusu sorulduğu için, "kalkınmanın da kimin için" olduğu sorusu gündeme gelebilmektedir ki burada da tamamen bölüşüm sorununa yani gelir dağılımına örtük bir gönderme söz konusudur.

Pieterse, kalkınma kavramını, "özünde, farklı çıkar grupları arasındaki çok düzeyli mücadele ve müzakerelerin bir alanı" olarak tanımlar ve "kalkınma alanındaki farklı çıkar grupları kalkınma ve buna nasıl ulaşılacağı konusunda farklı görüşlere sahiptir. Sonuç olarak, kalkınmayla ilgili genelleştirmeler anlamsızdır ve her zaman "kalkınma ama kimin için?" sorusunun sorulması gerekir" diyerek eklemektedir (Pieterse, 2009, s.1-18).

Tablo 1.2:
Kalkınma Düşüncesinin Evrimi

Kalkınma Düşüncesi	Tarihsel Bağlam	Hegemonya	Açıklama
İlerleme, Evrimcilik	19. yy	İngiliz İmparatorluğu	Sosyal Darwinizm, Kolonyal Antropoloji
Klasik Kalkınma	1890-1930	Sonradan Gelen/ Sömürgecilik	Klasik Politik Ekonomi
Modernim	Savaş Sonrası	Birleşik Devletler Hegemonyası	Büyüme Teorisi, Yapısal İşlevcilik
Bağımlılık	Sömürgecilikten Çıkma	3. Dünya Ulusalcılığı	Ne-Marksizm
Neo-Liberalizm	1980'ler ve Sonrası	Finans Kapital ve Şirket Sermayesi	Neo-Klasik Ekonomi, Monetarizm
Beşeri Kalkınma	1980'ler ve Sonrası	Asya ve Pasifik Bölgesinin Yükselişi, Büyük Yeni Gelişen Piyasalar	Kapasite, Yetkiler Kalkınmacı Devlet

Kaynak: (Pieterse, 2009, s.10)

Kalkınma kavramına ve kalkınma teorilerine konu olan ve bu çalışmanın terminolojisi içinde sermaye birikim stratejisine araştırma nesnesi olacak olan ve "az-gelişmiş ülke" olarak tanımlanan ekonomilerin belirleyici özellikleri Kuznets tarafından üç tip tanımlamaya tabi tutulmuştur. Bunlar Freyssinet'in anlattığı kadarıyla; "azgelişmişlik, mukayeseli kavram olarak, imkana göre, zorunluluklara göre ve diğer hususlara göre" tanımlanabilmektedir (Freyssinet, 1985, s.7-8).

Bunlardan ilki olarak, terimin en genel anlamıyla doğal kaynaklardan, diğer iç güçlerden ve işgücünden yeterince yararlanılamadığı veya verimsiz kullanıldığı ima edilmektedir. Daha belirgin olarak, bir ülkenin şimdiki azgelişmişlik düzeyi ile gelecekte olması gerekebilecek bir gelişmişlik düzeyi arasındaki farklılık azgelişmişliktir. İkinci olarak, bir "azgelişmişlik" durumunu tanımlayabilmek için kıyaslama yapabilecek bir "gelişmiş" ülkeye

ihtiyaç vardır. Üçüncü tanımlama düzeyinde ise, temel ihtiyaçları karşılayabilme ve insanî yaşam standartlarına atıf yaparak yapılabilecek bir tanımlamadır (Freyssinet, 1985, s.8-9). Sonuç olarak ve kısacası, bir ülkenin "az-gelişmiş" olması, ekonominin tüm ekonomik kaynaklarını kullanamamasının ya da verimsiz kullanmasının yanında, genel hayat standartlarında belirgin iyileşmeler sağlamış bir ülkeye göre aynı standartları sağlamada yeterli düzeylere çıkamamış ülkeler "az-gelişmiş" ülkelerdir ki, kalkınma teorileri bu ülkelerin nasıl olup da bu ülke ekonomilerinin de bahsedilen ekonomik etkinlik ve gelişmişlik düzeyine ulaşabileceğinin koşullarını, nedenlerini ve sonuçlarını analiz eden bir alt disiplin olarak ortaya çıkmıştır.

Ancak, bir önceki başlık altında ele alınan ve "pozisyon evreni" olarak tanımlanan karşılıklı etkilere bağlı eylemsellikler nedeniyle, "az-gelişmişlik" belli bir nedene açıkça bağlanamaz. Nitekim, bir ülkenin az-gelişmişliği, O ülkeyi bu gelişmişlik düzeyine getiren veya bu düzeyde tutan, uluslararası politika alanında aktörler oluğu gibi, ülke içinde de çıkar gruplarının sergilediği pozisyonlar yani, politikalar nedeniyle gerçekleşmiş olabilmektedir.

Kalkınma iktisadı olarak adlandırılan ve sermaye birikiminin nasıl olup da başlatılabileceğine ve birikimin devam ettirilebileceğine ilişkin geliştirilen model ve düşünceler, modernizmin bir görüngüsüdür.

Bir taraftan 2. Savaş'ın yarattığı tahribatın giderilmesi için de aydınlatıcı bilgiler içermeyi amaçlayan kalkınma iktisadı, diğer taraftan da birikim mekanizmasının oluşmadığı ve "azgelişmiş" olarak tabir edilen ülkelerin, birikim sürecini yaratacak mekanizmalarını belirlemeye çalışmaktadır.

Kalkınma iktisadının ortaya çıktığı döneme ilişkin Tinbergen'in çizdiği tablo ile genel görünüm itibariyle, dönemin dünyasının temel siyasal ve ekonomik özellikleri şöyle özetlenmektedir. Sosyalist bir 'blok'un varlığıyla birlikte, bunların dışında ve fakat sosyalist olmayan ülkeler vardır. Diğer

taraftan sosyalist olmamasının yanında sektörel anlamda gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler vardır. Gelişmekte olan ülkeler de aralarında nispi farklılıklar bulunan Asya, Afrika, Latin Amerika ve Güney Avrupa'daki bazı ülkelerden teşekküldür. Tinbergen bu tabloya ek olarak sömürgeciliğin de ortadan kalktığını öne sürmektedir. Ancak kalkınma yazınına refleks olarak ortaya çıkmış ve ileride ele alınacak olan Bağımlılık Okulu, Tinbergen'in ele aldığı dönemi ve kalkınma yazınını sömürgenin bir başka biçimi olarak ele almaktadır. Son olarak Tinbergen, bazı ülke gruplarının entegrasyonlar ile "ulusal egemenliklerini meydana getiren unsurların bazılarından vazgeçme eğilimi" içindedirler. Analizinin temeline azgelişmişliğe ilişkin iki temel neden yerleştirmektedir: 1- Direkt Nedenler ve 2- Endirekt Nedenler. Endirekt nedenler zincirinin son halkası da direkt nedenlerdir ve zincir tek yönlü bir nedensellik ilişkisi içermektedir. Zincirin son halkasına değin uzanan Endirekt nedenler; ilgili ülkedeki insanların; maddi refaha karşı ilgileri, ileriye bakma arzusu, risklere katlanmaya hazır olmak, teknolojiye ilgi göstermek, işbirliğine hazır olmak, sebat etme kabiliyeti ve "oyunun kurallarını" kabul etmeye hazır olmayı içeren insan davranışları ve coğrafi ve siyasi diğer sorunları içermektedir. Direkt nedenler ise, "üretimin insan faktöründe mevcut teknik ve teşkilatlanma kabiliyetindeki seviye düşüklüğü, [ve] üretimin tamamlayıcı faktörlerin, yani toprak ve sermayenin miktarının azlığı"dır (Tinbergen, 1966, s.5-13).

Kalkınma iktisadının başlangıç sorusunu, Nurkse'un "bir ülke fakir olduğu için fakirdir" (Nurkse, 1966, s.61) önermesi üzerinden düşünmek mümkündür. kalkınma yazını, bu kısır döngünün nedenlerini, sonuçlarını ve bu döngüden nasıl çıkılabileceği üzerinde odaklanmaktadır. Ekonomide "yatırım yapma arzusu piyasanın büyüklüğü ile sınırlıdır. [piyasanın büyüklüğü ise], genel verimlilik düzeyi tarafından tayin edilir. Verimlilik -düzeyi tamamen değilse de geniş ölçüde- üretimde kullanılan sermayeye bağlıdır. Fakat, sermaye kullanımı ilk önce piyasanın küçük olması sebebiyle sınırlanmıştır" (Nurkse, 1966, s.61). Kısacası bazı ülkelerde, yeterli sermaye birikimi olmadığından yeterli yatırım yapılamayacak, yeterli yatırım yapılamadığı için yeterli istihdam ve dolayısıyla da yeterli tüketim

olamayacak ve nihayet yeterli tüketim olmadığı zaman da yine başa dönülüp yeterli yatırım ve sermeye birikimi elde edilemeyecektir.

Sermaye birikiminin yetersizliği olarak ortaya çıkan ekonomik gelişmemişlik sonucu doğan bu kısır döngüden nasıl çıkılabileceği üzerine ise, oldukça yoğun tartışmalar olmuştur. En yaygın kategorizasyon ise, "dengeli" ve "dengesiz" kalkınma modelleri biçiminde ortaya çıkmıştır. En genel anlamıyla bu yaklaşımlar, sermaye birikimi için kullanılabilecek ülkedeki mevcut kaynakların sektörel dağılımına dayalıdır. Örneğin Nurkse'a göre, "farklı endüstrilere yatırım yapmak suretiyle az veya çok ahenk sağlanan durumlarda bu güçlük [talebi olmayacak bir sektörde üretim yapmak] konu olmaz. Çünkü böyle bir durumda piyasa bütünüyle genişlediğinden çıkmazdan [kısır döngüden] çıkılır. Kitle yoğaltımına [tüketime] cevap veren endüstrilerin çoğu, birbirine pazar sağladığından "tamamlayıcı" kabul edilmektedir. "dengeli büyüme" hali en sonunda "dengeli beslenme" için gereken ihtiyaca dayanır" (Nurkse, 1966, s.52).

Kalkınma iktisadı yazınına ilişkin bir diğer tasnif ise Hirschman'a aittir. Buna göre, Ortodoks iktisat başta olmak üzere, kalkınma iktisadı, Marks ve nihayet Yeni-Marksist teorilerin birbirleri arasında ve karşılıklı olarak, kalkınma konusuna bakışı üzerinden bir sınıflandırma yapmaktadır Buna göre, kalkınma teorileri iki temel yaklaşımda toplanır: "tek-iktisat anlayışının reddi" ve "karşılıklı çıkar iddialı anlayışının kabulü". Tek-iktisat anlayışının reddi; "azgelişmiş ülkelerin bir grup olarak paylaştıkları bir dizi özgül ekonomik özellikleri nedeniyle ileri sanayi ülkelerinden ayrı tutulması gerektiği ve bu nedenle sanayileşmiş ülkeler üzerinde yoğunlaşan geleneksel iktisadi analizin azgelişmiş ülkeler söz konusu olduğunda bir çok açıdan değiştirilmek zorunda olduğunu savunan anlayış. Karşılıklı çıkar iddiası ise, bu iki ülke grubu arasındaki iktisadi ilişkilerin her iki tarafa da kazanç sağlayacak şekilde biçimlendirebileceği saptamasına dayanmaktadır" (Hirschman, 2003, s.25-26).

"Ortodoks yaklaşım iki önermeden hareket eder; a) iktisat evrensel geçerliliği olan bir dizi basit ama "güçlü" teoremden oluşur; bir tek iktisat

vardır; b) bu teoremlerden birine göre, piyasa ekonomisi birey olsun, ülke olsun, tüm katılanlara girdikleri bütün iradi ekonomik ilişkilerde kazanç sağlar […] böylelikle tek-iktisat ve karşılıklı çıkar iddialarını benimsemiş olur. Karşı yaklaşım, temel Neo-Marksist teorilerin yaklaşımıdır. Buna göre: a) Sömürü ya da "eşitsiz gelişme" kapitalist "merkez"le azgelişmiş "çevre" ülkeler arasındaki ilişkilerin temel, daimi bileşenidir; b) bu uzun sömürü süreci çevre ülkelerin siyasal-ekonomik yapısının merkezde görülenlerden çok farklı olmasına yol açmıştır. Bu nedenle kalkınmada aynı yolu izlemesi olanaksızdır" Marks tek-iktisadı kabul eder ve fakat, karşılıklı çıkar iddiasını tümüyle reddeder. Ortodoks iktisat ile Marksizm kalkınma iktisadında ortak bir parantezde birleşirler. Ve bu nedenle, Kalkınma iktisadını "melez yaklaşım" olarak tanımlanır. sonuç olarak bu melez yaklaşım iki temel sava dayanmaktadır: "a) Azgelişmiş ülkelerin ekonomik yapısındaki bazı özelliklerin Ortodoks analizin önemli bir kısmını uygulanamaz ve yanıltıcı [kılmaktadır]; b) gelişmiş ve azgelişmiş ülkeler arasındaki ilişkilerin karşılıklı çıkara dayanmasının ve gelişmiş ülkelerin azgelişmişlerin kalkınmasına katkıda bulunmasının mümkün olduğu önermesinin" bileşiminden oluşmaktadır (Hirschman, 2003, s.26-28). Bu bağlamda kalkınma iktisadı özellikle ABD ve İngiltere'de gelişmiş olmakla birlikte, disiplini oluşturan iktisatçıların, azgelişmiş ülkelerin kalkınmaları için geliştirecekleri modellemeleri gündeme getirmiştir.

Diğer taraftan, gelişmiş ülkelerin kalkınmacı iktisatçıları her ne kadar, Hirschman'ın bahsettiği ikinci önermeye uygun olarak, azgelişmiş ülkelere önerilerde bulunmaktadırlar. Oysa Chang, kalkınmacıların, azgelişmiş ülkelere önerdikleri reçetelerin gerçekte, kendi ülkelerinin geçirdiği deneyimlerle doğru orantılı, aynı süreçler olmadığını ileri sürmektedir. O'na göre, kalkınmacıların kendi kalkınmışlıklarının yöntem ve süreci olarak öne sürdükleri argümanlar şöyledir: "On sekizinci yüzyıldan itibaren *laissez faire*'ci Britanya'nın sınai başarısı serbest-piyasa ve serbest-ticaret politikalarının üstünlüğünü kanıtlar. Bu politikalar ulusun girişimci enerjisini açığa çıkartmış, o dönem Britanya'nın en büyük rakibi olan müdahaleci Fransa'ya karşı üstünlük sağlamasına neden olmuş ve

Britanya'nın kendisini dünyanın en büyük iktisadi gücü olarak kabul ettirmesini sağlamıştır […] Bu durum diğer ülkelerin merkantilist politikaların sınırlarını fark etmelerine ve 1860'larda serbest ticaret ilkelerini benimsemelerine neden olmuştur […] 1870'lerde mükemmelliğe ulaşmış liberal dünya düzeninin temelinde, ülke içinde *laissez faire* sanayi politikaları, uluslararası mal, sermaye ve işgücü hareketlerine konan engellerin düşük olması; denk bütçe prensibi ve Altın Standardı ile garanti altına alınmış olan makro ekonomik istikrar bulunmaktadır" (Chang, 2007, s.33-35). Kalkınma iktisatçılarına göre, özellikle birinci dünya savaşı ile bozulan bu istikrarlı dönem sonrasında uygulanan korumacı politikalar 1929 Krizinin de temel nedeni gibi gösterilmiştir. Yazara göre, kalkınma iktisatçıları, gelişmiş ülkelerin ilk dönem yapılarından bu sonuçları çıkartmışlar ve teorik çalışmalarla da bu politikaları azgelişmiş ülkeleri analiz ederek önermişlerdir. Oysa, gelişmiş ülkeler, kalkınma süreçlerinin başında önerilen bu politikaları kendileri dahi uygulamamışlardır. Son olarak Chang, on dokuzuncu yüzyılın bir *laissez faire* dönemi olduğunu kabul etmiş olmakla birlikte, sonrasında, kalkınma iktisatçılarının yukarıda sundukları ve gelişmiş ülkelerin gelişme süreçlerinde kat edildiğini söyledikleri politika ve süreçleri, aslında gelişmiş ülkelerin uygulamadıklarını öne sürmektedir (Chang, 2007, s.37-38).

Yine de, başlıca kalkınmacıların kuramlarını incelemek gerekmektedir. Çünkü hiçbir düşünce asla tam olarak doğru olamayacağı gibi asla tam olarak yanlış da olmayacaktır.

İktisadi kalkınma örtük olarak bir planlamayı ima eder. Hatta Mason, bu planlamanın merkezi bir planlamaya dayanmasını gerektiğini açıkça öne sürer (Mason, 1964, s.39). Benzer bir yaklaşımı yani, iktisadi sistem ne olursa olsun "bütün çağcıl şekilleri, kamu planlaması ile ilgili bazı tedbirleri ferdi karar alma için gerekli miktarda serbestlikle birleştirir. Hatta en hür piyasa ekonomilerinde bile devletin kendi bütçesi yıllık ve uzun dönemli ihtiyaçlara göre planlanır. Aynı zamanda büyük özel kuruluşların da pek çoğu kendi yatırım ve piyasalarını geliştirme programlarını beş veya on yıl

sonrasına göre planlarlar" (Colm ve Geiger, 1962, s.11). Kısacası, merkezi planlamanın ön-koşul olarak görülmesi yanında, planlamaların uzun dönemliliği ve özel kesim de belli bir hareket alanı bırakılması ve fakat, onların bu hareket alanı içindeki hareketlerinin oluşturduğu bilgi birikiminin merkezi otorite ile paylaşılması ve bunun için de gerekli altyapının sağlanmış olması, kalkınma süreçlerinin başlangıç düzeyi olarak ele alınmaktadır. Adem-i merkeziyetçi bir planlamadan bahsedilemeyeceğini öne süren Mason, planlamanın başarısı için "etkin bir bilgi ve haberleşme sistemi" ile "kudretli bir yönetim ve özendirici tedbirleri" sağlayarak, merkezi yönetim ile ademi merkezi yönetimler arasında etkin bir ilişki kurulmasının gerekliliğini belirtir. "Kaynakların iyi bir şekilde dağılımı, bir arada ele alınmış olan makro ekonomik büyüklüklerle ilgili bilgi yığını kadar fiyat ve gelir elastikiyeti, üretim ve şekil değiştirme fonksiyonları ve sanayiler arası ilişkilerle ilgili önemli bir bilgi akımının" sağlanması da gereklidir (Mason, 1964, s. 39-40).

Ancak yine aynı dönemde, kalkınma için planlamacılığa dönük çok şiddetli eleştiriler de gelmektedir. Bu eleştirilerin başında Avusturya Okulu'na mensup Hayek gelmektedir. Hayek, planlamacılığın merkeziliğini keyfilik olarak ele almakta ve "bu kanaat mütemadiyen yayılmış ve nihayet öyle bir hale gelmiştir ki, insan çalışmalarının çoğunluğunu herhangi bir gaye uğruna sevk ve idare etmek arzu ve hevesi" haline gelmiştir. Hayek'in kastettiği gaye örtük olarak "planlı kalkınma" terimidir ve bu gaye için bireyler ve özel teşebbüsler idare edilmemelidir. Ancak yine aynı dönemde Hayek'in piyasa ekonomisi istencine ve devlet müdahalesi karşıtlığı da çok ciddi eleştiriler almıştır. Örneğin Aren ve Gorvine "demokratik bir sistemde hiçbir kontrol ve sevk idare vasıtası olmadığını zannetmek sadece hadiseleri tahlil kabiliyetinin yokluğuna delalet eder" (Aren ve Gorvine, 1956, s.392) görüşünü öne sürmektedirler.

İktisadi kalkınma için hazırlanacak bir iktisadi planın temelinde "genel olarak, devlet yatırımları sektörü için hazırlanan bir bütçeye (devlet teşkilatının her kademesinde) ilave olarak, özel sektördeki yatırımları teşvik

ve idare edecek para, maliye, döviz kurları, işçi yetiştirme programları ve benzeri faaliyetler hakkındaki tavsiyeler ile, özel sektör yatırımlarından neler beklendiği hakkındaki tercihler [belirtilmelidir]. Hedef çoğu zaman, yatırım, gelir, hasıla, istihdam vs. gibi unsurların şekil ve seviyeleri olarak ifade edilir: fakat plan, sanayin belirli bir kuruluş yeri, nüfusun belirli bir dağılım şekli ve topraktan faydalanmanın belli bir biçimi olmasını da gerekli kılmaktadır. İktisadi kalkınma planının bütün gayreti sermayeden faydalanma üzerine teksif edilmekte; bir kural olarak topraktan faydalanma için bir plan ihtiva etmemektedir" (Haar, Higgins ve Rodwin, 1960, s.232-233).

Millikan, ekonomik kalkınmada karar yöntemlerinden birinin iktisadi planlamalar içerisinde yapılabileceğini ve ikincisinin "tüketenlerin ve belli kaynaklara ve verimli tekniklere sahip olanların kararlarıyla cevaplandırdığı, az ya da çok merkezden özerk fiyat-piyasa sistemi" olduğunu belirtmektedir. Ancak Millikan'ın dikkat çeken tespiti, "her iki karar almada da iki takım kriterlerin işin içine [girmesidir]. Etkinlik kriteri ve değer kriteri. Etkinlik kriteri, toplumun istediği noktaya ulaşmasına yardımcı olan, teknik ve ekonomik bakımdan en etken yolların hangileri olduğunun tayinini sağlayan usullerdir. Değer kriteri ise, teknik ve ekonomik bakımdan mümkün olan çok sayıda farklı amaçlar arasında nasıl seçim yapılması gerektiği sorununu kapsayan yollardır. İstenilen yere ulaşılmasının ne kadar imkan dahilinde bulunduğuna bağlı olduğu için, etkinlik kriterinin ve değer kriterinin veya bu iki kriterin birbirinden ayırt edilmesinin" (Millikan, 1965, s.63) güçlü üzerine değerlendirmeleridir.

Chenery ve Kretschmer çalışmalarında, azgelişmiş ekonomilerin "optimum kaynak kullanımını sağlayan rekabet sisteminden başlıca iyi yönden saptığını" tespit etmişlerdir. "Birincisi, bu ekonomiler, normal olarak yapısal bir dengesizlikten hareket ederler. Bunun nedenleri çeşitlidir; teknolojik imkanlar ya da tüketici talebi konusunda bilgisizlik, yaygın tekel durumları, enflasyon bekleyişi, alt-yapı tesislerinin yetersizliği vs. yatırım fonlarının ve cari fiyatlarda döviz miktarlarının yetersizliği, büyük ölçüde

görülen az çalışma ve işsizlik, bu ülkelerde kaynakların optimum kullanımından uzak olduğu gerçeğini yansıtan göstergelerdir. Bütün bu koşullar altında, cari fiyatlar, hem devlet kurumları hem de özel yatırımcılar için kaynak dağılımı sonunu çözümlemede yetersiz kalmaktadır. [ikincisi] rekabet sistemindeki diğer aksaklıkların görülmemesi halinde dahi var olabilecek "dış tasarrufların bu ekonomilerde az yer tutmasıdır. Bu durum, tanımı icabı, azgelişmiş ülkelerde iktisadi faaliyetlerin çoğunun ya mevcut olmayışından ya da ilkel bir seviyede yapılmasından ileri gelmektedir" (Chenery ve Kretschmer, 1969, s.138-139).

Kuznets, refahın ölçüsü olarak, tereddüdünü dile getirmekle birlikte yine de Milli Gelirin kullanılmasını önermektedir. Kuznets, "nihai tüketicilerin arzularının, paran ölçü olma vasfından yararlanılarak, kıt maddi kaynakların kullanılması yolu ile gerçekleştirilmesi iktisadi refahı teşkil eder. Şu halde, milli gelire iktisadi refahın bir ölçüsü olarak bakmak, yalnız mazur görülebilir bir şey değil, aynı zamanda gereklidir de" (Kuznets, 1966, s.20). Ancak yine de bu yaklaşımın gelir dağılımı analizini ihmal eden ve Ortodoks ana akım iktisadın paradigmasını benimsediğini söylemek gerekmektedir.

Cohn, kalkınmacı yaklaşıma yönelik olarak ortaya konulan yaklaşımlara yönelik genel bir eleştiri getirerek, bu modellerin yetersizliğine değinip, kalkınma için anahtar rolü "alışılagelmiş faaliyetlere yeni metotlar uygulayan" kişiler olarak tanımladığı "yenilikçi müteşebbis" kavramını öne sürmektedir. Bu yaklaşımda yenilikçi müteşebbise toplumu dönüştürücü bir rol yüklemektedir. (Cohn, 1966, s.18-19). Cohn da Tinbergen gibi, toplumun, yenilikçilerin ortaya çıkardığı yeni ürünleri almaya hazır ve istekli olmaları gerektiğini öne sürmektedir. Bu hali ile azınlık halindeki yenilikçilerin faaliyet gücüne ve nüfusun büyük bir çoğunluğunun bu yeniliklere hazır olması veya hazır hale getirilmesi gerektiğine değinilmektedir. Harbison da, "yaratıcılıkla elde edilen yeni keşif ve icatlar içine [alan]; ama icattan daha büyük bir [şeydir ve] yeni bir metot, bir makine bir organizasyon sistemi keşfinin de çok ilerisinde[,] bilinen teknolojilerin belirli problemlere adapte edilmesini ve yeni fikirlerin, yeni

olguların kabulünü de içeren" "yenilik" kavramına büyüm önem atfetmektedir. Schumpeter tipi müteşebbislerin, kritik kavram olan yenilik için kilit rolü oynamasının yanında tıpkı Cohn gibi, yeniliklere uyum sağlayacak bir toplumsal karakterin de olması gerekliğini salık vererek, bunu sağlamak için eğitim programları ve sistemi önermektedir (Harbison, 1966, s.36-41).

Sonuç olarak, bir ekonomideki sermaye birikiminin sağlanması üzerine oldukça tartışmalar yürütülmüştür. Bunun sonucunda ise, genel olarak kabul görmüş biçimde kalkınma iktisadı denilen iktisadın alt dalı başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Ancak yine de bugün hala ortada duran sorun ortadan kalkmamıştır: bir ekonomideki sermaye birikiminin dinamikleri nelerdir?

Kalkınma teriminin ilk algılanış biçiminin arkasında, sanayileşme terimi yatmaktadır. Yani, kalkınma olarak bahsedilen "ekonomik gelişme", sanayileşme ile, gerekli ve yeterli sanayi yatırımlarının yapılmış olması ile özdeş tutulmaktadır. Ve gelişmiş olmak ise sanayileşmiş olmakla özdeştir. Dobb'un da değindiği üzere, sanayileşmeyi "başarabilmiş" bu ülkeler dünya nüfusu içinde küçük bir kısımdır ve genellikle de Kuzey Amerika ve Avrupa'da toplanmıştır. Ve yine Dobb, "gelişmiş" olduğundan bahsettiği bu sanayileşmiş ülkeler dışında kalan ve "azgelişmiş" olarak betimlenen ülkelerin "hemen hemen tümü, ister sanayi üretiminin salt büyüklüğüyle, ister (çalışan kimseler için adam başına) prodüktivite, ister genel nüfus için adam başına üretim ve yaşama düzeyi ile ölçülsün, çok daha aşağı bir iktisadi gelişme" düzeyinde olduklarını belirtmekte ve bu ülkelerin geri kalmışlığının birinci nedeni olarak, bu ülkelerin, şimdinin gelişmiş ülkelerinin sömürge veya yarı-sömürgeleri olmaları nedeniyle, gelişmiş kapitalist devletlerin hammadde hinterlandı olmalarını göstermektedir (Dobb, 1973, s.193-194).

Kısacası, bir ekonomide üretilen ekonomik artık'ın değerin, yine o ülkeye istihdam yaratıcı yatırım olarak yatırılmadığı tüm durumlarda, ekonomik gelişme mümkün görünmemektedir. Ekonomik-artık terimi, daha

sonra da genişçe değinileceği üzere, "Belli bir doğal ve teknolojik ortamda, kullanılabilir verimli, kaynakların yardımıyla elde edilebilecek toplam üretim ile, temel tüketim olarak tanımlanabilecek, toplam üretim kesimi arasındaki" (Baran, 2003, s.40) fark olarak tanımlanmaktadır. İşte, toplumsal ekonomik gelişmenin bir gösterge tarzı olarak kalkınma, ancak bu ekonomik artığın istihdam yaratacak yatırıma dönmesi ile devinimini sağlayabilecektir.

Tartışmaların önemli bir boyutu da, eğer, bir ülkede devinimi sürekli kılacak düzeyde sermaye birikimi söz konusu değilse ve bir başka ülke ekonomisinden, bu devinimi başlatacak ve devam ettirecek bir sermaye gelebileceği gündeme geldiğinde, bu yabancı sermaye girişinin olumlanması veya olumlanmaması üzerine odaklanmaktadır. Bu nokta itibariyle, kalkınma iktisadına ilişkin ikinci önemli tasnif tarzı belirmektedir: birincisi Ortodoks teoriler yani, herhangi bir ülkenin kendine özgü nitelikleri itibariyle kalkınmanın tanımlandığı ve sermaye birikimini açıklamaya çalışan kuramlar (yani yukarıda değinilen kuramlar) ve ikincisi ise, uluslararası ekonomik ilişkileri de denkleme dahil eden ve uluslararası iş-bölümü teorileridir. Hemen dikkat çekerek belirtmek gerekir ki, bu yaklaşımlara yöneltilen genel eleştiriler ve açıklamalar, yukarıda Dobb'dan dile getirilen, hinterlant durumunda olma haline yöneliktir.

Klasik teori, ekonomik sistemin işlerliğinde kamu müdahalelerinin dışlanması esasını benimsemekteydi. Marks'ın klasik teori üzerindeki eleştirilerinin bir sonucu olarak ortay çıkan ve emek-değer teorisini dışsallayarak marjinal-değer teorisini içselleştirerek geliştirdikleri no-klasik teori, özellikle büyüme ve dış ticaret üzerinde ve genel olarak ekonomik işlerlik üzerinde kamu müdahalelerinin tamamen dışlanması üzerine odaklanmıştır. Ancak Keynes, özellikle arz-talep dengesizliklerinden kaynaklanan yani diğer bir terminoloji ile art-değer üreten mekanizmanın yarattığı sermayenin organik bileşimindeki artıştan dolayı aşırı-üretimle ortaya çıkacak krize çözüm olarak, efektif talebi diri tutmak üzere Keynes tarafından kamu harcama politikaları etkin olarak teoriye dahil olmuştur. Ancak, uluslararası para sisteminin 70'li yıllarda çökmesi ve dış ödemelerde

yeni bir balans anlayışının yaygınlaşmasıyla kamu kesiminin etkinliklerinde yeniden kısıtlamalar teorik çalışmaların odağına geçmiştir. 1944-1973 arasında geçerli olmuş Bretton Woods anlaşması ile sağlanan sabit döviz kurları, gelişmiş ülkelerin benimsemeleri ile dalgalanmaya bırakılmıştır. Ancak özellikle Avusturya ekolünü devam ettirenler ve pratik dünyadaki gelişmelere rağmen neo-klasik iktisadın, pratik dünyaya açıklama getirmesi yönünde çalışmalar sürdürenler, kamu kesimi etkinliğini dışlayarak devamlılıklarını korumuşlardır.

Kalkınmacı yaklaşımlar çerçevesinden bakıldığında ise, BW Sistemi, "azgelişmiş ülkelerin kalkınma gereksinimlerine tam olarak cevap verememiştir. Sistemin temel felsefesi olan serbest ticaret ve sınırsız konvertibilite, o dönemde çoğu gelişmekte olan ülkenin ekonomik gerçekliği ile ters düş[mekteydi…] sık sık yaşanan parasal buhranlar karşısında 1960'larda, uluslararası para sisteminin reformu konusunda gerek hükümetler, gerekse akademik çevreler tarafından çeşitli tasarılar ortaya atılmıştır. Bu tasarıların ortak özelliği, BW Sisteminin […] denkleştirme, likidite, güvensizlik, emisyon kazançları ve kalkınma [sorunlarının] bir ya da birkaçının giderilmesine yönelik olmalarıdır" (Seyidoğlu, 1998, s.561-562).

Daha geniş bir zaman diliminde bakılacak olursa, 1. Dünya Savaşı ve devamındaki 1929 Krizi neticesinde, genel bir korumacılık ve kamu kesimi etkinliği dönemine girilmektedir. "Dış ödeme ve dış denge sorunuyla karşılaşan ülkeler, uluslararası para ve ödemeler alanındaki bu düzensizlik ortamında kambiyo kontrolü, dolaysız ticaret denetimleri gibi araçlara" (Güran ve Aktürk, 1999, s.18) başvurularak kamu kesimi etkinlikleri ve dış ticarette korumacılık politikalarına başvurulmuştur. Bu genel tabloda, Tubiana'nın terimiyle bir "anti-neo-klasik çizgi" savunulmaya başlanmıştır. "Bu müdahalecilik kendini ithal ikameli sanayileşme politikalarında buluyor ve bu politikalar Prebisch'in görüşlerinden yola çıkarak Latin Amerika için İktisadi Komisyon'da (ECLA) tartışmaya açılıp" (Tubiana, 1998, s.22) benimsenmiştir. Bu dönemde korumacılık ve ithal ikameci politikalar savaş sonrasının gelişmiş ülkelerinde yoğunlukla uygulanmıştır. 2. Savaş

sonrasında ve özellikle de 1960'lı yıllarda diğer geri-kalmış ekonomiler için temel çıkış noktası ve krizlere çözüm olarak gündeme gelmiştir. Bu politikalara ek olarak, daha önceden içeriği ele alınan, geniş bir planlı kalkınma yazını oluşturulmuş ve kamu kesimine çok daha geniş "görevler" yüklenmiştir. Kamu kesiminin, efektif talep içerisindeki en etkin yeri, harcamalar biçiminden, yatırım biçimine yani sabit sermaye yatırımları ile üretim yapmaya dönüşmüş ve buna ilişkin öneriler geliştirilmiştir.

60'lı yılların bu denli büyük önem taşımasının ardında, "bu yıllar 19. yüzyılın ikinci yarısında sanayi devrimi ile meydana gelen köklü değişikliler ile eşit değerde bir değişimi beraberinde taşımıştır. Bir yandan ikinci teknolojik ve bilimsel devrim ve buna bağlı olarak oluşan tüketim toplumu yapısının neden olduğu yeni bir iktisadi anlayış" (Guichaoua, 1998, s.53) orta çıkarmıştır ki, "küreselleşme" olgusu da bu dönemin ardından bugünkü karakterini kazanmaya başlamıştır.

1960'larda kalkınma yazını gelişmiş olmasına rağmen, 1970'lerde etkilerini 1974 krizinin doğurduğu "yeni liberalizasyon" dönemiyle birlikte sarsılmaya başlamıştır. Buna ek olarak 70'li yıllarda, kalkınma yazınını geliştiren muhalif yazın günümüze değin devamlılığını sürdürmüştür. Ancak elbette 1960'lardan günümüze oldukça büyük ölçüde form değiştirmiştir. Günümüzde kalkınma yazınının genel formu içinde "olumlu gelişmeler açısından bakıldığında, bazı önemli kavramsal katkıların geliştiği görülmektedir. Bunlardan birincisi, kalkınmanın politik iktisadı ve kurumların rolü geniş teması altında sınıflandırılabilir. Bunun en temel öğretilerinden biri, daha eşit başlangıç gelir ve servet dağılımının büyüme ile tutarlı olduğu ve büyümeye yardım ettiğidir. Yeni politik iktisat teorileri artan gelir eşitsizliği ile düşen büyümeyi şu kanallar yoluyla ilişkilendirmektedir: 1) Mülkiyetin güvenliğini azaltan verimsiz rant peşinde koşan aktiviteler; 2) Daha büyük belirsizliğe ve düşük yatırıma yol açan politik ve sosyal istikrarsızlığın yayılması; 3) Gelir dağılımı eşitsizliklerinin tetiklediği ve zenginlerin yatırım yapması ve kaynak birikimi sağlamasını saydıran yeniden gelir bölüşümü politikaları; 4) Yoksulların, özellikle beşeri sermayeye

yetersiz yatırım yapmasıyla sonuçlanan aksak kredi piyasaları ve 5) Orta sınıfa görece küçük bir gelir payının düşmesinin doğurganlık üzerinde güçlü pozitif etkisi ve artan doğurganlığın da büyüme üzerindeki anlamlı ve negatif etkisi" (Thorbecke, 2009, s.164). Görüleceği üzere kalkınma iktisadı günümüzde, başlangıç yıllarından ziyade gelir dağılımı üzerine odaklanmış durumdadır. Nitekim akımın başlangıç yıllarında gelirin yaratılması temel odak iken, günümüzde gelir dağılımı odağa yerleşmiştir.

6. KAPİTALİZMİN GENİŞLEMESİ

Sermayenin merkezileşmesi ve yoğunlaşması sonucu, sermaye, yeni alanlara açılma, artı-değer üretme mekanizmasını, üretim fonksiyonundaki girdi değerlerini düşürerek ve toplam çıktıyı arttırmak üzere, yeni mekanlar/alanlar aramak üzerine hareket etmektedir. Çünkü, bir ülkedeki toplam üretim ile toplam tüketim arasındaki fark olarak toplam tasarruflar, her defasında yeniden yatırıma dönüştüğü varsayımı altında, hem genişletilmiş yeniden üretim şemasındaki sermayenin organik bileşimini yükselttiğinden ve hem de görece ve nispi artı-değer üreten mekanizmalardan dolayı, kâr oranını yüksek tutabilecek düzeyde bir genişlemeye ihtiyaç duyacaktır. Bu genişlemenin günümüzdeki adı "küreselleşme"dir. Küreselleşme terimi ilk önce, bütün üretim faktörlerinin dolaşımının serbestisini önermektedir. Diğer taraftan, Keynesyen anlamda da, çarpan-hızlandıran mekanizması nedeniyle, tasarruf düzeyi yüksek ülkelerde yapılan yatırımlar her defasında daha yüksek bir gelir artışı ve sonuç olarak sürekli artan bir tasarruf düzeyi yaratacaktır. Ancak, uzun dönemde düşünüldüğünde, gelişmiş ekonomilerdeki sermayenin marjinal getirisi düşmeye başlayacaktır. Bu düşüş nedeniyle, özel kesim sermayesi uluslararası alanlarda yatırım yapmak yani, düşük maliyetli üretim alanlarına ihtiyaç duyacaktır. Bununla birlikte, ortaya çıkan yüksek düzeyde üretimin yeni pazarlara açılması ve hatta yeni pazarlarlar yaratılmasına ihtiyaç vardır. Diğer taraftan da birikmiş sermaye, özellikle yeteri kadar tasarrufa sahip olmayan ülkelerde, özellikle kamu kesimlerini finanse ederek

faiz getirisi elde edebilmek amacıyla uluslararası alanda rahatlıkla hareket edebilmeye ihtiyaç duyacaktır. Kısacası, "kapitalizm doğası gereği genişlemeci/yayılmacıdır. Kapitalizmin hayatta kalması için ucuz emek, toprak, doğal kaynaklar ve pazar kaynaklarına ulaşımı gereklidir" (Robinson, 2004).

Sermayenin bu hareketliliği kapitalist üretim tarzını ve üretim ilişkilerini de genişletmekle birlikte ve bir "küresel kapitalizm" ortaya çıkmaktadır. Ancak bu, "radikal anlamıyla küreselleşme, sadece mevcut ekonomik ilişkiler çerçevesinde daha fazla uluslararası ticaret ve yatırıma yönelik konjonktürel bir değişiklik olarak değil, yeni bir ekonomik yapının ortaya çıkması olarak alınmalıdır" ve bu bağlamda iki farklı uluslararasılaşma modeli söz konusudur. Bunlar: "1) Tamamen küreselleşmiş bir ekonomi ve 2) temelde hâlâ nispeten birbirlerinden ayrı ulusal ekonomiler arasındaki değişimle nitelenen ve firmalar ile sektörlerin rekabet performansları gibi birçok sonucun ulusal düzeydeki süreçler tarafından belirlenmesiyle kendini gösteren açık bir uluslararası ekonomi" (Hirst ve Thompson, 2007, s.32) yani diğer bir değişle görece ulusal ekonomilerin canlılığının ve çıkarlarının güdüldüğü bir "uluslararası ekonomi" tipi uluslararasılaşma.

Dünya ekonomisinin bütünleşmesi/eklemlenmesi için bu iki uluslararasılaşma tipi için de Çok-Uluslu/Ulus-Üstü şirketler söz konusudur. Bu şirketleşmeler söz konusu oldukça gerek her iki tip eklemlenme için de krizlerin geçirgenlik/yayılma hızları artmaktadır. Bu iki bütünleşme tipinin birbirinden ayrılması üzerine yapılan tartışmalar ise iki noktada toplanmaktadır. Birincisi ulus-devletin uluslararası ekonomik faaliyetler üzerindeki etkinlikleri ve İkincisi de ulus-üstü ekonomik kuruluşların (Colas, 2002, s.197: Robinson, 2002, s.215) etkinlik dereceleri. Bunun yanında, "çok uluslu şirketlerin yükselişi, uluslararası finans sermayesinin hareketi, boyutu ve erişilebilirliği ve ülkelerin sonuçta karşılıklı bağımlılığı, ulus devletlerin hükümranlığını, otonomisini ve geleceğine" (Arestis ve Paliginis, 2000, s153) ilişkin tüm beklentileri de temelden değiştirmiştir.

Öncelikle Ulus-üstü veya Çok-uluslu olarak adlandırılan (şimdilik aralarında fark gözetmeksizin) şirket türü, her şeyden önce üretimin dünya ölçeğine yayıldığını ima etmektedir. Ortaya çıkışları 1800'lerin başlarında ve hatta daha da erken zamanlarda "sömürge imparatorlukları dönemine ve erken dönemdeki özel imtiyazlı çeşitli ticaret şirketlerine kadar geriye götürülebilir". (Jones ve Sluyterman, 2007, s.163-164).

Üzerinde uzlaşılmış bir tanımlama olmamakla birlikte, genel özellikleri itibariyle Çok-ulus şirket; "birden fazla ülkede işlev göstermeleri, merkezi denetim, bütün şirket bölümleri için birbirine uygun yeknesak bir politika izlenmesi, çeşitli ülkelerdeki yavru şirketlerin işlevlerini kontrol eden teşebbüsler olması" (Tokol, 2001) olarak sıralanmaktadır. Bu tanımlamaya göre bu yapıdaki şirketler üretim ve pazarlama itibariyle, merkezi belli bir ülkede olmak üzere dünya ölçeğine faaliyetlerini yaymış, politikaları ve çoğunlukla teknolojileri bu *'kaynak ülke'*deki merkezlerde belirlenen ve geliştirilen ve nihayet yatırıma *'ev sahibi'* olan ülkede partnerler edinmiş ancak, sermayesi menkul kıymet piyasalarında işlem gördüğü gibi, uluslararası paydaşları olan büyük şirketlerdir.

Bu dev şirketler, "Çok-uluslu şirketler" veya "Ulus-üstü şirketler" olarak tanımlanmakta ve fakat birbirlerinin aynısı gibi tanımlanan ve birbirlerinin yerine kullanıldıkları görülmektedir. Oysa Down'un görüşüne katılarak, bu iki terimin birbirinden farklı olduğu kabul edilmektedir. "Çok-uluslu şirket […] günümüzün ulus-üstü şirketlerinin atası [niteliğindedir]. Çok-uluslu şirket ile Ulus-üstü şirket arasındaki benzerlikler pek çoktur ancak farkların önemi daha büyüktür". Çok-uluslu şirketler bulundu ülkelerin en güçlü şirketleri iken, ulus-üstü şirketler bütün dünya ekonomisinin en güçlü şirketleridir (Down, 2006, s.202). Çok-uluslu şirket, yaptığı üretim ve pazarlamayı dünya ölçeğine yayan ve fakat belli bir ülke merkezine sahip şirket tipi durumundadır. Oysa, zamanla ve özellikle 1960'lardan başlamak üzere, bu Çok-uluslu şirketler faaliyet alanlarını genişletmekle kalmayıp, başka Çok-uluslu şirketlerle birleşerek veya satın alarak Ulus-üstü şirketleri oluşturmaya başlamışlardır. Böylelikle, birçok alanda ve birçok ülkede

faaliyet gösteren "dev" şirketler ortaya çıkmış ve dünya ekonomisine de açıkça yön vermeye başlamışlardır. Bu durumda, "sermaye" belirli bir iktidar alanından çıkmış ve kendini dünya ölçeğine yayabilmiştir (Wood, 2006, s.155-172). Bu yayılmanın sonucu olarak ortaya çıkan küreselleşme olgusunun tartışmalı taraflarına rağmen "anonim firmaların, endüstrilerin ve makroekonomilerin performanslarını artırmada etkili olduğuna işaret edecek" (Kimura ve Kiyota, 2004, s.2) çok sayıda amprik araştırma yapılmıştır. Ancak bu çalışmalar çoğunlukla ekonomizm etkisi altındaki çalışmalardır.

Ulus-üstü "şirketler de mal ve hizmetlerini dünyanın her yerinde üretip satabildiklerine göre, teknolojinin ve ürünlerinin dünya çapında standardizasyonuna doğru güçlü bir eylem başlatmış oldular" (Freeman ve Soete, 2003, s.353-354). Ancak, gerçekten de ürünlerin standardizasyonunda güçlü bir eğilimden söz edilebilecekken, teknolojinin aynı düzeyde standardizasyonunun gerçekleştiğini söylemek güçtür. Özellikle teknolojinin: Teknolojiyi geliştiren bir şirketin, rakiplerinin veya potansiyel rakiplerinin elin geçmemesi ve kendileri için ilgili teknolojiyi yaratmakta katlandıkları maliyet nedeniyle bu teknolojiyi paylaşmaları beklenememektedir. Diğer taraftan, üretim saçılmış olmasıyla birlikte, merkezden ayrılan teknolojiyi, gittiği ülkede bir biçimde elde edebilecek bir firmanın, ulus-üstü şirket ile gerek teknolojik ve gerekse de Pazar payı ve fiyat rekabetine girişmeleri mümkün görülmemektedir. Örneğin, ulus-ötesi şirketin ürününe karşı/rakip bir ürün üretmek isteyen yenilikçi bir firma, teknoloji yaratmayı veya teknolojiyi elde etmeyi başarsa bile böyle bir firma "kurumsal ortamlarla çevrelenmiş toplumsal yapılar olduğu dikkat alındığında, kurum, tarihsel dönüşüm sürecinde *sektörel koşullar* [teknoloji, piyasa ve rekabet], *örgütsel koşullar* [bilişsel, davranışsal ve stratejik] ve *kurumsal koşullar* [istihdam, mali ve düzenleyici] arasındaki ilişkileri" (Vurgular yazara ait) (Lazonick, 2007, s.48-49) içeren bir modellemeyi başarabilmelidir ki bu oldukça güçtür.

Diğer taraftan, son dönem Ulus-üstü şirketler, işlem maliyetlerini üşürmek ve yatırımın götürüleceği ülkelerin sağladıkları kolaylıklardan da yararlanmak üzere, ev sahibi ülkelerde güçlü bir partner edinmektedirler. Ayrıca, Ulus-üstü şirketlerin hisseleri, sermaye piyasalarında da işlem gördüklerinden ve bu işlemler de uluslararası fonlar tarafından da elde edildiğinden, artık Ulus-üstü şirketlerin "yurtsuzlaştığı" üzerinde durulmaktadır. "Devletlerin egemenliğinin ulus-üstü şirketlerin gücü tarafından ve mali akışların son derece güç denetlenebilir [… hale gelmiştir ve] şirketlerin ulusal kimliği giderek bulanık hale geldiği için" (Nair, 2000, s.77-78) ulus-ötesi şirketlerin artık dünya ekonomisinin ana aktörleri ve sürükleyicileri oluğu öne sürülmektedir. Ancak eleştirel nitelikteki çalışmalar, ulus-üstü şirketlerin bu güçlü konumlarına rağmen, siyasal kritik dönemlerde merkez ülkelerin devletlerinin çıkarları doğrultusunda ev sahibi ülke hükümetleri üzerinde bir baskı mekanizması oluşturarak, ekonomi dışı etkileri olduğunu da göstermektedir. Ayrıca süreç, "küresel çoğunluğun çıkarlarını çok-uluslu şirketlerin ve mali sermayenin çıkarına" tabi hale getirmektedir (Hahnel, 2006, s.155 ve 292).

Ulus-üstü şirketler, her ne kadar bilindik firma davranışlarını sergiliyor görünse de, siyasal otoritelerle yakından ilişki içindedirler. Özellikle, ortaya çıkışlarının imparatorluk dönemlerinin imtiyazlı ticaret şirketleri oldukları da düşünüldüğünde, siyasal otoritelerle olan ilişkileri oldukça eskilere dayandığı gibi karmaşık bir düzey de içermektedir. Örneğin Amerikan ulus-üstü şirketleri geçmişi sömürgeler dönemine dayanan Britanya, Hollanda, Japonya gibi ülkelerin şirketlerinden farklıdır: örneğin "İngiliz firmaları ülke dışında, teknoloji ve marka gibi ellerinde bulundurdukları varlıkların piyasalarını içselleştirme yoluyla büyümüşlerdir […] imalat şirketlerine ilişkin] yatırımları teşvik etmede korumacılığın rolü açık biçimde ortaya çık[maktadır]". Amerikan şirketleri hiyerarşik bir yönetim yapısına sahip iken İngilizler küçük ölçekli genel merkezlere sahiptir. Amerikalılar güçlü yerel yönetimlere sahip olmayan ülkelerde daha uzun süre varlıklarını sürdürebilmişlerdir. Küçük yönetimli İngilizler hizmetler ve kaynak üretim sektörlerinde tutunabilmişlerdir. Ancak

Amerikanlar çoğunlukla yüksek teknolojili alanlara yönelmişlerdir. (Jones, 2007, s.394-397).

Dünya ekonomisinin "uluslararası ekonomi" veya küreselleşme" formlarında bütünleşme/birleşme sürecinde olsa da, bu sürecin birinci karakteristiği ulus-üstü şirketler iken ikincisi, ulus-üstü ekonomik kuruluşlardır. Bu ulus-üstü kurumsal yapıların toplamı "ulus-üstü devlet" olarak tanımlanabilmektedir ve buna bağlı olarak da "ulus-üstü kapitalist sınıf" ve "ulus-üstü emek sınıfı" da kavramsallaştırılabilir hale gelmektedir (Wood, 2006, s.164-168: Robinson, 2004 s.5).

Bu çalışma itibariyle uluslararası ekonomik ilişkiler sürekli genişlemekte ve derinleşmektedir. Bunun temelinde öncelikle uluslararası ticaret ve devamında da uluslararası finansal genişleme ve derinleşmeyle birlikte, ortaya çıkan kürsel ölçekteki sermaye gücünün, ülkelerin ulusal ekonomi politikaları üzerinde ve içinde etkili birer aktör haline gelmiş olmalarıdır. Bu etkinin, çalışmayı ilgilendiren kısmı ise, kamu kesimi etkinliklerinin değişiminde de etkili olmaları ve bunun önemli bir göstergesi olarak da özelleştirme politikalarının gösterilebiliyor olmasıdır. Özelleştirme, doğrudan sermaye yatırımları olarak ele alındığı için, finansal piyasalar incelemenin dışına çıkartılıp, uluslararası ticaret teorilerinin ele alınması daha açıklayıcı olmaktadır.

Uluslararası Ticaret Teorileri

Sermayenin merkezileşmesi ve yoğunlaşması sonucu, sermaye, yeni alanlara açılma, artı-değer üretme mekanizmasını, üretim fonksiyonundaki girdi değerlerini düşürerek ve toplam çıktıyı arttırmak üzere, yeni mekanlar arayacaktır. Çünkü, bir ülkedeki toplam üretim ile toplam tüketim arasındaki fark olarak sermaye birikimi, her defasında yeniden yatırıma dönüştüğü varsayımı altında, hem genişletilmiş yeniden üretim şemasındaki sermayenin organik bileşimini yükselttiğinden ve hem de görece ve nispi artı-değer üreten mekanizmalardan dolayı, kâr oranını yüksek tutabilecek düzeyde bir genişlemeye ihtiyaç duyacaktır. Bu genişlemenin günümüzdeki

adı "küreselleşme"dir. Küreselleşme terimi ilk önce, bütün üretim faktörlerinin dolaşımının serbestisini önermektedir. Oysa, biz burada sermayenin farklı biçimlerde küreselleşmelerinden ve özellikle de emek faktörünün küreselleşemediğine vurgu yapmayı denemekteyiz.

"Uluslararası ticaretin hacmi ve niteliği alıcı arayan mal miktarı, potansiyel alıcı sayısındaki büyüme ve alıcı ile satıcı arasındaki iktisadi ve siyasal engellerin kaldırılması tarafından belirlenmiştir. Endüstri ve tarım yöntemlerindeki değişmeler bazı malların yerel veya ulusal gereksinimlerin çok ötesinde miktarlarda üretilmelerini olanaklı kıldı. "Azalan üretim maliyeti" veya "artan getiri" yasasının geçerliliğinin kaybolmasından çok daha önceleri, Lancashire pamukluları veya Alman çeliği stokları yerli müşterilere satılabilecek miktardan çok daha büyüktü ve imalatçının yabancı alıcılar araması gerekiyordu" (Heaton, 2005, s.534).

Dış ticaret teorilerinin genel varsayımı, dış ticarete giren ülkelerin farklı biçimlerde de olsa karşılıklı çıkarlar elde ettiğine dayanır. Bunun dışında, analizleri kolaylaştırmak için kullanılan diğer varsayımlar şu şekilde özetlenmektedir: Ülkeler arasında para kullanılmadığı gibi, malın malla mübadelesi, piyasalarda tam rekabet koşullarının geçerliliği, iç ve dış ekonomide devlet müdahalesinin olmadığı, Fiyatların reel fiyatlar (yani bir malın fiyatı diğer mallar cinsinden veya üretimde kullanılan üretim faktörleri miktarları cinsinden) olduğu, Özellikle klasiklerde emek-değer teorisinin geçerli olduğu, işgücünün yurtiçinde tam hareketli ve fakat uluslararasında tam hareketsiz olduğu, tam istihdamın geçerli olduğu ve taşıma maliyetlerinin sıfır olduğu varsayılmaktadır. (Seyidoğlu, 1998, s.16).

Uluslararası ticaret teorileri kısaca şu şekilde özetlenebilir. Smith'in *Mutlak Üstünler Teorisi*: Bir ülke herhangi bir malı diğer ülke veya ülkelere göre daha düşün bir maliyetle üretilebiliyorsa o ülke söz konusu malda uzmanlaşmalı ve söz konusu malı ihraç ederek, pahalıya üretebileceği malları üretmeyerek ithal etmelidir. Ricardo'nun *Mukayeseli Üstünlükler Teorisi*: "karşılaştırmalı üstünlüklerin gerçekleştiği durumlarda mutlak üstünlük de vardır, ama bunun tersi doğru değildir" (Seyidoğlu, 1998, s.18).

Bir ülke herhangi iki malda da mutlak üstünlüğe sahip iken, bu iki maldan birinde, diğer mala göre ezici bir üstünlüğe sahip iken, oransal olarak daha güçlü bir mutlak üstünlüğe sahip olduğu malda uzmanlaşmalı ve böylece faktör verimliliğini arttırmalıdır. Diğer malı ise ithal etmelidir. (Bapat, 1981, s.89-106). Heckscher-Ohlin, *Faktör Verimliliği Teorisi*: Ricardo modelinin temel eksikliği olan üretim maliyetlerinin ve özellikle de emek verimliliğinin neden farklı olduğu konusudur. Bu teoriye göre, bir ülkede hangi üretim faktörü bol ise, o üretim faktörü ile üretim yapmalıdır. Teorinin dayandığı iki ana varsayım şunlardır: "a) Ülkeler faktör donatımı bakımından birbirinden farklıdır. İki ülkeli modelde bir ülke emek, diğeri ise sermaye bakımından zengin ülkedir. b) Mallar faktör yoğunlukları bakımından da farklılıklar gösterirler" ve diğer varsayımlar ise, "c) Bir malın üretim fonksiyonu bütün ülkelerde aynıdır. Yani bir mal bir ülkede sermaye veya emek yoğun yöntemlerle üretiliyorsa, diğer ülkelerde de aynı yöntemle üretilir. Bu özellik bir malın üretim teknolojisinin bütün ülkelerde aynı olması anlamına gelir. d) Üretimde ölçeğe göre sabit verim koşulları geçerlidir. e) Ülkelerin talep koşulları birbirlerinin benzeridir. Dolayısıyla, talep farklılığının maliyet koşullarındaki farklılığı gidermesi söz konusu olamaz. (Seyidoğlu, 1998, s.42). Diğer yaklaşımlar ise kısaca şu şekildedir: *Faktör Fiyatları Eşitliği Teoremi*; "serbest ticaret, arasında faktör fiyatlarını eşitler ve bu bakımdan uluslararası serbest faktör hareketliliği ile aynı sonucu doğurur" *Stopler-Samuelson Gelir Dağılımı Teoremi*; "serbest ticaretin ülkenin bol olarak sahip bulunduğu faktörün reel gelirini yükselteceği, kıt faktörün gelirini ise düşüreceği ortaya konuluyor" *Rybczynski Teoremi*; "tam istihdam koşulları altında, yalnız bir faktörün arzı artınca, bu faktörü yoğun olarak kullanan malın üretimi genişleyeceği, arzı sabit kalan faktörü yoğun olarak kullanan malın üretiminin ise mutlak olarak daralacağı kanıtlanmıştır" (Seyidoğlu, 1998, s.67). Posner'in *Teknoloji Açığı Teorisi*; "Sanayileşmiş ülkeler arasındaki ticaretin büyük bir bölümü yeni mal ve üretim süreçlerine dayalıdır. Bunlar çoğunluğu ileri sanayileşmiş ülkelerde kurulu buluna yenilikçi firmalar tarafından geliştirilirler. Yenilikler, patent ve fikri hak yasaları ile korunur. Başka bir deyişle, bir yeniliği ilk kez bulan firma onun monopolü olur. Teknoloji açığı hipotezine göre, yeni bir mal veya üretim

süreci bulan sanayileşmiş ülkeler, bu malların ilk ihracatçısı olurlar. Ancak zamanla teknoloji taklit yoluyla ya da serbest bir mal durumuna gelerek öteki ülkelerin eline geçtikten sonra, o ülkeler emeğin ucuzluğu veya doğal kaynak üstünlükleri nedeniyle söz konusu malı ilk icat edenden daha ucuza üretirler. Böylece adı geçen mal daha az gelişmiş durumdaki bu ülkeler tarafından ihraç olunmaya başlanır. Malı ilk icat edenler bu ülkelerle rekabet edemedikleri için onu şimdi dışarıdan ithal eder" (Seyidoğlu, 1998;79).

Vernon'un *Ürün Dönemleri Teorisi*: "bazı ülkeler halen var olan mallarda bazıları da yeni mallar üretiminde uzmanlaşırlar. Ancak kritik olan varsayım şudur ki bir mal, yeni mal durumundan eski mal biçimindeki yaşam dönemlerinden geçerken üretimin coğrafi yeri de değişir. Vernon'a göre, teknolojik yenilikler ve yeni malların geliştirilmesi ileri sanayileşmiş ülkelerde, özellikle de ABD'de oluşur. Bu durum yüksek derecede eğitilmiş işgücünün ve Ar-Ge'ye yapılan göreceli yüksek harcamaların bir sonucudur (Dunn ve Mutti, 2004, s.89).

II. BÖLÜM

BÜYÜME, BİRİKİM VE KAMU KESİMİ: KONJONKTÜR VE SERMAYE FRAKSİYONLARI

1. GENEL OLARAK BÜYÜME VE BİRİKİM

Bu bölümün amacı, sermaye birikimi, toplam çıktı ve ekonomik büyüme, gibi terimleri birbirinden ayırmak ve bu üçlü terminolojiyi belli bir formel kalıp içinde ele alarak, farklı birikim/büyüme modellerini inceleyip, bu modeller içinde kamu kesimi etkinliğini ortaya koyarak, bir karşılaştırmayla birlikte, kamu kesiminin, birikim/büyüme modellerinde "kamu kesimi mülkiyet edinimi" ve devamında da konjonktürel değişimler çerçevesinde, kamunun elindeki bu mülkiyetin özelleştirilmesinin, farklı konjonktür devrelerinde nasıl şekillendiğini belirlemeye çalışmaktır.

Gayri safi Yurtiçi Hasıla'nın (GSYİH) bir dönemden bir sonraki döneme gösterdiği artış klasik olarak "*büyüme*" terimi ile tanımlanır ve bu artışın birbiriyle kıyaslanan iki dönem arasındaki oransal değerine de "*büyüme oranı*" denilmektedir. Büyüme, toplam çıktıdaki yani GSYİH'nın tanımını oluşturan, belli bir dönemde üretilen nihai -bitmiş, tamamlanmış- mal ve hizmetlerin toplam parasal değeri olarak ifade edilmektedir.

Ancak bu çalışmada "toplam çıktı" terimi ile "büyüme" terimi ve "büyüme" ile de "birikim" terimini birbirinden ayırmaya gerek duyulmaktadır. "Toplam çıktı", bir t zamanında elde edilen mal ve hizmetlerin parasal değeridir. Yani bir ekonomide üretilen, paraya dönüştürülebilir nihai mal ve hizmetlerin toplam parasal değeridir. Paraya dönüştürülebilir bu toplam çıktı, paraya dönüştürülür ve ortaya çıkan değerden kapitalistin tüketim fonu, ücret fonu ve amortismanlar ayrıldıktan sonra (üretime ilişkin diğer maliyetler toplam çıktı terimini elde etmeden önce, toplam değerden çıkarılmaktadır. Çünkü malların en azından piyasa fiyatı öncesi başlangıç fiyatı tayin edilirken bu maliyetler hesaplanmış ve düşülmüştür. Bu maliyetlerin düşürülmesi teknoloji ve buna bağlı olarak da

teknolojinin bir fonksiyonudur. Oysa ücretler çok daha başka değişkenler tarafından tayin edilmektedir. En azından teorik olarak emeğin kendisinin marjinal ürünü tarafından ücret belirlenmektedir. Yani ücret, diğer maliyet kalemlerine göre kendi kendine içkin bir değişkendir.) geriye bir "artık-değer" kalacaktır. İşte bu "artık-değer"in bir yıldan bir diğerine artmasını büyüme olarak tanımlıyoruz. Kısacası, veya diğer bir ifade ile yatırıma dönüştürülebilir vergi sonrası artık-değerin bir yıldan bir sonraki yıla artışını büyüme olarak tanımlıyoruz.

Büyüme, toplam çıktı üretiminde kullanılabilecek olan potansiyel sabit sermaye oluşturabilme kapasitesidir. Büyümenin temel kaynakları ise, İlk önce, *üretim faktörleri* olarak, temel üretim fonksiyonunun bileşenleri olan emek ve sermaye ile makine ve bina gibi üretimde kullanılan sabit sermaye kalemleri olarak "*sermaye stoku*" miktarıdır. İkincisi, üretim faktörleri ve sermaye stokunun üretim sürecindeki kullanım etkinliklerindeki yani *Verimlilik*'tir ve verimlilik artışları da dönemden döneme uzmanlaşma ve bilgi birikiminin bir fonksiyonudur. Kısacası büyüme, sermaye stoku ve üretim faktörlerinin (sermaye dışındaki) bir bileşenidir. Dar anlamıyla Büyüme denildiğinde, belli bir dönemdeki toplam çıktı artışı kastedilirken, Sermaye Stoku terimi, nihai mal ve hizmet üretimi için gerekli olan makine, bina ve teçhizat toplamıdır. Nihayet geniş anlamıyla büyüme, hem nihai mal ve hizmet artışını ve hem de sermaye stokundaki bir artışı kapsamaktadır. Kapitalizmin genel karakteri yüksek düzeyde meta üretimi olduğuna göre, bu ürünlerin satılabilmesi için de yeterli ölçüde bir pazara ihtiyaç söz konusudur. "Pazarların artan ölçüde genişlemesi yalnızca –ve ne de özellikle- üretim maliyetlerinin düşürülmesi sonucu alış güçlerinin yükselmesiyle açıklanamaz. Çünkü tüketicilerin talep hacmini belirleyen iki unsur her zaman piyasayı genişletici yönde gelişeceği söylenemez. Bir başka deyişle, maliyetlerin düşmesinin zorunlu olarak piyasa genişlemesine yol açacağı sonucuna varılmaz. Maliyetlerle birlikte gelirlerin de düşebileceğini, böylece gelir etkisinin maliyet etkisini sıfıra indireceğini düşünmemize hiçbir engel bulunmamaktadır" (Denis, 1980, s.166).

Sermaye birikimi (kısaca birikim) terimi ise, yatırıma dönüştürülebilir potansiyel artık değerden, sermaye stokuna yapılan ilavelerdir. Dolayısıyla birikim, büyümenin yalnızca bir kesimidir ki; sabit sermaye stokuna yapılan bir ilavedir. Diğer bir anlatımla, Birikim kavramı daha spesifik bir kavramdır ve belli bir dönem sonunda yatırım yani, sermaye stokuna ilave olan sermaye artışıdır. Yatırıma dönüşen sermaye, sermaye stokunu arttırmakla birlikte, birikim, yatırıma dönüşmediği sürece sermaye stokuna bir ilave yapmayabilecektir. Birikimin, yatırım ile sermaye stokuna dönüşmesi sermayenin marjinal ürününün verimliliğin bir fonksiyonudur. Diğer bir ifade ile sermaye birikiminin sermaye stokuna dönüşmesi ve sonuç olarak toplam çıktıyı arttırabilmesi belli koşulla bağlıdır. Bu koşullardan ilki reel faiz oranıdır. Düşük bir reel faiz oranı, kâr oranlarının yüksek olmasına paralel olarak sermaye stokunun yatırıma dönüşmesini teşvik edecek iken, yüksek faiz oranları potansiyel artık değerin yatırıma (birikime) dönüşmesi önündeki bir engel durumundadır.

Bu ayırımı yaparak üzerinde durmak istenilen anahtar nokta, sermaye birikiminin, birikime dönüştürülebilir potansiyel artık-değeri elde edenin kullanımında olduğundan ve uluslararası sermaye hareketlerinin genişlediği günümüz koşullarında, daima sermaye stokuna yani yatırıma ve dolayısıyla da toplam çıktıya net bir katkı olarak görülmemesi gerektiğidir. Örneğin bir ülkede elde edilen potansiyel artık-değeri, o ülkede sermaye stokuna net ilave yapmaktansa, uluslararası para ve fon piyasalarında yüksek faiz oranlarına yönelerek, yatırımını genişleterek kârını artırmak yerine faiz geliri elde etmeye yönelinebilmektedir. Veya Türkiye'de sıklıkla görülen ve şirket bilançolarında "esas faaliyet dışı gelir ve kârlar" kalemini oluşturacak şekilde, şirketlerin, kamu kesimi borçlanma gereğinin yükselmiş olması ile getirisi, kârlara ve yatırımların risk ve maliyetlerinden kaçınılarak, getirisi yükselmiş kamu kağıtlarına yatırım yapmaları, kendi finansmanlarını ise uluslararası alandan düşük faizle finanse etmeleri de örnek olarak gösterilebilir. Dolayısıyla potansiyel artık değer parasal bir değerdir ve fiziki yatırıma yani sermaye birikimine daima dönüştürüleceği söylenemez. Çünkü girişimci kâr maksimizasyonu amacına uygun olarak, fiziki sermaye yatırımı

yerine fon arzında bulunarak (uluslararası piyasalarda veya hükümetlere) faiz getirisi elde etmek suretiyle fayda/getiri maksimizasyonu sağlayabilmektedir. Dolayısıyla tam hareketli bir uluslararası para piyasası varsayımı altında, kısacası, yatırım-tasarruf eşitsizliğinden bahsedilmektedir.

Belli bir dönemde üretilen toplam çıktının toplam talebe eşit olması beklenir. Ancak, girişimciler, sermaye stokuna yeni ilaveler yaparak, toplam çıktıyı ve dolayısıyla da girişimlerinin toplam değerini arttırmak isterler. Bu nedenle, toplam çıktının, çıktının üretimindeki üretim faktörü payları, amortismanlar ve vergiler gibi ödemeler sonrasında ellerinde kalacak potansiyel artık-değer, gelecekte planladıkları yatırımları finanse edecek düzeyde olmalıdır. Bu düzey söz konusu olmadığında, ülke ekonomisinde yeterli sermaye birikiminin yapılamadığından/olmadığından bahsedilebilir. Daha önceki bölümde ele alındığı üzere, "gelişmekte olan" veya "azgelişmiş" ekonomilerin durumu bu yetersizlik ile açıklanmaktadır. Bir ekonomi, o ülkedeki toplumun toplumsal tüketimini karşılayacak düzeyde üretim yapamıyorsa, ülke nüfusu, yatırımları finanse edebilecek tasarrufu da gerçekleştiremiyor demektir. Dolayısıyla da bu ülkeler tasarruf yetersizliğinden dolayı yeni yatırımlar (birikim) yapamaz ve dolayısıyla da toplam çıktı (büyüme) da toplumun tüketim düzeyini karşılayabilecek düzeyde arttırılamaz. Diğer taraftan, "gelişmiş" ülkelerdeki sermaye birikiminin de, sermayenin marjinal etkinliği nedeniyle, "gelişmekte olan" ve "azgelişmiş" ülkelere kaymasını normal bir süreç olarak ele almak gerekir.

Sermayenin marjinal verimliliği, üretim sürecinde kullanılan sermaye miktarının bir birim arttırılması durumunda, çıktıda meydana gelen artışı ifade etmektedir. Yani, bir ekonomi sermaye birikimini -görece- istikrarlı bir düzeyde artırıyor olması, o ekonomide yapılacak yatırımlar için kullanılan sermayenin, marjinal etkinliğinin yüksek olması gerekecektir.

Sermaye birikimi olarak tanımlamaya çalıştığımız terim, sabit sermaye yatırımlarının bir fonksiyonu durumundadır ve sermayenin marjinal etkinliğine konu olan, mevcut yatırımlara yapılacak sermaye yatırımlarına

yönelik bir marjinal etkinlik ile değil, yapılacak yeni sabit sermaye yatırımları biçimindeki sermayenin marjinal etkinliği ile ilişki içindedir.

Sermayenin marjinal etkinliği gelişmiş ülkelerde düşük; gelişmekte olan veya azgelişmiş ülkelerde daha yüksektir. Çünkü, gelişmiş ekonomilerde yeni yatırım alanları olmadığından yani, hemen her sektörde yeterince yatırım yapılmış olduğundan, sermayenin marjinal etkinliği düşük olacaktır. Daha açık bir ifade ile, gelişmiş ülke piyasalarında arz yeterli düzeyde olduğundan bu ekonomilerde yapılacak yeni yatırımlar arzı arttıracak olduğundan piyasa fiyatlarını düşürecektir ki bu da yatırımların getirilerini düşük tutacaktır. İkinci olarak azalan verimler yasası gereği, herhangi bir sektörde üretim arttıkça, üretilen malın maliyeti de yükselecek ve sermayenin marjinal etkinliği düşük olacaktır. Son olarak, üretim arttıkça, yatırım mallarına olan talep artacağından, yatırım mallarının fiyatları da yükselecek ve bu da yatırım yapılan alandaki sermayenin marjinal etkinliğini düşürecektir. Bu üç temel nedenden dolayı, gelişmiş ülkelerde sermayenin marjinal etkinliğinin düşük; gelişmekte olan veya azgelişmiş ekonomilerde sermayenin marjinal etkinliğinin yüksek olduğu söylenebilmektedir.

Yatırım aynı zamanda, yatırım yapmak isteyenlerin sermaye talebini de temsil eder. Ancak elbette, istenilen düzeyde yatırım yapmak, aynı düzeyde sermaye talebini de yaratıyor demektir. Tabidir ki bu sermaye talebi her zaman karşılık bulamaz. Bu nedenledir ki, ülke içindeki yetersiz tasarruflar nedeniyle karşılıksız kalabilecek olan sermaye talebini karşılayabilmek için yabancı sermayeye gereksinim duyulur. Bu sermaye talebi, gelişmiş ülkelerde yeterince marjinal etkinliği olmayan ve bu nedenle yüksek sermayenin marjinal etkinliği arayan, gelişmiş ülkelerdeki fonlar tarafından karşılanmak istenebilecektir. Böylelikle büyüme ve birikim finanse edilmeye çalışılır ki, toplam arz net yatırımın bir fonksiyonu iken, toplam talep brüt yatırımın bir fonksiyonudur.

Örneğin, Birleşik Devletler verileri, sermaye birikimi ile sermaye stoku ve nihayet toplam çıktı arasında açık bir farklılık ortaya koymaktadır.

"Birleşik Devletler'de özel sermaye kabaca 2,5 yıllık GSYİH'ya eşittir. Yatırım GSYİH'nın altıda biri civarındadır. Dolayısıyla sermaye stoku yaklaşık olarak 15 yıllık yatırım değerindedir. Sermaye talebi yüzde 1 düşecek olursa, düşüşü 1 yıl içinde karşılamak için yatırım-GSYİH oranı GSYİH'nın yüzde 16'sı dolaylarından yüzde 13'ü dolaylarına düşmelidir. Başka şekilde söylemek gerekirse, sermaye stokunda yüzde 1'lik düşüş, yıllık yatırım aktarımında yüzde 15'lik düşüşle sağlanmaktadır. [… yani] normal yatırım oranlarıyla sermaye stokunu olağan düzeyine kadar [arttırmak] için yaklaşık 15 yıllık akıma ihtiyaç vardır. Sonuç olarak, arzu edilen sermaye stokunda oldukça küçük bir artış bile yatırım musluğunu sonuna kadar açacak, arzu edilen sermaye stokunda oldukça küçük bir azalış yatırımı damla damla akacak düzeye indirecektir. Büyük stokun küçük akıma oranı şeklindeki bu olgu, yatırımın neden toplam talebin bu kadar oynak bir kesimi olduğunu açıklamaktadır. Bu aynı zamanda yatırımın kısa dönemde toplam arz üzerinde az etkisi olduğunu da açıklamaktadır: ister sonuna kadar açık olsun, ister kapalı olsun, yatırım akımı sermaye stoku üzerinde sadece ufacık bir dalgadır. Tabii, uzun dönemde sermaye stokunun yüksekliği sırf yatırım akımı belirlemektedir ve dolayısıyla yatırım toplam arzın en önemli belirleyicilerinden biridir" (Dornbush, Fisher ve Startz, 2007, s.399).

Sermaye birikiminin yetersizliğinden dolayı azgelişmiş ülkelerde ortaya çıkan Yatırım eksikliğinin giderilmesi için kamu kesiminin yatırım etkinliği ortaya çıkar. Ancak kamu kesiminin yatırım etkinliğinin yani üretim araçları mülkiyeti edinimi ayırımına gitmeden önce büyüme modellerinin genel anlamlı açıklamalarına ve içeriklerine değinmek gerekmektedir.

2. ARTI DEĞERİN OLUŞUMU VE GENEL OLARAK BİRİKİM

İktisadi büyüme, ekonomik değişkenlerdeki pozitif yönlü hareketlerin genel bir bileşimi olarak belirmektedir. Ancak genelde dar bir alana GSMH ve/veya GSYİH ile ölçülebilmektedir. Bu iki büyük kütle tanımdaki büyüklük, ekonomik büyümenin ölçütü olarak sıklıkla kullanılmaktadır. İktisattaki

üretim, bölüşüm ve tüketim sorunsallarının üzerinde de bir örtü gibi durabilmektedir. Üretim, tüketim ve bölüşümün niteliklerini arka plana itebilmiş bir gösterge halini almıştır. En genel anlamıyla büyüme, "bir yıllık zaman diliminde üretilen nihai mal ve hizmetlerin toplam parasal değerinin, bir önceki döneme göre gösterdiği artış" olarak sıklıkla başvurulan bir tanımlama olmuştur. Büyüme oranı ise, bu değişim, oransal büyüklüğüdür. Bu tanımlamalar niteliğini, yönünü, toplumsal ilişkiler üzerindeki etki ve sonuçları gibi geniş bir ilgi alanını örtmek üzere, gelecek dönemlerde insanların yaşam kalitelerindeki niceliksel artış için referans alınmaktadır. Bundan dolayıdır ki bir önceki başlık altında "birikim", "büyüme" ve "toplam çıktı" gibi kavramlar arasında belli farklılıklar gözeterek tanımlamalar geliştirilmeye çalışılmıştır. Bu tanımlama ve kriterlere bağlı kalınabilmesi koşulu ile, temelde teorik olarak ele alınabilecek büyüme/birikim teorilerini incelemek gerekmektedir. Nitekim yapılan tanımlar, bu modellerdeki/yaklaşımlardaki, bu çalışmanın eleştirel karakterini açığa çıkartmaktadır.

Ancak şimdilik bu perspektif üzerinden teorik temelleri de ihmal ederek ve "büyüme" olgusunun karakteristiğini de göz ardı ederek, Weisskopf'un ifadesiyle "kusursuz bir düş [...olmuş ve...] GSMH'nin büyümesi ve mümkünse artan bir hızla büyümesi neredeyse bir tapınmaya dönüşmüş, iktisadi düşüncenin kuralı haline" (Weisskopf, 1996, s.127) gelinceye değin kavramların aldığı biçim ve imalarını ele almak gerekmektedir.

Büyüme, belli bir dönemde üretilen mal ve hizmetlerin toplam parasal değeri iken, beklenilen, tüketilmeyen yani tasarruf edilen ve bu tasarrufun yatırıma dönüşmesidir. Yatırıma dönüşmeyen tasarruf, ekonomide meydana gelen bir sızıntıdır. Bu çok basit açıklama, derin teorik köklere kadar uzanmaktadır. Bu uzantıları belirlemek, büyümenin karakterini yani, sermaye birikimi olgusunun niteliğini de belirler.

Sermaye birikimi doğrudan artı-değerin ve kâr oranının bir fonksiyonudur. Mal veya hizmet üretimlerindeki girdilerin maliyetleri ile satış

hasılatları arasındaki fark en basit tanımı ile artık-değer'dir ve bu artık-değerin içinden belli bir payın toplam çıktıyı arttıracak biçimde sabit sermayeye eklenen kesimidir. Sabit sermayeye eklenme yapılması ise, denklemin ikinci belirleyicisi durumundadır ki bu da kâr oranıdır. Kâr oranların yüksek oluşu yeni yatırımları tetikleyecek ve birikim gerçekleşmiş olacaktır.

Kısacası büyüme modelleri veya büyüme teorileri olarak tanımlanan teorik yaklaşımlar yatırım, tasarruf, toplam tüketim ve toplam çıktı artışları ortak parantezinde birleşen ve fakat farklı cephelerden yapılan açıklamalardan oluşmaktadır.

Birçok kaynak, büyüme teorilerinin Keynesyen makroekonomi ile ortaya çıktığını, aslına bakılırsa da, büyümenin iktisat içerisinde özgün bir araştırma alanı olduğunu kavramaktadır. Ancak büyüme olgusu, açık veya örtük olarak klasik kuramdan beridir varlığını göstermektedir. Burada bu modellemeleri veya büyümeye/birikime yönelik açıklamaları iki ana kategoride toplamak mümkündür ki o da değerin oluşumu ile yapılmaktadır. Bu çalışmada ayırım öncelikle, değer ve buna bağlı olarak da artı-değer'in tanımlanmasına göre yapılacaktır.

"Artı-değer kapitalist sistemin "derin çekirdeği"dir [ve…] kârın kaynağıdır" (Gouverneur, 2007, s.217). Sermayenin, belli noktalarda toplanması demek, kâr'ın, bir noktada başlayan birikimin artarak artmasıdır. Yani, bir başlangıç noktasında sermaye oluşmaya başlamış ve bu noktadan sonra da sermayenin getirisi olarak sermaye, her defasında yeni kârlar elde ederek "birikiyor" demektir. Bu başlangıç noktası her şeyden önce "değer"dir ve bu değer, kapitalizm denilen siteme de rengini veren asli unsurdur. Dolayısıyla artı-değer yani kâr da, birikim olarak sermayenin kendini yeniden üretmesinin başlangıç noktasıdır.

Bir başlangıç noktası olarak değeri tanımlamak için, "Marks genelde insan emeğinden yola çıkar". (Saad-Filho, 2006, s.74). Weber dahi, kapitalizmin özünün, yalnızca değere bağlı olmadığını da salık vermek

üzere, ücretli emek olduğunu ve bunun da ilk defa Marks tarafından ortaya konulduğunu Baechler'in (1986, s.39) tabiri ile "hiçbir zorluk çıkarmadan" kabul etmektedir.

Basit meta üretimi devresinde alıcıların ihtiyaçlarını karşılama niteliğine sahip metaın satılarak para çevrilmesi ve bu paranın da tekrar satıcının ihtiyacını karşılamaya yarayacak metaa dönüştürülmesinden ibarettir. Ancak kapitalist devrede, satıcı yani kapitalist piyasaya para ile girer ve emek ve üretim araçlarını alarak bunları üretime sokar ve üretimini yaptığı malı piyasada satarak, başlangıç noktasını yani tekrar paraya dönüştürür. "Sürecin başındaki ve sonundaki M [para miktarı] aynı olsa, tüm süreç anlamsızlaşır. Bu nedenle kapitalist açısından anlamlı devre M-C-M' biçiminde gerçekleşmelidir [ve] M'>M ['dir]" (Sweezy, 2007, s.66-67). Böylelikle bu M' üreten devre kapitalistin "biricik amacı [olan] kâr etmenin, durup dinlenmeyen, bitip tükenmeyen sürecidir" (Marks, 2003, s.143). Ve günümüz kapitalizminde "balon" adı verilen ve ekonomik krizlerin kökeninde de bu hırs ve ihtiras vardır.

M', içinde kâr taşıyan bir değerdir. Ve kâr, yeniden ve yeniden daha fazla emek ve üretim aracı satın alarak, çok daha fazla mal üretimini tetikleyen itici güçtür. Ancak kâr, sermayedar kadar, üzerinde hiçbir zaman uzlaşı sağlanamamış bir başka aktörün daha ilgisini çekmektedir: Devlet. Devlet, insanların mutluluk, özgürlük ve refahı ülküsü ile otoriteyi elinde tutan siyasal bir yapıdır. Bu yapı da, kârın sağlanması için gerekli koşulları sağlayarak, hem kârı elde eden ve hem de kârın elde edilmesi sürecinde emeği ile çalışarak gelir elde edenlerden, vaadettiği mutluluk, refah ve özgürlüğü finanse edebilmek için, kâr ve gelirin bir kısma el koyacaktır. Ancak devlet, siyasal bir varlık, organizasyon veya yapı olduğu kadar, ekonomik alanda da bir ajandır, aktördür. Ancak devletin siyasal alan ile iktisadi alan içindeki davranışları, genel kabul görebilecek bir teori içinde ele alınamamış, konu üzerine derin tartışmaları içermektedir. Bu konu ileride ele alınmaktadır. İktisadi gelişme süreci içindeki ekonomik etkileri başta olmak üzere, siyasal biçim ve etkinliği üzerinde bitmek tükenmek bilmeyen

tartışmalar sürdürülen devlet, bu çalışmanın, ekonomiden çektiği değer ve bu değeri kullanma biçimlerinden yalnızca bir tanesi olan sabit sermaye yatırımları kadar ilgi çekmektedir.

Ancak yine de, devletin, ekonomik sistem içindeki farklı biçimlerini, etkilerini, niyetlerini belirlemek gerekmektedir. Bu, ekonominin geçirdiği devrelerde onun tutumundaki değişmeleri analiz etmede gerekli bilgileri içermektedir. Aşağıdaki süreçte birikim, örtük olarak "ekonomik büyümeyi" ima etmektedir. Böylelikle "birikim" kavramının toplumsal ve tarihsel tarafından soyutlanması amaçlanmıştır. Farklı birikim ya da büyüme modellerini ele alırken, genel olarak modeli incelemek ve model içerisinde devlete yüklenen rolü tanımlamak bu amaca yöneliktir. Çünkü genel olarak Baechler'e ait, "ekonomik gelişme ancak bütün kâr olanaklarının algılanması ve kullanılması halinde mümkündür" (Baechler, 1986, s.91) önermesi ışığında devlet ile büyüme arasındaki ilişkiler açımlanmaya çalışılabilir.

Burada öncelikle pür iktisadi açıdan birikimi oluşturan unsurlar ve bu unsurlar üzerine tartışmalara değinilmesi; birikim sürecinde yaşanabilecek ve yaşanan sapmaları ve bu sapmalarda kamu kesimi etkinliğinin yerini tespit etmek açısından gereklidir.

2.1. Klasik Birikim Açıklaması

Smith'in Ulusların Zenginliği eseri ile başladığı kabul edilen klasik teori, aslında gerçek bir birikim veya büyüme kuramı sunmaz. Ancak öncelikle şuna değinmek gerekir ki, Birinci Bölüm'de de ele alındığı üzere, olgular genişledikçe gözlemci, bu olgudaki a priori veya a posteriori ilkeleri keşfetmeye çalışır. Bu nedenledir ki, Smith'in çalışmasını, ona ilham kaynağı olan veya daha da açıkçası, dönemin düşünce dünyasının ikliminden bağımsız olarak değerlendirmemek gerekir. Smith'in en derinden etkileyen, O'nun arkadaşı ve düşüncedaşı Hume olmuştur. Öyle ki, Anikin bu etkilenimi, hem Smith'in anlaşılmasını kolaylaştıran ve hem de Smith'in fikirlerinin oluşumundaki bir etki olarak tasvir eder ve "Hume'un 1752'de

yayınlanan kısa ve etkili denemeleri, Smith öncesi klasik okulun merkantilizmle mücadelesinde ulaştığı kazanımların kısa bir özetini […ve] Ulusların Zenginliğini algılamaları için zihinleri hazırlamak gibi önemli bir rol" (Anikin, 2008, s.143) oynadığını vurgulamaktadır.

Ancak Hume'un düşünce dünyası ise, kendinin de açıkça değindiği üzere Newton'un yöntembilimsel etkilerini barındırır. Newton'un Hume üzerinden Smith'e geçen yöntembilimsel etkiler, hem Smith'in ve hem de Klasik teorinin genelinin birikim üzerine düşüncelerini anlamamıza yardımcı olacaktır. Anahtar kelime olarak, "doğal" kavramı göze çarpmaktadır. Fiziğin doğal yasaları, iktisadi dünyayı açıklamada da "doğal bir işleyiş" olduğu şeklinde klasik iktisada yerleşmiştir.

Bundan dolayı, iktisadi büyüme, bir sorunsan olarak ele alınmaktan uzak olmuştur. Ekonomi, doğrusal bir trend izleyerek büyümeye devam edecektir. Ekonomide meydana gelen dalgalanmalar dahi, bu doğrusallığa içkin olmamakla birlikte, kontrol edilemeyen dışsal değişkenlerin ekonomideki etkilerinden ibarettir. Ancak asıl önemli nokta "kapitalist güçlerin içsel dinamiklerinin" neler olduğu ve bunlara nelerin dışsal olduğu kadar, "kapitalist gelişmenin meydana getirdiği dışsal koşulların" (Freeman, 2001, s.197) neler olduğu ve bu yaratılan dışsallıkların hem ekonomik ve hem de siyasal alanlardaki sonuçlarının neler olduğudur ki, bu, belirlenmesi en zor sınırlardır.

Smith'in birikim modelinin temelinde esasen "toplumsal refah" vardır. Arttırılması gereken toplumsal toplam refahtır. Ancak bunun yapılabilmesi için kapitalistlerin ve özellikle de işçilerin "fedakarlıkları" gerekir. Şöyle ki, "bir ülkenin tamamının brüt geliri, onların topraklarının ve emeklerinin yıllık üretiminin tamamını içine alır; safi gelirleri ise, hayatlarını sürdürmek için gerekli masrafları, önce sabit, ikinci olarak da döner sermayelerini çıkarttıktan sonra kendilerine kalan miktardır" (Smith, 2009, s.303). Bu fedakarlık için Barber şu açıklamayı getirmektedir: "net gelirin miktarı […] kapitalistlerin ve toprak sahiplerinin ellerine geçen paylarda yatmaktadır. Ücretlilerin "idame" ihtiyaçlarından fazlasını elde etmelerine

muhtemelen izin verilmeyecek, verildiği taktirde de fazla "artı-değer" elde etmelerini sağlayacak miktarda ücret ödenmeyecekti". Toprak sahiplerinin ve kapitalistlerin "artı-değer"i (kendi hayat standartlarına göre yaşamalarını ve gelecek dönemlerin üretim girdilerini çıkardıktan sonra kalan değer) ellerinde tutarak tasarruf etmeleri gerekmektedir. Her ne kadar toprak sahipleri bu tasarrufları (artı-değeri) çoğunlukla israf edecek olsalar da, kapitalistlerin ellerindeki tasarruflar kârları ve dolayısıyla da birikim hızını arttıracaktır ki, kapitalistlerin tasarrufları ve kârları sermaye birikiminin ön şartı durumundadır (Barber, 2007, s.61).

Klasik birikim analizinin ikinci büyük mimarı Ricardo'dur. Ricardo ile Smith arasındaki en derin ayrılık konusunda Smith, sermaye için azalan verimlerin geçerliliği ve fakat emek için artan verimler söz konusu iken, Ricardo, her iki üretim faktörü için de azalan verimler ilkesi geçerli kabul edilmektedir. "Fakat her iki modelde de Malthus'un nüfus kanunu ön planda yer almıştır ve yine her iki modelde de ekonomi er geç durgunluk dönemine girecektir" (Hiç, 1994, s.14). Malthus, kapitalizmin revize edilse de varlıklı mülk sahiplerinin ve yoksul emekçilerin daima varolacağı sınıfsal bir yapının devamlılığını koruyacağını öngörmekte ve, nüfusun da geometrik olarak artacağını savunmaktadır. Buna göre "denetlenmeyen" bir nüfus, her yirmibeş yılda bir ikiye katlanacağını öne sürmüştür. Malthus'un, nüfus artışına yönelik denetleme mekanizması ise yoksul sınıfların sefaletinin devamına göz yummak olmuş ve gelirin yeniden dağıtım mekanizmalarını da reddetmiştir. (Hunt, 2005, s.110-113). Bu esasen klasik iktisadın devletin genel reddinin de bir parçasıdır. Ricardo'ya göre de sermayedarlar (müteşebbis toprak sahipleri) ile emek sahiplerinden oluşan iki sınıflı yapıda, ekonomide elde edilen gelirin bölüşümü uzun dönemde, kârların azalıp, normal dışı bir kârın kalmayarak, "toplam hasıla içinde kârın payı zamanlar artacaktır. Ücretin zaman boyunca seyri [ise;] adam başına ücret uzun sürede asgari fiziki seviyede ve sabit kalacaktır. Fakat, nüfus ve çalışanların sayısı arttığına göre, ve azalan verimin cari olduğu da düşünülürse, toplam ücretin toplam hasıla içindeki payı artacaktır. O halde Ricardo'ya göre,

toprak sahibi ile müteşebbis-sermayedarın çıkarları arasında bir çatışma vardır"

Mill'in ölümüne Klasik teori, belki de devlete karşı en net duruşu sergileyen yaklaşımdır. Smith'in "görünmez el" fenomeni, devleti, ekonomik ilişkilerden tam olarak soyutlayan bir önermedir.

Piyasadaki iş miktarı ile bu iş miktarını döndürmek için yapılacak mübadeleler, arz ve talebi birbirine eşitleyecektir. Dolayısıyla, iş miktarı arttıkça ve yani toplam arz arttıkça, bu arzı gerçekleştirmekte kullanılan girdilerin talep edilmesini de beraberinde getireceğinden, arz kendi talebini otomatik olarak doğurmuş olacaktır.

Klasik teori, nüfus artışı ve kaynak kıtlığı nedeni ile ekonominin uzun dönemde büyümesinin duracağına yani, daha sonraları geliştirilecek olan durgun durum düzeyini aşamayacağına dayanır. Özellikle teknolojik gelişmelerin bu denli hızlı ilerleyebileceği ve verimliliğin bu derece artacağı gündeme getirilmemiştir. Zaten bundan dolayıdır ki, Solow'un neo-klasik modeli de tam olarak bu noktadan başlar.

2.2. Marksist Birikim Açıklaması

Marksist kriz teorisi denildiğinde, öncelikle Marks'a ait bir kriz teorisinden açıkça söz etmek mümkün değildir.Çünkü Marks, açık olarak bir kriz teorisi geliştirmemiştir. Marks'ın krize yönelik ilk açıklaması, *Komünist Manifesto*'da "ticaret bunalımları" olarak karşımıza çıkmaktadır ve bu bunalımların etkileri hakkında "[bu bunalımlar sırasında] yalnızca mevcut ürünlerin değil, daha önceleri yaratılmış üretici güçlerin de büyük bir kısmı dönemsel olarak tahrip ediliyor. Bu bunalımlar sırasında, daha önceki bütün çağlarda anlamsız görülecek toplumsal bir salgın baş gösteriyor; aşırı üretim salgını" (Marks ve Engels, 2003b, s.27-28). Bu yetersiz açıklama; bir toplumsal sistem olarak, O'nun terimi ile "burjuva toplum" yapının da çelişkisini üreten bir bunalımdır. Çünkü bu "aşırı üretim", o üretimi satın

alabilecek güce sahip olanların oluşamamasından dolayı bunalıma doğal olarak yol açacaktır.

Marks'ın krize yönelik en detaylı açıklamaları *Artı-Değer Teorileri*'nde ve esasen de Say'a yönelik bir eleştiri olarak yer almaktadır. Burada dikkati çeken en önemli husus, liberal klasik iktisatçıların Mahreçler yasası olarak belirttikleri "her arz kendi talebini doğurur" önermesi ile arz yanlı ve buna karşıt olarak Keynes'in "her talep kendi arzını doğurur" önermesi ile belirginleşen talep yönlü iktisat açıklamaları arasında Marks, bu "alma ve satma"nın yani arz ve talebin bir birliğin iki evresi olduğunu, yani bir bütünlük taşıdığını belirtmesidir. Yani ne tek yönlü arz, ne de tek yönlü talep üzerinden bir açıklama yerine Marks, bu ikisinin, sistem içerisindeki bütünlüğün birbirlerine karşıt gibi görünse de parçaları olduğunu belirtir. Şöyle ki, "bu iki tamamlayıcı ve bağlayıcı evrenin [kendi terimleri ile "alma ve satma" yani arz ve talep] birbirleri ile ilişki içinde büründükleri bağımsızlık, zorla ortadan kaldırılır. Bu yüzden kriz, birbirinden bağımsızlaşmış iki evrenin birliğini ortaya çıkartır. Görünüşte birbiriyle alakasız faktörlerin içsel birliği olmasaydı hiçbir kriz olmazdı" (Marks, 2004a, s.186). Bu görüşü ile Marks, ne talebin arzı ne de arzın talebi değil, karşılıklı bir bağlılık ve bağımlılık içinde olduklarını belirtir. Arz ve talebi birbirinden bağımsızlaştırmak ise krizin en temel nedenidir ki kapitalist üretim sistemi bu birlikteliği bozacak niteliktedir. Çünkü kapitalist, artı-değer oranını artırma eğilimini taşıdıkça, ücret fonu azalacak ve doğal olarak da aşırı üretim ortaya çıkacaktır. Ancak yine de kapitalist üretim tarzında bu birlik yine de çelişkili bir birliktir ve zaten krizin de nedenidir. Bu çelişkilerden dolayı da kapitalizm daima kriz üreten süreçleri içinde barındırır. Çünkü, bu birlik içindeki çelişki, kapitalist üretim tarzında piyasa için değil, kâr için yapılan üretimdir. Bundan dolayıdır ki, kriz dönemlerinde üreticiler mallarını satarak dönüştürdükleri parayı, tekrar yeniden üretime sokmazlar ve süreci kesintiye uğratarak krize yol açarlar. Artı-değerin çekilmesi, sermayenin organik bileşiminde ücretlerin düşmesi ve nihayet kârların düşme eğilimine girmesi şeklinde ortaya çıkmaktadır.

Basit yeniden üretim olan, "insanların kendileri için ürettikleri bir durumda, gerçekten de hiç kriz olmaz, fakat [bu] kapitalist üretim de olmaz". Kriz, "tam da yeniden üretim sürecinin bozulma ve kesintiye uğrama evresidir" (Dobb, 2003, s.189-190).

Marksist ekolde birikim veya büyüme, doğrudan genişletilmiş yeniden üretim şemasındaki yine bu şemanın kendine özgü dengesizliklerinin bir sonucu olarak ortaya çıkar. Yani "kapitalist büyüme demek sermayenin genişletilmiş ölçekte yeniden üretilmesi demektir ve bu genişletilmiş üretim yaratılan artı-değerin biriktirilmesini (Gouverneur, 2007, s.238).

Marksist yaklaşımda kriz, 2. Savaştan önce, üretim artışına rağmen aynı oranda genişleyen bir pazar mekanizmasına sahip olmadığından ve ücretliler yetenince mal tüketemediklerinden de gözlemlendiği üzere, artı-değerin sürekli kapitalistte toplanması, sistemi sürekli büyümeye zorlar ve fakat aynı ölçüde tüketimi de özendirmesi gerekmektedir. Bunu yapamaması durumunda ise aşırı üretim nedeniyle krize girmektedir. Aynı dönemde sendikal faaliyetlerin yetersizliği, klasik teoride de görüldüğü üzere, ücretlerin sonsuz esnek olduğu varsayımını yaratmıştır ki, aşırı üretime rağmen ücretlilerin yeterince tüketimde bulunamaması, sendikal faaliyetlerin yetersizliği yaşanan bir ortamda ortaya çıkmaktadır. Ancak ironik bir biçimde kriz, kriz öncesi düşen kâr oranlarını yeniden eski düzeyine de taşıyan bir mekanizmadır.

Baran'ın Ekonomik Artık Kategorileri

Baran ise (2007), "ekonomik artık" olarak nitelendirdiği ekonomik artışları üç ana kategoride toparlamaktadır. Bunlardan ilki "aktüel ekonomik artık"tır ve "toplumun belli bir dönemde gerçekleşen toplam üretimi ile gene aynı dönemde gerçekleşen toplam tüketimi arasındaki fark"tır (Baran, 2007, s.39). Baran çalışmasının dipnotlarında bu kavramı artı-değer'den ayırır ve aktüel artık değeri, artı değerin bir kesimi olarak ve sermaye birikimine giden kesimi olarak ele alır ve "aktüel artık değer, aktüel tasarrufa ya da

birikime eşittir; belli bir dönemde toplumun servetine yapılan çeşitli biçimlerdeki katkıların toplamıdır" (Baran, 2007, s.63). Aktüel ekonomik artık, Marks'ın artı değer kavramındaki kapsamdan daha dardır. Çünkü artı değer, toplamı net üretimden işçilerin aldığı payın çıkarılmasıyla elde edilir. Bunu, toplam ulusal üretim eksi işçilerin gerçek geliri diye de tanımlayabiliriz. Aktüel ekonomik artık ise, artı değerin yalnız bir kesimidir, sermaye birikimine giden kesimidir. Başka bir deyişle, aktüel ekonomik içinde, kapasitelerin tüketim giderleri yoktur, kamunun yönetim için, ordu için vb. Kuruluşlar için yaptığı harcamalar da aktüel ekonomik artığın kapsamında değildir.

İkinci kategori "potansiyel ekonomik artık"tır. "Belli bir doğal ve teknolojik ortamda, kullanılabilir verimli, kaynakların yardımıyla elde edilebilecek toplam üretim ile, temel tüketim olarak tanımlanabilecek, toplam üretim kesimi arasındaki" (Baran, 2007, s.40) fark olarak tanımlanmaktadır. Baran bu ikinci kategorinin kapitalizmin temelindeki aksaklık olduğunu ve bu kategorideki açıklamalardan dolayı kapitalizmin akıl dışı olduğunu öne sürmektedir. Çünkü, toplam üretimi sürekli olarak artırmak isteyen üretici kesim, bunu yapabilmek için daima toplam tüketimi gerçekleştirecek olan ücretli çalışanlardan artı-değer çekmek zorundadır. Yani kapitalizm, aynı anda hem üretimi arttırıp hem de toplam tüketimi azaltan bir sistemdir.

Üçüncü ve son ekonomik artık kategori ise, "planlı ekonomik artık"tır. Bu kategori, "üretici kaynakların tümü için seçilmiş bir "en uygun kullanma düzeyinde", tarihsel olarak verilmiş doğal ve teknolojik koşullar altında elde edilebilecek, planlı ve "en uygun" üretim düzeyinden, gene aynı şekilde planlanmış "en uygun" tüketim düzeyinin çıkarılmasıyla elde edilecek değer" (Baran, 2007, s.61) olarak tanımlanmaktadır ve bu artık kategorisi ancak sosyalist ekonomiler için söz konusu olabilecek bir kategori durumundadır.

2.3. Neo-Klasik Birikim Açıklaması

Neo-klasik modelin öncül büyüme kuramı Solow tarafından geliştirilmiştir ve tam da klasiklerin "karamsar" görüşlerinin tıkandığı "durgun durum" düzeyinden başlar. Ve yine klasiklerin ihmal ettikleri teknolojiye dayalı verimlilik artışlarının olmadığı bu durumda, Solow'da teknolojiyi başlangıç düzeyinde etkisiz olduğu varsayımı ile yola çıkmaktadır. (Dornbush, Fisher ve Startz, 2007, s.66).

Ortaya çıkışı 1950'lere dayansa da, üzerine yapılan yoğun çalışmalar günümüze tekabül etmektedir ve büyüme kuramının geldiği son kuramsal düzeydir. Neo-Klasik temelli bir model geliştiren Solow çalışmasını 1956 yılında yayınlamış ve temeli bu çalışmasına dayalı diğer çalışmaları nedeniyle de 1987 yılında Nobel ödülü almıştır. Solow modelinin varsayımları kısaca şöyledir: yalnızca bir tek malın üretildiği, dış ticaretin olmadığı, teknolojinin dışsal ve rastlantısal olduğu ve teknoloji ve AR-GE'nin firma davranışlarından etkilenmediği şeklinde basitleştirilmiştir (Jones, 2007, s.18-19).

Modelde, "teknolojik gelişme işçi sayısının artmasına neden olmamakla birlikte, her işçi zaman içerisinde daha fazla işgücü birimi ile gelmektedir. Böylece, teknolojik gelişme etkin işçi sayısının artmasına neden olmaktadır". Yani, teknolojik ilerleme üretimdeki işçi sayısını artırmıyor olsa da, üretimdeki işçilerin, teknoloji kullanımı nedeniyle, üretim sürecindeki çalışma sürelerini artırabilmektedir. Diğer taraftan, "teknolojik gelişmenin eklenmesiyle […] yaşam standardında gözlem[lenebilir artışlar gerçekleşecektir]. Yeni teknolojik gelişmenin işçi başına çıktıda sürdürülebilir büyüme [sağlanabilecektir]. Aksine yüksek tasarruf oranı yalnızca durağan duruma erişilinceye kadar büyümeyi sağlayabilmektedir. Ekonomi durağan duruma eriştiğinde işçi başına çıktının büyüme oranı yalnızca teknolojik gelişme" (Mankiw, 2010, s.249-251) oranına bağlı olacaktır. Dolayısıyla, klasik iktisattaki durgun durum düzeyinin aşılamaması, Solow modelinde teknolojik gelişme ile aşılabilir hale gelmektedir. Böylelikle hem büyüme sürdürülebilir hale gelmiş olacak ve hem de işçilerin hayat standartları

artmış olacaktır. "Solow modeline göre, sermaye birikiminin azalan getirisi sonucu emeğin sabit tutulması nedeniyle sürdürülebilir büyümenin tek kaynağı dışsal teknik değişmedir" (Levine, 2000, s.105).

Modelin en kritik kavramlarından birisi de "yakınsama" terimidir. Her hangi bir ekonominin durgun durum düzeyine yakınlığı veya uzaklığının ölçüsü, yakınsama kavramını tanımlamaktadır. Buna göre, "durağan duruma doğru yakınsamanın hızı, durağan duruma yönelen bir ekonomide gerçekleşen işçi başına çıktı büyüme hızı veya işçi başına çıktı küçülme hızı, ekonominin durağan durumdan ne kadar uzak olduğuna bağlı olarak değişir. Bu bağlamda ekonomi durağan durumdan ne kadar uzak olursa, fert başına çıktı büyüme veya küçülme hızı da o kadar yüksek olur" (Ünsal, 2007, s.155). Kısacası, durgun durumdan pozitif veya negatif düzeyde uzak olan bir ekonomi için, durgun duruma yönelim söz konusu iken, uzaklığın fazlalığına göre, işçi başına büyüme hızı da o denli yüksek olacaktır.

2.4. Keynes[yen] Birikim Açıklaması

Genel olarak Keynes, statik bir analiz içinde büyümü ve birikim olgularını ele almamış; diğer bir deyişle bir büyüme veya birikim modeli ortaya koymamıştır. Örneğin "Keynes genelde belli bir zamanda argümanlarını, belli bir olaylar seti üzerinde toplamıştır. O bu yüzden değişkenlerinin değerlerini geçici bir süre için veri olarak alır, fakat tüm argümanları nihai aşamada bir araya getirirken bu durumu açıklayacaktır. […] faiz oranlarının belirlenmesinde faiz oranlarının yapısının belirlenmesinde arz ile beraber talep koşullarının da anahtar rol oynadığı gerekçesiyle likidite tercih teorisinin içsel para dünyasında kullanılabileceğini gösterir" (Harcourt, 2000, s.16). Keynes, neo-klasiklerin ve marjinalist okulun iktisadi analiz yöntemi olarak sıklıkla ve temel olarak başvurdukları kısa dönem analizlerinden 'kısmen' ayrılmış, uzun dönemli bir analiz getirmemiş olmakla birlikte, "çarpan katsayısının harekete geçireceği mekanizma ile hadiselerin bir defada olup bittiği ve gelirin yeni bir denge

noktasında karar kılacağı [bir mukayeseli statik analiz]" (Ülgener, 1991, s.409) üzerine odaklanmıştır. Bu yeni bakış açısı, Keynesyen büyüme için de kaynaklık teşkil etmekle birlikte, uzun dönemli analizlerin de gerekliliğine yönelik bir girişim olarak değerlendirilebilmektedir. Mikro ve Makro konular arasında bir ayırıma giden ve bu nedenle kendinden önceki, mikro konuları inceleyen ve analizlerinin statik olduğu belirtilen iktisatçılara "klasik" terimini kullanan Keynes, makro analizini ise makro konularda mukayeseli statik analiz düzeyinde tutmuştur. Ancak Keynesyen iktisatçılardan birçoğu, Keynes'te dinamik kavramlar olduğunu öne sürmüşlerdir. Bunlardan biri de Harrod'tur ki, Keynesyen bir dinamik büyüme modelini de geliştirmiştir. "Keynes sisteminde dinamik bir kavramın mevcut olduğunu ileri [süren Harrod'a göre] bu kavram "pozitif tasarruf kavramıdır. Harrod, Genel Teori'de çok önemli bir yeri olan pozitif tasarruf kavramının dinamik bir kavram olduğunu ileri sürmektedir. Gelirin muayyen bir miktarının her yıl ev kirasına tahsisi dinamik bir hadise değildir. Fakat gelirin her yıl muayyen bir miktarının tasarrufa tahsisi esas itibariyle dinamiktir. Çünkü, bu, sistemin ana determinantlarından biri olan, mevcut sermaye miktarında devamlı değişmeleri ifade eder. [...Ancak bu] Keynes analizinin statik karakterini değiştirmez. Çünkü Schumpeter'in de ifade ettiği gibi bu dinamik kavramlar esas itibariyle statik bir iskelete tutturulmuştur" (Karaosmanoğlu, 1958, s.1-10). Çalışmanın bu bölümünün başlangıç konusu olarak "değer" kavramının ele alınmasının temel nedenlerinden bir diğeri olarak (ilki birikimin başlangıcı iken) krizlerin temel ve genel nedeni olarak da değer kavramına yüklenilen anlamda yatıyor olmasıdır. Diğer bir ifade ile, değer kavramına yüklenen anlam itibariyle, krizin açıklanmasında ortaya çıkan argümanlar da benzerlikler göstererek birbirlerinden ayrılmaktadır (Ünsal, 2000, s.331).

Keynesyen iktisadı tanımlayan en önemli öge, Mahreçler Yasası olarak bilinen "her arzın kendi talebini doğurması" önermesine temelden muhalefet etmesi ve reddetmesidir. Klasik iktisatçılar Say Yasasını kuramsal temel olarak aldıklarından arz cepheli bir iktisat düşüncesi oluşturmuştur. Oysa Keynes, arzın talebi değil, talebin arzı doğuracağı yönünde, klasiklerin tam tersi bir önerme ile talep cepheli bir iktisat düşüncesini öne sürmüş ve

kuramsallaştırmıştır. İlk olarak kendisinin bu adı kullandığı, kendinden önceki "klasik iktisatçıların", Say Yasasını içermesi, "yani ekonominin her alanında aşırı üretim arzı, bu nedenle emek arzı olan bir ekonominin mantıksal olanaksızlığı ve ekonomi temelli işsizliği açıklayamaması" Keynes'e göre klasiklerin temel zafiyeti durumundadır (Laidler, 2008, s.4).

Ancak Keynes, tasarrufları yalnızca toplam talep üzerindeki etkileri itibariyle incelemiş ve fakat yatırımların sermaye birikimi etkilerini ele almamıştır. Yatırımları sürükleyen ise, sermayenin marjinal etkinliğidir. Özünde Keynes kriz olgusunu yatırımlardaki yetersizliğe bağlar. Dolayısıyla büyümenin karakteristiği de bunun tam tersi olarak yatırımların tutarlı ve düzenli artışına bağlıdır. Dolayısıyla Keynes, ritmik bir yatırım eğiliminin gerçekleşmesi durumunda ekonominin denge düzeyine ulaşacağını salık vermektedir. Ancak bunun sürekliliği üzerinde durmamıştır. Analizini, birbirinden bağımsız farklı denge düzeylerinin mukayesesi üzerinden gerçekleştirmiştir. Bu durumda Keynes'in, bu denge düzeyine ulaşma sürecini açıklamak, Keynesyen büyüme modelinin ana hattını oluşturabilmektedir. Denge durumunun iki temel unsuru söz konusudur; sermayenin marjinal etkinliği ve hızlandıran-çarpan mekanizmasıdır. Sermayenin marjinal etkinliği, "yatırım projesinin bugünkü değerini sıfır kılan ve dolayısıyla da yatırım projelerinin beklenen net getirilerinin bugünkü maliyetine-sermaye malının bugünkü arz fiyatına eşit kılan iskonto haddi" (Ünsal, 2000, s.325) olarak tanımlanmaktadır. Diğer bir ifade ile, büyüme ve birikimin kaynağı olan yatırım kararını verecek olan girişimci, net yatırımın bugünkü değeri ile gelecekte elde etmesi muhtemel faiz getirisi ile toplam kâr arasındaki tercihin bir sonucudur ve beklenen kârın büyük olması, yatırımın yapılmasında etkili bir faktör olmaktadır.

Keynesyen denge koşulu planlanan toplam harcamaların planlanan gelire eşit olması durumudur. Toplam harcamalar içindeki tüketim harcamaları, otonom ve uyarılmış harcamalardan oluşmaktadır ve uyarılmış harcamalar da, vergiler ile transfer ödemeleri arasındaki farktan oluşan "net vergiler"in "kişisel gelir"den çıkartılması ile elde edilen "harcanabilir kişisel

gelirin" bir fonksiyonudur. Bu durumda diğer harcamaların "otonom harcamalar" olarak tanımlanması durumunda, toplam gelir, otonom toplam harcamalar ile uyarılmış harcamaların toplamına eşit olacaktır. Bu eşitlikte harcanabilir gelir ile uyarılmış tüketimin farkı otonom harcamalara eşit olacaktır. Gelirde meydana gelecek artışlar, uyarılmış yatırımları harekete geçirecektir ki, uyarılmış yatırımlar gelirin artan bir fonksiyonudur. Çarpan mekanizması, uyarılmış yatırımlarda meydana gelecek artışların, yatırımın toplam miktarından daha büyük bir oranda gelir ve istihdam artışı yarattığı ilkesinin ifadesidir. Buna göre öncelikle otonom yatırımları içeren basit çarpan, eksik istihdam koşulları altında, 1/s yani, 1/marjinal tasarruf eğilimine eşittir. Süper çarpan ise otonom yatırımlar neticesinde ortaya çıkan gelir artışına bağlı olarak yaratılacak uyarılmış yatırımları da kapsayacak biçimde genişletilmiştir ve yatırım artışları tüketimi arttırdığı gibi yatırımları da arttırmaktadır. Diğer taraftan Hızlandıran katsayısı ise, dönemler arasında, nihai tüketim mallarına olan talepte meydana gelen artış yatırım mallarına olan talepte çok daha fazla bir artışa yol açmaktadır.

Bu mekanizmaya ek olarak birikimin ve/veya büyümenin dinamik analizini içermeyen Keynes analizi, karakterini üç önermede toparlamak mümkündür; "(1) yatırım tasarruflara yol açar, ancak tasarruf yatırıma yol açmaz; (2) tasarruftaki bir artış geliri azaltır (tasarruf paradoksu); ve (3) ücret esnekliği ekonomiyi tam istihdama taşımaya yetmez" (Leijonhufvud, 2008, s.76). Ancak bu yapı, birbirinden farklı dönemler arasındaki ilişkileri açıklamada yetersizlikler göstermekte yani, uzun dönemli dinamik bir analize imkan vermemektedir.

1950 ve 1960'lı yıllarda büyümeyi karakterize eden faktörler belirlenmeye çalışılmıştır. Bu konuda Kaldor, "belli başlı sanayileşmiş ülkelerde –üretim büyüme haddi ile sermaye ve işgücü arasındaki ve faktör fiyatları ile nispi gelir payları arasındaki- ortaya çıkmış görünen ilişkilerde uzun vadedeki uzun vadeli" (Branson, 1995, s.560) ilişkiler seti olarak göz önüne almıştır. Yani, büyümenin ikili bir karakteri söz konusudur: bir yanda toplam çıktı artışı ile sermaye ve işgücü hacmi arasındaki denge/ilişki söz

konusu iken diğer yanda, üretim faktör fiyatları ile bu faktörlerin nispi gelir payları arasındaki denge/ilişki.

Keynes'in belli bir uzun dönemli büyüme analizi geliştirmemiş olmasına rağmen, Keynesyen kuşakta yer alan iktisatçılar tarafından büyüme modelleri geliştirilmiştir. Model, birbirinden bağımsız olarak gelişmiş olarak görülse de bir arada ele alınmakta olan Harrod-Domar modelidir. Bu modelin en temel özelliği ise, "dengeli bir iktisadi büyüme hem işgücünün hem de sermaye stokunun, ekonomi büyürken tam olarak kullanılmasını icap ettiren bir büyüme" (Branson, 1995, s.567) modeli olmasıdır.

Harrod-Domar büyüme modeli, birbirinden bağımsız gelişse de birbirlerini tamamlamaları nedeniyle bir arada ele alınan bir modeldir. İki temel varsayım üzerine dayanan Harrod modelin ilk varsayımı "bir ekonominin herhangi bir (t) devresinde net tasarrufu, o ekonominin o devredeki gelirinin (Yt) belirli ve sabit bir nispetindedir (s). Net tasarruftan kastedilen, toplam tasarruf *eksi* toplam eksi tasarruftur… modeldeki [bu] varsayım fiili tasarruf ile fiili gelir arasındaki bir bağlantıyı" (Baumol, 1966, s.2) ortaya koymaktadır ve planlanan tasarrufla fiili tasarrufun; planlanan yatırım ile de fiili yatırımın birbirine eşitliği söz konusudur.

İkinci varsayım ise, fiili tasarruf ile filli yatırımın eşit olduğu varsayımı altında planlanan yatırımın ne olması gerektiğine açıklı getirmektedir. Buna göre, "müteşebbislerin yatırım yapma arzusu gelirdeki artışın şiddetine bağlıdır. Daha açık bir şekilde ifade etmek icap ederse, (t) devresinde planlanan yatırım, (t) devresindeki gelir ile bir evvelki, yani (t-1) devresindeki gelir arasındaki farkın sabit ve belirli bir nispetindedir (g)… Bu ikinci varsayın hızlandıran prensibinin bir şeklidir ve *g* sabit nispetine hızlandıran emsali" (Baumol, 1966, s.3-4) denilmektedir. Kısacası, büyümenin dinamiği olarak gelire bağlı olarak yatırımlarda ortaya çıkan artışların hızlandıran prensibi gereği dinamik bir büyüme yaratabilmektedir.

Domar da benzer biçimde sermaye birikimi ile istihdam arasındaki dinamik ilişkiyi incelemektedir. Domar modelinin temel varsayımları ise;

"(a) sabit bir "fiyatlar genel seviyesi" vardır; (b) gecikme yoktur; (c) tasarruf ve yatırım aynı dönemin gelirine aittir; (d) her ikisinin de yıpranmaları düşülmektedir; (e) aşınma ve eskime tarihi maliyete değil, aynı üretim kapasitesinde bir başka aktifle yenilenen aktifin maliyeti ile ölçülmektedir; (f) bir aktifin veya bütün ekonominin üretim kapasitesi ölçülebilen bir kavramdır" (Domar, 1966, s.20-21). Her iki yazarın düşünceleri bir arada ele alınınca ortaya çıkabilen Harrod-Domar modeli, ekonomi için gerekli, fiili ve tabii büyüme hızlarını ortaya koyabilmektedir. Buna göre *gerekli büyüme hızı*, planlanan yatırımı planlanan tasarrufa eşit kılan gelir artışı olarak tanımlanmaktadır ki bu da herhangi bir (t) döneminin bir önceki (t-1) dönemine göre gelirdeki artış hızıdır. *Fiili büyüme hızı* ise, gerekli büyüme hızından bir sapmadır ve planlanan yatırımları planlanan tasarruflara eşitleyecek gelir artışından daha fazla veya daha düşük düzeyde bir gelirin fiilen gerçekleşmesi olarak tanımlanabilmektedir. Son olarak *tabii büyüme hızı* ise, "belirli bir zamanda üretimin hızı ve üretim artışının azami bir limiti vardır. Bu limit mevcut işgücü, tabii kaynaklar, sermaye ve teçhizat ve teknik bilgi seviyesine göre belirlenir. Bu limit Harrod tarafından tabi büyüme hızı olarak adlandırılmaktadır… ekonomi *gerekli* büyüme hızı ile büyümeye devam ettiği taktirde *mutlak gelir* sınırını bir an için yukarıda kabul etsek dahi… ekonomi er geç tabii sınıra varacak ve bu taktirde de artık fiili büyüme veya üretim artışı hızı düşecektir" (Hiç, 1994, s.85-92).

3. DOĞAL BİRİKİM SÜRECİ OLARAK PİYASA

Bütün birikim modelleri bir tek kaynaktan; değer'in yaratılması ve bu değerden ortaya çıkan bir artığın biriktirilmesinden doğar ve bu kaynağın devamlılığı da "piyasa"nın itici ve doğal gücü sayesinde kendi devamlılığını sağladığı görüşü iktisatçılar arasında derin bir tartışma konusudur.

Piyasa kavramı ve onun işleyişine ilişkin bu başlığın açılmasının temel nedeni, piyasa mekanizmasının işlerliği, işlemezliği veya hangi şartlar altında işleyip hangi şartlar altında işlemediğini anlamlandırmak içindir.

Çünkü, değer oluşumundan başlayıp, birikimle devam eden ve birikimin sekteye uğradığı uzun dönem süresinde, sürece kimliğini veren ve sürecin bu üçlü aşamasını tayin eden piyasa mekanizmasıdır. İktisadi döngüde piyasanın, onun üzerine yüklenen görevi başarıp başaramadığı veya neden başaramadı üzerine odaklanmayı gerekli kılmaktadır. Ekonomik sistemin hareket getiren yani, onu hareket ettiren temel biçimsel yapı piyasadır.

Piyasa kavramı hakkında "alıcı ile satıcının karşılaştığı fiziki veya fiziki olmayan tüm ortamlar" gibi basit bir tanımlama hemen herkes tarafından kabul görebilmektedir. Ancak piyasanın yani, alıcı ile satıcının karşı karşıya gelmesinin kapsamı, işleyiş ve toplumsal-ekonomik görevi hakkında derin tartışmalarda söz konusudur. Piyasa, kimilerine göre kusursuz işleyebilen bir mekanizma iken, kimilerine göre de, asla kusursuz işleyemeyene ve hatta kapitalizmin en derin çelişkilerinden birinin de temel çelişkisini taşımaktadır. Bir yanda piyasa mekanizmasının kusursuz işlemesinin faziletleri varken diğer yanda, piyasanın kusursuz işleyemeyeceğini (merkezileşme ve yoğunlaşma) ve bu aksaklıkların da sistemin temel sorunu olduğunu ileri süren uç görüşlerin arasında geniş bir görüş yelpazesi vardır. Dolayısıyla da piyasa mekanizması, Onun işlerliği veya işlerliğindeki gizli veya açık aksaklıklar, birikim sürecini de doğrudan ilgilendirmekte ve hatta, kriz açıklamalarının kökeninde de bu mekanizmasının işlerliği ile bağlantı açık olarak mevcuttur. Dolayısıyla sistemin işlerliğine yönelik farklı görüşleri anlamlandırmak için, farklı görüşlerin piyasaya atfettiği anlamlar oldukça açıklayıcı olacaktır.

Liberal düşünürlerin en önde gelenlerinden Mises (2008, s.257) piyasa kavramını "bireylerin faaliyetlerini diğer insanların isteklerine en iyi biçimde hizmet edecek kanallara yönlendi[ren]" bir mekanizma olarak görür. Ancak, neo-klasik iktisadın da öncülerinden olan Mises, Smith'in "görünmez el" fenomeninin etkisi altındadır. Çünkü, piyasa sisteminde "zorlama ve cebir"in olmaması ve toplumsal zorlamanın en etkin gücü olarak devletin piyasa aktörlerine müdahale etmemesi esastır. Ve devletin yegane görevi, soyut (Mises'in terimleri ile "piyasa bir yer, bir nesne veya

kolektif bir varlık değildir") ve kendiliğinden işleyen (Yine Mises'in terimleri ile "emeğin işbölümü altında işbirliği yapan çeşitli bireylerin eylemlerinin karşılıklı etkileşimi tarafından harekete geçirilen bir yöntemdir") piyasanın işlerliğini temin için gerekli düzenleme ve önlemleri almaktan öteye gitmemelidir. Hatta Mises'e göre piyasa mekanizması yalnızca ekonomik sistemi değil "tek başına tüm toplumsal sistemi bir düzene koyar ve ona bir anlam verir" (Mises, 2008, s.257-258). Ancak yine de Mises, pür olarak uygulanabilmiş bir piyasa ekonomisinin denenmemiş oluğunu da belirtmektedir (Mises, 2008, s.264).

Genel olarak piyasa kavramı, kapitalizmin temelini, onun üretim ilişkilerinin döndürücü mekanizmasını oluşturur. Mandel bu konuda öncelikle "kapitalist topluma hareket getiren nedir?" sorusunu sorar ve cevabını da tek kelime ile "rekabet" olarak verir. Rekabeti ise ikili çelişik bileşenli bir kavram olarak ele alır ve "rekabetin nedeni nedir?" sorusuna ise şu cevabı verir: "rekabetin temelini, zorunlu olarak birbirine uygun düşmeyen iki kavram oluşturmaktadır. Bu ilk olarak, sınırsız Pazar, kayıtsız şartsız tam olarak sınırlanmamış pazar kavramıdır. İkinci olarak, öncelikle yatırımlar ve üretim alanında karar merkezlerinin çeşitliliği kavramı bulunmaktadır". Sonuç olarak Mandel, "bütün metalar için tek bir üretici bulunur ve Pazar bütünüyle stabil ve katılaşmış olur ve genişleme olanağı bulunmazsa, rekabet bütünüyle ortadan kalkar" önermesi ile de kapitalizmden söz edilemeyeceğini salık verir (Mandel, 1998, s.42-43).

3.1. Sermaye Birikim Süreçleri

Sermaye, çok geniş kullanım alanına sahip bir kelimedir. Bir girişimcinin üretim sürecinde kullandığı parasal ve sabit üretim araçlarını kapsayan en dar anlamından, bir sosyal yapı formu olarak kullanıldığı anlama varıncaya değin bu yelpaze genişler. Çok farklı kullanım amaçları içinden özellikle iktisat bilimi içindeki iki temel kullanımı üzerinde yoğunlaşmak, bu çalışmanın amacına uygun düşecektir.

Her şeyden önce "sermaye" getirisi "kâr" olan bir üretim faktörüdür. Ancak bu tanımlama, sermayeyi üretim faktörü olarak dar bir çerçevede tutsa da Sermaye, geniş anlamda bir toplumsal formasyonu da ima etmektedir.

Ana akım iktisadın temel hedefi, sürekli büyüme yönündedir ve bütün düzenlemeler, büyümeyi destekleyecek biçimde gerçekleştirilmelidir. GSMH'deki düzenli ve sürekli artış, "sonuç" olarak insanların hayat standartlarında veya sosyal, kültürel toplumsal ilerlemelerini doğuracaktır. Ekonomide, bir dönemden diğer döneme geçerken GSMH (üretilen mal ve hizmetlerin toplam parasal değeri) değerindeki artış, büyümenin göstergesidir ve bu artışların oransal değeri ise, büyüme oranını vermektedir.

Ana akım iktisadın "büyüme" terimine yüklediği bu katıksız anlam, bir noktadan sonra, Weisskopf'un terimi ile "GSMH fetişizmi"ne dönüşmüş ve "büyüme ve teknik gelişme hedefleri büyük şirketlerin savunduğu ideolojinin etkisiyle toplumsal hedeflere dönüşmüştür" (Weisskopf, 1995, s.125) Yine Wisskopf'a göre, bu görüş, refah iktisadındaki değer-göreceliğinin yerini almıştır.

Sen'in "kalkınma" kavramına ilişkin görüşleri; Sen, kalkınma kavramını, özgürleşmeye yardımcı olduğu sürece olumlulaştırır. O'na göre, GSMH'daki artışlar tek başına bir kalkınmışlık göstergesi değildir ve hatta, "bireysel gelirdeki artışla, sanayileşmeyle, teknolojik ilerlemeyle ya da toplumsal modernleşmeyle özdeşleştiren" tanımlaması dahi "dar" bir anlamadır. (Sen, 1999, s.17) Sen, "özgürlük" teriminden, "toplumsal ve iktisadi düzenlemelerin (eğitim ve sağlık hizmetlerinin) yanı sıra medeni ve siyasal hakların (örneğin, kamuyu ilgilendiren meseleleri tartışma ve denetime katılma özgürlüğü) gibi başka" belirleyicilerle birlikte ele alır. Sen, üstü örtük olarak, kalkınma terimini, ekonomik büyümenin yanı sıra, sosyal, kültürel ve siyasal gibi unsurlarla birlikte bütüncül bir toplumsal ilerleme olarak görür. Ancak bu görüşte en belirgin nitelik, ekonomik olarak büyüme ile sosyal, siyasal ve toplumsal özgürlüklerin genişlemesi arasında bir

doğrusal neden-sonuç ilişkisi kurmaktan kaçınarak, büyüme ile özgürlük arasında bütünlük sağlayan bir kavram olarak ve basit doğrusal nedenselliğin çok daha derininde özdeşliğini içeren bir kavram olarak kalkınmayı ele alır. (Sen, 1999, s.20) bundan dolayı da kendisini, kalkınmayı, salt ekonomik büyümeye bağlayan görüşlerden ayırır.

Ancak bu tutum, yine örtük olarak ana akım iktisadın argümanlarını desteklemektedir. Ancak ana akım iktisadın en temel varsayımları olarak ekonominin "pür yasaları" olduğu inancına dolaylı bir eleştiri ve fakat dolaylı bir de destektir.

3.2. Devlet ve Piyasa: Analitik Belirlenim

Kant'ın "kavram" ile "görü" arasında kurduğu ilişkinin doğasına dayanarak piyasa ve devlet arasında, teori ile pratik arasında kurulacak bağlantılar için belirleyici olarak kullanılabilir. Kant'a göre, "görüsüz kavramlar boş, kavramsız görüler kördür" (Kant, 1999, s.13). Kant felsefesinin temel önermelerinden biri durumundaki bu düşüncenin devamında, insan düşüncesinin ve dolayısıyla kavramın görüden yani deneyden daha öncelikli ve üstel olduğu salık verilmektedir. Buna göre, öncelikle insan düşüncesinde gözlemden önce de belirginleşen bir a priori bilgi düzeyi mevcuttur. Bu önermeye katılmakla birlikte, görü ve kavram arasında döngüsel bir nedensellik ilişkisi olduğunu öne sürmek ve birbirini besleyen süreçlerden bahsetmek de mümkündür. Şöyle ki, bir a priori bilgi, belli bir zaman ve mekanda düşünen bir özne tarafından kavram olarak dışa-vurulur. Bu dışa-vuruş süreci için, onu insan anlağından çıkmaya, dışa-vurulmaya zorlanan görüler mevcuttur. Bu görüler, kavramı insan zihninden çıkartır ve görüye özdeşleşecek bir içimde kavramsallaştırır. (bu önerme zinciri, kavramların zaman, mekan, özne farklılaşması sorunsalıyla da paraleldir). Kavram, görü ile eşleşince, görü zenginleşir. Ancak özne, görünün, kavramla zenginleşmiş bu yeni durumunda, başka ve daha derin gözlemlere girişir ki, o zaman görü her defasında bir önceki durumuna göre

daha da zenginleşir ve dolayısıyla da bir önceki kavram, görüyle örtüşmekte yetersizleşmeye başlar. Buna ek olarak, ikinci bir gözlemcinin, kavramsallaştırılmış görüye yönelen zihni, kendindeki a priori bilgi ile, kendine kavramsallaştırılarak sunulan görüden daha başka ve geniş kavramlara ve anlamlara da ulaşabilir. İkinci gözlemci için kendine dışardan verilen kavram-görü arasındaki birinci gözlemcinin birliğinin; -ki birinci gözlemci için de bu birlik salt mutlak değildir- kendindeki a priori ile çelişebilir. Bu çelişki, ikinci gözlemcinin, birinci gözlemcinin öngördüğü birliği tamamen karşıt olarak kavramsallaştırmasını da öznel olarak meşrulaştırır. Dolayısıyla da, diyalektik süreci üçüncü bir gözlemciye ihtiyaç duyar. Üçüncü gözlemciye gelen, birinci ve ikinci gözlemcilerin kavram-görü örtüşmeleri üçüncü gözlemcinin diyalektik zihninde görüye bambaşka anlamlar yüklemesine ve fakat, kendinden önceki gözlemcilerin kavramlarından yalnızca kısmen koparak, yeni kavramsallaştırmasını meşrulaştırır. Üçüncü gözlemcinin, kendinden önceki gözlemcilerin kavramlarından teorik ve pratik olarak kesin olarak kopamamasındaki temel neden ise, insan anlağının görüden elde edeceği bilginin sınırlı olmasından kaynaklanır. Çünkü bütün gözlemciler aynı görü ile meşguldür ve görüler temelde kavramdan soyut idealar içerir. Bu idealaların özsel birliği salt ve saf düzeye erişinceye dek diyalektik devam eder ki, salt ve saf özsel bilgiyi üretecek diyalektik süreç sonsuzdur. Çünkü zamanın herhangi bir noktasındaki bir gözlemci, kendinden önceki gözlemcilerin edinilmiş kavramlarına ve görü hakkında tarih süresince elde edilmiş kavramlara ve bu kavram-görü-geçici-birliklerindeki diyalektik süreçleri gözlemleme birikimlerine sahiptir.

Bizim bu çalışmada Kant ile olan ilgimizi belirleyen ikinci önerme ise, bir başka çalışmasında ortaya attığı "analitik", "sentetik" ayırımıdır. Yukarıdaki gibi bir eleştirel yaklaşıma ve yargılamasına tabi tutmanın bu çalışmanın amacından uzak olan bu ikileme göre; Analitik yargılar/önermeler, "içlerinde yüklemin özne ile bağlantısının özdeşlik yoluyla düşünüldüğü yargılardır; ama içlerinde bu bağlantının özdeşlik olmaksızın düşünüldüğü yargılar" ise Sentetik yargılar/önermeler olarak adlandırılmaktadır. Daha basit bir ifade ile, "birinciler [Analitik yargılar]

açıklayıcı, ikinciler [Sentetik yargılar] genişletici-yargılar olarak adlandırılabilirler, çünkü birinciler [Analitik yargılar] yüklem yoluyla öznenin kavramına hiç birşey eklemeyip, tersine onu yalnızca araştırma yoluyla onda daha şimdiden düşünülmüş olan bileşen kavramlarına çözümler; buna karşılık ikinciler [Sentetik yargılar] öznenin kavramına onda hiçbir yolda düşünülmemiş ve onun herhangi bir yolda ayrıştırılmasıyla çıkarılamayacak bir yüklemi eklerler" (Kant, 1993, s.41-42).

Bu çalışmada, ilk iki bölümde, üçüncü bölümde ampirik analize tabi tutulacak analitik, sentetik ve kavramsal önermeler ve bunlara ilişkin kuramsal altyapı oluşturulmaya çalışılmaktadır. Burada belirtilmek istenilen ise, irdelemek üzere oluşturulacak soru için bir düşünsel altyapı belirlenmeye çalışılmıştır. Oluşturulan soru ise, ekonomik gelişme sürecinde piyasa ile devlet arasındaki ilişkilere temas etmek ve bir ilişkiler seti içinde bu ilişkileri tanımlamaya çalışmaktır. Örneğin, gelişmiş ülkelerde doğal durumlardan ortaya çıkan teoriler söz konusu iken yani, görü/olgu, belli bir kavram olmaksızın ilk defa ortaya çıkabiliyorken, gelişmekte olan veya azgelişmiş ülkelerde, kendi doğal halleri ile görüler/olgular ortaya çıkmakla birlikte, bunlara dönük kavramsallaştırma öncül görüler/olgular olarak gelişmiş ülkelerden alınmasıdır. Ayrıca da gelişmekte olan veya azgelişmiş ülkelerde ortaya çıkan olgular, gelişmiş ülkelerin politikalarından da bağımız olarak ortaya çıkmamaktadır.

Kısacası, gelişmiş ekonomilerde ortaya çıkan olgular, belli bir kavramsallaştırmaya ulaşırken, bu kavramsallaştırmanın sonucu olarak, gelişmekte olan ülkeler de bu olguların etkilerini içerdiklerinden saf olarak aynı kavramsallaştırma ile ele alınamayacak olduğu göz önünde tutulmalıdır.

3.3. Devlet: En İyi Teoriler

Ancak yine de ana akım iktisadında devlet, kendiliğinden işleyebilen ve kaynakların optimal dağılımı için en uygun olan piyasa mekanizması söz konusu iken, dışsal bir müdahale olarak kamu kesimi müdahaleleri ve

politikaları bu doğal duruma dönük bozucu etkiler içermektedir. Örneğin Smith'e göre devlet müdahalesi makul bir dengeyi bozmaktadır ki, bu dengenin bozulmasına neden olabilecek, "fakirlere yapılan yardıma yaptığı saldırı, bu talihsiz insanların durumuna üzülmüyor olmasından [değil] Tersine, sağlanan imkanlardan yararlanmak için belli bir mahalde ikameti şart koşan mevcut Fakirlik Yasaları uygulamasının, emeğin devingenliğini sınırlayarak iktisadi gelişme oranını düşürdüğünü" (Barber, 2007, s.63) savunmaktaydı. Dolayısıyla, ana akım iktisadının temelinde bu nevi kamu harcamaları yalnızca ekonomik boyutları ile değil aynı zamanda toplumsal alanda da belli bir düzenliliğe yönelik bozucu nitelikler taşımaktadır. Günümüz yazarları ise, "Eger özel girişim istenilen kalite ve miktardaki mal ve hizmeti devlet girişiminden daha az kaynakdan faydalanarak tedarik edebiliyorsa, özel girişim iş başına getirilmelidir. Eğer ana devlet yapısı tüketici bağımsızlıgını ve özel hayır işlerini işleten özel finansörlerin fakirlere yeterli kalite ve miktarda mal ve hizmete uygun fiyatla ulaşabilmesine olanak sağlamadıgına inanıyorsa, yapı fakirlere devlet eliyle yapılacak yardımın şeklini ve seviyesini belirlemek zorundadır" (Hanke, 1987, s.1-3) benzeri görüşleri savunmaktadırlar.

Ekonomik sistemin devamlılığı temel olarak sistemin kendi kendini yeniden üretmesine bağlıdır. Sermayenin genişletilmiş yeniden üretiminde iki aşama ayrımı yapılmaktadır [ve ikinci dünya savaşından günümüze değin] geçerli olan "çağdaş birikim" aşamasıdır. Görüleceği gibi birikimin gerçekleştiği genel koşullar gerek ücretlilerin durumu, gerekse de devletin ekonomiye müdahalesi bakımından açıkça bir aşamadan diğerine geçiyor" (Gouvernour, 2007, s.238-239). Yani bu ikinci aşamada, toplam arz ve toplam talepte paralel bir genişleme söz konusudur.

Kısacası, temel sorun, ekonomik gelişmenin sağlanmasında izlenecek yöntemdir. Kendiliğinden işleyebilen bir piyasa mekanizması "en iyi teori" olarak kabul görmektedir. Ancak bu teorinin işlemediği aksaklık noktalarında ise "en iyi ikinci teori" olarak kamu kesimi farklı boyutlarda, biçimlerde ve düzeylerde sisteme müdahil olduğu meşrulaştırılabilmekte ve

teorikleştirilebilmektedir. Örneğin, toplam arz ile toplam talep arasındaki dengesizliğin giderilmesinde ücretlerin sosyalleştirilmesi ve ücretli kesimlerin asgari geçim düzeylerini sağlayacak düzeye getirilmesinde etkili olabilecek bir sendikal düzenlemenin ancak kamu otoritesi tarafından yerleştirilebileceği düşünülmektedir.

3.4. Mikro Temeller: Firma Davranışları

Marksist iktisat firma davranışları ve firmalar arası rekabet ve karşılıklı davranışsal koşulları formel bir yapıda açıklamamıştır. Firmalar arası rekabet koşulları, kapitalistler arası ve sermaye fraksiyonları arası rekabetti kapsayan daha geniş ölçekli bir analize odaklanmaktadır. Neo-Klasik ana akım iktisat ise tam rekabet ve monopol gibi iki ekstrem kuramsal ve çoğunlukla karşılaşılamayacak modellemelerden yola çıkarak oligopol, düopol gibi ara piyasa formları (eksik rekabet piyasaları) üzerine odaklanır. Ancak her iki yaklaşım da veri piyasa koşulları ve varolan firma ve sermayeler arası ilişkileri analiz eder. Örneğin tam rekabet piyasasının varsayımları arasında "n" sayıdaki firma üzerine ve piyasaya giriş çıkışların sınırlandırılmadığı üzerine kuruludur. Öyle ki, bu "n" sayıdaki firma fiyatlar üzerinde de belirleyici gücüne sahip olamayacak ölçüde etkisizdir. Monopolde ise, daha baştan piyasada, nasıl olup da ortaya çıktığı belirsizlikler içeren bir tek firma vardır. Monopolcü bu firma yakın ikamesi olmayan bir ürün üretip, bu ikamesiz mala ilişkin piyasayı öylesine kuşatmıştır ki, giriş çıkış serbestisi söz konusu olmadığı gibi, fiyatlar tamamen monopolcü firma tarafından tayin edilir. Sorun şudur ki, rekabete konu olan az sayıdaki de olsa firma nasıl davranmaktadır ve faaliyetlerini belirleyen ve etkileyen temel güdüler nelerdir?

Tam rekabet ve monopol gibi işlerliği kusursuz, –monopol de kusursuz işler çünkü tam rekabet piyasasında rekabet sonsuz iken monopolde de rekabet sıfırdır- formel piyasalardan ilkinde, "n" sayıdaki firmalardan herhangi birinin davranışının diğeri tarafından takip edilmeye

gerek yoktur çünkü hiçbir firma tek başına piyasada herhangi, bir değişken üzerinde etkili olamayacaktır. Dolayısıyla, herhangi bir piyasanın ve o piyasadaki firmaların davranışlarını etkileyen temel unsur fiyatlar üzerinde etkili olabilme gücüdür. Fiyatları belirleme gücü de rekabetin ters bir fonksiyonudur. Rekabet arttıkça fiyat belirleme gücü azalırken, rekabet azaldıkça fiyat belirleyebilme gücü artmaktadır.

Firma davranışlarının analizi, firmaları özelleştirmeye konu olan kamu firmalarına yönelmelerinin nedenlerini anlamamıza ve açıklamamıza dayanak teşkil edecektir. Bu analizde kâr maksimizasyonu, teknoloji, rekabet ve kâr arayışları kilit anahtar kavram durumundadır. Çünkü firmaları, siyasal iktidarı özelleştirmeye teşvik etmeye ve kamu firmalarını satın almaya yönelten, çoğunlukla bu anahtar kavramları bir süreç olarak geçirdikten sonra ortaya çıkan "kâr olanakları arayışı" aşamasının bir sonucudur.

3.4.1. Standart Firma Davranışları: Ana Akım Teori

Ana akım iktisadının temel görüşlerinden biri olan firma davranışlarına yönelik açıklamaları, firmaları, piyasaları, piyasa dışı bütün etkilere kapatacak ve fiyatların yalnızca piyasada oluşabileceği varsayımını realize edecek biçimde ele alınmaktadır. Diğer bir ifade ile, rekabetin güdülediği ve herhangi bir piyasa dışı etkinin söz konusu olmadığı durumda piyasanın kendi kendisini düzenleyebileceği koşullar altında firma davranışları analiz edilmektedir. Özetle, geneli gerçekleştirecek parçaların tasarlanmış parçaları olarak firmalar öngörülmektedir. Bu ön varsayımlar altında, burada, bir firmanın davranışları üzerinde durulmaktadır.

Firmaların ana ekseni kâr maksimizasyonudur ve bütün davranışlar da bu temel amaca açıklıkla ve katı/kararlı bir bağlılık içindedir. Kâr, maliyetlerin ters ve piyasa fiyatlarının doğru yönlü ve eşanlı fonksiyonudur. Dolayısıyla firma azami kâr için, aynı anda hem maliyetleri azaltma ve hem de piyasa fiyatlarını artırma olanaklarını zorlayacaktır. Maksimum kâr,

üretim miktarı arttıkça piyasa fiyatı üzerinden elde ettiği satış hasılatı ile maliyetler arasındaki farkın pozitif en yüksek fark olduğu üretim düzeyidir. Bütün piyasa koşullarında firma dengesi, marjinal maliyetin marjinal satış hasılatına eşit olduğu üretim düzeyinde gerçekleşecektir.

Bir firmanın satış hasılatı fonksiyonu doğrusaldır. Öyle ki, satış miktarının piyasa fiyatı ile çarpımı daima doğrusal fonksiyonu vermektedir. Ancak maliyet fonksiyonu eğriseldir. Bunun temel nedeni ise toplam maliyetlerin sabit ve değişken maliyetlerden oluşuyor olmasıdır. Sabit maliyet, belli bir üretim düzeyine kadar üretim artışı sağlayıp, bu kritik üretim düzeyinden sonra yeni blok sabit maliyetler gerektirirken, değişken maliyetler, üretim miktarı ile doğrusal bir ilişki içindedir. Ancak bu doğrusallık da verimlilik şartları altında değiştirilebilir. Örneğin, sekiz saat çalışan bir işçi için, daha fazla üretim için yeni bir işçi istihdam etmek yerine, mevcut işçi fazladan mesai koşullarında çalıştırılabilir ve bu işçinin fazla mesai maliyetleri, yeni bir işçi istihdam etmenin maliyetlerinden az olacaktır.

Üretim maliyetlerinin dağılımına ilişkin olarak ise, üretim maliyetlerini oluşturacak olan sermaye ve emek miktarları, "etkinlik" kavramı ile ifade edilir ve emek-sermaye bileşimine ilişkin kararların belirlenmesi üzerine açıklamalar getirmektedir. Dolayısıyla sabit ve değişken maliyetlerin toplamı olarak toplam maliyet, farklı emek ve sermaye kullanım kombinasyonları arasında bir tercih ile oluşturulmaktadır. İşte, üretim için ne kadar emek ve ne kadar sermaye faktörünün kullanılacağı, üretilen malın niteliğine de bağlı olarak emek-yoğun veya sermaye yoğun bir kombinasyonda üretilebilecektir ki buna "teknik etkinlik" adı verilmektedir. Teknik etkinlik belirlenirken ise, toplam maliyetin ne olacağına bağlı olarak faktör fiyatları göz önüne alınarak aynı emek-yoğun veya sermaye yoğun kombinasyonlar arasından toplam maliyeti minimum kılacak kombinasyon seçilecektir ki buna da "iktisadi etkinlik" adı verilmektedir. Firmalar, en etkin tercihi yaparken, belirlenmesinde piyasa dışı unsurların olmadığı piyasa fiyatını ve rakiplerinin tutumlarını veri almaktadır.

Firma davranışları perspektifinden ilk bakışta rekabet, kaynakların, üretim faktörlerinin etkin kullanılarak maliyetlerin aşağı çekilmesi başarılıp etkinliğin arttırılması için itici bir mekanizma olarak karşımıza çıkmaktadır. Firmalar rakipleri karşısında tutunabilmek için piyasa koşullarında rekabete zorlanırlar. Bu nedenle rekabet koşulları altında sabit ve değişken maliyetlerini arttırmak için, sermayenin veya emeğin marjinal verimliliğini daima arttırma imkanlarını araştıracaktır.

3.4.2. Standart-Dışı Firma Davranışları: Alternatif Teori

Rekabetin motor itici gücü teknoloji olarak gösterilmektedir. Fakat yüne de firmalar bazı şartlar altında teknolojik yeniliklerden kaçınabilirler. Bunun nedeni firmaların üretim kapasitelerinin toplumsal yarar için değil, firma kâr maksimizasyonu odaklı olmasından kaynaklanmaktadır.

Rekabet imkanlarının azalması durumlarında, piyasa mekanizması fiyatları denetleyebilmekte ve toplumsal olarak "en iyi" teoride tutmakta çözümsüzlükle karşılaşmaktadır. Temel amaç olarak kâr maksimizasyonuna odaklanmış firmalar, rekabet imkanlarının kısıtlı olduğu veri durumlarda – monopol, kartel vs.- toplumsal olarak "en iyi" olduğu öngörülen çıkarlarla çelişir. Bunun Hahnel'e göre üç temel nedeni vardır: rekabetçi olmayan piyasa yapıları, sapmalı fiyat sinyalleri ve kurma çatışma kuramı. *Öncelikle*, rekabetçi olmayan piyasalar kaynakların etkin dağılımı ve tahsisi yapısını bozacaktır. "çünkü tekelci ve kartelci piyasa yapılarının kârı azamileştiren üreticilerin çıktıyı toplumsal olarak verimli düzeylerin altında tutmaları için özendiriciler" söz konusudur. Böylelikle toplumsal fayda ve kaynak tahsisini güçlendirecek teknolojik gelişmelere dönük sabit sermaye yatırımlarını kısıtlanarak, kendi kâr maksimizasyonuna yönelmektedir. *İkincisi*, kaynak ve fayda tahsisi bozulması dışında piyasa dışı etkenler, "aynı zamanda üretimin gerçek toplumsal maliyetini doğru yansıtmayan piyasa fiyatlarına yol açar". *Üçüncü* olarak ise, ana akım iktisadı içinde pek ele alınmaya "firma çatışma kuramı"na göre; "daha verimli teknolojiler çalışanlar

karşısındaki pazarlık güçlerini yeterince azaltıyorsa, kapitalistlerin kârı azamileştirmek için neden daha az verimli teknolojileri seçmeleri gerektiğini açıklar. Tez şöyledir: ücret oranının ne kadar yüksek ya da ne kadar düşük olacağı ve çalışanların kendi ücretleri için ne kadar çaba göstermeleri gerektiği konusunda işverenlerle çalışanlar arasında asli bir çıkar çatışması vardır". Kısacası, yeni teknolojiler, çalışanların işverenler karşısındaki pazarlık gücünü artırıyorsa, işverenler yeni teknoloji seçeneklerini ihmal edebilmektedirler. (Hahnel, 2006, s.106-107) ve bu üç temel noktada piyasa dışı etkenlerin toplumsal olarak "en iyi" teoriden uzaklaşılmasına neden olunmakdır.

4. SERMAYE BİRİKİM SÜREÇLERİ VE DEVLET

Üzerinde kuramsal düzeyde dahi uzlaşı sağlanamamış bütün kavramlar, önüne veya arkasına alacağı bir sıfat ile dönem dönem yeniden gündeme gelmekte, araştırmalara ve tartışmalara konu olabilmektedir. Genel olarak hemen bütün bilimlerde ve özel olarak da sosyal bilimlerde birçok kavram üzerinde uzlaşı sağlanmamış ve sağlanması da beklenemeyecek dahi olsa, bazı kavramlar vardır ki, onlar insan ve toplum hayatının çekirdeğindeki yeri açısından çok büyük tartışmalara gündem oluşturabilmektedir. Hatta bazı kavramlar üzerine kuramsal çalışmalar hemen hiç bitmeyecekmiş gibi görünmektedir. Çünkü bu kavramlar insan ve toplum bilimlerini birer fenomen olarak kuşatmıştır. Adalet, devlet, özgürlük, insan hakları, sivil toplum bu kavramların başında gelmektedir. Bizim ilgimiz olan devlet ise, iktisat özelinde yeri, görevleri, yetki ve sorumluluk sınırları, varlık gerekçesi, nitelikleri ve devamlılığı gibi başlıklarla, üzerinde pratik ve felsefi tartışmaların sürüp gittiği bir kavramdır. Devletin bir biçimde ortaya çıkmasından günümüze değin farklı formlarda, yapısını sürekli değiştirebilen bir organizasyon bütünü olarak devlet, yasalarla soyut, kurumlarla somut ve güç kullanma tekeline sahip" (Mann, 1984, s. 185-213: Wood, 2002, s.30-33) bir varlıktır. Bu yasa ve kurumlar bütünü bir toplumsal iradenin açığa çıkma biçimidir. (Burada

kastettiğimiz "toplumsal iradenin açığa çıkması" terimi, devletin varlık kaynağının toplumun irade beyanı olduğunu öne süre Kant, Locke, Rousseau ve Hobbes gibi düşünürlerle tam bir paralellik içinde değildir. Çünkü toplumsal irade her zaman özgür değildir. Bu özgür olmama durumu ise, yönlendirilmiş veya mühendise edilmiş bir toplumun iradesi olarak da açığa çıkabilmesini ima eder) İrade ise, kimi zaman Tanrı, kimi zaman ahlak, kimi zaman da ırk ve idelar gibi farklılıklar arzeden gücü elde bulundurma ve kullanma isteği olarak açığa çıkmaktadır. Toplumsal irade, bu ve benzeri dayanaklarla, kendisine hükmedecek bir başkasına devredilmektedir. Ancak karşılıklı bir çıkar ilişkisi de en azından düşünsel düzeyde uzlaşının kaynağını teşkil eder. Ancak bu "çıkar ilişkisi" Hume'un (1997, s.459-463) kastettiği anlamın da dışındadır. Çünkü Hume, "çıkar ilişkisini" insan doğasının bir parçası ve doğal görürken, bizim kastettiğimiz, "çıkar ilişkisinin" "doğal" olduğuna "ikna" edilmiş, "tasarlanmış" ve hatta "zorlanmış" bir toplumsal çıkar ilişkisini kastediyoruz. Bu hali ile, toplum, doğal olarak çıkar ilişkileri üzerine kurulmuş değil; çıkar ilişkisine bir biçimde güdülenmiş olabileceğini bir varyasyonu gündemde tutmayı zorunlu kılmaktadır. Örneğin sınıflı bir toplumsal yapıda köleler, köle olarak elde edecekleri çıkarları nedeniyle köle değildirler; köleliğe zorlanmışlardır. Bu nedenledir ki, farklı ilişki düzeylerinde, devlete ön-ek olarak atanan sıfatlar da farklılıklar gösterir. Örneğin, bir kesim için "diktatör" öne-ekini olan bir yasa ve kurumlar bütünü olan devlet, bir başka kesim için toplumsal iradeyi temsil etmesi ve toplumsal ideleri gerçekleştirme adına hareket eden "kutsal" ön-ekini edinebilmektedir. Öte yandan, bir kesime göre özgürlükleri genişletmek için piyasa güçlerini harekete geçirecek desteklemeler "liberal" bir devletten bahsettirirken, bir başka kesim aynı uygulamaları "burjuva" ön-eki ile değerlendirebilmektedir.

Devlet üzerine kuramsal çalışmaların yoğunlaştığı dönem olarak 1960'lar oldukça ilgi çekicidir. Çünkü bu dönemlere gelinirken birkaç önemli gelişmeye ve değişime tanıklık edilmektedir. Birincisi, 2. Dünya Savaşı sona ermiş ve yeni bir dünya sistemi hem ekonomik hem de siyasal alanda oluşturulmaktadır. İkincisi, Keynesyen politikalar uygulama alanını etkin

biçimde genişletmiştir. Üçüncüsü, gelişme iktisadı çalışmaları yoğunlaşmış ve 2. Savaş'ın hemen ardından gelişmiş ülkelerde uygulanmaya başlayan Keynesyen politikalar, "azgelişmiş" olarak tanımlanan ülkeler için de farklı biçimlerde öneriler geliştirmeye başlanmıştır. Dördüncüsü, "kapitalizmin altın çağı olarak" betimlenen, sermaye birikiminin göze çarpan bir biçimde artmaktadır. Beşincisi, Birleşik Krallık'ın küresel egemenliğinin son bulup, Birleşik Devletlerin egemenliğinin yayılmasının hızlandığı bir dönemdir. Altıncısı, Bretton Woods para sistemine olan güven hızla zayıflamaya başlamaktadır. Özellikle Dolar'a olan güvenin siyasal alanda Birleşik Devletler'in sürdürdüğü çatışma alanlarından dolayı ve ekonomik alanda da gelişmekte olan ülkelerin dış ödemeler sisteminde doğan sorunlarının çözümlenememeye başladığı bir dönemdir. Yedinci olarak, Sovyet Rusya'nın giderek ekonomik ve siyasal alanda etkinliğini artırarak, "dehşet dengesi" tasvirinde tanımlanan "soğuk savaş" döneminin giderek yoğunlaştığı bir dönemdir. Sekizincisi, Marksist analiz özellikle Kıta Avrupa'sında devlet ve kapitalizmin yeni biçimi üzerine çalışmalarını yoğunlaştırmıştır. Yeniden oluşan dünya sisteminin günümüz özelliklerinin çekirdeğinin oluştuğu 1950-1970 dönemi için daha birçok siyasal ve ekonomik etkinlik ve özellik sıralanabilir.

İlgili dönemde, neo-klasik iktisadın tam istihdam dengesi şartları altında 1929 krizine çözüm getirememesi ve ortaya çıkan yoğun işsizlik altında, Keynes iktisadı, kamu müdahalesi ve eksik istihdam koşulları altında da dengenin sağlanmasına dönük bir açıklama getirmiştir. Keynes çoğunlukla kapitalist birikimin devamlılığını sağlamadaki aksaklıkların giderilmesi için kamu kesimine bir rol vermiştir.

Ancak, devletin "ne" veya "kim" olduğu üzerine değil, bizi ilgilendiren biçimi olan "iktisadi ilişkiler içindeki pozisyonu" niteliği üzerinde durulmaya çalışılmaktadır. Dolayısıyla burada, veri olarak alınan devlet, ekonomik aktiviteleri ile sınırlandırılmaktadır. Daha da spesifik alanda, iktisadi gelişme -birikim- süreci içindeki mülkiyet devri olarak özelleştirme

faaliyetlerinin yani, bir ekonomik alış-verişin taraflarından biri olarak ele alınmaktadır.

Kant, "aydınlanma" kavramını tanımlarken, "insanın kendi suçu ile düşmüş olduğu bir *ergin olmama* durumundan kurtulmasıdır. Bu *ergin olmayış* ise, insanın kendi aklını bir başkasının kılavuzluğuna başvurmaksızın kullanamayışı" (Kant, 2000, s.17) olarak tanımlar. Dolayısıyla aydınlanma, Tanrı, Kilise, devlet, töre, gelenek gibi insan aklını sınırlayan veya biçimlendiren "başka" şeylerin kılavuzluğundan çıkartarak, doğrudan iradeyi aklın kendisine devretmekten başka bir şey değildir. Aslına bakılırsa, işte bu aydınlanma düşüncesinin liberalize etmeye -bireyselleştirmeye- çalıştığı insan düşüncesinde, doğal olarak ve mümkün olduğunca devleti dışlamayı meşru kılar.

Bireyin, başta siyasal alan olmak üzere, hemen her alanda bireyselleşmesi, ekonomik alanda da ekonomik girişimlerinde doğrudan bireyselleşme ve bireysel faydaya atıfta bulunmaktadır. Bireysel girişim ve sonucunda da bireysel çıkarın maksimizasyonu, piyasanın kayıtsız başarısı ve bu başarı için de piyasayı sınırlandıran etkenleri dışlamayı ön-koşullamaktadır. Piyasa başarısına en belirgin kurallandırma ise devletten gelmektedir. Bu nedenledir ki, bireyselleşmiş bir toplumda piyasa başarısını dizginleyen yegane etmen olarak devlet, bu sınırlamalarından alı-konabilmelidir.

Devletin siyasal alandaki meşruiyeti veya meşruiyetinin meşruiyeti üzerine incelemeler, devletin ekonomik alandaki konumunun da incelenmesini, meşruiyetini veya gayri meşruiyeti ele almadı doğal olarak gerekli kılar.

Kamu tercihi teorisi, "piyasa dışı karar alma mekanizmasının ekonomik analizi veya basitçe ekonomi biliminin politika bilimine uygulanması olarak tanımlanabilir. Politika biliminin konuları olan devlet teorisi, oylama kuralları, seçmenlerin davranışı, parti politikaları, bürokrasi aynı zamanda kamu tercihinin de konusunu oluşturmaktadır" (Mueller,

2008, s.1). Buna göre teori, temelde, bürokrat, siyasetçi ve seçmenlerin, birer politik ve ekonomik aktörler olarak çıkar peşinde koştuklarını ve bu nedenle de özellikle politikacı ve bürokratların piyasa bozucu unsurlar olmasının önüne geçebilmek için devletin mali yönünü yasal engellerle kısıtlayarak sonuç alabilmeye odaklanmaktadır. İleri düzeyde tasarlanacak bir ekonomik anayasa ile, devletin ve onun yöneticisi olarak politikacı ve bürokratların, özellikle borçlanma ve bütçe kapsamının sınırlandırılması düşünülmektedir.

Aslına bakılırsa da, Keynesyen hakim politikalar altında liberal düşüncenin, devlet aygıtının dönemi itibariyle kabul edilmiş politikalarına dönük kendi algılayış biçimleri üzerinden bir açıklama getirme çabalarıdır. Bir yandan geleneksel ana akım iktisadının dönemini açıklamadaki yetersizliği ile Keynesyen politika ve teorilerin oldukça etkin ve açıklama gücü yüksek teoriler olarak ortaya çıkması ve diğer yandan da sosyalist ekonomilerin gösterdiği beklenmedik büyüme ve gelişme trendleri, liberal perspektiften ele alınması biçimindedir. Sosyalist ve Keynesyen politikalar, temelde devlete radikal anlamda farklı bakış açılarına sahip olsalar da, inceledikleri ve önem atfettikleri fenomen olarak devlet ve onun politikalarının etkinliğinin liberal perspektif nazarından da değerlendirilmesini kaçınılmaz olarak gündeme getirmiştir. Kısacası, kusursuz işleyen bir piyasa dünyası ve devletin de gerçekten etkinsizleştirilemediği bir olgular dünyasında, liberal açıdan devlete getirilen bir açıklama ve devlete biçilen rolleri içermektedir.

Devlete dönük bu açıklamalar, dönemi itibariyle çok etkin olan Keynesyen ve sosyalist politikalardan bağımsız olabilmeli ve fakat aynı zamanda da devleti açıklayabilen liberal bir yaklaşım olmayı amaçlamıştır. Bu bağlamda "sosyal piyasa ekonomisi" terimi 1949 yılında gündeme getirilmiş ve sert hükümet politikaları içermemesiyle birlikte "dayandığı temel esas, sosyal adalet ile birlikte sağlanmış piyasa özgürlüğü" olarak tanımlanmıştır. Kamu kesimi ve piyasa mekanizmasının bu birlikteliği, "başarılı bir ekonomi politikasının koordinasyon ilkesine ihtiyaç" duyuyor

olmasındandır (Armack, 2008, s.1-2). Dolayısıyla Sosyalist bir mutlakıyet veya Keynesyen bir merkezilik yerine bu kavramda devlet "koordinasyon" görevine atanmaktadır. Armack, yukarıdaki tanımlamasının ardından, bu tespiti liberalizm ve neo-liberalizm arasında bir fark gözeterek yapmaktadır. O'na göre, klasik ana-akım iktisat tarafından "sosyal ve sosyolojik problemlere yeterince ilgi gösterilmediğini, rekabetin fonksiyonel öneminin "Eski Liberalizm" ile tanınmasına karşın, bu gibi problemler önem vermediği şeklindeki görüşü neo-liberalizm ile paylaşmaktadır. Eski liberallerin aksine yeni liberaller laisez-faire ekonomisini yeniden yapılandırma niyetinde değillerdir". Kısacası kamu kesimine öngörülen yeti, "merkezi hükümet kontrol faktörlerini pazar ekonomisinin faktörleriyle birbirini bloke edecek ve ekonomik performansı etkileyecek bir noktaya kadar karıştırmaktadır" (Armack, 2008, s.2). Özetle, piyasa mekanizmasını güçlendiren bir kamu kesimi öngörülmektedir.

W. Mitchell, J. R. Commons ve T. Veblen'in çalışmalarından temelini alan Kurumsal İktisat yaklaşımında ise, "devlet ekonomik sistemin önemli bir parçasıdır; [ve] hakikaten ekonomik sistem devlet olmaksızın meydana gelemez. Hem ekonomik sistemin özelliğini belirleyen temel ekonomik kurumlar hem de doğal kaynakların mevcut ekonomik önemi kadar ekonominin iktidar yapısını da belirleyen hak ve yetkilerin yapısı (De Gregori, 1987) devletin bir fonksiyonudur" (Samuels, 1988, s.14). Marksist teorinin ileri sürdüğü devletin egemen sınıf olarak kapitalistin hizmetinde ve çıkarlarının sürekliliğinin sağlayıcı olarak devlet, kurumsal iktisat içinde de bu hali ile ortaya çıkmaktadır. Ancak bu, Marksist iktisatta olduğu gibi olumsuzlanan bir durum değil aksine, "onu kontrol edebilen ve kullanabilenler için bir enstrumandır [… ve] önemli olan devletsizliğin karşısında devlet değil; ancak devletin destek elde etmek karşılığında sağladığı çıkarlardır. […] Devlet, hem özel güçler üzerinde üstün oluşun uygulama aracı hem de kontrol için özel güç sahipleri üzerinde bir kontrol aracıdır. Toplum sistemi kamu görevlileri ve özel ajanların inançları ve çıkarlarının bir çeşit ortak yaşayışı yoluyla oluşmaktadır. Kurumsal iktisatçıların görüşüne göre hem ekonomi hem de politika, ortak bir bağa

sahiptir" (Samuels, 1988, s.14-15). Dolayısıyla da devlet, Marksist yaklaşımda olduğu gibi doğrudan ve sadece kapitalist çıkarlarla paralel olarak ele alınmamaktadır ve yine piyasa sisteminin işlerliğine katkı sağlayan bir devlet formu temeli üzerine yükselmektedir.

Kamu tercihleri teorisi, işleyen kusursuz bir piyasa sisteminin başarısızlığını dışladığı gibi, olası başarısızlıkların odağına, devlet sistemi içerisindeki bireysel tutumları yerleştirir. Sistem içindeki bürokrat ve politikacıların bireysel çıkarlarına dönük uygulamaları piyasa başarısızlıkları olarak ekonomik sisteme yansımaktadır. Ancak yine de politikacı ve bürokrat davranışlarının analizleri üzerine yoğunlaşan yaklaşım, devletin mali yönü üzerine yasal ve hatta anayasal sınırlamalar üzerine odaklanmaktadır. Özellikle J. Buchanan'ın başını çektiği ve kamu tercihleri yaklaşımının içine yerleştirilebilecek Anayasal İktisat yaklaşımı, devletin ekonomik ve mali pozisyonunu yasalar ile belirlemeye çalışmaktadır.

Kısacası, neo-klasik teorinin dışladığı kamu kesimini ve onun müdahalelerini, kamu kesimin kendi içsel yapısı gereği piyasaları düzensizleştirdiğine ilişkin bir açıklama durumundadır. Bu müdahalelerin ve düzensizleştiriciliğinin temelinde, devlet aygıtı içindeki bireylerin bireysel çıkar davranışlarına gönderme yapmaktadır.

4.1. Neo-Klasik Kuram ve Piyasa Başarısızlığı

Neo-Klasik Kuram, iktisat teorisi içinde devlet etkinliği tartışmalarına, piyasalar bağlamında bir çözüm getirmeye çalışmaktadır. Klasik teorinin devamında neo-klasik teori, piyasaların kendi içsel bütünlüğünde başarılı olabileceğini ve veri bir fiyat düzeyinden tam rekabet koşulları altında, ekonomideki arz ve talebin kendiliğinden dengeye geleceğini, gelmediği durumların dışsallığına atıf yapmaktadır. Walras'ın genel denge analizi, karar birimleri olarak hanehalkı ve firmaların planlarını değiştirme çabasında olmadıkları ve arz ve taleplerinin birbirlerine eşitlendiği bir statik durumu ifade etmektedir. Ancak gerek Walras gerekse

diğer neo-klasikler, ekonominin genel denge durumunda ekonomideki kaynakların "kökeninin ne olduğu ve dağılımının az çok adil olup olmadığı konusu[na değinilmez]. Neo-klasikler için, politika veya ahlakın alanını ilgilendiren bu tür bir sorguya iktisatçı cevap vermek zorunda değildir. İktisatçı, başlangıçtaki kaynakları ya da şu veya bu gerçekleşebilir durumu ver olarak almalı ve herhangi bir toplumsal adalet kavramına yer vermeye mecbur olmaksızın diğer gerçekleşebilir durumlarla karşılaştırmaya gitmelidir" (Guerrien, 1999, s.64). Birbirleri arasında geçilebilirlik olduğu varsayımı altındaki bu "gerçekleşebilir alternatif durumlar" arasındaki değişmeler ise Pareto'nun analizinde ele alınmaktadır. Pareto optimumu, "bir başkasının durumunu kötüleştirmeden birinin durumunun iyileşmesinin imkansız olduğu bir yerde ortaya çıkar [ve toplumdaki] birinin durumunu iyileştiren ve hiç kimsenin durumunu kötüleştirmeyen bir değişiklik uygulamamak verimsizlik ya da savurganlık olacaktır. Böyle bir değişikliğe *Pareto Artışı* denir ve bir Pareto optimumu ya da verimli sonuç, başka hiçbir Pareto artışı ihtimalinin olmadığı yerde ortaya çıkan bir sonuç olarak tanımlanabilir". (Hahnel, 2004, s.56). Ancak Pareto optimumu bir "adalet" durumunu ifade etmez. Toplumdaki iki bireyden birisi *x* birim ve diğeri de *x/10* birim fayda elde ederken; *x/10* birim fayda eden bireyin elindeki faydayı azaltmaksızın *x* birim fayda elde eden bireyin faydasını arttırmanın hiçbir yolu yoksa da optimalite gerçekleşmiş demektir. Pareto optimalitesi iki önemli noktadan eleştiri almaktadır: "Birincisi, Pareto optimalite, "optimalite"nin zayıf bir durumudur: Bir toplumdaki toplam refah miktarı ya da bu refahın dağıtılması konusunda hiçbir şey söylemez. İkincisi, […] bu bir olasılık teoremidir. Serbest piyasaların bazı hemen hiç olanaklı görünmeyen koşullarda Pareto optimal sonuçlar doğurabileceğini söyler. Hakiki piyasaların bu tür sonuçlar doğurduğunu göstermez. Hakiki piyasaların bu tür sonuçlar doğurduğunu göstermez" (O'Neil, 2001, s.96). Nitekim Pareto'nun temel varsayımları arasında ram rekabet koşulları altında işleyen "ideal" piyasalar vardır. Ancak gerçek dünyada ideal rekabetçi piyasalar gerçekleşmeyebilir ki, bunun da nedeni, "kamusal mallar" ve "dışsal etkilerdir". İşte neo-klasik teoride devlet, bu piyasa bozucu etkileri düzenlemek göreviyle ekonominin içinde yer alır. Ancak devlete atfedilen bu

kısmi meşruiyet, devletin faaliyet alanlarının dönem dönem genişlemesi için teorideki en önemli açıklık durumundadır.

4.2. Refah Devleti ve Refah Ekonomisi

Ülkelerin ekonomik sistemleri ile siyasal sistemleri arasında, çoğunlukla siyasal bilimlerde peki bir bağ kurulmayıp, ekonomik sistem, siyasal sistemlerin bir fonksiyonu olarak algılanırken; iktisat bilimi içinde siyasal sistem, ekonomik sistemin bir fonksiyonu olarak itibar görmektedir. Ancak yine de "gelişmiş", "gelişmekte-olan" veya "az-gelişmiş" ülke tanımlamaları eş zamanlı olarak hem bir siyasal sistemi ve hem de bir ekonomik sistemi ima eder. Dolayısıyla siyasal iktisat perspektifi siyasal ve iktisadi sistemi karşılıklı bağlantıları içinde eş-anlı olarak ele almaktadır. Kısacası, "refah devleti" terimi ile "refah ekonomisi" terimleri arasındaki nedensellikler; siyasal bilimler açısından "refah devletinin bir alt argümanı olarak refah ekonomisi" önermesi öne sürülebilecekken, iktisadi bilimler açısından "refah ekonomisine uyumlu bir yapılanmak olarak refah devleti" önermesi öne çıkmaktadır. Ancak siyasal iktisat perspektifinden her iki değişken arasında bir "eş-anlı-karşı-nedensellik" ilişkisi vardır. Özet olarak bu iki terim; belli bir toplumsal formasyonun devamlılığını temin edecek bir süreklilik mekanizması içinde eş-anlı-karşı-nedensellik ile birbirine bağlıdır. Bu süreklilik "sermaye birikimi" sürekliliği bağıdır.

Örneğin ağırlıklı olarak siyasal alandan refah devleti terimine bakan Rosanvallan, refah devletinin ortaya çıkışını temsil eden 19. ve 20. yüzyıllar üzerinden yapılacak bir analizde, terimin "kapitalizmle sosyalizm arası, sosyal demokrasi girişiminin yerini tanımlayacak bir orta yol ya da kapitalizmin ekonomik ya da sosyal dengesizliklerini düzeltmeye yönelik telafi edici bir hareket olarak okumak sonuç olarak çok aydınlatıcı değildir" tespitini yapmakta ve bu analizin "yalnızca refah devletinin dinamiğini kapitalizmin dinamiğine göndermiş oluruz" eleştirisini getirmekte ve nihayet refah devletini siyasal alana çekerek, kavramı anlamak ve refah devletinin

gücünün anahtarının "çelişkileriyle ve "mantık"ıyla ve buna eşlik eden sınıf çatışmasıyla kapitalizm değildir. Sırrı başka bir yerde, bizzat modern ulus-devlet hareketinde aramak gerekir" (Rosanvallan, 2004, s.20-21) sonucuna ulaşmaktadır. Bu yaklaşım terime, siyasal alandan yapılan bir bakış açısını göstermektedir.

Salt ekonomik değişkenleri kullanarak devletlerin uluslararası alanda genişlemesine açıklama getiren ilk yazar J. Hobson olmuştur. Hobson'a göre, devletlerin uluslararası emperyalist politikalarının temel nedeni, "ne vergi mükelleflerinin, ne tüccarların, ne de girişimcilerin [çıkarları için değil] sadece kârlı yatırım olanaklarının peşinde olan finans kapitalin [çıkarları]" için geliştirilen politikalar bütünüdür ve "Hobson'a göre emperyalizm, ekonomik olarak gelişmiş toplumlar içerisinde bir yeniden yapılanma" (Münkler, 2010, s.42-43) projesi durumundadır. Emperyalizm, "temel olarak bir ulusun değerlerine bir başka ulusun sistematik bir biçimde el koyması" (Carchedi, 2001, s.216) olarak tanımlanabilmektedir. Dolayısıyla, herhangi bir ülkedeki refah devleti girişimleri genellikle bu finansal hareketliliğe uyumlu bir döneme denk düşmektedir. Nitekim, "fakir ülkeler, fakir oldukları için fakirdirler" önermesindeki "fakir devletler", teorik altyapısı bulunan bir refah devleti önerisini, finansal hareketlilik arayan ve fakirliği finanse edebilecek bir finans dalgası ile finanse edilebilir bir devlet modeli durumundadır. Böylelikle fakir ülkelerin refah harcamalarını ve hatta kamu iktisadi teşekküllerini finanse edebileceği; gelişmiş ülkelerden, yeni ve kârlı alanlar arayan finansal sermaye ile refah devletlerinin aynı denkleme girmelerinin önü açılmış olmaktadır.

Refah devletinin üç temel formundan bahsedilebilmektedir. Bunlardan: Liberal model, Sosyal-Demokrat model ve Muhafazakar model. "Liberal model, sınırlı sosyal güvenlik planlarının yetkisi kadar düşük ve gelir araştırma yardımı, iş gelirlerinin teşvikini sağlayan eşit miktarda yardımlarla tanımlanabilir. Sosyal-demokratik modelde, sosyal koruma sistemi evrenseldir, taabiyet üzerine kurulmuştur, sosyal eşitliği artırır […] ve aileden ayrılmayı ima eder; örneğin, bireyler, piyasa katılımı olmadan

yaşayarak ve ailevi destekten bağımsız olarak yüksek bir yaşama standardına ulaşabilirler. Son olarak, Muhafazakar model**,** sosyal gruplar arasında değil içinde statüyü korumaya ve birliği sağlamaya yönelmiştir" (Amable, 2003, s.19-20) .

Liberal iktisat, siyasal sistemin temelini besleyen ve felsefesini kazandıran bireysel özgürlük paradigmasına bağlı kalarak şekillenmektedir. Böylelikle iktisat, bireysel özgürlük gibi siyasal bir amacı destekleyen bir argüman durumundadır. Ana akım iktisadın dayanağı/paraleli siyasal liberalizm, refah devletine şu felsefi soruları yöneltir: "[Refah Devletinin uyguladığı politikaların] gerektirdiği özgürlükten yoksun bırakmanın dayanağı nedir? Yoksa bu hiç de özgürlükten yoksun bırakma olmayıp, aksi halde yapamayacak oldukları şeyleri yapmaları için bireylere fırsatlar yaratması anlamında güç (kapasite) artışı mıdır? Öte yandan bu politikalar cebir kullanımını arttırsa bile, refah düzenlemelerinin yaratacağı söylenen eşitsizlikteki azalma özgürlüğün azalmasını haklı göstermez mi?" (Barry, 2004, s.285). Bu genel sorulardan da anlaşılabileceği üzere ana akım iktisat refah devletine siyasal anlamda ve bireysel özgürlük temel paydası üzerinden bakmaktadır. Ancak tartışma noktası şudur ki, refah devleti politikaları, piyasa mekanizması içindeki rekabet eden aktörlere yeni aktörler katması açısından, bu yeni aktörlerin rekabet mekanizmasına girmelerinin ve dolayısıyla da piyasa sisteminin tam rekabet koşullarına yaklaşmasını sağlamada bir altyapı sağladığı yönünde görüşler olduğu gibi; refah harcamalarının finansmanında en etkin unsur olan vergi politikaları nedeniyle, mevcut rekabet unsurlarının rekabet edebilirliği üzerinde yaratacağı olumsuz etkilere vurgu yapılarak özgürlüğün kısıtlandığı yönünde de görüşler söz konusudur.

"Liberalizmin genel ilkelerinin yeni sorunlara uygulanmasındaki basarisizlik kendisini modern Refah Devleti'nin gelişimi esnasında gösterdi. Refah Devleti'nin çoğu amaçlarının liberal bir çerçeve içinde gerçekleştirilmesinin mümkün olmasına rağmen, bu yavaş bir tecrübî sürece ihtiyaç gösterirdi; lâkin bu amaçları doğrudan doğruya en etkili yol

vasıtasıyla gerçekleştirme isteği her yerde liberal ilkelerin terk edilmesine yol açtı. Bilhassa, sosyal sigorta hizmetlerinin çoğunun gerçekten rekabetçi bir sigorta amacıyla bir kurumun geliştirilmesi ile sunulması mümkün olabiliyor iken, ve hatta herkes için garanti edilmiş asgarî bir gelir liberal çerçeve içinde de ihdas edilebilecek iken, bütün sosyal sigorta sahasını bir hükümet tekeli yapma, ve bu amaç uğruna inşa edilmiş bütün aygıtı gelirin yeniden dağıtılması için büyük bir makineye dönüştürme kararı, ekonominin hükümet kontrolü altındaki kesiminin tedrici bir büyümesine ve liberal ilkelerin içinde hâlen hâkim olduğu kesiminin ise daimî bir daralmasına yol açtı" (Hayek, 2009, s.197-224).

Refah devleti terimi 1940'lı yıllarda [kalkınma iktisadı ile neredeyse eş-anlı olarak] İngiltere'de ortaya çıkmış ve İngiltere'yi Nazi Almanyası'ndan farklılaştırmak için kullanılmıştır. "Refah Devleti, *piyasa güçlerini en az üç alanda yönlendirmek için örgütlü kamu gücünün (politika ve yönetim vasıtasıyla) etkin bir şekilde kullanıldığı devlettir.* Bunlardan birincisi; kişilere ve ailelere, varlıklarının piyasa değerini dikkate almaksızın, minimum düzeyde bir geliri garanti etmek, ikincisi kişilerin ve ailelerin belirli sosyal risklerin üstesinden gelmesini sağlayarak, yapılmadığı taktirde kişisel ve ailevi sorunlara yol açacak olan güvensizliğin yayılmasını azaltmak (hastalık, yaşlılık ve işsizlik gibi). Üçüncüsü ise genel kabul görmüş sosyal hizmetler çerçevesinde statü ve sınıf farkı gözetmeksizin bütün vatandaşlara var olan en iyi standartları sağlamak" (Gough, 2008, s.1). Bu tanımlama iki açıdan önemlidir. Birincisi kapitalist piyasa ekonomisine müdahaleci bir devlet formunu ortaya koymaktadır. İkincisi ise, kapitalizmin toplumda bir sınıfsal yapı oluşturduğunu ve bu sınıflardan en alt tabakaların devlet tarafından asgari bir geçim standardında tutulması gerektiğini ortaya çıkartmaktadır. Diğer bir ifade ile, yoksulluğa ve eşitsizliklere doğrudan veya dolaylı olarak çözüm getirmeye çalışması gerekli kılınan bir devlet görevi tanımlamaktadır. Bu görevler arasında sosyal güvenlik, güvenlik, eğitim, yoksulluğun önlenmesi ve ortalama bir hayat standardının sağlanması gibi görevlerdir.

Refah devletine iktisadi alandan yapılacak bir bakışla elde edilecek sonuç ise, refah iktisadının alanına girer ve temel olarak kamu kesimince yapılacak refah harcamaları, pür iktisadi alanda yapılacak olan bir genel dengeye dışsal olarak ele alınmakta ve bu genel dengeyi bozucu bir nitelik taşımaktadır.

Bu tartışmalar, refah devleti teriminden refah ekonomisi terimine geçişin de önünü açmaktadır. Ancak bağlantı oldukça hassastır. Şöyle ki; "refahın üç ana dağıtım biçimi vardır: (1) işsizlik, hastalık, hamilelik ve emeklilik gibi belirli olumsallık durumlarında finansal haklara yönelen kolektif örgütlü sosyal sigorta (2) sadece transfer ödemelerini değil, fiskal refah yardımını ve devlet sübvansiyonlu mesleki refah yardımını ve konut gibi mülklerin devlet sübvansiyonu aracılığıyla özel sektör tarafından tesisini ve diğer vergi indirimlerini de kapsayan fiskal-finansal sistem kanalıyla yeniden-bölüşümü; (3) kamu mallarının ve hizmetlerinin kamu finansmanı anlamındaki kolektif tüketim" (Jessop, 2009, s.232). Refah devletinin bu işlevleri bir cepheden piyasa mekanizmasına açık bir müdahale, rekabet konuşlarını bozucu bir girişim iken diğer cepheden, pür kapitalizmin yarattığı yıkım sürecine bir çözüm arayışı, devamlılığın teminatı olarak algılanmaktadır.

Diğer taraftan refah ekonomisi temel olarak Pareto Yargısı'na ve Pareto Optimalitesi'ne dayalıdır. Buna göre, bir toplumdaki bütün diğer bireylerin refahını değiştirmeksizin, bir tek bireyin refahı artırıldığında toplumun toplam refahı artar. Pareto Yargısı'na bağlı olarak Pareto Optimumuna göre ise, bir toplumda başkalarının refahını azaltmaksızın bir tek bireyin refahını artırma olanağı kalmamışsa optimalitenin gerçekleştiği önermesini ortaya koymaktadır. Pür iktisadi bu analiz, optimaliteyi bozucu üç temel unsur, üç temel dışsallık tanımlamaktadır. Bunlardan ilki, mülkiyet dışsallığıdır: bir bireyin yaptığı üretimin ortaya çıkardığı atıkların sosyal bir maliyet yaratmakta olduğunu betimler. İkincisi ise teknolojidir: üretim fonksiyonunda ölçeğe göre artan getiri varsayımı altında ortaya çıkan dışsallıktır ki, ölçeğe göre artan getiri monopolleşmeye zemin hazırladığı ileri

sürülmektedir. Son dışsallık unsuru ise "kamusal mallardır": tam kamusal mallar bireylerin bu mallardan birinin kullanımının diğerinin kullanımına engel olmadığı mallar olmasına rağmen, marjinal maliyet ile marjinal faydanın eşitliği kuralının dışında kalan bir durum söz konusu olmaktadır. Bu nedenle refah harcamalarının sağladığı pozitif etkilerden çok yaratacağı negatifliklerden dolayı kamusal hizmetlerin zaman içerisinde özel kesime devredilerek, refah ekonomisine yönelik bozucu dışsallığının ortadan kaldırılması yönünde de görüşler söz konusudur (Lindbeck, 1995, s.9-15).

Kısacası, kamusal mallar, kuramsal olarak refah ekonomisinde bozucu bir dışsallıktır ki, refah devleti, yüklenilen görevleri gereği kamusal malların yaygınlaşmasını öngörmektedir. Özet olarak, refah devleti, birikim sürecinde belli bir zaman diliminde refah harcamaları ile birlikte kamu iktisadi teşekküllerinin ortaya çıkmasında teorik ve siyasal temelleri sağlamış olmasına rağmen, refah ekonomi içindeki refah harcamalarının bozucu etkilerinin, birikim sürecini temin edecek bir başka zaman diliminde ortaya çıkarak refah harcamalarıyla birlikte kamu iktisadi teşekküllerini de ortadan kaldırmaya; özelleştirmeye zemin sağlamıştır.

Ancak, sermaye birikim sürecini veya diğer bir söylemle kapitalizmi, yukarıdaki önermeler zinciri nedeniyle tek yönlü bir nedensellik sürecinde ele almak da sorunlu bir alandır. Nitekim bu çerçevede, refah devleti ve refah ekonomisi terimleri, yukarıda sunulan eş-anlı-karşı-nedensellik terimi gereği, birinci bölümdeki siyasal iktisat temelli, bir toplumsal formasyon olarak kapitalizmin gerektirdiği sermaye birikiminin temini ve sürekliliğini, tarihsel süreçte destekleyecek bir evre olarak ortaya çıkmıştır.

Bu nedenle, gelişmiş ülkelerdeki birikmiş ve daha kârlı alanlar arayan finansal sermayenin sınırlarını aşmasına yardımcı olan refah devleti terimi, kendi içinde de başta kamusal mallar olmak üzere diğer refah devleti gereklilikleriyle birlikte kamu iktisadi teşekküllerinin finansmanına da dayanak ve kaynak oluşturmuştur. Ancak, ilerleyen süreçte kamu iktisadi teşekkülleri başta olmak üzere kamusal mallar ve refah devleti politikaları,

genel denge analizi içinde refah ekonomisine bir dışsallık olarak ele alınınca da özelleştirme meşruiyet alanına oturmakta zorlukla karşılaşmamıştır.

Ana akım iktisadın dayanağı/paraleli siyasal liberalizm, refah devletine şu felsefi soruları yöneltir: "[Refah Devletinin uyguladığı politikaların] gerektirdiği özgürlükten yoksun bırakmanın dayanağı nedir? Yoksa bu hiç de özgürlükten yoksun bırakma olmayıp, aksi halde yapamayacak oldukları şeyleri yapmaları için bireylere fırsatlar yaratması anlamında güç (kapasite) artışı mıdır? Öte yandan bu politikalar cebir kullanımını arttırsa bile, refah düzenlemelerinin yaratacağı söylenen eşitsizlikteki azalma özgürlüğün azalmasını haklı göstermez mi?" (Barry, 2004, s.285).

Refah ekonomisi yaklaşımındaki denge durumlarını bozan üç temel etken söz konusudur: eksik rekabet koşulları, dışsallıklar ve kamusal mallar. Bu üç unsur, kaynakların dağılımını doğrudan etkilediğinden dolayı, kaynak etkinliğini de bozacaktır.

5. BİRİKİM SÜREKLİLİĞİNDEN SAPMALAR/KIRILMALAR

Bu kesimin iki temel amacı vardır. Bunlardan ilki, "kriz" ve "dalgalanma" terimlerini birbirinden ayırmak ve ikincisi, sermaye fraksiyonlarının hareketliliğini, yaşanan kriz ve dalgalanmalara göre gösterdiği uyumu/değişimi ortaya koymaktır. Nitekim bu ikincisinden yola çıkarak da kamu mülkiyetinin el değiştirmesinin, sermaye fraksiyonlarının bu devrelerini ne ölçüde beslediği ve/veya desteklediğini açıklamaya çalışmaktır.

Eğer iktisat biliminin denklem dizgeleri doğrusal olsalar idi, birikim süreçleri de doğrusal olarak kesintisiz bir süreklilikle devam ederdi. Oysa, birikim süreçleri kimilerine göre periyodik, kimlerine göre rastlantısal kimilerine göre ise yapısal nedenlerden dolayı birikim süreçleri kesintiye uğramaktadır. Uzun dönemde birikim süreci bir artış trendi gösterse de bu

trend boyunca sapmalar ve kırılmalar sürekli yaşanmaktadır ve iktisat bilimi içindeki en sofistike konulardan birisi de bu kırılmaların ve sapmaların zamanlaması hakkında önermeler üretmektir. Hatta öyle ki, bu sapma ve kırılmaların neden, etki ve sonuçları üzerinde dahi bir uzlaşı söz konusu değildir.

Sapma ve Kırılma terimlerini birbirinden ayrı tutmanın temel nedeni, "kriz" ve "konjonktür" terimlerinin farklılığından kaynaklanmaktadır. Kriz, "çöküntü" anlamı ile ekonomik sistemde ortaya çıkan, hemen bütün değişkenleri ve hatta denklemi değiştiren bir olgu iken, konjonktür hareketleri, her zaman sistemin bütünlüğü üzerinde etki yaratmamakta ve hatta sistemin mevcut araçları tarafından bertaraf edilebilmektedir. Bu çalışmada kriz terimi özellikle 1929 ve 1974 krizlerini ima etmekle birlikte, birinci bölümde de ele alındığı üzere bu krizler, kapitalist üretim ve örgütlenme biçimi üzerinde derin etkilerde bulunmuştur. Ancak konjonktür hareketleri aynı güçle üretim sistem ve süreçlerini etkilememektedir. Diğer taraftan kriz terimini de dar ve geniş anlamları ile de tanımlamak gerekmektedir. Geniş anlamıyla kriz, yukarıda da değinildiği üzere, kapitalist üretim ve örgütlenme biçimi üzerinde etkili olurken, dar anlamıyla kriz, herhangi bir ekonominin, merkez kapitalist ülkelerce –ki ileride hegemonya terimini özünde taşıyan- belirlenen üretim ve işbölümü süreçlerine adaptasyon sürecinden geçen ülkeler, bu eklemlenme sürecinde yaşadıkları krizleri kapsamaktadır. Çünkü eklemlenme sürecindeki bu ekonomiler bütüncül üretim ve örgütlenme biçimlerini değiştirmekte, dönüştürmektedir. Kısacası, genel olarak kriz terimi, kapitalizmin örgütlenme ve üretim süreçlerindeki bir değişimi; dar anlamda kriz terimi, eklemlenme sürecindeki ekonomilerin üretim ve örgütlenme değişim ve dönüşümlerini ima etmektedir.

Konjonktür veya diğer bir deyişle devrevi/devri hareketler ise, uzun dönem trend fonksiyonundan sapmaları tanımlamaktadır. Bu sapmalar, temel olarak genişletilmiş yeniden üretim mekanizmasından veya bir başka deyişle arz ile talep arasındaki uyumsuzluktan kaynaklanmaktadır. Nasıl ki

kapitalizmin derin çekirdeği "artı-değer" ise, kriz ve konjonktür dalgalanmalarının derin çekirdeği de "genişletilmiş yeniden üretim mekanizması"dır. Kısacası bu çalışmada "kriz" ve "dalgalanma" terimlerini birbirinden neden, sonuç, biçim ve etkileri temelinde birbirinden farklı iki fenomen olarak ele alınmaktadır.

5.1. Konjonktürel Dalgalanmalar

Sermaye birikiminin başlangıç noktası ve kaynağı olarak değer ele alınması gerektiği gibi, birikimi yaratan değer'i oluşturan bileşenlerdeki zaman içerisinde yaşanacak değişim, sermaye birikimi sürecinde kırılmalar yaratabilecek formlar da alabilmektedir. İktisat literatüründe en tartışmalı konulardan bir diğeri olarak bu kırılmalar, "kriz", "dalgalanma", "devri hareket", "konjonktür" gibi bir çok adlandırmaya tabi tutulmaktadır. Bu terimlerin hemen her birine yüklenen anlamlar da birbirlerinden farklı olabilmektedir. Yukarıdaki tanımlamaları esas alarak, "kriz" terimi ayrı tutmak üzere, diğerleri aynı anlamı vermektedir.

"İngiliz iktisatçılar kısa dönem dalgalanmalarına konjonktürel dalgalanma (trade business) adını verirken bugünlerde genellikle bir Amerikan terimi olan business cycle (konjonktürel dalgalanma) terimini kullanmaktadırlar" (Fisher ve Dornbusch, 2001, s.546). İktisadın bilimsel kimliğini kazanmaya başladığı 18. Yüzyıldan beridir ekonomide sürekli yaşanan ve ilk olarak 1825'te görülen bütün sanayi ve ticaret cephelerine uzanan ve Engels'e göre yaklaşık on yılda bir tekerrür eden (Engels, 1950, s.315'ten aktaran: Baby, 2000, s.180) ve farklı biçimlerde açıklanmaya çalışılan dalgalanmalar sürekli yaşanmaktadır. Bu dalgalanmalar, belli bir trend etrafında büyümeye devam eden ulusal ve küresel ekonomileri devamlı olarak kırılmalara maruz bırakmaktadır. En genel anlamıyla "üretimde hızlı bir daralma, fiyatlarda düşme, çok sayıda iflas, işsizlikte artma, ücretlerde gerileme, toplumsal gerginlikler ve genellikle bir "patlayıcı" olarak borsanın ya da banka sisteminin çökmesi" (Rosier, 1991,

s.20) gibi göstergelerin yarattığı ekonomik sarsıntı kriz olarak tanımlanmaktadır. Bu göstergelerle ortaya çıkan kriz, belli evreler halinde yaşanmaktadır. Evreler genel olarak birbirlerine benzese de, evrelerin ortaya çıkışları, sürmeleri ve sona ermeleri aynı zaman diliminde kendini göstermediğinden dolayı, zamanlamasının tespiti üzerine literatürde uzlaşma sağlanamamaktadır. Ancak genel olarak birikimi yani büyümeyi "uzun vadede büyüme yolu trendini veya potansiyel büyüme yolunu" (Branson, 1995, s.557) konu alan teorik çalışmalardır. Kısa dönemde yaşanan kırılmalar ise "mevsimsel dalgalanmalar" olarak adlandırılmaktadır ki, bu çerçevede doğal afetler, salgın hastalıklar gibi tamamen dışsal etkileri içermektedir. Ancak savaşlar, ekonomik genişlemeler üzerinde oldukça etkin ve orijinal ve ihmal edilen ve fakat araştırmaya değer bir etki gösterse de, bu çalışmada konu edilmemektedir. Özet olarak "İktisadi dalgalanmalar kavramı, uzun dönem büyüme hızı ile yıllık büyüm hızı arasında periyodik olmayan ve birbirini izleyen pozitif-negatif farklılıklar" olarak tanımlanmaktadır" (Ünsal, 2000, s.14).

Konjonktür hareketlerinin nedenleri üzerinde hemen hiç uzlaşma olmamasına rağmen sonuçları üzerine ve daha da açıkçası gelişim seyri üzerinde klasikleşmiş kabuller vardır. Bu kabuller çerçevesinde genel olarak dört evre olarak tanımlanan konjonktürel dalgalanmalar; *Dip-(*Çöküş*)*, *Canlanma-(*Genişleme*)*, *Doruk-(*Zirve*)*, *Resesyon-(*Durgunluk-Daralma*)* evrelerinden geçerek, kimilerine göre periyodik olarak, kimilerine göre ise periyodik olmayan rastlantısal dönemler halinde ortaya çıkmaktadır. Bu terimleri içeren ve sıklıkla başvurulan bir konjonktür tanımı; "konjonktürel faaliyetlerin ağırlıklı olarak firmalar tarafından organize edildiği toplumların toplam ekonomik faaliyetlerinde ortaya çıkan bir dalgalanma türüdür. Bir konjonktür dönemi, birçok ekonomik faaliyette aynı zamanda gerçekleşen genişleme, onu izleyen durgunluk ve daralma ve bir sonraki konjonktürün genişleme dönemiyle birleşen bir canlanma döneminden oluşur. Dalgalanmalar poriyodik değil, tekrarlanan değişmelerdir, zaman olarak bir yıldan on veya oniki yıla kadar değişir" (Burns ve Mitchell'den aktaran Kutlu, 2009, s.8)

İktisadi olguların analiz edilmeye başlandığı ilk dönemlerde ekonomideki dalgalanmalar genellikle mevsim değişmeleri, doğal etkenler ve savaş gibi olağanüstü harcama dönemlerinin yarattığı dışsal şoklar olarak ele alınmakta idi.

Kendi içindeki farklı değerlendirme ve analiz aletlerine rağmen, klasik iktisat ve devamındaki teorik yaklaşımlar, siyasal liberalizmden yoğun derecede etkilendikleri için, kapitalist sistemin kendi doğal işleyişi olduğu sonucuna kaçınılmaz olarak ulaşırlar. Bunun en belirgin istisnası ki, o da, klasiklerin potansiyel milli gelir düzeyine gelinceye kadarki ekonominin durgunluk düzeyinde kamu müdahalesi ile yaratılacak suni bir etki ile ekonominin kendi işleyişine kavuşturulabileceğini öne süren Keynes olmuştur. Çünkü, özellikle klasik iktisatçıların en önemlilerinden birisi olarak Say'ın "her arz kendi talebini yaratır" önermesi, gerçeklik alanında büyük sorunlarla karşılaşmış ve 1929 Büyük Buhranını açıklamakta yetersiz kalmıştır. Böylelikle de Keynes, "talep yönlü iktisat" olarak da anılan "her talep kendi arzını yaratır" önermesi ile klasik görüşte büyük bir kırılma yaratmış ve klasiklerden farklı olarak "değer" konusuna girmemekle birlikte, tamamen "toplam fonksiyonlar" üzerinde çalışarak makro iktisadın da kurucusu niteliğini kazanmıştır. Sonuç olarak, klasik iktisattaki en önemli kırılma, aslında bir kriz döneminde ortaya çıkmış olmasıdır. Bu öyle bir krizdir ki, "efektif talep" (Stewart, 1993b, s.54-56) kavramı ile açıklanmaya çalışılmıştır. Ve efektif talepteki yetersizlik ancak kamu kesiminin maliye politikaları ile kapatılabilecektir.

Bir sonraki konuda da ele alınacağı üzere, sonsuz sayıda üretici ve tüketicinin birbirlerinden olabildiğince bağımsız ve neo-klasik iktisadın da "değer" kökenini oluşturan fayda maksimizasyonu nedeniyle, yine birbirinden bağımsız kararların alındığı piyasada, üretim ve tüketim olanakları kaotik bir yapıya sahiptir. Üstelik bu sınırsız sayıdaki üretici ve tüketici yani ekonomik ajanlar, sistemin işlerliğini temin edeceği söylenen kararlar almak yerine, kendi faydalarını maksimize edecek kararlar alırlar.

Tüm bu bilgiler, tarihsel olarak sürüp gelen ve fakat henüz uzlaşı sağlanamamış olan dalgalanmalara işaret etmektedir.

1838'de Thomas Tooke ve 1839'da Lord Overstone tarafından saptanan ve 1848 yılında Marks ve Engels tarafından tekerrür ettiğinden bahsedilen ticaret krizleri yaşandığına ilişkin açıklamalar, 1860'ta Clément Juglar tarafından –ilk olarak- krizi, birbirini izleyen ekonomik çevrimler olarak tanımlanmıştır. Bu "ekonomik çevrimler" terimi daha sonra Schumpeter tarafından "Juglar çevrimleri" olarak adlandırılmasıyla, Schumpeter'den önceki klasik çevrimler veya temel çevrimler olarak adlandırılmasından vazgeçilmiştir (Rosier, 1994, s.22).

Ancak Juglar üzerinde yürütülen ve 10-12 yıla kadar uzanan çevrimsel hareketlerin, çok daha uzun dönemde de tekrarlandığı, Kondratieff tarafından öne sürülmüştür. Kondratieff, Juglar'ın ortaya koyduğu 10-12 yıllık periyotlara benzer biçimde ekonomilerin 50 yıllık periyotlarla da uzun dalgalanmalar geçirdiğini ileri sürmüştür. Kapitalizme yönelik en geniş dalgalanma açıklamasını getiren Kondratiyeff'in açıklamalarına göre, kapitalizm tarihsel süreç içinde, bilindik boom-çöküş süreçleri/dalgalanmaları dışında daha geniş sürelerde tekrar eden uzun dalgalar söz konusudur. Kondratiyev'e göre, 1790'dan 1810-17'ye "yükseliş"; 1810-17'den 1844-51'e "alçalış", 1844-51'den 1870-75'e "yükseliş"; 1870-75'ten 1890-96'ya "yükseliş; 1890'dan 1914-20'ye "yükseliş" dönemlerinden oluşan ve her bir dalganın yaklaşık ortalama 50 yılda bir yükseliş ve alçalış dönemlerine girmektedir. (Woods, 2005, s.8: Rosier, 1994, s.17-28)

Fisher ve Dornbusch, dalgalanmaların nedenlerini; (toplam talep üzerine olan etkiler açısından yapılan bir analizde) "ihraç mallarına olan talepteki bir artış, hükümet harcamalarındaki bir artış veya faiz oranlarındaki düşüşler, toplam talebi kısa dönemde artırıcı değişmelere" yol açar: Diğer taraftan "vergi oranlarındaki bir artış, ihraç talebindeki bir azalış veya firmaların gelecek kâr beklentilerindeki düşüşler; kısa dönemde toplam talebin azalmasına" neden olur ki, bu iki durumdan birinin gerçekleşmesi

toplam talebi kısa dönemde daraltır ve buna bir tepki olarak da toplam çıktı da dalgalanmaya girer. Ancak yine de bu nedensel ilişki konjonktürel dalgalanmaları tek başına açıklamaya yetmediği gibi, toplam talep üzerindeki bu etkilerin neden düzenli bir sıra içinde oluştuğunu [da] açıklamaz (Fisher ve Dornbusch, 2001, s.547).

Yukarıda da değinildiği üzere, dalgalanmaların formel süreci üzerine neredeyse bir uzlaşı sağlanmış (en azından öyle görünmekte) olsa da, dalgalanmaların nedenleri üzerindeki çok derin tartışmaları kısaca ele almakta fayda vardır. Çalışmanın ana konusu kriz veya dalgalanmalar olmamakla birlikte, birikim sürecinin sürekliliği içinde kamu kesiminin karakteristiğini çözebilmek için, bu yaklaşımları gözden geçirmek gerekmektedir. Böylelikle, dalgalanmaların farklı ve derin nedenleri belirlenebilecek olursa, bu süreçlerdeki kamu kesiminin etkinliklerinin biçimsel nitelikleri hakkında önermeler geliştirilebilecek ve böylelikle de kamu mülkiyetindeki değişmelerin, bu dalgalanmalar içindeki konumu belirlenebilecektir.

Yukarıda da değinildiği üzere, süreç üzerine bir uzlaşı sağlanmış olmakla birlikte nedenleri itibariyle dalgalanmalar çok farklı teorilerle açıklanılmaya çalışılmıştır. Samuelson konjonktürü açıklamaya çalışan bu teorileri iki çok genel başlık altında toplamış ve "dış teoriler" ve "iç teoriler" olarak adlandırmıştır. Dış teoriler, konjonktür devrelerinin ortaya çıkmasını ekonomi dışı etkenlere bağlayarak açıklamalar getirmeye çalışan teorilerdir. Güneş lekeleri, iklim değişiklikleri, ihtilaller, siyasal olaylar, nüfus artış hızı gibi ekonomini dışı değişkenler bunlardan bazılarıdır. Bu görüşleri ortaya atanların başında Jevons ve Moore gelmektedir. Ancak ekonomi dışı olsa da büyük teknolojik buluşlar, altın veya başka kıymetli madenlerin üretiminin artması veya yeni keşifler ekonomi dışı değişkenler olsa da, bu değişkenler de dışsal unsurlar olarak ekonomik trend üzerinde etkilidir. İç teoriler ise, devreleri ekonomi içi değişkenlerle açıklamaya çalışan teorilerdir. Örneğin ortalama ekonomik ömrü 8-10 yıl olan makine ve teçhizat, bu ekonomik ömrü boyunca oldukça yüksek düzeyde çıktı sağlayacaktır. Ekonomi ömrünü

tamamlayan makine ve teçhizatın yenileneceği döneme gelindiğinde enflasyoncu bir genişleme ortaya çıkacaktır ki, bu gibi varsayımsal bir model ile dalgalanmaların nedenleri ekonomi içindeki değişkenlerce açıklanılmaya çalışılabilecektir. Bu modellerin n bilinenleri şöyle özetlenebilir: "Nakdi teori; konjonktür teorilerini banka kredilerinin genişlemesine ve daralmasına dayandırmaktadır (Hawtrey); yenilik teorisi, konjonktür devrelerini demir yolu gibi önemli buluşların merkezileşmesine bağlamaktadır (Schumpeter, Hansen); Psikolojik teoriye göre konjonktür devrelerinin insanların, iyimser ve kötümser bekleyişlerin meydana gelmesine neden olacak şekilde birbirlerini etkilemesinden kaynaklandığını öne sürmektedir (Pigou, Bagehot); Eksik tüketim teorileri, yatırıma nispetle gelirin büyük bir kısmı zenginlere gitmekte ve tasarruf edilmektedir (Hobson, Foster, Catching); Aşırı yatırım teorisi, düşük değil, yüksek yatırımın gerilemelere neden olduğunu öne sürmektedir (Hayek, Mises)" (Samuelson, 1966, s.289-291).

Ancak, genel olarak yapılmış bu iç ve dış teoriler ayırımında iç teoriler olarak kabul edilebilecek ve klasik iktisatçılardan beridir hemen her ekol/okulun konjonktür analizi farklı olmuştur. Bu nedenle en temel konjonktür teorilerini ana hatları ile ele almakta fayda vardır. Böylelikle konjonktür devreleri teorileri içinde kamu kesimi etkinliği dönemlendirmesi yapılabilecek ve nihayet her iki olgunun kesişiminde özelleştirmenin yeri aranabilecektir.

5.2. Klasik Konjonktür Teorileri

Hemen belirtmek gerekir ki, klasik iktisat teorisinde, sistemde kriz/dalgalanma çıkması olası değildir. Ancak sistemde ortaya çıkan dalgalanmalar kriz olarak algılanmadığından net olarak ortaya konulacak bir açıklama da söz konusu değildir. Çünkü ekonomi tam istihdam koşulları altında işlemektedir ve ancak dışsal şoklar yani savaşlar, iklim şartları ve hepsinden de önemlisi hükümetlerin bilinçsiz ve popülist müdahaleleri dalgalanmalara neden olmaktadır. Dolayısıyla klasik teoride konjonktür

devrelerinin temel nedeni dışsal şoklardır. Diğer önemli bir etken ise, "sermaye malı üreten sanayilerin tüketim malı üretenlerden daha hızlı" büyüyor olmasıdır. "Bunun sonucu tam istihdam sağlandığında, ülke kaynaklarının, sermaye malları ve tüketim malları arasındaki dağılımın bozulmasıydı" (Stewart, 1993, s.44-45).

Tam istihdamın oluşumunun bileşenlerini belirlemek, konjonktür devrelerinin (daha genel bir ifade ile krizin) ortaya çıkmayışını açıklamak için gerekli ve yeterlidir. Tam istihdamın teşekkülünde esas olan Mahreçler/Say Yasası olarak bilinen ve Fransız J. B. Say'ın ekonomik dolaşım içinde "her arzın kendi talebini yaratması" önermesine dayanmaktadır. Buna göre belli bir arz söz konusu iken, bu arz mutlaka taleple karşılık bulacaktır. Çünkü herhangi bir şeyi arz edebilmenin ön koşulu, o arz kadar talepte bulunmaktır. Ricardo bu durumu, "hiç kimse, tüketmek ya da satmak amacından başka bir nedenle üretimde bulunmaz ve hiç kimse, kendine yararlı olmayacak veya gelecekte yapacağı üretime katkıda bulunacak metaı satın alma amacı dışında meta satmaz. Böylece, kişi ya kendi ürettiği malların tüketicisi ya da bir başka kişinin ürettiği malları satın alan ve tüketen kişi haline gelir" (Ricardo, 2008, s.273). Böylelikle hiçbir biçimde aşırı bir üretim söz konusu olmayacak ve dolayısıyla da herhangi bir kriz durumu yaşanmayacaktır.

Klasik okulun genel düşüncesi, "saf ve mükemmel" bir rekabet temelinde işlediği varsayılan pazarlar bütünü üzerine kurulu bir değişim sistemini tasavvur etmektedir. Bu, eksiksiz bilgiye sahip, çok sayıda, çok sayıda küçük bağımsız üretici ve izole olmuş tüketicilerin, birbirlerini etkilemeksizin, bir araya gelerek, el yordamıyla arz ve talebi dengeleyen bir fiyat sistemine ulaşacakları anlamına gelir. Buradan Pazar ekonomisinin normal olarak hiçbir dengesizlik ve *a fortiori* hiçbir kriz yaşamanın mümkün olmayacağını matematiksel olarak gösteren genel denge kuramı kaynaklanmaktadır. Buradan da pazara hiçbir zaman müdahale edilmemesi gerektiği fikri doğmuştur" (Rosier, 1994, s.15). Bu genel düşünce, ancak dışsal şoklar nedeniyle bozulabilir ve bu da "dalgalanma" terimini doğurur.

İlk dönem iktisat bilimsel çalışmalar, ekonomik sistemde bir takım düşme-kalkma süreçleri gözlemlemiş ve fakat bu düşme-kalma durumları etkin olarak teorik çalışmalara ve tanımlamalara konu olmamıştır. 1802 yılında Henry Thornton "kriz" terimine başvurmuştur. Özellikle "büyük ticari bunalımlar"dan bahseden yazar, bunlara ilişkin önerilerde bulunmuş ve bunu yaparken de 1793'teki ticaret sorunlarını temel almıştır. Devamında Ricardo (1817) ticaretteki şiddetli daralmalardan bahsetmesine rağmen, Lauderdale 1804'te ve Malthus 1820 tarihli çalışmalarında talepteki bir yetersizlikten ve depresif bir durumdan bahsetmelerine rağmen "kriz" terimini kullanmamıştır. Ancak Sismondi 1819'da İngiltere'de aynı yıl yaşananları "ticaret krizi" olarak adlandırmıştır (Hansen, 1951, s.213-215).

Klasik iktisat teorisi, yukarıda bahsi geçen iki kavramı farklı zamanlarda kullanmaktadır. Ancak özellikle kriz terimini, 1- Ekonomi-dışı ve 2- Ekonomi-içi etkenlerden kaynaklanan dalgalanmalar olarak kullanmaktadır. Ekonomi dışı etkenler afetler, salgın hastalıklar, tarımsal verimlilikler, aşırı yağış veya aşırı iklim farklılıkları, ticaret yollarındaki değişmeler gibi ekonominin kendi iç dinamikleri dışında ortaya çıkan doğal etkenlerin ekonomide yarattığı kontrol edilemeyen değişmeler kastedilmektedir.

5.3. Marksist Dalgalanma [Kriz] Açıklamaları

Marksist kuramın siyasal sonuçlarından en önemlilerinden birisi, kapitalizmin içinden çıkılamayacak bir kriz ile karşı karşıya kalacak olması ve bunun sonucunda da tarihsel bir aşama olarak kapitalizmin son bulacak olmasıdır. Bu öyle bir krizdir ki, sosyalizmin öncü koşuludur, sosyalizme giden yol, sınıf çatışmasını (Burnham, 2002, s.113-119) güçlendirecek, sosyalist devrimin tarihsel zorunluluğunu öncüleyecektir. Bunun tersi bir durum olarak krizlerin yıkıcı etkilerini görmezden gelerek, kapitalist birikimin sınırsız ilerlediğini varsayılması "sosyalist kuramı destekleyen en önemli ideolojik tartışma yıkılır; sosyalist eylem ve proletarya sınıf mücadelesinin

ideolojik temeli ekonomik olayları yansıtmaz olur ve sosyalizm tarihsel bir gereklilik olmaktan çıkar" (Luxemburg, 2004, s.249). Bunun yanında "Luxemburg emperyalizmi modelinde dışsal olarak belirlenen bir fenomen olarak almış, ancak ne finansal sermaye ne de tekelci güce kapitalizmin sürekli yeniden üretimini açıklamak için" (Desai, 2000, s.9) başvurmuştur. Kısacası kapitalizmin Marksist karakteri kriz üreten içsel çelişkiler içeriyor olmasıdır. Bu çalışmada, "kriz" ve dalgalanma" terimlerinin birbirinden ayrılmasının temel nesnel nedenlerinden birisi de budur: eğer ekonomik dalgalanmalar kriz olarak ele alınırsa, her kriz dönemi, sosyalist tarihsel gerekliliğin emaresinin aranmasına neden olacaktır. Ancak kriz terimini, yukarıdaki biçimi ile ele aldığımızda bu gereklilik ortadan kalkar. Böylelikle dalgalanma ile kriz olguları Marksist açıdan farklı inceleme konuları olarak ele alınacak hal gelmiş olacaktır.

Hemen her iktisadi ekolün kullandığı terminoloji, ekolü devam ettirenler tarafından belli bir tutarlılıkta devam ettirilmeye çalışılır. Aynı veri koşullar altında, birbirine alternatif veya rakip akımlar arasında da birbirlerinin kavramlarından uzak durma gayreti göze çarpabilmektedir. Örneğin Poulantzas, "kavramlar ve düşünceler hiçbir zaman masum değildir ve hasmı cevaplandırırken onun kavramlarının kullanmakla, kişi bunları yasallaştırmış ve süregelmelerine izin vermiş olur. Her düşünce veya kavram, yalnızca onun temlini oluşturan tüm teorik sorunsal içinde anlamlıdır: Bu sorunsaldan çıkarılıp, "eleştirilmeden" Marksizm'e ithal edilince, kesinlikle denetlenemeyen etkileri olacaktır" (Poulantzas, 1990, s.19-20) derken, tam da bu kavramsal ayırımlara işaret etmektedir. Bu kavramsal kutuplaşma ve farklı ekollerin birbirlerinin kavramlarını kullanmaktan imtina etmeleri, "kriz" ve "dalgalanma" kavramlarında da açıkça kendini göstermektedir. Basit bir anlatımla, Marksist ekol "dalgalanma" teriminden imtina ederken, ana akım iktisat da "kriz" kavramından imtina etmektedir. Çünkü kriz kavramının kullanılması, Marks'ı örtük olarak olumlayacağı gibi, ekonomideki trend dışı hareketlere de bir kavram verebilmek için "dalgalanma" terimi açıklayıcı olarak ele alınmaktadır. Ancak bu çalışmanın tercihi, bilimsel bilginin diyalektik

işleyişini sağlayabilmek için, hiçbir kavramı kullanmaktan imtina etmemek yönündedir.

Kriz terimi, kapitalist üretim tarzındaki bir değişmeyle/farklılaşmayla sonuçlanan ekonomik depresif durum iken, dalgalanma terimi, üretim tarzında bir değişime yol açmaksızın fiili çıktı ile fiili talep/tüketim arasında uzun dönem trendi etrafındaki hareketlenmeler olarak tanımlıyoruz. Dolayısıyla, kriz terimi dalgalanma terimini içerirken –kriz, ölçek büyüklüğü haricinde, üretim tarzını da değiştiren- bir dalgalanma iken, dalgalanma terimi krizi içermemektedir. Yani, her dalgalanma bir kriz değildir ancak, her kriz bir dalgalanmadır. Bu çalışmanın temel önermelerinden olan bu terimlerin içeriğini izlemeden önce, genel olarak kullanılan "kriz" ve "dalgalanma" terimlerini ele almakta, karşılaştırma açısından gerekli altyapıyı sağlamaktadır. Ve bu ayırım, yukarıda Poulantzas'ın endişe ve telkinlerine "rağmen" yapılmaktadır.

Marksist görüşte, iktisadi dalgalanmaların temel nedeni ve mekanizması, genişletişmiş yeniden üretim mekanizmasında gizlidir. Sistemin kendi kendini beslemesi olarak tanımlanabilecek bu en basit tanımlama, kapitalizmin doğal dalgalanma yaratma çelişkilerinin de kaynağını oluşturmaktadır. "Mark'ın kendi irdelemelerinde, genişleyen yeniden üretime ilişkin aritmetik örnekleri ile "edebi" bölümlerindeki birçok irdelemeleri arasında bir karşıtlık vardır. Aritmetik örnekler –genişleyen yeniden üretim "model"i-, iki kesimin, oldukça kısıtlı varsayımları altında, dengeli ve sürekli büyümesini göstermek için inşa edilmiştir. Bu dengeli büyümenin ardındaki mantığa baktığımız zamandır ki, birçok çelişki ortaya çıkar" (Desai, 2009, s.89). [Bu tartışmaları derinleştirmek bizi asıl amaçlarımızdan uzaklaştıracaktır. Ancak bu tartışmalar derinlemesine Desai (2009), Baran ve Sweezy (2008), Mandel (1998), Luxemburg (2004), Clarke (2007) gibi çalışmalarda oldukça etkileyici biçimde ele alınmıştır.] Bu eleştirilerin temel nedeni, Marks'ın açıkça bir kriz teorisi ortaya koymamış olması, çünkü "kriz eğilimi[nin], kapitalist üretim tarzının tarihsel eğilimlerinin zirvesi ve bir anlamda da en yüzeysel ifadesi olduğundan bu

pek şaşırtıcı değildir. Bu yüzden, Marks'ın kriz teorisi onun kapitalist üretim tarzının dinamiklerini daha geniş tanımlayışının bir parçası olarak sunulmasıdır" (Clarke, 2007, s.22). Ancak ikinci kuşak Marksistler, bu eksiklik üzerine yoğunlaşmışlar ve Kautsky, Hilferding, Bernstein, Tugan-Baranowsky, Luxemburg gibi yazarlar, kriz ve dalgalanmalar üzerine eğilmişlerdir. Bu yazarlar arasındaki temel ilgi ve tartışmanın odak noktası, Engels'in 2. Enternasyonal'de Lassalle ve Dühring'in eksik tüketime odaklanan açıklamalarını aşırı üretim lehine açıkça reddetmesinden kaynaklanmaktadır. Örneğin Kautsky, "kapitalist sistemin sınırları[nı], bir yandan üretici güçleri sınırsızca geliştirme eğilimiyle diğer taraftan emek gücünün değerini zorla azaltarak ve göreli bir artı nüfus yaratarak nüfus kitlesinin tüketim güçlerini kısıtlama eğilimi arasındaki temel çelişkiye bağlanan aşırı üretim eğiliminde yatar. Ancak Kautsky'e göre bu kronik aşırı üretim eğilimi, Engels'te olduğu gibi döngüsel bir eğilim değil somut bir eğilimdir. Söz konusu eğilim, şiddetli patlamalara değil nihai yok oluşa götürür" (Clarke, 2007, s.37). Bir başka örnek çözümleme ise Luxemburg'tan gelir. Marks'ın iki kesimli genişletilmiş yeniden üretim modelindeki pürüzsüz büyümenin devamlılığı için uluslararası sömürünün gerçekleşmiş olması gerekecektir yani, sömürü uluslararasılaşacaktır (Luxemburg, 2004).

Kapitalizm, kriz yaratan içsel dinamiklere sahip olduğundan dolayı, kriz kaçınılmaz olarak ortaya çıkacaktır. Ancak daha geniş anlamda dünya kapitalizmi de belli periyotlarda krizler [dalgalanmalar] yaşacaktır ki, bu dalgalanma türüne "Uzun Dalgalar" adı verilmektedir. Bu yaklaşım N. Kondratieff tarafından geliştirilmiştir. Her şeyden önce Kondratieff'in analizi "Marks'ın ticaret çevrimi –kapitalizmin temel özelliği olan olağan boom-çöküş çevrimi- analizine paralel bir zemin üzerine [dayanmaktadır…] Marks'ın, kapitalizmin ortalama çevriminin sabit sermayenin periyodik yeniden yatırımı tarafından belirlendiği görüşünü alır, ama buna, bu çevrimin uzunluğunda üretim döneminde ve farklı tiplerdeki sabit sermaye yatırımlarının niteliğinde bir değişiklik olduğu [varsayımını eklemektedir]" (Woods 2005, s.6). Kapitalizm içinde 7-10 yıllık periyotlarda dalgalanmalar

yaşandığını ve fakat aynı zamanda da 1,5-3 yıllık aralıklarla da "kısa dalgaların" var olduğunu/olabileceğini belirten Kondratieff, bunların dışında "50 yıllık uzunluğa sahip uzun dalgaların mevcudiyetini varsaymak" (Kondratieff, 2010, s.13) gerektiğini belirtmektedir.

"Modern kapitalizm" olarak tanımlanan yeni dönem kapitalist formasyondaki dalgalanmalar artık önceki dalgalanmaların etkileri üzerine şekillenmektedir. Hem de, bir çöküntünün nüveleri, öncesindeki çöküntüde olabileceği gibi, kendinden önceki patlama döneminde/evresinde de olabilmektedir. Örneğin, 1987'deki çöküntü, 1980 patlamasının hassas tabanına bağlı olduğu Clarke tarafından belirtilmektedir ve "sermayenin devalüasyonuna dayanmaktadır. Çöküntünün öncelikli etkileri, kredi kolaylığı bankaların kurtarılması ve nakit piyasalarını düzenleyecek uluslararası işbirliği ile atlatılmaya" (Clarke, 2001, s.87) çalışılmıştır.

5.4. Keynes[yen] Konjonktür Teorisi

Keynes, krizi ve dalgalanmaları ele almış bir "kriz iktisatçısı"dır. Bizim bu çalışmada "1. Kriz" olarak adlandırdığımız ve kapitalist sistemi derinden etkilen 1929 Krizinin en önemli aktörlerinden birisi durumundadır. Bundan dolayı, Keynes, tam olarak dengesizliklerin pratiklerinde teorik çalışmalarını ve görüşlerini geliştirmiş ve ortaya koymuştur.

Genel olarak Keynes ile Marks arasındaki bir bağlantı, "kapitalistlerin iktisadi büyümenin oluşturduğu artan tasarruf düzeyini dengeleyecek ölçüde yatırım fırsatları bulmaktaki yetersizlikleriydi… Keynes'in soruna yanıtı […] Yönetim, tasarruf yatırımı aştığı zaman müdahale edebilir, aşırı tasarrufu borç alır, sonra ülkenin verimli kapasitesini artırmayacak ya da geleceğin yatırım fırsatlarını azaltmayacak toplumsal açıdan yararlı projelere harcayabilirdi. Yönetim harcaması harcama eğilimindeki enjeksiyonları artıracak ve tam istihdam dengesi" yaratacağı düşüncesindedir (Hunt, 2005, s.515). Yani, Marks'taki "aşırı üretim", Keynes'te "eksik tüketim" olarak algılanır (Bleaney, 1993, s.179-180). Ancak Marks'ta talebi yapamayan

işçilerden bahsedilirken, Keynes, talebin olmamasını başka nedenlere bağlar ki, bunun en temel nedeni, çoğunlukla beklentilere dayalıdır. Keynes'te dalgalanmaların genel nedeni bu "eksik tüketim"dir: Tüketim ile tasarruf arasındaki açık bir dengesizlik. Tüketim, tasarrufun gerisinde kalmış, toplam tasarruf da yatırım harcamaları ve tüketim harcamalarını fazlasıyla aşmıştır. İşte Keynes'in dalgalanmaların nedeni olarak gördüğü bu aşırı tasarrufun massedilmesine önerisi kamu müdahalesi olmuştur. Dolayısıyla Keynes ve takipçileri dalgalanmaları bir talep yetersizliğine bağladıklarından dolayı, dalgalanmalara talep cephesinden yaklaşır ve yorumlarlar. Buna göre, "yukarı dönüşte toplam talep artmaya başlar. Genişleme aşamasında hızla yükselir. Sonra yavaşlamaya başlar ve zirve yaptıktan sonra düşmeye başlayabilir. Resesyonda ise düşer veya görece durgun kalır. Keynesçiler toplam talebin neden dalgalandığını açıklamaya çalışır, sonra da bu dalgalanmaları yumuşatmak için uygun istikrar politikaları tasarlamaya çalışırlar" (Sloman, 2004, s.160) bu şunu göstermektedir ki, klasiklerdeki dalgalanma nedeni, Keynes'te dalgalanmaların sonucu olarak ortaya çıkar. Toplam talebin dalgalanmasına ilişkin Keynesyenlerin cevabını aradıkları temel sorular, "toplam talep bir kez yükselmeye (veya düşmeye) başladıktan sonra yükselmeye (veya düşmeye) neden devam eder? Boom ya da resesyon neden sona erer? Başka bir deyişle, toplam talep belli bir yönde harekete devam ederken neden durup öteki yöne gitmeye başlar? Aşamaların uzunluğunu belirleyen nedir? Neden bazı resesyonlar birkaç yıl sürerken bazıları sadece birkaç hafta sürer? Aşamaların büyüklüğünü belirleyen nedir? Neden bazı resesyonlar gerçekten şiddetli iken bazıları sadece hızlı büyümeden önceki "duraklama" gibidir?" (Sloman, 2004, s.160).

Ücretlerin, işçinin marjinal verimliliğine eşit olduğuna dayanan marjinal verimlilik kuramına bağlı olan Keynes (Keynes, 2008, s.16), dalgalanma analizlerinde bu kabulü ile çelişir. Bunun temel nedeni, kapitalizmi sürdürmek isteyen yönetimlere gerekli dayanağı sağlamaktır. "Keynes bir kapitalist ekonominin tam istihdam durumundan başlaması halinde faiz oranının tasarruf ve yatırımı kendiliğinden eşitleyeceği ve

böylece toplam talebi toplam arza eşit kılacağı görüşünü reddetti. Neo-klasik kendiliğindenlik kuramını oluşturan doktrinlerden asıl sapması iki yönlüdür: Birincisi, tasarrufun faiz oranından etkilendiği neo-klasik görüşü kabul etse de, toplam gelir düzeyinin tasarruf miktarı üzerinde faiz oranından çok daha önemli etki bıraktığı konusunda ısrar etti. İkincisi, tasarrufun ve yatırımın faiz oranını belirlemediğini ileri sürdü. Faiz oranı arz ve talebi eşitleyen bir fiyattı; yatırım ve tasarruftan tamamen farklı bir şeydi. Keynes bunun farkında olmasa da, bunlar sadece piyasanın kendiliğindenliği neo-klasik kuramını değil, neo-klasik ideolojinin iki direğini de yıktığından –bölüşümün marjinal verimliliği kuramı ve serbest, rekabetçi bir piyasanın Pareto optimum kaynak tahsisiyle sonuçlanacağına ilişkin kuram- çok önemli saptamalardır" (Hunt, 2005, s.509).

Klasik iktisatçılara "klasik" unvanını veren Keynes, "kendi ekonomik modelinde işadamlarının güdüsünün klasik iktisatçılardaki C-M-C' sorununun tersine M-C-M' üstünde yoğunlaştığını ileri sürüp, bir benzetme olarak Marks'ın gerçekleşme sorununu kullan[arak]" (Moggridge, 1985, s.100) *Genel Teori*'sini oluşturmaya başlamıştır. Ancak Keynes'in en büyük şansı, 1929 deneyimini etkin bir biçimde yaşamış olmasıdır. Skidelsky, Keynes'in bu deneyimi açıklamadaki başarısı üzerindeki yine aynı deneyimin iki etkisinden bahsetmektedir. Bunlardan ilki Keynes'in para politikasına olan inancını kaybetmiş olması ve İkincisi, eksik yatırım koşullarında devletin ekonomiye, yeni yatırımları destekleyecek ve teşvik edecek müdahalelerde bulunması olarak sıralamaktadır (Skidelsky, 2003, s.108-109). Keynes, 1929'da yaşanan derin deneyimden gözlemlediği en önemli bulgularından birisi de çevrimsel hareketler üzerinedir. Keynes, *Genel Teori*'sinde çevrimsel harekete ilişkin bu önemli gözlemini şöyle açıklamaktadır: "sadece yukarı ve aşağı yönlü olarak gelişen süreç bir kez başladığında sürekli olarak aynı yönde devam ve fakat sonunda tersine dönen bir durum değildir. [çevrimsel hareket ile] Anlatmak istediğimiz, bu son belirttiğimiz gelişime ilâveten yukarı ve aşağı yönlü olarak gelişen hareketlerin zaman uyumu ve süresine ilişkin gözle görülür bir düzenlilik derecesinin de olduğudur" (Keynes, 2008, s.268).

Ayrıca Keynes, kriz olgusunu ticaret çevrimlerinin niteliksel olarak farklı bir formu olduğunu belirtir. Kriz, çevrimsel harekette yaşanan ve "aşağı yönlü eğilimin, yukarı yönlü eğilimin yerine geçmesi çoğu kez birden bire ve sert bir biçimde gerçekleşir. Buna karşın, kural olarak, yukarı yönlü eğilimin aşağı yönlü eğilimin yerine geçtiği dönüm noktasında sert bir söz konusu olmaz" (Keynes, 2008, s.268). Bu durumda kriz, "boom" olar anılan ve GSYİH'nın maksimum noktasında yaşanan bir olgudur ve milli gelirde yani yatırımlarda ve yeni yatırım projelerinin uygulamaya sokulması istekliliğinde sert ve ani bir düşüş biçiminde ortaya çıkan bir durumdur. Krizin başlangıcı olarak, spekülatif ve ticaret amaçlı para talebinin artmasıyla faiz oranlarının yükselmeye başladığını göstermekle birlikte asıl önemli ve belirleyici unsur olarak "sermayenin marjinal etkinliğinde meydana gelen ani çöküş"tür ve bu çöküşü kontrol edilemez hale getiren likidite tercihinin de artmıyor olmasıdır. Ve nihayet faiz oranlarında meydana gelecek düşüş sürecinin başlaması, "canlanmanın koşulu haline gelecektir" (Keynes, 2008, s.269).

Keynes, Say'ın, klasik iktisada karakterini kazandıran arz yönlü bakışını reddederek, talebin arzı yaratacağını öne sürerek, ekonominin talep cephesine yönelik bir analiz ortaya koymuştur. Bu cepheden, birikim terimine basit bir karşılık olarak söylenilebilecek yatırımları sürükleyecek ana etken toplam taleptir. O halde birikimi anlamlandırabilmek, Keynesyen terimlerle, yatırımlara dinamizm kazandırmak biçiminde olacaktır. Nitekim yatırım faaliyeti de bir harcama ve dolayısıyla bir toplam talep kalemidir. Bu nedenle yapılacak yatırımlar doğal olarak toplam talebi canlandıran unsurlardan birisidir. Keynes, yatırımları canlı tutan mekanizmayı Çarpan-Hızlandıran modeli ile açıklamaktadır.

Toplam talepteki artışlar -ki, kamu kesiminin yatırım yönündeki harcamaları da bu artışın bir unsudur ve kamu kesiminin oluşturacağı firmalar da bu minvalden harcamalardır. Dolayısıyla özelleştirme bu mekanizmanın tersine çevrilmesi veya en azından kamu yatırımlarının artık yapılmıyor olması Keynesyen modelin Çarpan-Hızlandıran modeli içinde ele

alınmaya değer bir husustur- toplam çıktı ve denge milli gelir düzeyi üzerindeki etkisi "çarpan" terimi ile tanımlanmaktadır. Kamu yatırımların bu kavra içindeki önemi, kavramın Keynes öncesi biçiminden de kaynaklanmaktadır. Kahn (1931) çarpan kavramını, "tüketim eğilimi veri olarak alınmışsa, ve para ve diğer kamu otoritelerinin yatırımları uyarma ya da geciktirme yönünde karar almış oldukları düşünülürse, istihdam miktarındaki değişmenin yatırım miktarındaki net değişmenin fonksiyonu olacağı biçimindeki temel düşünceye" (Keynes, 2008, s.105). Diğer bir ifade ile, "işgücünü ve tüketim kaynaklarını tam olarak değerlendiremeyen durgun bir ekonomide gerçekleştirilen kamu yatırımlarının yarattığı istihdam artışının bu yatırımlarda istihdam edilen işçi sayısından çok fazla olduğu belirtilmektedir" (Karakayalı, 2002, s.167). Ancak Keynes, kendi çarpan analizi ile Khan'ın kabulü arasındaki çizgiyi de belirlemektedir. Buna göre, "[Khan'ın çarpan tanımı], yatırım yapan sanayilerde ilk istihdamdaki veri artışla birlikte ortaya çıkan toplam istihdam artış rasyosunu verdiğinden Kahn'ın ortaya koyduğu çarpanı *k'* ile gösterip, *istihdam çarpanı* olarak" (Keynes, 2008, s.107) adlandırıp kendi çarpan tanımlamasından ayırmaktadır. Diğer taraftan Warming (1932) "süreçteki sızıntıların Keynes'in vurguladığı sızıntılar olmadığı, daha çok bireylerin aldıkları gelirin bir bölümünü tasarruf etme eğilimlerinden doğduğu gerekçesiyle –sadece Kahn'ın temas ettiği bir konu- çarpanın istihdam yerine gelir temelinde formüle edilmesi halinde daha iyi anlaşılacağını ileri sürdü […] hane halkının gelirindeki artışın %25'ini tasarruf etmeleri ve bunun sistemdeki tek sızıntı olması durumunda, çarpan sürecinin ekonominin veriminde yapılan enjeksiyonun dört katı artış yaratan bir yeni devlet harcaması enjeksiyonuyla sonuçlanacağını söyledi" (Laidler, 2008, s.56). Sonuç olarak Keynes için çarpan, otonom kamu harcamalarındaki artışın milli gelir düzeyini ve dolayısıyla da istihdamı arttıracak ve özel kesimin kâr olanakları hakkında endişeye düştüğü için yatırım yapamadığı ve ekonominin durgunluğa girdiği bir dönemden çıkılabilmesini sağlayacaktır. Yani, $\Delta Y=k*\Delta I$ olacaktır ki *k* çarpan katsayısı olup;

$$k = \frac{1}{1-c}$$

olarak yazılır ve c marjinal tüketim eğilimine yani 1-s'ye eşittir. s ise marjinal tasarruf eğilimini göstermektedir ve c+s=1'dir. Basit çarpan olarak adlandırılan bu ilişkiler seti, bir otonom yatırımların milli gelire etkisi üzerine kuruludur.

Süper çarpan ise, uyarılmış tüketim ve yatırımın birlikte ortaya çıkarak yaratılan gelir artışına bağlı olarak milli gelir üzerindeki etkisini gösterecek biçimde genişletilmektedir.

5.5. Reel Konjonktür Teorisi

Yeni klasik iktisat olarak adlandırılan ve Lukas gibi isimlerin olduğu Chicago üniversiteli iktisatçıları barındıran bu yaklaşımda, uzun dönemi analiz etmede kullanılan araçlar, kısa dönemli dalgalanmaları analiz etmek için uyarlanmıştır. Klasik iktisatta olduğu gibi, dalgalanmaları toplam talep üzerinden değil, çıktının potansiyel çıktı düzeyi etrafındaki dalgalanmalar olarak ele almaktadırlar. Bilinen klasik tam fiyat esneklikleri varsayımı özellikle bu açıklamaların da temelini oluşturur ki bu, kısa dönemde de fiyatların tam esnek olduğudur ve fiyatlar piyasa mekanizması içinde belirlenmektedir. Klasik, para arzı ve fiyatlar genel düzeyinin (nominal değişkenler) toplam çıktı ve istihdam (reel değişkenler) düzeylerini etkilemediği varsayımı benimsenmektedir. Dalgalanmalar, üretim teknolojileri gibi nominal değil, reel değişkenler tarafından açıklanmaktadır. Dört temel değişken üzerine odaklanan teorinin *Birinci* önem alanı, işgücü arzının, işçilerin bu arzı artırmalarını güdüleyen teşvikler olduğunu vurgulamaktadır. Buna göre işçilerin mali ödüllendirilmeleri işgücü arz miktarının yani, işçilerin çalışma istekleri üzerinde oldukça etkili bir unsurdur. Diğer taraftan, işçiler dönemden döneme çalışma arzularında ikame edilebilir değişiklikler de yaşanabilmektedir ki buna "işgücünün dönemler arası ikamesi" adı verilmektedir. Dönemler arası ikame edilebilir

çalışma kararı ise, reel ücretler tarafından tayin edilecektir. Belli bir t dönemindeki reel ücret ile t+1 dönemindeki reel ücret arasında mukayese yapan işçi; t+1 dönemindeki reel ücret ile t dönemindeki reel ücret ve t+1 dönemine değin elde edebileceği faiz miktarının toplamını kıyaslayarak bir karar verecektir. Kısacası; dönemler arası göreli ücreti (1+r)Wt/Wt+1 ile hesaplanacaktır. Örneğin, hanehalkından bir tüketicinin emek arzı ve mal talebi anlık değil zamanlararası bir tercihin sonucudur. Öyle ki ömür boyu gelir ile ömür boyu tüketim, başlangıç serveti ile birlikte düşünülmektedir. *İkinci* olarak, ekonomik dalgalanmalar teknolojik dalgalanmalarla eş-güdüm içimde hareket etmektedir ve çıktı düzeyi, veri teknoloji ile doğrudan etkileşim içindedir. Veri teknoloji düzeyinde toplam çıktı ve reel ücretler artmakta, dönemler arası işgücü ikamesi nedeni ile de istihdam artmaktadır. Buna bağlı olarak teknolojik gelişmenin gerilediği dönemde süreç tersine dönmekte ve resesyon ortaya çıkmaktadır. *Üçüncüsü*, paranın yansızlığı varsayımıdır ki bir nominal değişken olarak para, reel değişkenler olan istihdam ve çıktı düzeyi üzerinde yansız yani etkisizdir ve bu varsayım teorinin en radikal varsayımıdır. Para yalnızca diğer nominal değişkenleri etkilemektedir. *Dördüncü* ve son varsayım ise, ücret ve fiyatların yapışkan (rijit) olmadığı ve dalgalanmalarla düzenli olarak çok çabuk biçimde piyasaları temizleyerek ayarlandığını kabul etmektedir. Dolayısıyla piyasalarda bir aksaklık söz konusu değildir. Bu açıklamalara yönelik en şiddetli eleştiriler, teknolojinin gerilediğine yönelik varsayıma yönelir. Teknolojik ilerleme durabilir ancak gerilemez. Ayrıca model, doğrudan dalgalanmalarla değil, süreklilikle ilgilenmektedir. Dalgalanmalar ekonomileri sarsabilir ancak, kalıcı etkiler taşımadığını düşünmeleri önemli bir aksaklıktır. Ayrıca, resesyon döneminde yukarıdaki çalışma tercihini (ücretlerin düşük olması nedeniyle) gönüllü olarak yaptıkları da genellikle kabul görmemiş, eleştirilmiştir. Paranın ise, her zaman yansız olmadığı, enflasyon dönemleri ile yüksek işsizlik dönemlerinin aynı dönemlerde yaşandığını gösteren veriler olması yönünde eleştiriler de devam etmektedir. (Begg, Fischer ve Dornbusch, 2001, s.550-552: Mankiw, 2009, s.593-603)

6. KAMU KESİMİ ETKİNLİKLERİ ÜZERİNE TARTIŞMALAR

İnsanlar arasındaki ilişkilerin belirlenmesinde ana belirleyici olan iktisadi fayda ve çıkarlar olması, topluma da karakterini vermektedir. Tüm problem de buradan kaynaklanmaktadır. İnsanlar arasındaki ilişkilerin ekonomikleşmesi, her birinin ekonomik faydacı ajanlar olarak pozisyon almalarını doğurmuştur. İkilik tam da burada ortaya çıkmaktadır; bir tarafta, bunun insanın doğasında olduğunu iddia edenler varken, diğer tarafta, bunun insanların insani taraflarını yok ettiğini ve bunun tarihsel olarak ortaya çıkan zorunlu bir aşama olduğunu öne sürenler vardır. Bir tarafta, bu ilişkiler setinde insanın "özgürlüğü"ne ulaşacağını savunanlar; diğer tarafta bunun insanın özgürlüğe ulaşmasında evrensel bir aşama olduğunu savunanlar. Bir tarafta piyasanın insanlar için özgün ve evrensel bir yapı olduğunu ve bunun özgürlük sağlayacağını savunanlar, diğer tarafta piyasanın farklı güç kaynakları yaratan bir mekanizma olduğundan dolayı insan doğasına ait değil, yapay bir sistem olduğudur.

Bu noktada da ekonomi politik/siyasal iktisat kavramı ortaya çıkmaktadır. Yani ekonomik aktörler arasındaki ilişkilerin belirlenmesini inceleyen bir çalışma alanı ancak bireysel ekonomik ilişkiler arasında piyasayı "tarafsız bir mekanizma" olarak ele alanlar da, "piyasanın dayatılmış" olmasından yola çıkanlar da, öyle bir aktör görürler ki, bu aktörün davranışlarında da birbirlerinden ayrılırlar: Devlet. "Kalkınmanın sürükleyici gücü olarak (planlama ve kaynakların merkezi dağılımı, üretken faaliyetlerde dolaysız müdahale, ekonominin düzenlenmesi, altyapının ve kamu hizmetlerinin gerçekleştirilmesi yoluyla) devletin merkezi birim olarak kabul edildiği dönemden sonra, devletin sadece kaynakların (eksik) yanlış dağılımını teşvik ederek ekonomiye zarar verdiği görüşü ağır bastı. Kısıtlayıcı mali politikalar ve özelleştirme programları sonucu, teorik/ideolojik merkezi kayma, kamuya ayrılmış kaynaklarda azalmaya yol açtı; ve devletin rolü önemli ölçüde azaldığı bir aşamaya girildi" (Pio, 1983,

s.117). Ancak, bu ve benzeri görüşlere rağmen, devletin iktisadi alandaki etkinliği, ölçüsü, tarzı oldukça geniş bir tartışma alanına sahiptir.

Bir tarafta piyasanın işlerliğini ve dolayısıyla insan özgürlüğünü genişletmek için dönemsel olarak hareket eden ve gerektiğinde de etkinliğini minimuma indirmesi gereken bir aktör. Diğer tarafta piyasanın yapay olduğunu ve bu yapaylı belli bir sınıf lehine canlı tutmaya çalışan bir aktör olarak devlet.

O halde, devletin politikaları doğrudan birey özgürlüğü dönüktür. Ve her halükarda bireyin özgürlüğünü statik durumda kısıtlayan bir aktördür. Bu durumda devlet etkinliği "piyasa işlerliği" çerçevesinde ele alınmalıdır.

Ekonomi Politik kavramının ilk kullanılış biçimi, ekonomik hayattaki devlet etkinliğini ima edecek biçimde idi. Ancak Marks ile birlikte kavram, daha geniş ölçekli, bütüncül bir iktisadi sistemi ima etmeye başlamıştır. Kaldı ki, iktisadi düşünceler tarihi iki temel aks üzerinde şekillenmektedir. Bunlardan ilki, bireyi odak alırken, diğeri toplumu odak alan teorilerdir.

Kuznets'e göre kamu etkinlikleri iki parçadan oluşur. Bunlardan ilki, "toplumun üyeleri olan fertlerin bir tüketici sıfatıyla aldıkları müspet" unsurlar ve ikincisi "toplumun iktisadi faaliyetlerine devam ettirebilmeleri için gerekli bir ön şart, yani bir ara mal sayılabilecek […] bizzat bir safi hasıla olmaktan çok safi hasılanın ön-şartı" sayılabilen alt-yapı yatırımlarıdır. Aynı zamanda ikincisi içine adli, idari, eğitim vs. amaçlı kamu harcamalarını da koymaktadır. Yazarın gözlemleri devlet harcamalarının çok ciddi bir kısmının "safi bir katkı olmaktan çok gerçek anlamıyla safi hasılaya katkıda bulunan müesseselerin masrafları" olduğunu belirtmektedir. (Kuznets, 1964, s.24-25).

6.1. Liberal İktisat

Liberal iktisat terimi, siyasal liberalizmin iktisadi alandaki yansımalarını, bakış açılarını ve çözümlemelerini içermektedir. Neo-klasik iktisat, iktisadi alanın içinde kalarak tasarladığı bir dünyaya, iktisadi alan merkezli bir kavramsallaştırma ve kuramsallaştırma ile bakarken, liberal iktisat, siyasal liberalizmin kavram ve kuramsallaştırması ile iktisadi alana bakar. Dolayısıyla merkezi hareket noktası siyasal terimlerdir. Liberal iktisadın ana odak noktası, bireysel siyasal özgürlükler önündeki en temel engel olarak ele alınan devlet organizasyonunun, yine bireysel iktisadi faaliyetlerin de önündeki en temel engel olduğu varsayımıdır. "Devletin ekonomik teorisi" olarak kavramsallaştırılan bu görüşler bütünü, esas olarak devleti analiz etmeye çalışırken, devletin varlığının sonucu olarak görülen bireye dönük sınırlamaların, bireylerin ekonomik faaliyetleri için de geçerli olduğunu kabul etmektedir. Buna göre, "devletin ancak, piyasa işlemlerinin bireylerin istediklerini karşılamaması durumunda başvurulması gereken, kamusal malların üretimi için bir aygıt veya kurum" (Barry, 2004, s.74) olarak ele alınır. Bu bütünlük, örtük değil ve hatta açıkça piyasa başarısızlığını kabullenmektedir. Ancak, neo-klasik iktisattaki kusursuz piyasa modellerinde yalnızca dışsal şok biçiminde ortaya çıkan ve genel dengeyi bozan devlet hamleleri, liberal iktisatta kısmen içselleşmiş durumdadır.

Devlet etkinlikleri, neo-klasik iktisatta, genel dengenin bir ifadesi olan Pareto Optimalitesinden bir sapma, saptırma olarak ortaya çıkmaktadır. Basit biçimde, herhangi bir kimsenin iktisadi durumu kötüleştirilmeden bir başka bireyin durumunda herhangi bir iyileşme gerçekleştirmek mümkün olmuyorsa ortaya çıkan durum Pareto-Optimalitesi olarak tanımlanmaktadır.

Piyasa, "ekonomik teori, serbest bir piyasada bireyler arasındaki mübadelelerin kaynakların etkin veya optimal bir tahsisini sağlayacağını kabul eder. Adem-i merkezi piyasa sistemi bireylere kendi faydalarını azamileştirme imkanı verir ve o, üretimin tüketicilerin arzularını yansıtmasının yöntemidir. Serbest bir piyasada, faydalarını azamileştiren

bireyler ticaretten kazançlar elde edecektir; öyle ki, bir piyasa bütün mübadele ihtimallerinin tüketilmesine imkan verecek ölçüde etkindir" (Barry, 2004, s.75).

Liberal iktisat, liberal siyasal düşünce temelinde üç liberal iktisat düşüncesine burada vermeye çalıştığımız genel bir adlandırmadır. Bu üç paralel görüş, Grossekettler tarafından kategorize edilmektedir. O'na göre,tüm bu yaklaşımların üç temel çözümleme alanı girişimi söz konusudur ve cevap aradıkları üç temel soru söz konusudur: "baskısız ve dolayısıyla hükümetsiz bir toplum fikrinden uzaklaşmayı haklı çıkarmak amacıyla tabiiyet ilkesi uygulandığı zaman liberaller hangi iyi sebepleri kabul edebilirler? Liberal biri kendiliğinden gelişen kurumlara ilaveten, önceden tasarlanarak planlanmış kurumları hangi oranda isterler? Liberal biri, pazarlarda kendini koruyan bir rekabete mi yoksa kendine zarar veren bir rekabete mi inanırlar?" Bu sorulara cevaplar verme bakımından üç farklı liberal küme ortaya çıkmaktadır. Avusturya ekolünün devamında Hayek ve ardılları, asgari bir devletin mantıklı olabileceği, yasalara itaat, sistemdeki en mükemmel seçenek serbest Pazar ekonomisi üzerinden soruları cevaplamaktadır. İkinci kanat ise "sosyal liberaller"dir ki, liberalizm temelinde Hayek'in karşıtı durumundadır ve merkezi bir hükümet planlamasını gerekli olduğu zaman kullanılabilir görülmektedir. Hatta hükümetin piyasa elverişsizlikleri şartları altında hükümetin düzenlemeler yapması "görev ve sorumluluk" olarak görülmektedir. Üçüncü olarak Ordo-Liberaller kanadı ise, bu iki uç arasında bir yerde yer almaktadır. "Kurumları planlanmayla ilgili Hayek'in destekleyicilerinin sahip olduklarından daha yüksek gereksinimleri vardır. Diğer taraftan, bununla birlikte, hükümetin haklarını, sosyal liberallerin niyetlendirdiklerinden çok daha katı bir şekilde sınırlamayı istemektedirler" (Grossekettler, 2009, s.5-7: Böhm, Eucken ve Dorth, 2009).

Kısacası "liberal iktisat" terimi, bir yandan neo-klasik iktisadın düşünsel temelini oluştururken, diğer yandan da bazen siyasal alanın iktisadi alana içselleştirme bazen de iktisadi alanı siyasal alana içselleştirme

girişimi olarak ele alınmalıdır. Liberal iktisat terimi, siyasal alandan aldığı başta "özgürlük" kavramı olmak üzere, birçok kavramını daha iktisat teorisine enjekte etmektedir. Bu girişimler Smith'e değin uzanmakla birlikte, günümüze hakim iki temel akım biçiminde taşınmıştır ki birincisi Hayek ve ikincisi de daha ziyade mali alanlara odaklanan Buchanan'dır.

6.1.1. Hayek, Buchanan ve Kamusal Tercihler

Liberal iktisat yakaşımında kamu kesimi ekonomisi, veri piyasaya dışsal olarak ele alınmaktadır. Ancak bu iki temel sorun dahası, iki temel uç noktalı bakış açısını doğurmaktadır: toplumsallığa ekonomi temelli bakış ve ekonomiye ekonomi dışı ve özellikle de politik bakış. Bunlardan ilki olarak ekonomizm, toplumsal değişmeyi ekonomik değişmeleri orijine alarak analiz etmektedir. İkincisi ise, ekonomideki değişmeleri politik değişkenler üzerinden ele almaktır.

Daha belirgin ifadelerle, liberal siyasal altyapıdan beslenen liberal iktisadın, iktisat teorisindeki kavramların yalnızca iktisadi alandaki aktörler için değil, siyasal alandaki aktörlerin davranışları için de geçerli olabileceği varsayımı benimsenmektedir. Dolayısıyla kamusal tercih yaklaşımı, neo-klasik iktisattaki pragmatik birey anlayışını siyasal alan başta olmak üzere evrenselleştirir. "Bireylerin Pazar yerinde akılcı, kendi çıkarlarına dönük aktörler olarak davrandığı doğruysa, "öteki, piyasa dışı davranış ortamlarında da aynı şekilde davranacakları çıkarsaması yapılmalıdır" (Buchanan,1972, s.22). Bu şekilde anlaşılan ekonomik teori alanı çok geneldir. İlke olarak ister politika, ister aile, ister topluluk isterse başka herhangi bir örgütlenme olsun, her tür toplumsal ortama uygulanır" (O'Neill, 2001, s.262-263). Aslına bakılırsa, liberal iktisat terimi ile kavramsallaştırdığımız düşünce bütünü, neo-klasik iktisadın dışsallaştırdığı siyasal alanı, iktisadi alanın terimleri ile içselleştirme girişimlerinin bütünü olarak ele alınabilecektir.

Liberal İktisat terimi içerisinde, ana akım neo-klasik iktisattan beslenen ve fakat neo-klasik iktisada, radikal iktisat (diğer bir ifade ile ekonomi politik veya siyasal iktisat) çerçevesi dışı eleştiriler ve düzenlemeler geliştirmeye çalışan görüşler barınmaktadır. Kısacası liberal iktisat, Marksist olmayan bir siyasal iktisat oluşturma girişimlerinin bütünü olarak da ele alınabilecektir. Diğer bir ifade ile sınıf yerine birey temelli bir siyasal iktisat geliştirme akımlarıdır ve kamu kesimini içselleştirerek piyasa mekanizmasına içkinleştirmeyi amaç edinmektedir.

Bu girişimler iki temel kök üzerinden yükselmektedir ancak, her ikisi arasında da geçirgenliklerin oldukça fazla olduğu göze çarpmaktadır. Bunlardan ilki Veblen ve Mitchell gibi öncülere dayanan "kurumsal iktisat" ve diğeri de Hayek temeline dayanan ve Buchanan'a uzanan "kamusal tercihler" yaklaşımıdır. Siyasal liberalizmden beslenen liberal iktisat, bireysel çıkar maksimizasyonu yaklaşımını derinleştirirken, devlet organizasyonunu oluşturan bürokratların ve hükümet eden politikacıların da kişisel belli başlı bazı çıkarları maksimize etmek gayretinde olduğu üzerinde yükselir ki, bu görüşlerin birleştiği ana nokta da bu husustur.

Hayek

Liberal iktisadın temelinde insanların, "bazı maksatları gerçekleştirmek için bilinçli şekilde dizayn edilmiş ve planlanmış şeylerin, doğal bir şekilde gelişenlerden mutlaka daha iyi olacağını düşünme temayülü vardır" (Butler, 2001, s.57). Bu temayülün/eğilimin, insanları, siyasal ve ekonomik alanları da planlama, tasarlama, yönlendirmek üzere ortaya çıktığını ileri sürmektedir. Hatta, yine Butler'a göre, "bu temayül hiçbir alanda iktisadi faaliyete ilişkin tartışmalardaki kadar açık değildir" (Butler, 2001, s.57). Bu düşünce perspektifi siyasal liberalizm köklerine kadar uzanmakla birlikte son dönemdeki en güçlü savunucusu ve temellendiricisi Hayek olmuştur ve Hayek'e göre, bu düzenlemeler, "doğal" olana müdahaledir ve doğal olanın düzenini de bozucu sonuçlar içermektedir.

Genel olarak "bir ilişkiler durumu"nu ima eden "Düzen" terimini iki form üzerinden ele alan Hayek, "yapma-düzen" ve "büyümüş-düzen" terimlerini ortaya sürmektedir. Her toplumun bir düzene sahip olması gerekliliğini vurgulayan Hayek, bu düzenin, "önceden tasarlanarak yaratılmış olmaksızın var" olacağını belirtmektedir. Ancak yaptığı ayırım gereği "yapma-düzen" doğal yapıya bir dışsal etki ile oluşturulmuş, yaratılmış bir düzen biçimidir ki bu da siyasal liberalizm açısından özgürlüklerin kısıtlanması ve otoriteryen bir düzen biçimidir. Diğer taraftan "büyümüş-düzen" terimi ile "kendi kendini üreten veya içsel düzen" kastedilmektedir. Hayek, bu iki düzen biçimi için Eski Yunan'dan iki terimi kullanmaktadır: yapma-düzen için "*taxis*" terimi ve büyümüş-düzen için de ""bir devletteki veya toplumdaki doğru bir düzen" anlamına gelen *kozmos*" terimi. Taxis, şimdi veya geçmişte tasarlayanının çıkarlarına hizmet ediyor veya etmiş olmakla birlikte kozmos yani kendiliğinden büyümüş-düzen, böyle bir amaçsallığı söz konusu değildir. Nihayet Hayek, bu ayırım üzerine ana tezini inşa etmektedir: "herhangi bir tek beyinin tahkik veya maniple edebileceğinden çok daha fazla miktardaki gerçekleri-olguları kapsayan çok karmaşık düzenler yalnızca kendiliğinden doğan düzenlerin [kozmos] oluşumunu teşvik eden güçler vasıtasıyla hasıl edilebilmektedir" ve "kendisinin dışındaki bir birim tarafından yaratılmaması yüzünden, mevcudiyetinin kendi çerçevesinde hareket eden bireylere çok faydalı olabilmesine rağmen, bu gibi bir düzenin hiçbir amacı yoktur" ki bu kendiliğinden düzen "Piyasa"dır (Hayek, 1996, s.55-59).

Piyasadaki aktörler serbest hareket kabiliyeti göstermeli ve ve özgür faaliyet edebilme ilkesine bağlı kalmalıdırlar. Böylelikle iktisadi alan kendiliğinden organize olacak ve kendiliğinden bir düzen sağlayacaktır. Hazlitt bu organize olma biçimlerini daha keskin terimlerle şu şekilde ayırmaktadır: "Ekonomik hayatı organize etmenin yalnızca iki yolu vardır. İlkinde, ailelerin ve bireylerin gönüllü seçimi ve gönüllü işbirliği ekonomik hayatı organize eder. Bu düzenlemeye serbest piyasa denir. Diğerinde ise, bir diktatörün emirleri bunu yapar. Buna da kumanda ekonomisi adı verilir. Kumanda ekonomisinin aşırı biçiminde, yani organize bir devletin üretim

araçlarının mülkiyetini elinde bulundurduğu sisteme sosyalizm veya komünizm denir. Ekonomik hayat, temel olarak bu sistemlerden biri yahut diğeri ile organize edilir" (Hazlitt, 2003, s.11).

Mises'in ekonominin planlanması durumunda nasıl işlemez hale geldiğinden ilham aldığını ifade eden Hayek, piyasa aktörlerinin kendiliğinden yaratacağı bu düzenlemenin ahlaki temelleri üzerinde de durmaktadır. Bu ahlaki temellendirme, fiyat mekanizmasının işlerliğinin korunmasıdır. Hayek iki seçenek sunmakta ve kendi görüşünü şu cümlelerle belirlemektedir: "Ya bu fiyat sisteminin mümkün olduğunca etkin bir şekilde çalışmasını sağlayacak kurumsal bir yapı oluşturmak için kendinize sınırlar koyacaksınız ya da onun işlevini bozmak için mücadele edeceksiniz. Eğer fiyatların, faaliyetlerimizi bilinmeyen hadise ve taleplere adapte edecek işaretler olduğu doğruysa, bizim fiyatları kontrol edebileceğimize inanmamızın hiçbir anlamı yoktur. Siz eğer onun işaret ettiği şeyi bilemiyorsanız, bir işaret geliştiremezsiniz. Fiyat sisteminin, tam rekabete dayalı bir piyasa teorisinde bile bizim hesaba katılmasını istediğimiz tüm şeyleri hesaba katmadığını düşünmek tutarsız değildir. Fakat Fiyatlara doğrudan müdahale suretiyle sistemi geliştiremiyorsak daha önce düşünülmemiş yeni metotlarla piyasayı bilgiyle beslemeliyiz" (Hayek, 2005, s.141-142).

Piyasa için veri teşkil edecek olan fiyat oluşumlarını sağlayacak ve koruyacak kurumsal yapılanma gerekliliği ileri aşamasında Buchanan tarafından "mali anayasa" düzeyine değin taşınmaktadır. Ancak Buchanan'ın yaklaşımının özü, Hayek'ten farklılıklar da gözetmektedir. Hayek sosyal düzen üzerine odaklanırken, Buchanan daha ziyade mali alana daha da spesifik olarak mali ve ekonomik alanın yasal belirlenimlerine odaklanmaktadır.

Buchanan

Buchanan'ın düşüncesinin özü, Catallaxy olarak kavramsallaştırdığı ve kusursuz mübadele alanını ima eden ve fakat, siyasal karar alma

süreçlerini de barından yani siyasal alanı da bir mübadele alanı olarak ele alan bir iktisat görüşüdür. Genel olarak, müdahalesiz "pür" iktisabın idealize edilmesinin ve dolayısıyla da siyasal karar alma sürecinin dışlanmadığı bir analiz yapmaya çalışmaktadır. Ancak analizi, iktisadi alandan siyasal alana bakan bir görüşler bütünü olmaktan çok, siyasal alandan iktisadi alanı kavramsallaştıran bir bütünlük arz eder. Bunun temel nedeni, kendi kelimeleri ile, "idealize olmuş mükemmel rekabet fiilleri hiçbir durum altında, bir kuvvet veya bir kişinin diğerinin üzerinde olduğu yönünde bir tanımın veya durumun olmadığı yönündedir. Dünyada her bir malın ve hizmetin alıcısının satıcısı ile olan karşılaşmasının maliyetsiz çıktığı ve yine her bir mal ve hizmetin satıcısının alıcısı ile olan karşılaşmasından maliyetsiz çıkabileceği yerlerde ve durumlarda birinin diğeri üzerinde gücü söz konusu değildir. Böylesi bir ortamda "ekonomik güç" topyekun anlamsız ve içeriksiz olur" (Buchanan, 1986, s.3). Bu "anlamsız ve içeriksiz"lik durumunun çözümü ise, ekonomik ilişkilere "güç" farklılıklarını ve dolayısıyla da "güç" ilişkilerini dahil ederek mümkün olabilecektir. Yine de Buchanan, "içerisinde hem mübadelenin hem de güç unsurlarının beraber var olduğu çok sayıdaki kurumsal farklılıkların üzerinde durmayı" önermemektedir. Bunun yerine, "büyük ölçüde kategorik ayrımı yapmanın sebebi, catallaxy gibi iktisat perspektifinde, içerisinde kişilerin kolektif etkileşimlerde bulunduğu kurumsal oluşumlara doğal uzantı yapısı olduğunu arz etmektir ve bu politikaya ve hükümetsel işlemlere bakmanın bir yönünü" önermektedir. Nihayi olarak, "kamu tercihi görüşü, model politikayı mübadele paradigmasında en son olarak yapan bakış" (Buchanan, 1986, s.3) durumundadır.

Hayek'in Eski Yunan'dan yeniden gündeme getirdiği "catallaxy" terimi, doğruda mübadele işlemlerini, ticaret, anlaşma ve sözleşmelerine çekmektedir. Buchanan'ın düşüncesinde bu terim, basit müdabeleyi aşar ve bir "analiz kompleksi"ne dönüşür. "kompleks mübadele ile tanımlanmak istenen [ise]; ekonomistlerin sihirli rakamı olan ikinin, basit iki kişinin ve iki takas olunacak malın ötesinde, sözleşmeye dayalı anlaşma yöntemi olduğunu" ve dikkatini bu anlaşmaların yöntem ve işlemlerine yönelterek,

Hayek'ten gelen terimi genişletmektedir. Böylelikle, kompleks mübadelenin ilkeleri, kurumları ve yöntemleri üzerinden politika bilimine de bakılabilecektir ve sonuçta iktisat, politik bilim ve politika arasında kategorik bir fark bırakmaksızın catallaxy birleştirici bir analiz ve görüş açısı yöntemi haline gelebilecektir. Böylesi bir catallaxy perspektifinden özelleştirme, politikacılarla sermaye kesimi arasındaki bir mübadele biçimi olarak ele alınabilir.

Kamusal Tercihler

Yukarıda da değinildiği üzere, liberal iktisadın kamu tercihleri veya kamusal tercihler yaklaşımı, siyasal ve iktisadi alanları, "çıkarlarını maksimize etmek isteyen birey" temelinde birleştirir ve bu karakteristik bireyi evrenselleştirir. Kısacası, "kamu tercihi, piyasa dışı karar alma mekanizmasının ekonomik analizi veya basitçe ekonomi biliminin politika bilimine uygulanması olarak tanımlanabilir" (Mueller, 1979, s.1). Ve dolayısıyla "neo-klasik iktisattaki standart hikaye, devlet müdahalesinin, hakiki piyasaların "ideal piyasalar"dan farklılaştığı durumlarda ortaya çıkan "piyasa iflasları" sorunlarını çözdüğü zaman meşru olduğudur" (O'Neill, 2001, s.263). Bir başka deyişle, Pareto optimumdan sapmaları açıklamak için

Kamusal tercihler yaklaşımı, ana akım neo-klasik iktisadın, bürokrat ve politikacıları "en iyi" teoriye hizmet eden ve "yurtsever" karakterler olmadığını, aksine, "neo-klasik teoride akılcı aktörü tanımlayan aksiyomların bürokrat ya da politikacıların kapalı büro kapıları ardında geçerli olmaktan çıktığını önvarsayar" (O'Neill, 2001, s.263). Buna göre politikacılar, iktisadi alana yönelik eylemlerini yeni seçimleri kazanmak üzerine inşa ederken, bürokratlar da yetki ve bütçe alanlarını genişletmek güdüsü ile iktisadi alana yönelik eylem ve düşüncelerle hareket edeceklerdir. "Nisanken'e (1975) göre, bürokratlar kendi çıkarlarını güder ve kendi faydalarını azami seviyeye çıkartmak ister. Bu durumun birincil belirleyicisi de bürokrasinin ve kendi kontrollerinde olan (İhtiyari) bütçelerinin büyüklüğüdür. Bu da, bürokrasi ya da hükümet daha fazla tekel gücüne sahip oldukça, büyük ihtimalle

gereğinden fazla harcama yapacakları anlamına gelir" (Bayliss, 2009, s.549). Elbette böyle bir bürokrat ve dolayısıyla yönetim anlayışı, kamu şirketlerinin verimsiz ve toplumsal etkinlikten uzak bir yönetim ve piyasa bozucu unsur haline gelmesi kaçınılmaz olacaktır. Zaten, özellikle özelleştirme taraftarı neo-klasik ve liberal iktisadın temel dayanak noktalarından birisi de tam olarak bu hususdur.

Bu perspektif politikacı davranışlarını üç ana kategoride ele almaktadır: "temsilcilerin hem iş yerlerindeki, hem de seçilmek için yaptıkları seçim kampanyaları sürecindeki davranışları; seçmenlerin temsilciler seçme yönündeki davranışları ve temsili demokrasinin özellikleri. Seçmenler gibi temsilciler de kendi faydalarını maksimize etmekte rasyonel ekonomik insan olarak varsayılır" (Mueller, 1979, s.13). Aslına bakılırsa anayasal iktisat perspektifi de bu noktada politikacı davranışlarını kontrol altına alabilme temelinde, tam da bu noktadan hareketle ortaya çıkmaktadır.

Ancak bilinmelidir ki, iktisadi alanı iktisat teorisi temelinde ele alan bir çok iktisatçı politikacı davranışları ile seçim sonuçları arasında teorik bir ilişkinin tutarlı sonuçlar vermediği üzerine görüş belirtmektedir. Çünkü, siyasal konjonktürel dalgalanmalar teorisi olarak ortaya çıkıp, konjonktür hareketlerini açıklamaya yönelik seçimler ve seçmen davranışları özeline yönelik bir indirgemecilik halini aldığı öne sürülmektedir. (Örn., Begg, Fischer ve Dornbusch, 2001, s.548). Özellikle seçmen-politikacı ve seçim üçlemesinde ortaya konulan genişletici ve daraltıcı politikaları algılamada seçmenlerin, modelin öngördüğü derecede görüş darlığı içinde olmadığı üzerinden eleştirilmektedir.

6.1.2. Asil-Vekil İlişkisi/Çelişkisi

Firma teorisinde, firma, karşı konulamaz bir kâr amacı için güdülendiğinden, firmanın organizasyon yapısı da bu amaca uygun olarak oluşturulur ve denetlenir. Her şeyden önce, basit bir firma için, bir tarafta

doğrudan firma/mülk/iş sahibi ve diğer tarafta da bütün bir çalışanlar var iken, firma ölçeği genişledikçe organizasyon yapısı da karmaşıklaşır. Temel firma yapısındaki firma sahibi – çalışan ikilisi arasına çok sayıda katman girer. Dolayısıyla basit patron-çalışan kombinasyonu da karmaşıklaşmaya başlamaktadır. Nitekim genişleyen firma yapılarında başta, üst düzey yönetici kadrolar olmakla birlikte, bir çok daha katman ortaya çıkmaktadır. Bu katmanlar, doğrudan üretim sürecinde yer alan çalışanlar gibi, artı-değerin yani ürünün/hizmetin üretimine katılmıyor olsa da, çok fazla sayıdaki çalışanın yönetimi, denetimi, yeni plan ve proje geliştirme gibi bir çok alanda faaliyetler yürütmektedir.

Liberal iktisadın, bireysel çıkar maksimizasyonu modelinde, çalışanların, asil tarafından sıkı bir denetime tabi tutulması ile firma amacına hizmete motive edilebildiği ileri sürülmektedir. Ancak arak katmanlar olarak "vekil"ler devreye girince durum biraz daha farklılaşmaktadır. Asiller firma sahipleri ve vekiller işletmenin yönetici kadroları durumundadır. Asiller, vekilleri, kendi çıkarlarına uygun davranmalarını garantilemek zorundadırlar. Bunu sağlamanın ana koşulu, bu üst düzey yönetici vekillerin kişisel nitelikleri ile birlikte bu vekillere sunulan yüksek ücret düzeyleri olarak ortaya çıkmaktadır.

Liberal iktisat'ın asil-vekil ilişkisindeki temel varsayımı, özel firmalardaki yönetici sınıfı yani vekilleri, işletme amacı için yeterince konsantre kabul eder ki, piyasanın da işlerliği için gerekli olan bu konsantrasyondur. Şöyle ki, "işletme performansı hissedarlarca gözetilmekte, piyasa güdüleriyle ve rekabet yoluyla denetlenmektedir. Yöneticilere işlettikleri şirketlerde belirli bir mülkiyet şansı tanıyan hisse senedi opsiyonları da yüksek performans güdüsünü güçlendirir. Dahası, sermaye piyasalarında likitlik, hissedarların hisselerini satarak performansı düşük şirketleri cezalandırabilmesini sağlar. Başarısız şirketlerin hissetlerinin satılması tehdidi, şirket yöneticilerini disiplin altına almaya yarar" (Chang ve Grabel, 2005, s.114). Ancak bu tablo içerisinde yöneticilerin, kendi yönettikleri şirketlerin hisselerini aldıkları varsayımı söz konusudur. Ancak

her hangi bir yönetici, kendi birikimleri ile mutlaka kendi yönettiği şirketin hisselerini alacağı önceden bilinemez. Bu yaklaşımı eleştirmek ve yönetici sınıfın davranışları hakkında derinlikli bir analiz, bizim çalışmamızın sınırları dışındadır. Ancak şu kadar ki, liberal iktisat, özel kesimde asil-vekil ilişkisini bir uyumluluk biçiminde ele alırken, kamu kesiminde bu ilişki, bir çelişki haline dönüşmektedir ve bu çelişki de özelleştirme için kuramsal bir alt yapı olarak ele alınmaktadır.

Bu ilişkilere sınıfsal nazardan da bakıldığında kapitalizmin dönemsel kendi kendini yeniden üretebilme aşamaları içinde, kapitalizm, firma içi organizasyonda da yeni formlar üretmekte olduğu gözlemlenmektedir. "Temel olarak, yönetimde başkalarının yetkili kılınması önemli kutuplaşmalara yol açmış, idari işlerle şirketteki diğer rutin uygulamaları birbirinden ayırmıştır. Kesin sınırlarını çizmenin oldukça zor olduğu bu ayırım yönetici kadrolar ile işçilerin arasındaki farka dayanmaktadır […] değişimi basit bir teknik işbölümü olarak değil, yönetici kadroların gelecekteki yeni egemen sınıfı belirleyecek sınıfsal ilişkileri oluşturması olarak görmek gerek[mektedir]" (Dumenil ve Levy, 2009, s.122-123). Bu ayrışmanın pratik sonucu olarak, kapitalist olarak tanımlanan firma sahibi adına, en az onun kadar kâr amacına konsantre olmuş yeni bir katman ortaya çıkmıştır. Ancak kapitalist doğrudan kendi birikimi için kâr amacına konsantre iken, bu yeni yönetici sınıf, kapitalist adına bu amacı gütmektedir. Vekillerin kapitalist adına Kâr amacı üslenmesi, kapitalist yöneticilikten, yönetici kapitalizmine doğru bir biçimselliği de beraberinde getirmiştir.

Ancak kamu iktisadi teşekküllerinde durum daha başlangıçtan çok farklı bir yapı içinde ortaya çıkmaktadır. Çünkü firmalardaki asil-vekil-çalışan taraflar açıkça, özel mülkiyet sahipliğinden dolayı belirgindir. Oysa kamu şirketlerinde, "vekiller tipik olarak işletmenin yöneticileri ve idarecileri, asil ise ya hükümet ya da hisse sahipleridir" (Bayliss, 2009, s.551-552). Ancak, ilişki bu kadar yüzeysel olarak ele alınmamalıdır. Nitekim kamu iktisadi teşekkülleri, toplumun vergileri ile oluşturulduğundan, mülk sahibi yani asiller doğrudan kamu yani halktır. Seçimle başa gelen hükümet ise,

asillerin vekilleri durumundadır. Diğer taraftan yöneticiler yani bürokratlar ise, vekillerin vekilleridir. Yani, özel sektör için bir asil-vekil arasında bir "ilişki" söz konusu iken, kamu firmalarında bu durum bir "çelişki" halini almaktadır ki bu çelişki, üçüncü bölümde ele alınmaktadır.

6.2. Radikal (Marksist) İktisat

Genel olarak liberal iktisat birey çıkarlarının maksimizasyonu, kamu müdahalelerinin yani, ekonomi-dışı müdahalenin dışlanması, tanımlı değişkenlerle mekanik işleyebilen bir ekonomi gibi temel varsayımlara dayanmaktadır. Oysa Marksist iktisat, "kapitalizm" olarak tanımladığı tarihsel bir toplumsal formasyon ve bu toplumsal formasyonun ekonomik ilişkiler bağlamında ele alınmasına dayanmaktadır.

Burada bahsi geçen ve kamu etkinlikleri üzerinde temel görüşleri ele alınmaya çalışılan bütün iktisat düşünceleri içinde, kamu kesimine, diğer görüşlerin bir biçimde organik ve inorganik bağlantıları kurulabileceği göz önünde tutulduğunda, en farklı ve dolayısıyla "radikal" yaklaşımı Marksist iktisat sergilemektedir.

"Radikal" terimi, Ana Akım İktisadın karşısında en önemli kol olarak Marksist iktisadı tanımlamak için kullanılmaktadır/kullanılabilmektedir. Buna kaynak olarak, Hahnel'in sıklıkla başvurduğu "liberal-radikal iktisat" ayırımından yola çıkılmıştır. Hahnel, bu ayırımı yaparken iktisadi adaletin sağlanmasında ortaya çıkan üç farklı "kural" önerisi üzerinden hareket etmektedir. O'na göre, Muhafazakarlar, "*bir kişinin kişisel katkısının değerine ve kişinin sahip olduğu üretim mallarının katkısına göre ödeme*: Muhafazakar kuralın ardındaki gerekçe, insanların, kendilerinin ve üretken servetlerinin ekonomiye kattığı kadarını ekonomiden almaları gerektiğidir… [Liberaller ise,] *Kişinin sadece kişisel katkısının değerine göre ödeme*: Liberal kuralı destekleyenler çoğu mülkiyet gelirinin haklı görülemeyeceğini saptarken, savunucuları, herkesin "kendi emeğinin meyveleri"nden yararlanma hakkına sahip olduğunu öne sürer… [Radikal iktisat ise,] *çabaya*

ya da kişisel fedakarlıklara göre ödeme: […] Katkı farklılıkları, her ne kadar yetenek, eğitim, yapılan iş, şans, çaba farklılıklarından ötürü olsa da ek bedeli hak eden yegane etken ek çabadır. "Çaba"yla toplumsal girişim uğruna kişisel fedakarlık kastedilmektedir" (Hahnel, 2004, s.46-55). Bu hali ile, Ana Akım iktisabın hem ortodoksisinden ve hem de heterodoksisinden ayrılarak, birey merkezci olmaktan çok toplumsal odaklı bir iktisadi düşünme karakteristiğinden söz edilmektedir.

Marks'ın tanımladığı ve açıkladığı "burjuva toplumu", devamda da Marksistler tarafından tanımlanan "kapitalist toplum" içinde, bu toplumsal formasyonun devamlılığında kilit bir role sahip olmak üzere, geniş bir devlet teorisi sunulmaktadır. Ancak yine de "Marks bir devlet teorisi kaleme almayı, toplumsal sınıflar konusunda olduğu gibi ertelemiş[tir]; bu teori onun ve Engels'in yazılarında dağınık bir biçimde mevcuttur" (Durand, 2000, s.77-78). Diğer taraftan, Marksist akım içerisinde devlet tartışmaları hemen hemen en tartışmalı konudur. Ancak genel olarak Marksist iktisatta devlet, çoğunlukla iktisadi alandan "görece özerk" olarak kabul edilen ve fakat yine de kapitalist toplumsal sistemin yeniden üretim mekanizması içinde yer alan en önemli noktada yer almaktadır. Her şeyden önce, bir tarafta devletin güncel formu olarak "ulus-devlet" görünümünün gün geçtikçe etkisinin ve gücünün ortadan kalktığına ve küreselleşmenin bir "küresel kapitalizm" yarattığı yönünde tezler söz konusu iken, diğer yanda da "ulus-devlet"lerin etkisini azaltmak bir tarafa, "hem emperyal hem de yeni sömürge biçimiyle "ulus-devlet"[in], faaliyetini arttırmış ve yaygınlaştırmış" (Petras, 2002, s.1-12) olduğu yönünde olmak üzere birbirinden uzak tezler söz konusudur. Özellikle kapitalistleşme sürecinde ülkelerin, "büyüme ve endüstriyel dönüşümü[nün] devlet önderliğinde mi yoksa piyasa güçlerinin doğal sonuçları mı olduğu konusu en fazla öne çıkan anlaşmazlık konularının başında gelmektedir" (Burkett ve Hart-Landsberg, 2000, s.3).

Bu hali ile Marksist iktisatta kamu kesimi veya daha özel anlamıyla "devlet", sosyal sınıflar için bir mücadele alanıdır. Bu en basit tanımlamayla, devlet, kapitalist toplumsal düzenin karakterini oluşturan sınıflı yapının

devamlılığını teminde, devlet, kapitalist sınıfın çıkarını gözetmek için sınıflarla karşılıklı bir ilişki içindedir. "Burjuvaların hem iç hem de dış amaçlarla, mülkiyet ve çıkarlarının karşılıklı garantisi için benimsemek zorunda kaldıkları örgütlenme biçimlerinden başka bir şey değildir [...] dolayısıyla tüm ortak kurumlar devletin yardımıyla kurulurlar ve siyasal bir biçim kazanırlar" (Marks, 2003a, s.85-86). Ancak Marks'ın devlete bakışı çok daha karmaşık olmasına rağmen, bu çalışmanın sınırları dışına taşmamak için konu detaylandırılmamaktadır.

Devletin ikili bir fonksiyona sahiptir ve bunlardan ilki, sınıflı toplumda kapitalist kesimin devamlılığını sağlamak iken, ikinci temel fonksiyonu da, "ulusal devletlerdir çünkü (küresel bir sistem olarak) kapitalizm kendi üretim ilişkilerini uluslararasılaşmasını güvence altına almak için beraberinde ulusal örgütlenmeyi gerektirir" (Corrigan, Ramsay ve Sayer, 2001, s.208). Böylelikle devlet, hem ülke içinde ve hem de küresel ölçekte kapitalizmin devamlılığına odaklanmış bir yapı olarak tanımlanmaktadır. Hatta bu uluslararasılaşma sürecinde devletler herhangi bir biçimde engeller çıkartmaya kalktıklarında kendileri bu sorunları çıkartmamak üzere engellenmektedir (Corm, 2010, s.23-24).

Radikal iktisat, ana akım iktisadın veya farklı yaklaşımların gündeme getirdiği farklı devlet modelleri hakkında (örneğin devlet müdahaleciliği, sosyal devlet, refah devleti vs.) bu perspektiften analizini gerçekleştirmekte ve bu tür tarihsel tanımlamaları, kapitalizmin devamlılığına dönük yani; dinamik bir sistem olarak kapitalizmin kendine özgü biçimde devleti dönüştürdüğü üzerinden analizlerini yapmaktadır.

Devlet, kapitalizmle birlikte hareket eden, dahası, kapitalizmin hareketine uyum veren bir yapı olarak çoğunlukla "kapitalist devlet" olarak tanımlanmaktadır. Kapitalist devlet, "siyaset ile iktisadın farklı toplumsal ilişkiler biçimi olarak ayrışması üzerinde üzerine temellenmiştir. Kapitalist devlete ayırıcı özelliliğini veren de budur. Söz konusu ayrışma, siyasal olanın önceden verili bir iktisadi alandan ayrılığıyla değil; iktisadi ve siyasal olanın ayrılığının, sermaye ilişkisinin parçalanması yoluyla kuruluşuyla ilgilidir [...]

bu parçalanma aracılığıyla kapitalizm öncesi toplumlara özgü bütünleşik sınıfsal ilişkiler dağılır/bozulur". Diğer bir ifade ile, kapitalizm toplumu sınıflara bölse de, bu sınıflar karşılıklı birbirlerine bağlı ve ilişki halindedirler. (Holloway, 2003, s.424-425).

Radikal iktisat kamu kesimini/devleti, bir toplumsal düzenin parçası olarak görür ve uyguladığı iktisat politikalarını, içinde bulunduğu bütünlükle uyum derecesi çerçevesinde ele almaktadır. Dolayısıyla, iktisat politikaları tek başlarına ele alınabilecek, belli sonuçlar beklenen uygulamalar değil, bir tek sonuca dönük farklı uygulamalar olarak ele alınmaktadır ki o bir tek sonuç da, kapitalist toplumsal sistemin devamlılığıdır.

Örneğin bir iktisat politikası olarak tanımlanabilen özelleştirme, bir iktisat politikası olmaktan öte, "neo-liberalizmin yeni ekonomik ve toplumsal rejime piyasanın yönlendirdiği bir geçişin desteklenmesiyle ilgilidir. Kamu sektörü için özelleştirme, liberalizasyon ve tortu devlet sektöründe ticari ölçütün dayatılmasını ve, özel sektördeki piyasa çözümlerine pasif destek sağlanması amacıyla yeni bir hukuki ve politik çevreye ve serbestleştirmeyi gerektirir" (Jessop, 2009, s.385). Dolayısıyla da özelleştirmede veya genel olarak serbestleştirmenin temel amacı, sürekli yenilenen ekonomik ve toplumsal sisteme bir uyum girişimi tarzıdır.

Nitekim devlet yani kamu kesimi, veri olarak ve tekil olarak ele alınmamaktadır. Devlet, politikaları itibariyle bir sistemin teminatıdır ve "bir devletler sistemidir, kapitalist devletin aldığı biçim de ulus-devlet biçimidir. Dolayısıyla kapitalist devlet biçimine ilişkin herhangi bir sav, devleti, *hem* sınıf egemenliğinin bir aygıtı olarak *hem de* burjuvazinin çeşitli kesimleri arasındaki rekabete ilişkin bir aygıt olarak hesaba katılmalıdır" (Barker, 2004, s.249) bu hali ile de sermaye fraksiyonları arasındaki çatışmalar için de bir uzlaşı kaynağı olarak yine devlet karşımıza çıkmaktadır. Bu rolü itibariyle de birikimin sürekliliğine katkı sağlayan bir mekanizma konumundadır.

Özet olarak, iktisat politikaları, 1- kapitalist sistemin ayrıştırdığı toplumsal sistem içindeki sınıfları bir arada tutmak ve bunu yaparken de kapitalist sınıfın çıkarlarını garantilemek; 2- kapitalizmin uluslararasılaşması sürecinde, süreci garantilemek üzere serbestleşme politikalarını temin etmek olarak görülmektedir.

Dolayısıyla da kapitalist devlet bir "yeniden üretim" mekanizmasını temin etmektedir. "Sosyal yeniden üretimin kapitalist formunun egemen form olarak genellik kazanması [...] kapitalist sosyal yeniden üretim tersine çevrilmiş sosyal yeniden üretimdir: sosyal bir bağlam içerisindeki özel üretimdir" (Bonefeld, 1992). Özel üretimin sosyalliği toplumun bilinçli kararının bir konusu olmadığından ve daha sonraki yalnızca özel parçalanmanın (mal üretimi) tersine çevrilmiş formu içinde var olduğundan özel üretimin sosyalliği, sosyal bir bağlam içinde özel bireyler olarak var olma şartları içinde

Kapitalizmin krize ve sonuç olarak yeniden yapılanmaya girdiği dönemlerde etken unsurlardan biri olarak devletin konumu görülmektedir ve "sermayenin bir sınıfsal egemenlik ilişkisi olarak devamlılığında ve yeniden üretilmesinde hayati bir rol" oynamaktadır ve "toplumda tarihsel bakımdan belirleyici olan biçim, sınıf mücadelesinin çekirdek ilişkisi tarafından çizilen biçim" (Holloway ve Picciotto, 2004, s.135-137) olarak ele alınmaktadır.

Ancak yine de devletin "göreli özerkliği" üzerinde de durulmaktadır ve devletin sermayeye tâbi kapitalist bir kurum olmadığı, "farklı biçimlerde de olsa tüm sınıflı toplumlarda var olan bir kurum" olduğu da dikkate alınmaktadır. "Devletin özekliğini asal bir özerklik olarak gören argümanlar şu üç iddiaya yaslanır: a) devlet, tikel sermayelerin tikel çıkarlarına karşı, sermayenin genel çıkarlarını temsil eder; b) devlet, zor'un mevcut üretim ilişkilerinden soyutlanmasına dayanır; c) devlet, meta biçiminin soyut niteliğine" (Clarke, 2004, s.225-228) dayanmaktadır. Dolayısıyla da genel sermaye formuna uygun bir yapı durumundadır. Ve sonuç olarak bu genel formun devamlılığında meydana gelebilecek bir sapma olarak kriz veya dalgalanmalar devletin konumunda etkilemektedir. Örneğin 1970'lerde

ortaya çıkan krizle birlikte "Keynesçiliğin yaşadığı kriz, refah devletinin ortadan kalkması, yeniden-özelleştirme yönünde güçlü eğilimlerin belirmesi ve toplumsal eşitlik taleplerinin bir yana bırakılması" (Hirsch, 2004, s.188) bu form değişikliğinin bir biçimi olarak görülebilmektedir.

Bu çalışma bağlamında ise, kapitalist sistemin yeniden üretimi yani devamlılığını temin etme düzeyinde, devlet, belli tarihsel aşamalar içerisinde kendine yeniden şekillendirmede, konumunu, pozisyonunu, politikalarını sürekli olarak dinamik tutmaktadır. Temel önermelere uyumlu olarak devlet, belli bir aşamada "dışa-kapalı" birikimi esas alabilirken, devamında "dışa-açık" birikime dönebilmektedir. Buna benzer şekilde bir dönemde kamu mülkiyetine dayalı iktisadi kuruluşlar oluşturmaya yönelik bir iktisat politikasını yürütürken, sonrasında bu kuruluşların özelleştirilmesi devletin temel politikası halini alabilmektedir. Yine, piyasalar üzerinde etkili bir devlet belli bir aşamadan sonra bu etkinliğini kısıtlamayı amaçlamakta ancak, oluşturduğu "piyasa düzenleyici kuruluşlar"la yine de piyasalarda yer almakta ve fakat, müdahalenin aktif formunu dönüştürerek bunu yapabilmektedir.

6.3. Kurumsal İktisat

Ana akım liberal iktisada muhalefet etmekle birlikte Marksist radikal iktisada da eleştirel bir perspektif getiren diğer önemli bir akım ise Kurumsal İktisat yaklaşımıdır. Çoğunlukla ana akım teori içinden süzülen ve terminolojisinden beslenen bu yaklaşım, bir çok kavrama eleştirel bir özgünlük getirme çabası içindedir ve açıkçası, ana akım iktisadın mikro teorilerine ve pürüzsüzlüğüne yönelik eleştiriler getirmekle birlikte, "reel" olanı yani normatif unsurları içeren bir teorik yaklaşım sergilemeyi amaçlamaktadır. Ana akım liberal iktisattan ayrılan en temel noktaları, piyasaya bakış açısı, kamu otoritesinin konumu ve metodolojik farklılıkları olarak sıralanabilir.

Genel olarak "Kurumsal iktisadın en az üç yönü vardır: Kurumsal iktisat bir bilgi birikimi, problem çözmede bir yaklaşım ve bir protesto hareketidir. Kurumsal iktisatçılar hem Ortodoks neo-klasik iktisadı hem de radikal Marksist iktisadı eleştirirler ve olumlu bir şekilde kendi fikirlerini geliştirirler [...] Kurumsal iktisatçılar (a) ekonominin piyasadan daha fazla bir anlamı kapsadığını ve (b) işlevsel tahsis mekanizmasının başka bir şeyle ilgisi olmayan saf bir kavramsal piyasa değil ama gerçek piyasa yoluyla şekillenen ve işleyen kurumlar veya iktidar yapısı olduğunu iddia ederler... Kurumsal iktisat yaklaşımı, genellikle, daha az mekanik bir şekilde kullanılan geniş ölçekli politika değişkenleri sağlarsa da kurumsal iktisatçılar en azından politika konularına uygun bir şekilde kendi çalışmalarını kısmen yönlendiren diğer ekonomistlerden çok fazla farklı değildirler". (Samuels, 1991, s.105-106).

Kurumsal iktisat'ın yönteminde, bir "belirsizlik" durumu olduğu realitesi kabul edilmekle birlikte, bu belirsizliği gidermeye yönelik "bir model çerçevesinde tahmin etme yerine reel geleceği tahmin etmenin sınırları üzerinde radikal bir kararlılık" (Samuels, 1991, s.110) ile durmaktadır ve bu bağlamda da "kurumlar, günlük hayata kurallar koyarak belirsizliği azalt[an…] insan etkileşimi için bir rehber" (North, 1990, s.1) olarak tanımlanmaktadır.

Kurumlar aynı zamanda ekonomik ilişkileri de düzenleyen ve zaten kurumsal iktisadın ana akım derecesinde önemsemediği piyasa mekanizmasını da düzenleyen, belirsizlikleri gideren yapılardır. Bu kurumlar, "büyük ölçüde hangi insanların kendi kişisel hedeflerini elde edeceğini ve temel değerleri gerçekleştirmeye muktedir olduğunu belirlerler [...] ayrıca insanların dayandıkları değerler ve takip ettikleri amaçlar üzerinde de etkilidir [...] böylece topluluk içindeki bir bireyin ve diğerleri arasındaki ilişkilerin subjektif anlamlarını ve onların kabullenmelerinin ve zorlamalarının kesin olarak toplumun istediği kültürel düşüncelere dayandığını yansıtmaktadır [...] Kurumsal ekonomiler, bu yüzden kesinlikle insan

değerlerini analiz etme[si]" (Kasper ve Streit, 1997, s.27-28) gerektiğine vurgu yapmaktadır.

Bu yapısı ile kurumsal iktisat düşüncesine, piyasa başarısızlıklarının giderilmesinde kamu kesimi etkisini, liberal düşünceden ayrılmadan ve fakat ana akım ortodoks iktisattan ayrılarak anlamlı bir tanımlama/açıklama getirmeye çalışma girişimi olarak görmek mümkündür. Dolayısıyla kamu kesimi etkinliğini kurumsal yapılar üzerinden anlamlı kılma girişimi olduğu söylenebilecektir. Yani, piyasa aksaklıklarının "reel" olduğunu kabul edip, giderilmesindeki kamu etkisini, piyasa mekanizmasının özündeki ortodoksiyi bozsa da işleyişini bozmamak üzere ve kurumlar üzerinden getirilecek düzenlemelerle genel ekonomik düzenin devamlılığına istikrar kazandırmaya yönelik bir düşünsel akımdır.

Genel olarak, kamu kesimin ekonomi üzerindeki etkilerini, siyasal etkilerin mümkün olduğunca azaltıldığı ve yasalarla sınırlandırılmış ve belirlenmiş kurumların yürütmesi öngörülmektedir. Bu da temelde belirsizlikleri gidermeye ve piyasa oyuncularına "güven" ve "bilgi" temin etme amacına yöneliktir. Bu açıdan bakıldığında anayasal iktisat düşüncesi ile de bir paralellik gözlemlenebilmektedir. Nitekim, piyasa başarısızlığının açıklanmasında, matematik modeller kullanımını eleştiren Buchanan, aslında bu başarısızlığı etkileyen en temel etmenlerden biri olarak kabul etmekte ve analizlerin "kurumsal sınırlamaların piyasadaki kişilerle tamamen ilgisi yokmuş gibi kabul edilerek" yapılmasını gündeminde tutmaktadır (Buchanan, 1985, s.1-18).

Kurumsal iktisat, "ekonomik teorideki normatif unsurların –bilhassa devletin ekonomik rolü ve politikasını sorgulamak ile alakalı uygulamalarıyla ilgili olan ve özellikle statükonun toplumsal durumu ile ilişkili olan- kaçınılmaz bir şekilde varlığını vurgular". Buna bağlı olarak, "temel ekonomik problem organizasyon ve ekonominin kontrolü, yani iktidar yapısının reformudur [...] bir bütün olarak ekonomiyi ve kanuni haklar, mülkiyet, sözleşme ve iktidar ile ilgili olarak şirketler" (Samuels, 1991, s.105-106) incelenmektedir.

Sonuç olarak kurumsal iktisat kamu kesimi ve piyasalar arasında, kuralları belli ilişkiler setinin oluşturulmasını salık vermektedir. "Uygun zamanda merkezi yönetim oyunun genel kurallarını koymalı; oyuncuların temel sınıflarını seçmeli; bilgi kaynağını artırmak için düzenlemeler yaptırmalıdır; örneğin uluslararası işbirliğini kolaylaştırarak yurt dışından bilgi toplama maliyetini azaltma amacına yönelik kurumsal düzenlemelerin ayrıntıları ilgili etkinlik içinde yer alan kişiler arasında deneme-yanılma yöntemiyle ortaya çıkarılmalıdır (Ostrom 1990'dan anlatan; Eggertsson, 1990, s.665-671).

Belirtmek gerekir ki, Liberal iktisadın bir türevi olarak kurumsal iktisat, tıpkı Keynes için de bahsedildiği üzere, kapitalist sistemin işlerliğinde devlete ilişkin uygun ve uyumlu bir konum arama girişimi olarak rahatlıkla görülebilmektedir. Ancak yine de, ana akım liberal iktisattan ayrıldığı en önemli nokta, kurumların algılanış biçimindendir. Kurumsalcılar, Ana "akım iktisat teorisinde olduğu gibi eğer kısıtlamaları sadece etkin olmayan sonuçlar ortaya çıkaran unsurlar olarak değerlendirmiş olsaydı yeni bir şey söylemiş olmayacaktı. Birçok [kurumsal iktisat] kuramcısı aslında kurumların, bunu yaparken işlevsel hatalar işleseler de, sadece etkinliği artırdıkları için bulunduğunu söylemektedir. Fakat "kısıtlamalar" söylemini kullanarak serbest piyasanın doğal düzen olduğu efsanesini sürdürmekte ve kurumların sadece ve ancak doğal düzen bozulduğu zaman devreye sokulması gereken insan yapımı ikame edici seçenekler olduğunu savunmaktadırlar" (Chang ve Evans, 2009, s.622). Diğer bir deyişle, kurumsal/kamusal yapıların dışlandığı ve fakat normatif ve/veya kuramsal olmak boyutu itibariyle sürekli tartışılan piyasa ekonomisinin işlerliğini kısıtladığı varsayılan kamu kesimi etkinlikleri, modele; "doğru ve yeri geldiğince çalıştırılabilecek kurumlar" olarak yeni bir şekilde dahil edilmektedir.

6.4. Siyasal İktisat

Bu çalışma bağlamında siyasal iktisat terimi, terim üzerindeki tüm tartışmalar dışında, "eleştirel" bir kimlik taşımaktadır. Terimin Ana akım iktisadın farklı türevleri içinde yer alan biçimleri "aşırı basitleştirici" ve "tarihsel köklerinden kopartılmış" görülmekle birlikte Radikal iktisat içinde ise, "zorunlu sonuçlar" içermesi itibariyle, belirgin bir kabullenmeye elverişli görülmemektedir. Dolayısıyla da bu çalışmayı bir "siyasal iktisat" çalışması olarak tanımlamış olmanın temel nedeni de bu durumdur: Siyasal iktisat, dinamik bir toplumun dinamik iktisadi analizini, geniş yelpazeli bir ilgi alanı ile ele almaktadır.

Daha 1755'te "siyasal iktisat" terimi Rousseau tarafından şöyle tanımlanmaktadır. "[Ekonomi,] tüm ailenin ortak iyiliği için ev işlerinin akla ve belli kurallara uygun biçimde çekip çevrilmesi anlamını taşır. Bu terimin anlamı sonradan en büyük ailenin, yani Devletin yönetimini de kapsayacak biçimde genişletilmiştir. Bu iki anlamı birbirinden ayırt etmek için, ikinci durumda buna genel ya da *politik ekonomi*, öteki durumdaysa *özel ekonomi* ya da *ev ekonomisi* adı verilir" [vurgular yazara ait] (Rousseau, 2005, s.7). Bu ilk dönem tanımlaması, belli maddi/mali koşulların belli bir topluluk/toplum içinde, bu toplum için bir "birliktelik" ve/veya "uzlaşı" biçimi olarak devlet tarafından idaresini ima etmektedir. Buradan çekilmesi gereken birincil ve erimi uzatılabilecek genel bir anlam; belli maddi koşulların kullanılışında ve/veya paylaşımında, "devlet" olarak ortaya çıkmış "uzlaşı"nın bunu temin etmekteki etkinliğidir. Ancak bu etkinlik ille de devlet etkinliğine odaklanmayı zorunlu kılmadığı gibi, asıl dikkat, "üzerinde uzlaşı sağlanması gereken maddi koşullar" olduğu ve bunun paylaşımında "güç" dengesinin söz konusu olmadığıdır. Demek oluyor ki, maddi koşulların paylaşılmasında bir çatışma, çekişme ve polemik alanı söz konusudur ve taraflar arasında güç dengesizlikleri vakidir. Bu hali ile de, terimin en ilkel tanımından da anlaşılacağı üzere, ekonomi politik, "kim" sorusunu içermektedir ve taraflar arasında ele alınması gereken bir güç dengesizliği söz konusudur.

"Kim" sorusunun soruluyor olması, uluslararası politik/siyasal iktisat tanımlamalarını da şekillendirmektedir ki, uluslararası siyasal iktisat, ilkelerini terimin yani siyasal iktisadın kendisinden almaktadır. Buna göre, nasıl ki uluslararası siyasal iktisat, klasik bir soruya yanıt aramaya çalışır: Kim, ne, ne zaman, nasıl kazanır?. Bu sorunun cevabını araştırmakta ise, temelde disiplinler-arası ve hatta disiplinler-üstü, iktisadi gelişmeyi merkeze alan ve fakat felsefe, sosyoloji, tarih, antropoloji ve hatta psikoloji gibi disiplinleri birleştirmeyi amaç edinen bir sosyal bilim olarak siyasal iktisadın alanını oluşturmaktadır.

Ancak terim çok geçmişte kalmış, geçerliliğini yitirmiş bir terim gibi görülmektedir. Terim, Radikal iktisatçılar arasında sıklıkla kullanılıyor olmakla birlikte, aşağıda da belirtiliği üzere zorunlu sonuçlar içerecek biçimde kullanılmaktadır. Liberal iktisat ve türevleri ise terimi çoğunlukla siyaset-ekonomi ilişkisi bağlamında oldukça yüzeysel ele almaktadır.

Örneğin Lange'ın (1975) eseri "Ekonomi Politik", içerik itibariyle zorunlu sonuçlar içermektedir. Bir başka örnek olarak Baby'nin "Ekonomi Politiğin Temel Prensipleri" çalışması da benzer zorunlu sonuçlar içermekle birlikte, genel olarak bu yazarların terime yükledikleri toplumsal ve tarihsel anlamlar, terimi kullandıkları anlamlar itibariyle göz ardı edilemeyecek derece içerik yükü taşımasıdır. Baby terimi, "bilimsel ekonomi politik için, sosyal bağlantıların temeli, insanlar arasında üretim amacıyla kurulmuş ilişkiler; başka bir deyişle, *üretim ilişkileri*'dir […] bireylerin ekonomik faaliyetini, yalnız başına bir faaliyet şeklinde değil, fakat daima üretim ilişkilerine tâbi olarak inceler. Topluluktan ayrı, yalnız başına bir insan gerçek insan değildir" (Baby, 2000, s.5-6) biçiminde tanımlamaktadır. Bu tanımlama "insan", "toplum", "üretim" ve "ilişki" gibi bir çok kavramı bir araya getirerek, siyasal iktisat terimini bir toplumsal bilimsel iktisat halinde genişletmektedir.

Liberal iktisat algısı, siyasal iktisat teriminden sosyolojiyi ve dolayısıyla da toplumun dinamik ve tarihsel karakterini neredeyse tamamen dışlamaktadır. Ana akım içinde terime yönelik tanımlamalar genel olarak şu

şekilde toparlanabilir: 1) seçmen davranışları ile ekonomik nedenleri ve sonuçları arasında çoğunlukla istatistiksel ilişkiler kurarak veya 2) Bitmiş kapanmış bir bakış açısı olarak ele alınmaktadır.

Bu çalışma çerçevesinde siyasal iktisat, bir toplumun, toplumsal gelişme sürecindeki iktisadi dinamikleri, toplumun, toplumsal nitelikleri ile birlikte tarihsel süreç içinde analiz etmeyi amaçlayan bir içeriği kapsamaktadır. Böylelikle de, iktisadi olaylara "kim" sorusunu sorabilecek bir eleştirel alan oluşturmaktadır. Böylelikle bu çalışma çerçevesinde siyasal iktisat tanımlaması; genel olarak iktisadi olgulara ve özel olarak da kamu kesimi etkinliklerine bakış açısını, tarihsel, toplumsal ve iktisadi içeriğini, belli felsefi ve düşünsel temellere oturtarak yapmayı makul ve gerekli kılmaktadır.

7. SERMAYE FRAKSİYONLARI VE FRAKSİYON DEVRESİ

Önceki kısımlarda göstermeye çalışılan temel husus, birikim sürecinin özsel nitelikleri ve bu süreçte yaşanabilecek kırılmaların algılanış ve açıklanış biçimleri idi. Burada ise ortaya konulmaya çalışılacak husus ise, sermaye fraksiyonlarını tanımlayarak, birikim sürecine dönük bu fraksiyonların ekonominin geneli içindeki konumlarını tartışmaktır. Daha sonra ise, özellikle konjonktür devrelerinde sermayenin farklı fraksiyonlarının etkinlik (Egemenlik ve Hegemonya) dönüşümlerini belirlemeye çalışarak, bu etkinlik içinde kamu kesiminin rolü üzerine önermeler öne sürmektir. Böylelikle kamu kesiminin sermaye fraksiyonlarının etkinlik dönüşümü üzerindeki etkileri ile konjonktür devreleri birbiri ile ilişkilendirilmeye çalışılacaktır. Varılmak istenilen nihai önerme ise, konjonktür devrelerinde sermaye fraksiyonlarındaki dönüşüm içerinde, kamu kesiminin etkinliği olmakla birlikte, özelleştirmenin bu etkinliğin bir biçimi olup olmadığı ve eğer etkinlik söz konusu ise, bu etkinliğin nasıl seyrettiği ve egemenlik veya hegemonya kurmada sermaye fraksiyonları ne ölçüde destekleme gücüne sahip olduğudur.

Bu çalışmada ekonomide üç ana sektör ve dolayısıyla da üç ana sermaye fraksiyonu olduğu kabulü üzerinde durulmaktadır; Sanayi sektörü, Ticaret sektörü ve Finansal sektör: ve bu sektörlerin iş hacimleri ve ekonomik-politik aktörler olarak etkinliklerinin birer göstergesi ve kapasitesi olarak sanayi (üretken) sermayesi, ticaret (tüccar) sermayesi ve finansal (para) sermaye olarak kavramsallaştırılması üzerinden bir dil oluşturarak analiz yapılmaya çalışılmaktadır. Bu fraksiyonlar birbirlerine organik ve inorganik olarak ileri derece bağlılık ve bağımlılık içinde olmalarının yanında, finansal sermaye yirminci yüzyılından beridir dikkate değer ölçüde, Hilferding'in (1995, s.47) tabiri ile "başına buyruk" hareketler içine girmek noktasında özgülleştiği görülmektedir. Son dönemlerde daha da belirginleşmeye başlayan ve "finansal krizler" olarak adlandırılan finansal sermayenin yarattığı dalgalanma türü, kapitalizmin rekabet koşullarından çıkıp, tekelleşme yani

Demek oluyor ki, genel olarak bir ülke ekonomisi, karakteristik olarak bu üç ana sektörün birinin diğerlerinden daha güçlü ve etkin olması üzerine yükselebilmektedir. Örneğin Alman ekonomisinin sanayi sermayesi, Dubai ekonomisinin hizmet/tüccar sermayesi, İngiltere veya İsviçre ekonomilerinin finansal sermayenin ekonomilerdeki ağırlığı ilk bakışta hemen görülebilmektedir.

7.1. Hegemonya, Hakimiyet (Egemenlik) ve Gramsci

Çalışmanın bu aşamasındaki kritik ve anahtar kavramlar, "Hegemonya" ve buna bağlı olarak da "Hakimiyet" kavramlarıdır. Hegemonya kavramı sosyal bilim literatüründe kapsamlı biçimde Gramsci tarafından çerçevesi belirlenerek kullanılmaya başlanmıştır. Aslında kavram pür Gramsci tarafından geliştirilmiş olmamakla birlikte, günümüz kullanım biçimini ve düşünsel yükünü Gramsci'den alan bir kavramdır. Bu çalışmada "politika" terimini bir hareket/eylem uzayında aktörlerin sonsuz pozisyon alabilme kabiliyeti olarak tanımladığımız gibi, Hobsbawm'ın Gramsci için

yaptığı çıkarsamada insan için politika, "merkezi insan etkinliğidir; biricik bilincin toplumsal ve doğal dünya ile bütün görünümleri içinde ilişkiye geçirildiği araçtır" (Hobsbawm, 1982, s.23'ten aktaran Carnoy, 2001, s.252). Yani insan için politika doğa ve toplumla ilişkiye girme tarzıdır. Özellikle toplum ve onun içindeki bireylerin sürekli olarak konum, tutum, düşün ve politika geliştirmeleri karşısında insan da kendine özgü bir konum ve politika belirleyerek toplumsal canlılığa dinamik bir unsur olarak eklemlenir.

Gramsci'nin, hegemonya kavramını geliştirdiği düşünsel sürecin kritik noktasında kullandığı devlet kavramı vardır. Geliştirmeye çalıştığı "Devlet düşüncesi" teriminin ilk niteliği "hem geçmiş ya da geleneksel, hem de gelecekle "sürekliliği" gerektirir, yani her hareketin, önceden başlamış ve sürüp gidecek olan, karmaşık bir sürecin bir aşaması olmasını" (Gramsci, 2003, s.233) gerektirmektedir. Bu sürekliliği sağlamayı temin edecek bir devlet, "kendi aracılığı ile, yönetici sınıfın kendi egemenliğini yalnızca haklı gösterip koruduğu değil, ama yönetimi altında tuttuklarının etkin rızasını da kazanabileceği pratik ve teorik etkinliklerin karmaşık bütünlüğü"dür (Gramsci, 1971, s.244'ten aktaran: Carnoy, 2001, s.253). Teorik ve pratik olarak üretilmiş ve devlet sürekliliğini temin eden bu rıza "hegemonya" kavramında somutlaşır. Gramsci'nin anahtar kavramlarından olan "hegemonya" ve "tarihsel blok" terimleri ile "kapitalist sistemi öncelikle ulusal bağlamda ele alır. Buna karşın bazı Marksist yazarlar kapitalizmin günümüzde, klasik Marksistlerin vurgu yaptığı ulusal kapitalist ya da emperyalist kapitalist sistemden farklılaşarak ulus ötesi bir aşamaya doğru evrilmekte olduğunu belirtmektedir. Bu yazarlar [örneğin Robert Cox] Gramsci'nin hegemonya ve tarihsel blok oluşturma gibi tezlerini dünya ölçeğinde" (Gill ve Law, 1988, s.64-65) ele alarak küresel düzeyde analizler yapılmaktadır.

Hegemonya kavramı Gramsci'den önce de birçok biçimde kullanılmıştır. Çoğunlukla "egemenlik", "üstünlük", "baskı", "hakimiyet" gibi anlamlarla kullanılagelen hegemonya kavramını geliştiren Gramsci, bu

kullanımların birçoğundan etkilenmiştir. Bolşevik "devriminden sonra – anlaşılabilir bir nedenden dolayı- Bolşevik partisinde nispeten kullanılmaz oldu. Varlık nedeni burjuva devriminde işçi sınıfının rolü meselesi olduğundan, sosyalist devrimin gelişmesiyle birlikte işlerliğini kaybetmişti". Kavram açık olarak, Anderson'a göre "ilk defa" 1922'de tanımlanmış ve "burjuvazinin proletarya üstündeki egemenliği (dominasyonu) kastedilmiş, burjuvazinin proletaryayı siyasi ve ekonomik mücadeleler arasında ayırım yapmaya ikna ederek, onu loncacı bir rolle sınırlandırmayı başarması" biçiminde ele almıştır (Anderson, 2007, s.31-35). "ikna" ve "çıkar" fiillerini içerene dek genişleyen kavram Gramsci'de nihai halini alır ve; "Hegemonya fikri, hegemonya uygulanacak kesimlerin çıkar ve eğilimlerini dikkate almayı ve belirli bir uzlaşma dengesinin kurulmasını gerektirir; yani önder grup ekonomik-korporatif türden fedakarlıkta bulunmalıdır. Ancak hiç şüphe yok ki, hegemonya ahlaki ve siyasi olmanın yanı sıra, ekonomik de olmak zorundadır. Çünkü önder grubun esas olarak ekonomik faaliyetin belirleyici sektörlerinde yürüttüğü belirleyici çalışmaya dayanmak zorundadır" (Gramsci, 1971, s.161'den aktaran Anderson, 2007, s.37).

Gramsci'nin getirdiği aşamada kavram, "çatışma halindeki bir birlik" ima etmektedir. Hakim bir egemenin varlığını devam ettirebilmek için, varlıklarını devam ettirilmesi gereken diğer unsurların çıkarlarını da gözetecek, ve onları bu "yönetilmeye, egemenlik altına girmeye" rıza ve ikna etmeye dayalı bir egemenlik türüdür.

7.2. Ekonomik Hegemonya/Egemenlik ve Fraksiyonlar

Ancak bu noktada Jessop'un kavramlarına müracaat etmek gerekmektedir. Nitekim birikim stratejisini tanımlayan büyüme modelinin geçerlilik kazanmasının sermaye fraksiyonları arasındaki ilişkilere bağımlı olduğunu öne sürmektedir. Jessop'a göre; "bir "birikim strateji", çeşitli ekonomi-dışı önkoşulları ile birlikte tamamlanmış belirli bir ekonomik "büyüme modelini" tanımlar ve bunun gerçekleştirilmesi için uygun genel bir

strateji hattı çizer. Böyle bir modelin, başarılı olabilmesi için sermaye dolaşımının farklı momentlerini bir fraksiyon hegemonyası altında birleştirmesi gerekir" (Jessop, 2008, s.266). İşte bu hegemonyanın oluşturulmasında, belli bir konjonktür devresi içinde, devlet de, bu hegemonyanın oluşturulmasına uygun olacak biçimde seçtiği kurumları özelleştirir. Farklı fraksiyonların farklı devrelerde hegemonya oluşturarak, birikimin genel sürecinin devamlılığına katkıda bulunması aşamasında, devlet de bu fraksiyonları doğrudan ve dolaylı olarak destekler ki, bu destek, o fraksiyona uygun kurumlarının özelleştirilmesi biçiminde ortaya çıkar.

Sermaye dolaşımının kalbi üretim sürecinin ta kendisidir. Popüler tabiri ile zenginlik dağıtılmadan önce yaratılmalıdır. Bu da demektir ki, üretken sermayenin performansı birikim sürecinde nihai ekonomik belirleyicidir ve para sermaye ve ticari sermaye bir bütün olarak gerçek getiri oranları, uzun vadeli üretici sermayenin sürekli fiyat tespitine bağlıdır. (Jessop, 2008, s.267).

İleri aşamada "Ekonomik hegemonya" ve "ekonomik hakimiyet" terimlerini birbirlerinden ayıran Jessop, ekonomik hegemonya kavramını, "bir birikim stratejisinin genel olarak kabul görmesiyle kazanılmış ekonomik liderlik" olarak tanımlamaktadır. Bu strateji para sermayenin "bizatihi hakim fraksiyonun kendisi için avantajlı olan farklı yatırım (hem devlet hem de özel bankalar hangi alanlara kredi vermişler) alanlara doğru tahsisini kontrol ederek uzun dönemli çıkarlarını güvence alınmasını sağlarken, bir yandan da sermaye dolaşımını bütünleştirerek bu dolaşım içinde yer alan diğer fraksiyonların acil çıkarlarını genişletmektedir" (Jessop, 2008, s.267). Ekonomik hakimiyet ise, "herhangi bir fraksiyon tarafından kurulmuş olabilir. Ve bu fraksiyon kendi çıkarlarını dayatabilir". İki kavram arasındaki temel farklılık ise, Ekonomik hakimiyette, toplumsal sermayenin sürekli entegrasyonu ile uyumsuz iken, Ekonomik Hegemonya, dolaşım entegrasyonu ve endüstriyel sermayenin endüstriyel olmayan bir fraksiyonun hegemonyasında bile sürekli genişlemesi ile kazanılır.

7.3. Sermaye Fraksiyonları

Yukarıda da değinildiği üzere üç temel sermaye fraksiyonu tanımlanmaktadır: finansal sermaye, ticaret sermayesi ve sanayi sermayesi. İşte bu fraksiyonlar, ekonomik hegemonya çerçevesinde belli zamanlarda liderliği ele alarak birikim stratejisinin dümeni görevini üslenebilmektedir. Ancak unutmamak gerekir ki, sermaye çevriminin ve birikiminin kalbi, üretken sanayi sermayesidir. Belirtmek gerekir ki, sermayenin dünya ölçeğine yayılmasının bir biçimi olarak yapısal uyum programları, fraksiyonların hareketliliğinin de bir biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak, "birikim rejiminin belli başlı özelliklerini, […] yapısal ayarlama programının uygulanması sonucunda ortaya çıktığı biçimiyle ve bu yeni birikim rejiminin, eski rejimlere oranlar toplumsal ve sektörel ayrışmaların çok daha yoğun olduğu gerçeğini" (Teubal, 2001, s.29) de göstermektedir.

Sermaye fraksiyonları temelde iç içe örülüdür. Marks'ın terimleri ile, "bireysel sermayelerin devreleri iç içe girer, birbirlerini öngörür ve zorunlu kılar, ve salt ördükleri bu ağ içerisinde toplam toplumsal sermayenin hareketini meydana getirirler" (Marks, 1992, s.316). Ancak yine de, toplam sermaye döngüsünde bu zorunluluğa uyulmaması ile ortaya çıkan konjonktür devreleri sırasında fraksiyonların hakimiyet veya hegemonyalarında değişmeler yaşanabilmektedir. "sermayenin bu işlevleri yanlış bir şekilde farklı çıkarlara sahip ve birbirini dışlayan *sermayenin fraksiyonları* dolayında ele alın[maktadır]. Üretken sermaye ile para sermaye (finans sermaye deniyor), bazen de üretken sermaye ile ticari sermaye birbirini dışlayan somut çıkar oluşumları olarak tanımlan[maktadır]" (Ercan, 2009, s.33).

Genel olarak "1980'lerden itibaren uluslararası finans ve paranın hakim bir konumda olduğu görülmektedir. Neo-liberal politikalar, tüm dünyada kısa vadeli yatırım, para spekülasyonu, finansal istikrarsızlık ve kriz dalgası" (Brunhoff, 2006, s.173) yaratmaktadır. Nitekim uluslararası

ekonomik ilişkilerde değer taşıma aracı, finans sermayesi yani finansal serbestlikle daha da akışkan ve geçirgen hale gelebilmiş olan finansal sistemdir. "bu finans hegemonyasının en belirleyici özelliği, hissedarların yüksek getiri ve yüksek kısa vadeli şirket kârına olan taleplerinin aşırı derecede güçlenmiş olmasıdır. Banka kredileri ve bonolar uluslararası kısa dönem kârlarına bugün artık çok daha bağımlı hale geldiler. Yüksek karşılıkları ödeyebilecek şirketlere ve ülkelere kredi sağlamaktadır. Bu kârlar azalınca, uluslararası büyük bankalar kredi kanallarını keser ve para daha güvenli topraklara geri çekilir. Sonuç olarak zayıf para, "yükselmekte olan" ülkelerde mali krizlere ve ekonomik gerilemeye yol açarak değerini kaybeder" (Brunhoff, 2006, s.174).

Bu noktada "küreselleşme" teriminin neo-liberal politikalarla daha da etkin biçimde gündeme gelmesi anlam kazanmaktadır. Küreselleşmeyi karakterize eden, üretim faktörlerinin mobilizasyonudur ve özellikle finansal ve ticaret alanda yayınlaştığı görülmektedir. Özellikle üzerine değinmek gerekir ki, büyüme ile birikim kavramını birbirinden ayırmanın bir sonucu da burada görülmektedir. Her büyüme birikim ile sonuçlanmamaktadır.

7.4. Değer, Birikim ve Fraksiyonların Doğal Gelişimi/Dizilimi

Tarihsel olarak bakıldığında sermaye fraksiyonlarından ilk olarak ortaya çıkanı ticaret/tüccar sermayesidir. Ancak hemen belirtmek gerekir ki, bu aşamadaki "sermaye" terimi, toplumsal bir formasyonu değil, bir değer biriktirmeyi ifade etmektedir. Özellikle ortaçağın sonlarında ortaya çıkan ve ticaretle uğraşan tüccarlar, uluslararası boyutlarda dahi ticaret yaparak kıymetli maden ve altından oluşan değerleri biriktirmeye başlamışlardı. Heilbroner, "Ortaçağ Avrupası'ndaki yollarda düzensiz, küçük bir silahlı topluluk, başlarında bir bayraktar, bir askeri başkan, daha sonra yayalar ve kılıçlar taşıyan atlılar ve son olarak da çuvallar ve torbalar yüklü at ve katırlardan meydana gelmiş" ticaret katarları ile Hindistan'a, Çin'e değin uzanan bir alanda ticaret yapan bu yeni oluşan tüccar sınıfın Avrupa

feodalitesinin sabit hiyerarşisi içinde bir yeri dahi olmaksızın yükselmeye başladıklarını dile getirmektedir. Üstelik dönemin hiyerarşisinde aşağılanan ve "düzen bozmakla" suçlanan bu gezici tüccarlar olmadan da iş yapılamıyordu. Yani doğal bir bağımlılık ilişkisi kurulmakta idi (Heilbroner, 1970, s.45-46). Tüccarlıktaki bu gelişmeler, ticaretin hacminin artması ve yeni ulaşım sahaları olarak limanların kullanıma girmesi ile yeni şehirlerin oluşumunun da önünü açmıştır. Bu kentler lojistik birer merkez olmanın yanında, "haberler, mallar, sermayeler, krediler, insanlar, emirler [vs.] buraya akmakta ve aynıları buradan yola çıkmaktadır. Bazen aşırı zengin olan toptancı tüccarlar, burada kanun koymaktadırlar" (Braudel, 1993, s.17). Bu dönem on sekizinci yüzyılın sonlarına yaklaşıldığında ticarete temel olan tarımsal ürün üretimi ticaretine dayanan ekonomiler için Quesnay'ın başını çektiği Fransız fizyokratlar, ulusal gelirin büyümesinin temelinde kapitalist tarımın bulunduğunu öne sürmekte idiler. Aynı dönemde Smith, İngiltere için, tarımsal kapitalizmin aksine, ulusal gelirin büyümesini sanayi devrimi ile gelen makineleşmenin de bir sonucu olan imalat sanayine dayanan bir açıklama getirmektedir (Freeman ve Soete, 2003, s.39). İkinci aşama olarak artık üretken/sanayi sermayesi ortaya çıkmaya başlamıştır. Klasik iktisatçıların genel eğilimi olarak paranın yalnızca bir değişim aracı olarak ele alınıyor olmasına rağmen, sanayi sermayesinin oldukça büyük ölçeklere ulaşması ve nihayet kredi mekanizmasının ve para transferlerinin doğmasıyla birlikte, bu hizmetleri veren bankaların ve dolayısıyla da bu işlemlerden getiri elde eden yeni bir sermaye fraksiyonu olarak finansal/para sermayesinin doğmasına değin uzanmıştır. Kısacası, kapitalizmin tarihsel gelişimi itibariyle bu üç ana fraksiyon ticaret, sanayi ve finansal sermayeler sıralaması ile ortaya çıkmıştır.

Tekil bir girişimcinin/kapitalistin basit meta üretiminden yola çıkarak, M-P-M devresinden kapitalist üretim tarzına geçmesi ile P-M-P' devresine geçmektedir. P' (çıktı para), üretim sürecine konulan P (girdi para) miktarından daha büyüktür ve birikimin kaynağını oluşturmaktadır.

Ancak öyle bir durum gerçekleşmelidir ki, ekonomide oluşan tasarruflar, bir biçimde fon arzı olarak ortaya çıkmalı ve devamında da fon talebi bulmalıdır.

Artık günümüzde sermayenin egemen katmanı ""oligopol-finans sermayesi" olarak nitelendirilmelidir. Bunun nedeni kapitalistlerin sistemin finansal sektöründe (banka ve diğerleri) bulunmaları değil; ekonominin farklı sektörlerindeki (endüstriyel üretim, ticarileşme, finansal hizmetler, ar-ge) etkinliklerinin gelişimi için gereken sermayeye ayrıcalıklı bir erişim hakkına sahip olmalarıdır. Bu ayrıcalıklı erişim hakkı onlara kendi menfaatlerine göre şekillendirdikleri piyasalara müdahale etme konusunda özel ve etkili bir otorite" (Amin, 2008, s.2) sağlamaktadır. Bu üstünlük, kendi çıkarları doğrultusunda kullanılabilir olduğundan "ekonomik hegemonya" tanımlamasına girdiği söylenebilecektir.

7.5. Jessop'un Bazı Kavramları

B. Jessop'un temel ilgi alanı Marksist devlet teorisidir ve bu alanda oldukça çalışma yapmıştır. Genel olarak devlet teorisi üzerinde çalışsa da, sermaye birikimi sürecinde devlet ve daha spesifik olarak da kapitalist sistemin işlerliğini sağlayan mekanizması içinde ve bütünlüğünde devleti ele aldığı söylenebilir. Dolayısıyla da, kapitalizmin analizini devlet kuramı üzerinden yaptığı ve bunu yaparken de devlet etkinliklerinin üretim, bölüşüm ve tüketim üzerindeki dönüştürücü/değiştirici ve yeniden üretim mekanizmasına katkısı bağlamında incelemektedir. Bu nedenledir ki, devlet orijinli bütüncül bir inceleme alanı söz konusudur. kısacası kapitalizmde devlet ve kapitalist devlet terimleri ile toparlanabilecek karşılaştırmalı analizler yapmaktadır. Yazar kendisinin, temel odağını "ekonomi-politiğin kuramsal ve amprik eleştirisi[dir]. Ekonomik ve siyasi düzeni ve daha da önemlisi bunların stratejik koordinasyonu ve yapısal eşleşmelerini" (Jessop, 2005, s.13) ele almaktadır.

Bu çalışma itibariyle Yazardan alınarak kullanılacak: "ekonomik egemenlik" ve "ekonomik hegemonya" kavramları önem taşımaktadır.

Bununla birlikte "değer biçimi" terimi de ele alınmıştır. Değer Biçimi; "Üretim alanında değer-biçimi, emek sürecinin değer tespiti (katma değer ekleme) süreci olarak örgütlenmesinde ve rekabet baskısı altında maliyeti azaltma ve/veya çıktıyı arttırma ihtiyacına bağlılığında somutlaşır. İşgücüyle ilgili olarak değer-biçimi, emek gücünün metalaştırılması, emek sürecinde sermayenin denetimine bağımlı hale getirilmesi, ücret biçimi yolu ile yeniden-üretimi ve karşılığının ödenmesi ile ilişkilendirilir" (Jessop, 2008, s.264). Bu terimin önemi, makroekonomik düzlemin şekillenişinin nüvesinin "değer" kavramında olmasından dolayıdır. Genel olarak değer, bütün bir birikim sürecinin şekillenmesinde ve süreçten sapmalar olarak dalgalanmaların da kaynağı durumundadır. Diğer taraftan, bu çalışma itibariyle "kriz" terimi, üretim fonksiyonunda/üretim biçiminde veya daha açık bir ifade ile "değer-üreten-mekanizmada" değişiklik yapacak düzeyde bir değişime yol açabilecek makroekonomik dengesizliktir: bir kriz, değer üreten mekanizmada değişiklik yapabilecek düzeyde sarsıcı bir etki içermektedir.

Değer biçimi, maliyet düşürme girişimidir ve üretim biçimini/fonksiyonunu değiştiren/etkileyen bir girişimdir. Bu girişim, piyasa fiyatları etrafında dalgalanmaya göre değişir. Bu dalgalanmanın nedeni ise koordinesiz ve kar fırsatı kovalayan sermayenin hareketindendir. Diğer taraftan, "farklı üretim faaliyetleri arasındaki emek zamanı dağılımı, farklı metalarda gömülü toplumsal zorunlu emek zamanını yansıtan üretim fiyatları etrafında meydana gelen piyasa fiyatlarındaki dalgalanmaya göre yönlendiren mekanizmadır" (Jessop, 2008, s.264-265). Değer biçiminin birbirine bağlı bu unsurları birikimin gerçekleşeceği parametreleri tanımlar ve dolayısıyla da dalgalanma ve kriz sürecini de belirleyebilmektedir. "Değerin gerçek özü sermayenin ücretli emeği tam da üretim sürecinde kontrol edebilme yeteneğine bağlıdır ve bu da, içindeki güçler dengesinin değer-biçiminin ötesinde pek çok etken tarafından şekillendirildiği ekonomik sınıf mücadelesinin sonuçlarına bağlıdır […] sermaye dolaşımının ne özsel bir birliği ne de daha önce belirlenmiş birikim kalıbının olmadığı anlamına gelir. Kapitalist gelişmenin ritmi ve yönü, değer-biçimi tarafından oluşturulmuş

matris içinde büyük çeşitlilik gösterir. Bu anlamda değer-biçimi, sermaye ilişkilerinin yeniden üretilmesindeki çeşitli çabalara bir zemin oluşturur; birikimin doğası ise, bu çabaların başarısına ya da başarısızlığına bağlıdır" (Jessop, 2008, s.265-266).

Bu çalışmanın temel önermelerinden biri, değer üretim ve birikim süreçleri içinde devletin de özgül bir yer tuttuğu yönündedir. Öyle ki, Jessop'un bahsettiği "belirlenmiş bir birikim kalıbının olmadığı" önermesine katılmakla birlikte, kamu kesiminin ekonomi politikalarının da bu değer üretme birikimi matrisi içinde bir rol üslendiğidir. Bu bağlamda da özelleştirmenin yani kamunun mülkiyet (üretim yapan mülkiyet) edinimi, kapitalizmin tarihsel bir evresi ve değer birikim sürecinde üslendiği bir rol iken, özelleştirme de yine bir başka evrede kamu kesiminin üslendiği bir roldür ve her iki rol de Jessop'un bahsettiği matris içinde yer alır. Bu teze uygun olarak, özelleştirilen kuruluşlardaki istihdam ve ücret düzeylerine bakılınca sanırım şu görülecektir ki, ücret artışları olmamakla birlikte, çalışma koşulları ağırlaşacak yani emeğin verimliliğinde bir artış olacaktır. Buna bağlı olarak da elbette istihdam imkanları da daralmış olacaktır.

Özelleştirme ile ekonominin üretim alanından çekilme çabasındaki kamu kesimi, aynı özelleştirmeden elde edilen gelirler ile kamu kesiminin harcamalar alanında ekonominin geneli içinde daha da büyüyen bir yer işgal etmesini beraberinde getirmektedir. Yani devlet, üretim ayağından çekildiği ekonomi içerisinde küçülmemekte aksine daha da büyümektedir. İşte bu dönüşüm yine aynı matris içindeki bir başka form değişikliğidir ve ana amacı birikim sürecini desteklemektir.

Dolayısıyla Birikim stratejisi denildiğinde, dışa açıklık veya dışa kapalılık anlaşılmamalı, yine birikimin sürekliliğini sağlayan yalnızca bir argüman olarak dışa açıklık ele alınsa bile, daha geniş bir matristen bahsedilmeli ve bu matrisin bir diğer ve bu çalışmadaki önemli argümanı da kamu kesiminin üretken alandan çekilerek, tüketici alanına geçmesidir. Daha da genel olarak devletin ekonomideki etkinliği, birikim sürecindeki bir

argüman olmakla birlikte, devlet, süreç içinde farklı roller alabilmektedir. Bu rollerden yalnızca bir tanesi ise özelleştirmedir.

Diğer taraftan iki önemli kavram olarak "ekonomik egemenlik" ve "ekonomik hegemonya" terimleri ise şu şekilde tanımlanmaktadır. Ekonomik egemenlik, "sermayenin çeşitli fraksiyonları tarafından kurulabilir ve diğer fraksiyonların çıkarlarını gözetmeksizin ve/veya çıkarları aleyhine olarak bu fraksiyonların, diğerleri üzerinde, kendi özel çıkarlarını dayatmaya muktedir olduğu zaman" (Jessop, 2008, s.266-267) gerçekleşen bir üstünlük kurma ve yönlendirme biçimidir.

Ekonomik hegemonya terimi ise, "belli bir birikim stratejisinin genel olarak benimsenmesiyle elde dilen ekonomik önderlik" olarak tanımlanmaktadır. Her iki terim arasındaki temel farklılık ise, "hegemonik kesimin uzun vadeli çıkarlarını güvenceye [almasıdır]. Dolayısıyla, ekonomik egemenlik, total toplumsal sermayenin kesintisiz bütünleşmesi süreciyle uyumsuzluk gösterebilmesine rağmen, ekonomik hegemonya, çevrimin bütünleşmesi ve sanayi-dışı fraksiyonlar hegemonik olsa bile sanayi sermayesinin genişlemesinin sürdürülmesi" (Jessop, 2008, s.267) yönünde hareket edebilmesi yönüyle birbirlerinden farklıdırlar.

Bu süreçlerde devlet, birikim sürecinin en önemli temin noktalarından biri durumundadır ve "kapitalist devlet" olarak ele alınmaktadır. Kapitalist devletin temel özellikleri ise özetle şunlardır: 1) sermaye birikimi için gerekli biçimsel yasal düzenlemeleri ve mülkiyet hakları güvencesini sağlamak, 2) Toprak, para, emek-gücü ve bilginin kurgusal metalaşmasını sağlamak, 3) Sermayenin emek-gücünü denetlemesini güvenceye alacak emek piyasaları düzenlemelerini gerçekleştirmek, 4) Ekonomik ve ekonomi-dışı olanın sınırlarını belirlemek, 5) sermaye-yoğun altyapıyı desteklemek, 6) "Üretken güçlerin giderek artan biçimde toplumsal doğası ile artı-emeğin bölüşümü ve toplumsal üretim ilişkilerinin sürekli özel ve rekabetçi doğası arasındaki temel çelişkiyi idare etmek", 7) kapitalizmin çelişkilerinin "özgül politik örgütlenme ve toplumsal seferberlik biçimleri içinde ve bu biçimler yoluyla dolayımlanırken değişen

görünüş biçimlerinin daha geniş politik ve toplumsal yansımalarıyla ilgilenmek" (Jessop, 2009, s.89). Bu çalışma itibariyle buradaki en önemli nokta, devlet mekanizmasının devletin, birikim sürecinde doğrudan destekleyen bir mekanizma olmasıdır ve bu süreci sürdürebilmek için gerekli yasal ve kurumsal düzenlemeleri yapabiliyor olmasıdır. Nitekim özelleştirme de yasalar yoluyla kolaylaştırılabiliyor ve genel olarak sermaye, özel olarak da sermaye fraksiyonlarının ekonomi içindeki egemenlik ve/veya hegemonik konumları üzerinde etkili ve belirleyici olabiliyor olmasıdır.

III. BÖLÜM

TÜRKİYE'DE KONJONKTÜR, SERMAYE FRAKSİYONLARI VE ÖZELLEŞTİRME

GİRİŞ

Spesifik bir olgunun, dahası bu çalışmanın temel önermesinin somut bir göstergesi olarak ortaya konulmaya çalışılacak olan Türkiye'de özelleştirme görüngünün analizini içeren bu bölüm, başlangıcında, kendinden önceki bölümlerde açık veya örtük olarak belirlenen önermelerini basit ve yalın cümlelerle belirtilmeye gereksinim duymaktadır. Ancak bundan hemen önce, şimdiye değin gelen süreç üzerine kısa bir açıklama yerinde yapmak yani, önceki iki bölümde yapılmak istenilenleri özetlemek gerekecektir. Böylelikle süreç, yalın bir dille hatırlanmış olacaktır. Çünkü bilimsel olma iddiasındaki bir çalışmanın önermeleri ne denli güçlü de olsa, yalın bir dille ifadesi mümkün görünmüyor veya yalın bir dille ifade edilmiyorsa, bilimselliğin temel evrenselliği olan "basitlik" ve "apaçıklık" ilkelerine uyulmamış olacaktır: Basitlik ne denli büyüleyici ise, karmaşıklık o denli ürkütücüdür.

Çalışmanın ilk iki bölümünden birincisinde, çalışmanın üzerine inşa edildiği ana ve yan önermeleri oluşturan ögelerin belirlenmesi ve bu ögelerin ele alınır ve temel önermeye ulaşmada kullanılış düzeyine ve biçimine göre nasıl bir kullanım yöntemi benimsendiğini, daha açıkçası kullanılması benimsenen felsefi, düşünsel ve tarihsel altyapının ele alınmasını içermektedir. Bunun nedeni, tarihsel sürekliliğe vurgu yapmaktır. Böylelikle, statik durumu tarihsel kökleri ile birleşik bir süreç olarak ele alıp, değişimin yönü, biçimi ve ilkeleri üzerine bir paradigma temeli belirlemek içindir. Ancak bir düşünsel-felsefi paradigma benimserken, belli kavramlara ayrıcalıklı bir önem atfedilebilir. Bu nedenle bu kavramlar belirlenmeye çalışılmış ve atfedilen öneme istinaden bu kavramlar semantik ve epistemolojik bir bütünlük oluşturacak şekilde tanımlanılmaya ve

geliştirilmeye ve bu ise, kapitalizmin farklı tanımlamaları ve düzeyleri bağlamında yapılmaya çalışılmıştır.

Özetle birinci bölüm, temel önermeyi kuşatan kavramlar uzayını belirlemeye ve kavramları biçimlendirmeye ayrılmıştır. Dolayısıyla da kavramsa bütünlüğü oluşturmaya yöneliktir. Yani, gözlemcinin bakış açısını ve konumunu açıklamaya çalışmaktadır.

İkinci bölümde ise daha belirgin bir biçimde çalışmanın ana ve yan önermelerini oluşturan ögeler belirlenmeye çalışılmıştır. Ayrıca yine bu bölümde, bütünü oluşturan terimler üzerinde yapılan belirlenimler ve kavram yüklerinin tartışılması, bütüne, parçaya ilişkin bir ön-belirlenim ve ön-varsayım oluşturmak için yapılmaktadır. Bu önceller, bütünü algılayış tarzındaki kavramsal açıklığı sağlamak içindir. Kavramların olgularla olan ilişkisinin ortaya konulduğu birinci bölüm verilerine dayanarak, "bugün"ü anlamak ve açıklamakta kavramları güncelleme girişimi içerilmektedir. Strateji, kalkınma, politika ve birikim ve büyüme terimlerine verilen anlam yükleri, onların gelişim ve değişim süreçlerine uyumlu biçimde yapılmaya çalışılmış ve "bugün"ü tarihsel köklerinden koparmadan, kavramların bu gelişim-değişim çizgisi içerinde anlamlandırmaya ve açıklamaya çalışılmıştır. Bölümün ikinci bir önemi ise, teorik anlamda, bu kavramları içeren pür iktisat anlamında ele alış ve kavrayış biçimleri karşılaştırılarak ele alınmıştır. Böylelikle de, farklı yaklaşımların sentetik bileşenleri içine, birinci bölümdeki semantik, epistemoloji ve paradigma yedirilmeye ve bu ise, büyüme ve birikimi açıklayan temel teorik açıklamalar üzerinden yapılmaya çalışılmıştır.

Özetle ikinci bölüm, temel önermeyi kuşatan öncül önermeler olarak iktisat teorisine ait farklı yaklaşımlar uzayı ile temel önermenin bağlantısını kurmaya çalışmaktadır ve bu uzayda temel önermenin konumunu belirlemeye yöneliktir. Yani gözlemcinin yöneldiği özel olguyu ve özel olgunun içinde bulunduğu genel bütünlüğü ortaya koymaya çalışmaktadır.

Her iki bölümün bu çok basit ve temel özeti, yine çok basit bir dille aşağıda iki kategoride toparlanan önermeleri ortaya çıkartmaya temel

oluşturmaktadır. Nitekim Türkiye özeli ele alınırken de bu iki kategorideki önermeler üzerinden analiz yapılmaya çalışılmaktadır. Bundan dolayıdır ki, Türkiye özelinden hemen önce basitlik ilkesi içinde sıralanmasında fayda görülmektedir.

Kavramsal Önermeler (Semantik ve Analitik Önermeler)

1. Strateji her zaman olumlu bir anlam taşımaz. Strateji seçim yapmaya dayalıdır ve her seçim her zaman optimal değildir. Belli bir hedefe ulaşmak için yapılan planlama yani o amaç için kurulan denklemdeki değişkenler, bazı elemanların denklem dışında tutulmasını gerektirir. Dolayısıyla, denklem dışı değişkenler ile denklemin beklenen sonucu arasında çelişkiler olması da kaçınılmaz olarak göz önündedir.

2. Bir politika uygulaması her zaman doğrusal sonuçlar içermez. Politika "konum alma" geniş anlamıyla tanımlandığında, her hangi bir politik aktörün politika uygulaması, diğer tüm aktörleri uyarır ve politikanın doğrusal beklentilerini doğrudan etkiler. Çünkü uyarılan politik aktörler hemen, yeni konumlar belirler yani kendi politikalarını canlandırır. Dolayısıyla politik konum uzayı anarşiktir.

3. Ekonomik birikim ve büyüme terimleri birbirinden ayrıştırılmıştır. Büyüme toplam çıktıdaki artış iken, birikim, çıktı üretme kapasitesindeki artış olarak tanımlanmıştır. Bunda iki önem görülmektedir. Birincisi, büyümenin sürekliliğini anlayabilmek ve "balon" ile ayırımını yapabilmek ve ikincisi de, genel olarak kamu kesimi ve özel olarak da özelleştirmenin büyüme ve birikimde ayrı etkiler gösteriyor olmasındandır ki, bu farklılıklar temel önermede yer almaktadır.

4. Kapitalizm hem kriz ve hem de dalgalanma yaratan mekanizmaları içermektedir. Her iki kavramı birbirinden ayırmak, iktisadi gelişmeyi ve onun yarattığı toplumsal dönüşümün ekonomik temelini anlamlandırmak amacını gütmektedir. Kriz, kapitalist üretim sisteminde değişime neden olabilecek düzeydeki "sistem" değişim ve hatta dönüşümünü doğururken (mikro teoriyi sarsarak), dalgalanmalar, üretim

sistemini değiştirmeyecek ölçekteki ve fakat, farklı nedenlere bağlanabilecek sistematik devreler biçiminde (yükseliş, daralma vs) ortaya çıkan, büyüme ve birikim sürecinden sapmalar olarak tanımlanmıştır.

5. Bir tarihsel ve toplumsal örgütlenme biçimi olarak kapitalizm tarihsel bir toplumsal olarak ne pür bir kopuşu ne de pür sürekliliği değil, kopuş ve sürekliliği tarihselliğe içsel olarak barındırmaktadır. Ancak bir ölçek sorunu söz konusudur. (örneğin, sömürülenler önceleri bir ülkede iken, sonraları başka ülkelerde olmaya başlamıştır).

Sentetik Önermeler

1. Kapitalizm dönemler itibariyle kendi kendini yenileyebilen ve uyulmayabilen bir toplumsal yapıdır. Yapı, hem kendi içsel niteliklerini düzenlemeye çalışırken hem de toplumsal hayatı da düzenlemeye ve tasarlamaya yönelme eğilimindedir.

2. Kapitalizm karakteristik olarak krizler yaratır. Bunun yanında yine karakteristik olarak konjonktürel dalgalanmalar da yaratır. Her iki süreklilikten-kopuş formu da temel aktörlerin davranışları üzerinde etkili olur. Özellikle de ve bizi ilgilendiren iktisadi yapı (ki bu süreklilikten-kopuş formları toplumsal yapıları da etkiler) algısı ve kamu kesiminin konjonktür ve kriz dönemlerine uygun olarak dönemler itibariyle etkinleştiği veya etkinleştiği görülmektedir ve/veya form değiştirmektedir.

3. İktisat teorisi içindeki modellemeler, aktörlerin konumlarını açıklamaktan başka bir şey değildir. Dolayısıyla evrensel bir iktisat modeli geliştirilemez ancak kapitalizmin devamlılığı için iktisadi evren tasarımlanmaktadır. Bir başka deyişle, genel geçer bir iktisat modeli geliştirilemeyeceği gibi yapılabilecek şey statik konumu, dinamik süreç içinde anlamlandırabilmektir. Bundan dolayı, kimi dönemlerde kamu kesiminin etkinliğini açıklayan teoriler benimsenirken, başka zamanlarda bu etkinliği yok sayan veya sınırlamaya yönelik teoriler benimsenmektedir. Temelde bu durum, sosyal bilimlerde olgu-teori arasındaki önce-sonra

zamanlama çelişkisine iner ancak, bu çalışma, bu çelişkiye değinmemektedir.

4. Sermaye geniş anlamda bir toplumsal ilişkiler bütünü olmakla birlikte, dar anlamdaki sermaye üç temel fraksiyondan oluşur ve bu fraksiyonlar da kapitalizmin dönemsel (kriz ve/veya konjonktür dönemleri başta olmak üzere, genişleme, daralma gibi dönemlerde de) karakteristiğine göre ekonominin geneli üzerinde "egemenlik" veya "hegemonya" kurmaktadır.

5. Ekonominin dönemsel kimliğinde etkin olan sermaye fraksiyonları egemenliği veya hegemonyasına uygun olarak kamu mülkiyetindeki bir hareketlilik olarak özelleştirme de biçimlenir ve bu biçimlenme sermaye fraksiyonları egemenliğine/hegemonyasına uygundur. Bu da, ileride meydana gelmesi olası bir sosyalizm dışında olabilecek bir devletleştirme girişimini de anlamlandırabilecektir.

6. Nihai önerme, sermaye birikim sürecine uyumlu bir şekilde sermaye fraksiyonları egemenliği ve/veya hegemonyası oluşurken, kamu kesimi etkinlikleri de buna uyumludur ve özelleştirme bu uyumun güçlü bağlantılarından biridir. Bu uyumu tesis edecek biçimde birikimi ve fraksiyonu destekleyecek alanlarda özelleştirmeler yapılır. Çünkü bir egemen ve/veya hegemonik sermaye fraksiyonu için özelleştirme bir "kâr imkanı arama" talebine cevap niteliğindedir. Bu da kapitalizmin içsel sürekliliğinin somut bir göstergesidir. Ve nihayet, Türkiye'de özelleştirme, bu temel nihai önermeye uygunluk içindedir.

Çalışmanın üçüncü bölümü olarak burada, ilk iki bölümün bütününde geliştirilmeye çalışılan ve yukarıda yalınlıkla ortaya konulan önermelerin, belirlenen varsayımlar altında Türkiye ekonomisi üzerinden açıklamaya ve anlamlandırmaya çalışma girişimidir. Böylelikle, yukarıdaki önermeler ampirik göstergelere dayandırılmaya çalışılmaktadır. Özünde, konjonktür devreleri, sermaye fraksiyon devreleri ve kamu mülkiyeti devreleri arasındaki senkronizasyon gösterilmeye çalışılmaktadır.

1. KAMU MÜLKİYETİ VE ETKİNLİĞİ YAKLAŞIMLARI

Siyasal iktisat perspektifinden, kamu kesimi etkinliğine üç ana cepheden bakmak mümkündür: Liberal İktisat, Keynesyen İktisat, Marksist İktisat ve Siyasal İktisat. Ancak elbette bu üç ana yaklaşım altında türev yaklaşımlar da söz konusudur. bu üç temel yaklaşımı da iki ana cepheye indirgemek de mümkündür. Liberal iktisat yani ana akım ortodoks iktisat ve ikincisi, heteredoks iktisat. Bu iki ana akımı birbirinden ayıran birçok nitelik olsa da, temel olarak iki noktada birbirinden ayrılırlar. Birincisi değer teorisi nazarından farklılık ve ikincisi de kapitalist sistemin geleceğine yönelik bakış açısı nazarından farklılık söz konusudur. Değer teorisi nazarından liberal ortodoks iktisat subjektif marjinal değer teorisi üzerinden kapitalizmin nihai bir insanlık sistemi olduğunu savunmaktadır. Heteredoks radikal iktisat ise, emek-değer teorisi üzerinde yükselip, kapitalizmin tarihsel bir aşama olduğu ve son bulacağını öne sürmektedir. Bu iki yaklaşım arasında ve yukarıda sayılan üç ana akımın arasında yer alan Keynesyen iktisat ise, liberal iktisadın piyasa başarısızlığı olarak gördüğü noktalardan piyasalara etkin kamu kesimi müdahalelerini ki, kapitalizmin bu türden müdahalelerle devamlılığını öngörmektedir. Bu nedenledir ki, ilk bakışta liberal iktisadın bir türevi biçiminde görünse de, liberal iktisadın "iyimserliği"nin kapitalizmin devamlılığı için yetersizliği üzerine yükselmektedir.

Liberal iktisat, kamu kesimi müdahalelerini tamamen dışsal olarak ele almaktadır. Bundan dolayı da piyasa başarısızlıklarının temel nedenlerinden birisi kamu kesimi etkinlikleridir. Liberal iktisadın türevi niteliğindeki Hayek, Friedman, Buchanan, Solow gibi uzantıları ise kamu kesimi etkinliklerini yine dışsal olarak ele almakla birlikte kamu kesiminin etkinliklerini kontrol altına alacak mekanizmalar içeren modeller ve yaklaşımlar benimsemektedir.

Keynesyen iktisat ve türevleri ise, sistemin devamlılığı sürecinde ortaya çıkabilecek piyasa başarısızlıklarını kabullenmekle birlikte, bu

başarısızlıkları ikame etmek ve dolayısıyla da sistemi devam ettirebilmek için kamu kesimi etkinliklerini benimsemektedir.

Marksist iktisatta ise, kamu mülkiyeti de diğer kamu kesimi etkinliklerinde olduğu gibi sınıfsal bir analize tabi tutulur ve kapitalizmin kendi içinde işlerliğini, sonucunda kendi çelişkileri ile ortadan kalkacak olmasına rağmen geçici düzenlemelerle sürdürmeye çalışma girişimleri olarak ele almaktadır.

Türev yaklaşımlar da olmak üzere, bu çalışmanın kapsamı içinde yer almayan detaylı bir kamu kesimi etkinliği mukayesesiyle birlikte kamu kesiminin reel ve parasal bütün etkinlikleri ele alınmamaktadır. Burada yalnızca kamu mülkiyeti olarak genel bir terim ile ima edilen kamu iktisadi teşekküllerinin işleyişleri ve bu teşekküllerin özelleştirilmesinin temel önerme içindeki yerine odaklanmak gerekmektedir. Ancak öncelikle kamu mülkiyeti olarak iktisadi teşekküllerin oluşumları ve bu teşekküllerden beklentileri ortaya koymak gerekmektedir. Bu bölümün üzerinde durulmaya çalışılan temel tema iktisat teorisi içindeki bir olgunun, pratik gelişmelerle uyumlu olarak, kapitalist gelişme içerisinde belli bir aşamada olumlanırken, sistemin ileri aşamalarında aynı olgu olumsuzlanabilmekte olmasıdır. Nitekim spesifik olarak özelleştirmeye konu olan kamu mülkiyeti belli bir dönem ekonomik gelişmenin ana elementi olarak ele alınabilirken, daha sonra aynı kamu mülkiyeti özelleştirilerek ekonomik gelişmenin elementi haline gelebilmektedir.

1.1. Kamu Mülkiyeti ve Etkinliği

Genel olarak ekonomik gelişmeden en temel beklenti, ampirik olarak gayri safi milli hasıla artışı ve tabi olarak kişilerin toplam kişisel tüketimlerini arttırmaktır. Bu bağlamda ekonominin bu iki temel unsurunu -üretim ve tüketim- arttırmaya yönelik yöntem ve yapılanmaların neler olacağının belirlenmesi üzerinde konsensüs söz konusu olmasa da, insan hayatının kalitesini arttırmak temel çıkış noktasıdır. En genel ve temel ayrışma noktası

ise, bu temel çıkış noktasını gerçekleştirmede ekonomik değişkenleri yönlendirmede kamu kesiminin nerede durduğu, dahası ekonomik hedeflere ulaşmada ekonominin performansını belirleyecek ana aktörün piyasa mı yoksa kamu kesimi mi yoksa her ikisinin ritmik bir bileşeni mi olacağı konusudur.

Bu sorunsala verilecek cevap ile ekonomik hedeflere ulaşmada belirlenecek yol ve yöntemler "ekonomi politikası" terimi ile sınırlandırılabilir. Ancak bu sınırlamanın kapsamı, "yani ekonomi politikası kuramının araştırma konusu, gerçeği araştırırken sorulan "temel soru" ile, yani sorunun (problemin) ortaya konuşu ile belirlenir […] "Ekonomi politikası şöyle tanımlanabilir: Ekonomi politikası (genel) politikanın bir alt-dalıdır. "Politika" kavramı yalnızca devletin davranışları değil, aynı zamanda bireylerin ve grupların da davranışlarını kapsayacak biçimde geniş kapsamlı düşünülebilir" (Pütz, 1994, s.20-21). Bu tanımlamayı yapan yazar, "politika" terimini genel ve üst bir kavram olarak ele almakta, "ekonomi politikası" terimini ise, onun içinde bir alt kol olarak tanımlamaktadır. Demek oluyor ki, toplumsal bir süreklilik "politika" iken, o genel toplumsal süreklilik içindeki ekonomik düzenlemeler "ekonomi politikası"dır. Ancak bu çalışmada daha önceden değinildiği üzere, yazarla aynı terminoloji kullanılsa da farklı içerikleri yüklenmektedir. Çünkü yazar, üst bir kavram olarak ele aldığı "politika" terimini devlet yani yasama ve yürütme faaliyetleri ve davranışları ile tanımlamaktadır. Ancak bu çalışma terminolojisinde, bir "ekonomi politikası" hükümetler tarafından yönlendirilebilecek olsa da, devletin etkinlikleri alt birimler olarak bireyler ve gruplardan bağımsız değildir. Dolayısıyla "politika" üst teriminde de tıpkı "ekonomi politikası" teriminde olduğu gibi birey, piyasa ve diğer baskı gruplarının tarafgirliği söz konusudur ve bu ihmal edilmemelidir. Eğer birey, piyasa ve diğer ekonomik aktörlerin, devletin ekonomi politikaları üzerinde etkisizliğini ve devletin bağımsız davrandığını kabul edersek, bu durumda özelleştirme için hükümet kararları dışı herhangi bir etkinin söz konusu olmadığını kabul etmek durumunda kalırız ki, özelleştirme uygulamaları da dahi olmak üzere hemen bütün ekonomi politikası uygulamalarında hükümet dışı etkiler ve

yönlendirmeler söz konusudur. Bu çerçevede politika üst bir terim olmakla birlikte devlet faaliyetleri ile sınırlı değildir ve diğer bütün birey ve gruplarla etkileşim içindedir. Buna bağlı olarak da ekonomi politikası da bu bağlantıları daha derinden içeren ve devletin, diğer birey ve gruplarla olan ekonomik ilişki ve bağlantılarını biçimlendiren ekonomik etkinlikler biçiminde tanımlamak çalışmanın tutarlılığına daha uygundur.

Ekonomi politikaları, devletin ekonomiye yön vererek birey ve grupları yönlendirmek içeriğiyle veya birey ve grupların talepleri doğrultusunda devletin konumlanması içeriği ile farklı yönlerden farklı tanımlanıyor olsa da, sonuçta, ekonomi içinde piyasa ekonomisi dışı bir aktör olarak devlet için, belli bir dönemde kamu iktisadi teşekkülleri oluşturmak ekonomi politikası iken, 1980'li yıllardan beridir bu teşekküllerin özelleştirilmesi üzerine kurulu bir ekonomi politikası döneminden geçmekteyiz. Özellikle, Doğu Avrupa ülkelerinde de son dönemlerde hız kazanan özelleştirme, çoğunlukla diğer merkezi Batı Avrupa ülke deneyimlerinden etkilenerek, "reform" niteliğinde programlarla gündemdedir (Bolton, 1992, s.276).

Bu döneme gelince değin kapitalizmin geçirdiği dönemlendirmede özelleştirmeye dayanak teşkil edebilecek bazı unsurlar söz konusudur. Dolayısıyla, özelleştirmenin ekonomi politikalarının etkin bir kalemi olduğu 1980 sonrası dönemin, genel dönemsel tablosunu belirlemek, bu politikaların anlamlandırılmasında etkili olmaktadır.

Birincisi, ""1970'lerin başlarında "Chicagolu iktisatçılar [von Hayek ve Friedman başta] çoğu Amerikalıların bilinçlerine pek girmiş sayılmazdı" [(McGraw, 1992, s.9)]; 1980'lerin politikası üzerindeki etkilerini araştıran bir çalışmaya göre, "Fakat, daha sonraki on iki yıl boyunca, Chicago Okulu Amerika'nın kamu sektörü ve özellikle düzenleyici politikalarına büyük etkiler yapmıştır" [(McGraw, 1992, s.9)]" (Martin, 1995, s.73). Genel olarak "neo-liberal politika önerileri" başlığı altında toplanan bu düşünceler, kamu kesimi etkinliklerinin kısıtlanmasının düşünsel temellerini temsil etmektedir.

İkincisi, 1970'lerin ortasına değin etkinliğini koruyan ve işsizlikle enflasyon arasındaki değiş-tokuş temelindeki Keynesyen iktisadın stagflasyonu açıklamaktaki başarısızlığı üzerine, liberal iktisat ve politikalar açısından yeni bir kabullenilme alanı yaratmıştır. Keynes'le birlikte iktisadi gelişmenin "güçlü devlet"e bağlandığı kuramsal yaklaşımlar, 70'lerle birlikte iktisadi gelişme için "güçlü piyasa, minimal devlet" kuramlarına yerini bırakmıştır.

Sosyalist ülkelerdeki planlamacılığın başarısına kayıtsız kalamayan liberal iktisat Keynes'i ve kamu kesimi etkinliğini liberal teoride kabullenip, sosyalist olmasa da bir tür planlamayı meşrulaştırırken, 1980'lerde sosyalist ülkelerdeki başarısızlıklar üzerine, kamu kesimi etkinliğini yeniden gündemden çıkartmak durumunda kalmıştır. Esasen bu açıkça bir sosyalist yönelim olmasa da politika başarısı orijinli bir öykünme olarak ele alınabilirdir. Ancak ironik bir biçimde Marksist akım içinde de, Keynes temelinde "yeni bir sosyalizm" türetilmiştir. "Bu teori üretim araçlarının toplumsal mülkiyetinin artık sosyalizmin özü olmadığını savunuyor; Fabiancı versiyonu iki savaş arasındaki dönemde baş gösteren bunalım ve işsizlik tarafından paramparça edilmiş olan aşamalı ilerleme görüşünü yeniden parlatıyor; sosyalizme doğru ilerlemek için işe kapitalizmi onarmakla başlamak gerektiği" (Eaton, 2009, s.66) öne sürülmüştür. Bu görüşü savunan öncülerden olan D. Jay, Keynesçi sosyalizm adını verdiği bu yaklaşımı üç aşamalı bir sosyalizme geçiş projesi olarak ileri sürmüştür. Buna göre, "ilk adım sosyal hizmet harcamalarını karşılamak üzere gelirlerin ve mirasın vergilendirilmesi; ikincisi, "vergiler, sübvansiyonlar, fiyat denetimi, kamu hizmetleri vs. yoluyla bilinçli planlamanın geniş ölçüde yaygınlaştırılması ve üçüncüsü de bazı sınai, mali ve ticari sektörlerin millileştirilmesi" (Eaton, 2009, s.71) olarak sıralanmıştır. Kısacası Keynes, bir taraftan kimleri için kapitalizmin ilerlemesi için kamu etkinliğini öne çıkartırken, diğer taraftan sosyalizm için Keynesçilik bu üç aşamanın ilk ikisi için uygulanabilirliğini öne sürmektedir. İşte 1930'ların bu ironisi, 1980'lere gelindiğinde de benzer düşüncelerle olmasa da paralel bir düşünce çizgisi ile kendini göstermektedir.

Üçüncüsü, "güçlü piyasa, minimal devlet" yaklaşımları, aslına bakılırsa merkezi kapitalist ülkeler için geçerli olmamakla birlikte, geçiş ekonomileri ve üçüncü dünya ekonomileri için bir öneri ve açıkçası bu ekonomilere eklemlenmeyi zorlayacak bir politikalar bütünü biçimindedir. Ancak merkez ülkelerin bu önerileri karşısında, kendilerinin aslında uygulamadıkları ve fakat merkez dışı ülkelere "etkin biçimde önerdikleri" yolunda yoğun eleştiriler almaktadır. Erken kapitalist ülkeler, 1980 sonrası dönemde yaptıkları bu "etkin öneri" biçimindeki politika önermelerini, kendilerinin, kapitalistleşme yani ekonomik gelişmelerinin başlangıç aşamalarında hiç de uygulamadıklarını göstermektedir. Örneğin "bebek endüstriler"e yönelik korumacı stratejiler ilk önce ABD'de görülmüştür. Aynı biçimde İngiltere'nin gelişiminin serbest ticarete dayandığı savının da doğru olmadığını belirten Chang, İngiltere'nin sömürgelerden olan ithalatını, kendi sanayilerini tehdit ettiği anda yasaklamalar uygulamaya başlamasından, Tahıl Yasası'nın ortaya çıkardığı uygulamalarla tarımsal sektörleri koruma altına almasına dek uzanan geniş bir yelpaze ile serbest ticaretin aksine korumacı politikaların etkinliğine ilişkin uygulamaları ele almaktadır (Chang, 2007, s.48-52). Ancak, merkez kapitalist ülkelerin kendi gelişim evrelerini tamamladıkları ve özellikle de 2. Savaş sonrası dönemde efektif talebe kamu kesimi katkılarının marjinal düzeyleri yaşandıktan sonra, bu ülkelerin firmalarının yeni pazarlara açılma olanaklarının temini için küreselleşme genel adı altında, gelişmişlik düzeylerine bakılmaksızın korumacılık duvarlarını ortadan kaldırıcı politika önerileri aktif hale gelmişlerdir.

Dördüncü olarak, gelişmiş ülkelerde yatırımların kârlılık oranları ile faiz oranları arasındaki makasın daralmış olması, bu sermaye için yeni yatırım alanları arama ihtiyacı doğurmuştur. Gerek sabit yatırım ve gerekse de faiz geliri olsun, yüksek getiri alanlarına duyulan ihtiyaç finansal liberalizasyon olarak kendini göstermiştir. Dolayısıyla yukarıda da değinildiği üzere, ticaret serbestleşmesine paralel ve hatta öncüleyecek biçimde ticaret serbestleşmesi ve devamda da finansal ve nihayet üretim alanının bütünleşmesine dönük politik bir ön kabul ortaya çıkmıştır. Bunun nedeni olarak, bütünleşmiş bir dünya ekonomisinin dünya kaynaklarını piyasa

aktörleri tarafından yönlendirilmesinin küresel kaynak tahsisinin en etkin biçimde gerçekleşeceğine dönük inançtır. "Piyasa güçlerine daha fazla dayanan ve ekonomi yönetiminde devletin rolünün azalması olarak tanımlanan "uyum süreci" üzerine küresel ve bütünleşmiş bir perspektif [oluşmaktadır ve] yapısal uyumun, küreselleşme süreci ile karşılıklı bağımlılık ve birbirini güçlendirme ilişkisi içinde bulunan dünya çapında bir" (Ghai, 1995, s.39-40) olgu olarak telakki edilmektedir. Bu yaklaşımın genel adı "yapısal uyum" politikaları altında toparlanmaktadır. İşte bu yapısal uyum politikaları sürecinin temel önermelerinden biri olan devlet etkinliğinin azalması ve onun da içinde temel ögelerden biri olarak da özelleştirme girişimleridir. Elbette bu yapısal uyuma dayalı bütünleşmeye karşıt ciddi görüşler de söz konusudur. Bunların başında çoğunlukla Güney Amerika kökenli yazarlar gelmektedir.

Özellikle A. G. Frank'ın başını çektiği ve "Bağımlılık Okulu" olarak adlandırılan düşünce grubunun temel önermesi; birinci ve ikinci dünya ülkeleri olarak tanımlanan sanayileşmiş kapitalist ve sosyalist ekonomilerin özellikle 1970'lerdeki ekonomik ve politik krizler nedeniyle girdikleri bunalım nedeniyle, dünya işbölümü sistemini bütünleştirmeye ve bunun sonucunda da üçüncü dünya ekonomilerinin eklemlenmelerini zorlayan bir dönüşüme işaret etmektedir. Bu süreç içinde ise, ulus devletler bu eklemlenmeyi teşvik edecek biçimle "baskıcılaşmakta" ve "dünyanın çeşitli "bölümleri" zamanla tek bir ekonomik sistem içinde bütünleş[mektedir]" (Frank, 1981, s.131). Bizim tezimizle de bağlantılı olarak, bu, sistemin yeni organizasyonu içinde devlet, daha önceki –görünürdeki- korumacılıklardan vazgeçerek özellikle sermayenin geçirgenliğini hareketliliğini yükseltecek küreselleşme dalgası içinde kamu kesimi mülkiyetinin özel kesime devrini de bir biçimde gerekli kılmaktadır.

Beşinci unsur olarak, uluslararası politik aktörlerin, birbirleri aralarındaki politik ilişkilerin, kapitalizmin genel karakterine de uygun olarak ekonomik ilişkiler temelli hale gelmiş olması sayılabilmektedir. Politik aktörler, ekonomi temelli politik ilişkilerini iki temel düzlemde

şekillendirmektedirler. Bunlardan ilkinde, politik bütünleşmeyi sağlayacak siyasal ve ideolojik işbirliği ve organizasyonlara dayalı iken, ikincisi piyasa aktörlerinin gereklilik duyduğu genişleme alanlarının temini yönündeki piyasa güçleri dürtüleri temelli işbirliği şeklinde gerçekleşmektedir.

Tüm bu genel ve özel dönemsel niteliklere rağmen, özelleştirmenin su üzerindeki temel nedeni, minimal bir kamu kesimi oluşturmak ve piyasanın kaynakları daha etkin kullanabileceği ve fakat kamunun kaynak israfına neden olduğu olarak ileri sürülmektedir. Bu iddia kökeninde M. Friedman'ın "(1962) iddiasına [dayanmaktadır ve buna] göre devlet tipik biçimde verimsiz ve bürokratik olması dolayısıyla müdahalesi de hantaldır ve esnek değildir. Piyasa aksamaları sorununun karşısına devletin aksamaları sorunu çıkartılmaktadır" (Caslin, 1993, s.302). Yani, ekonomik gelişmenin önünde önceleri piyasa başarısızlıkları ve bunun telafisi için kamu kesimi etkinliği görülürken, sonraları ekonomik gelişmenin önündeki engel kamu kesimi başarısızlığı olarak görülmekte ve etkin özelleştirme ve deregülasyonları içeren neo-liberal politikalar benimsendiği gözlemlenmektedir.

Bunlara ek olarak, kapitalizmin tarihsel dönemselliği, Kapitalizmin sermayenin genişlemesi ve yeni kâr olanakları araması gerekliliği, Doğu Bloku'nun ortadan kalkması ile şekillenen tek kutuplu dünyada, mevcut kutbun dünya sistemini tasarlama istek ve etkinliği, gelişmiş kapitalist ülkelerdeki tüketim olanaklarının genişlemesini destekleyecek yeni üretim olanaklarının gelişmekte olan ülkelerin özellikle emek başta olmak üzere üretim faktörlerine duyulan ihtiyaç ve son dönem içsel büyüme teorilerinin uygulama alanları ile uyum içinde merkez kapitalist ülkelerin kamu kesimlerinin altpayı yatırımlarına yönelmesi ve ekonominin üretim alanlarından çekilmesi gibi çok farklı ve geniş bir yelpazede, kamu kesiminin elindeki üretim alanlarından çekilmesi açıklanabilecektir. Dolayısıyla, üretim alanlarındaki kamu mülkiyetinin özel kesime devri olarak özelleştirme, teorik ve pratik alanlarda çok farklı düzeylerde ele alınabilmektedir.

1.2. Özelleştirme Kavramı: Tanım ve İçerik

Bir kavramı sözlük ve/veya sözcük anlamı ile ortaya koymak kavramı oldukça hafifletici ve dolayısıyla da kavramın taşıdığı anlam yükünü anlama ve açıklama girişimlerini de hafife almak olacaktır. Bundan dolayı özelleştirme terimini tanımlamadan önce kavramın ortaya çıktığı tarihsel koşulları ele almak, kavramın anlam yüküne ortaya koymaya dönük bir girişim olarak görülmektedir. Kavramı, bu çalışmada bağlı kalınmaya çalışılan semantik nitelikleri ile ele almak gerekmektedir. Ancak yine de sözlük anlamını da başlangıçta ortaya koymak gerekirse özelleştirme, kamu kesimi elindeki ve özellikle üretim alanındaki iktisadi teşekkülleri öze sermaye kesimlerine belli yöntemlerle devretmek/satmak anlamındadır.

Açıklanmaya çalışılan 1980'lerin başındaki teorik ve politik konjonktürün ekonomik liberalizasyonu öngörmesinin bir sonucu olarak ortaya çıkan en somut politikalardan birisi de özelleştirme uygulamalarıdır. Genel olarak "bir ekonomi politikası" ve özel olarak da, "kamu kesimi elinde birikmiş olan iktisadi birimleri, özel kesime devretmek/satmak" olarak anlaşılmakta olan özelleştirme kavramının bu anlamları saklı kalmak üzere, bu çalışmada, iktisadi dalgalanmalara bağlı olarak devletin ekonomiye bir müdahale biçimi olarak ele alınmaktadır.

Bu tanımlamayı desteklemek ve nihayet güçlendirmek üzere, literatürdeki farklı tanımlama ve açıklamalara değinmek gerekmektedir. Böylelikle ilk pasajda sunulan tanımlama daha da genişletilebilir hale gelebilecek ve ulaşılmak istenilen incelik elde edilebilecektir. Nitekim "giriş" ve birinci bölümde de değinildiği üzere, bu çalışmanın yöntembilimsel ilkesi, kavramları, belli bir hipotezi oluşturmak, açıklamak ve ispatlamak için etimolojik nitelikleri belirlenerek yeniden tanımlamak ve görüngü ile de ortadaki betimlemeleri birleştirmek gerekmektedir.

Bailey'de kavramın muğlaklığına vurgu yaparak, bu muğlaklığa ilişkin çalışmasında kavramı şu şekilde tanımlamaktadır: "Kamu kurumlarını, özel pazarların teşvik ediciliğinin hükmü altına alınarak, etkin çalışmalarını

önleyen unsurları hafifletme yönündeki genel bir çabadır" (Bailey, 1987, s.138). Bu durumu ile Bailey'in tanımı, aşağıda yapılmakta olan tanımlama kategorileri içinde, piyasanın işlerliğine katkıda bulunulmak için gerçekleştirilmiş bir politika olarak ele almaktadır. Nitekim Bailey'in "sözcükler politik bir silah olmaya başladıkları zaman anlaşılırlıklarını kaybeder" (Bailey, 1987, s.139) önermesi, özelleştirme kavramının farklı kesimlerce farklı anlamlarda ele alınabilirliğini de göstermektedir. "politik" tutum alan kişi veya kurumlar, basit bir tanımlamayı bile karmaşık birer tartışma alanı haline getirebilmektedir.

Bir başka tanımlama olarak Dodgson, kavramın içeriğine vurgu yaparak kavramı, "kamu varlıklarının satışı[,] Serbestleştirme, bir başka deyişle kamusal tekellerin kaldırılması ve deregülasyon, yani kurulsal düzenlemelerin kaldırılması [ve…] hükümet tarafından finanse edilen faaliyetlerin özel şirketlerce sunulmasıdır ve genelde, bu faaliyetlerin üslenilmesi için özel şirketler arasında oluşturulacak rekabete dayanır" (Dodgson, 1987, s.261-262). Bu tanımlama daha doğrusu ayırımlı tanımlama, kamu kesimi elindeki mülkiyetin özelleştirilmesi, kamu otoritesinin piyasalar üzerindeki etki yaratıcı mekanizmalar olarak yasal düzenlemelerin kaldırılmasını ve üçüncü olarak da kamu hizmetlerinin ihale yöntemi ile özel kesime yaptırılması olarak birbirinden ayırmaktadır.

Ancak deregülasyon yani kuralsızlaştırma veya serbestleşme olarak, piyasa aktörlerinin karşılaşabileceği sınırlamaların kaldırılmasını ima eden kavramın dikkatli kullanılması gerektiğini salık veren Dodgson, "bazı düzenlemeler rekabeti arttırmaya yönelik olsa da, geçmişteki birçok uygulamada bunun düzenlemeye tabi olan endüstrinin çıkarlarına hizmet ettiği ve bu endüstriyi rekabetçi baskılara karşı koruduğu gözlemlenmiştir. Bu durum özellikle düzenlemelerin kamu mülkiyetinden daha fazla rastlandığı Amerika Birleşik Devletleri'nde" (Dodgson, 1987, s.261) görüldüğünü belirtmektedir.

Savas ise özelleştirmeyi, üç farklı durumu ifade eden "kamu" terimi üzerine inşa etmektedir ki bunlar: "devlet mülkiyeti, yaygın mülkiyet ve

yaygın erişim"dir. "devlet mülkiyetinin -bunun uzantısı olarak devlet müdahalesinin- yaygın (yani kamusal) çıkarlar için gerekli olmadığını ima etmektedir. Özelleştirme, önemi yeterince takdir edilmeyen bu gerçeğe dayalı olarak geniş bir mülkiyet ve faaliyet ilişkilerinin arzu ve ihtiyaçlarını karşılamak üzere toplum çıkarlarına hizmet edici biçimde […] devletin sahip olduğu bir havayolunu, fabrikayı, kömür madenini elden çıkarması özelleştirmedir; devletin ipotekli konut kredilerini sigortalamayı veya şehiriçi otobüsleri işletmeyi bırakıp, bu hizmetlerin sağlanmasını piyasaya devretmesi de" (Savas, 1994, s.4) özelleştirme olarak tanımlanmaktadır. Ancak ileride de görüleceği üzere hemen her hizmetin özel kesime devredilmesi kamu çıkarı ilkesinin tersine sonuçlar doğurmaktadır ki, özelleştirmeye yöneltilen en temel eleştiri de bu noktadan gelmektedir.

Öncelikle, görünürde piyasa işlerliğini güçlendirmek ve etkinleştirmek temel amacına uygun olarak kamu işletmelerinin özel kesime devredilmesi biçimindeki özelleştirme, iki farklı kapitalizm kavramını da gündeme getirmektedir. Bunlardan ilki piyasa kapitalizmidir ki, fiyatların, değerlerin ve büyümenin tamamen piyasa aktörlerince belirlenmesine dayanır. Ancak devlet kapitalizmi, kalkınmanın motoru olarak devletin görülmesine dayanan ve "millileştirilmiş endüstrileri işleterek gerek özel firmaların ve piyasaların işleyişine ciddi şekilde müdahale ederek büyüme hedefine ulaşmaya çalışmak" (Hanke, 1985, s.1) olarak tanımlanmaktadır. Genellikle karma ekonomik sistem olarak tanımlanan ve ekonomik büyümenin sağlanması için kamu kesiminin büyük firmalar aracılığı ile henüz gerçekleşmemiş olan sermaye birikiminde öncülük rolü üstlendiği ekonomilerde devlet kapitalizmi olabildiğince etkin roller üstlenmiştir. Çoğunlukla da ülkedeki sermaye birikimi, piyasa şartlarının işlerliği ve kaynak etkinliğini temin edebilecek düzeye ulaşmasıyla birlikte devlet kapitalizmi uygulamasının tedrici olarak sona erdirilmesinin bir aracı olarak özelleştirme ele alınabilmektedir.

Özellikle 1929 Büyük Buhranıyla birlikte kamu kesiminin ekonomik etkinliğinde yoğun artışlar yaşanmıştır. Bu dönemden hemen sonra, bir

biçimde ekonomilerin planlanmasında devlet etkinliği yaygınlık kazanırken, kamu yatırımları da etkinliğini arttırmıştır. Ancak, 1980'lerle birlikte iktisat teorisi, kamu kesimi elindeki mülkiyetin özel kesime devredilmesinin piyasa başarısızlıklarına bir çözüm olabileceği üzerine odaklanmıştır. Bu teorik eğilim, pratik alanda da karşılığını bulmuş ve İngiltere'den başlamak üzere dünya genelinde bir özelleştirme politikası sürecine girilmiştir. Thatcher ile İngiltere'de başlayan özelleştirme, 1980'lerin ortalarıyla birlikte tüm dünyaya yayılmıştır (Meggison, 2000, s.14-15).

1.3. Amaçlar ve Nedenler

Bir ekonomi politikası olarak özelleştirmenin "amaçları" ile "nedenleri"ni bu çalışma bağlamında ayırmak gerekmektedir. Çünkü, "amaçlar" kavramı, bilinçli ve isteğe bağlı bir fiil iken, "nedenler", içinde bazı baskıları da barındırarak, özelleştirmeye zorlamayı da içine almaktadır.

İkinci önemli bir nokta da, özellikle Türkiye özelinde de gösterilmeye çalışılacağı üzere, özelleştirmeyi uygulayan kamu otoritesinin, özelleştirme için gösterdiği gerekçeler de zaman içinde değişmektedir. Bu bağlamda "nedensellik" zaman içinde değişebilmektedir. Örneğin Türkiye'de özelleştirmenin başladığı dönemlerde temel gerekçe, bu iktisadi birimlerim verimsiz ve kâr sağlayamayan, yönetiminde zafiyetlerin olduğu ve gizli işsizliğe neden olması ve tüm bunların genel olarak kamu kesimi üzerinde bir "yük" oldukları nedeniyle ve yarattıkları bütçe yüklerinin ortadan kaldırılabilmesi için özelleştirilmeleri öngörülürken, günümüzde bütçe açıklarının finansmanında özelleştirildikleri görülmektedir. Çünkü bir çok kârlı kurum da özelleştirilmektedir.

Özelleştirmeyi tanımlayan genel çalışmaların hemen hepsi, "özelleştirmenin "doğru" yapılması" gerektiğine vurgu yapmaktadır. (Savas, 1994, s.3: Beesley ve Littlechild, 2009, s.1). Uygulamanın "doğru" olmasına vurgu yapmak, esasen örtük olarak iki konuyu ima etmektedir. Birincisi özelleştirilecek alanın niteliği ve ikincisi de özelleştirmeyi yapan politik

aktörlerin özelleştirme karşısındaki ve algılamasındaki tutumu. Ancak bu hususa geçmeden önce, genellikle özelleştirmeye yol açan genel unsurları ele almakta fayda vardır.

Özelleştirmenin yapılmasına ilişkin ortaya konulmaya çalışılan "amaç", "neden" farklılığını belirginleştirebilmek için bir analiz aracına ihtiyaç vardır. Ancak bu araç oldukça zor belirlenebilecek ve ülkeden ülkeye, zamandan zamana değişebilecektir. Ancak Martin, özelleştirmenin "kim tarafından" yapıldığı sorusuna verdiği cevap bir başlangıç noktası olarak ele alınabilir. Martin'in, "dışarıdan yönlendirilen" ve "yurtiçinde tasarlanan" özelleştirmeler olarak yaptığı ayırım, burada "nedenler" ile "amaçlar" arasında yapılan ayırıma paralel görünmektedir. Nitekim, yukarıda değinilen, "amaç" yani özelleştirmenin ülke ekonomisinin çıkarları gözetilerek, ülke yönetimi tarafından planlanan ve gerçekten özelleştirmenin ama amacı olan etkinlik artışını sağlamaya daha uygun düşmektedir. Ancak, yine yukarıda, "neden" olarak sunulan ve belli zorlamalara dayanan özelleştirme Martin'in de bahsettiği dışarıdan yönlendirilen özelleştirme ile örtüşmektedir. Martin, özelleştirilecek kurumların listesine bakıldığında, telekomünikasyon şirketlerinin listede olduğu özelleştirme programlarının çoğunlukla dışarıdan yönlendirilen programlar olduğunu belirtmektedir (Martin, 1995, s.27).

1.3.1. Özelleştirmenin Genel Amaçları

Özelleştirme politikalarının temelini teşkil edecek şekilde, literatürde hemen herkes tarafından gösterilebilen genel amaçlar şu şekilde sıralanabilmektedir:

Politik özgürlük, özel mülkiyete bağlı olduğu için, mülkiyet özel kesime devredilmelidir (Beesley ve Littlechild, 2009, s.3). Buna bağlı olarak da devlet ve özel sektör arasındaki iş-gücünün yeni bir dağılımı da bu özgürlük kapsamına alınabilmektedir (Levi-Faur, s.2005, s.12).

Doğal monopollerin yani, "bir malın en düşük maliyetle sunulması için üretimde birden fazla firma bulunmaması gereken bir sanayi" (Kay, Mayer ve Thompson, 1986, s.270) dallarının piyasa başarısızlığının ortadan kaldırılması gerekmektedir. Nitekim doğal monopoller, fiyatların maliyetler üzerine çıkamadığından kaynak israfına yol açabilmektedir ve bunun ortadan kaldırılması gerekmektedir. Çünkü "kamu mülkiyetindeki ya da kamu kontrolündeki teşebbüsler, karlılığı maksimize edici değil de iktisadi etkinliği maksimize edici amaçları izlemeye yönlendirilebilirler, bu da fiyatları marjinal maliyetlere eşit düzeyde tutmayı beraberinde getirir" (Dodgson, 1987, s.269).

Çoğunlukla örtük olmakla birlikte özelleştirmenin bir diğer amacı da, kamu finansmanını sağlamaktır. Her ne kadar özelleştirmenin başlangıç noktası piyasa etkinliğini sağlamak olsa ve elde edilen gelirlerle kamu açıkları kapatılabilecekse de, bir süreden sonra ve özellikle de kamu dengesi sağlamakta sürekli zorlanan ülkelerde özelleştirme, başlangıç amacından ayrılarak, sonuç, başlangıç haline dönüşebilmekte ve kamu finansmanını sağlamak için özelleştirme yapılabilmektedir. Ancak bu amaç, bilinmelidir ki, geçici bir pansuman niteliğindedir. Çünkü, bir mülkün veya işletmenin özelleştirmesi bir defaya mahsus getiri sağlayan bir işlemdir. (Savas, 1994, s.5).

Özelleştirme ile kamu kesiminin ekonomiden, en azından üretim alanından çekiliyor olması ulusal ve uluslararası işbölümlerine uyum sağlamayı da kolaylaştırmaktadır. Çünkü "devlet denetimi ve kamu sektörü, kaynaşmış bir evrensel kapitalizmin önündeki en ciddi engellerdir" (Martin, 1995, s.74: Fröbel, Heinrichs ve Kreye, 1982, s.55). Bu nedenle de kamu kesimi, özellikle ithal ikameci dönemde yaratılan kaynaşmanın ortadan kaldırılmasını da gerektirecektir.

Son olarak eklenebilecek özelleştirme amaçları arasında: Tüketicilerin faydalarını maksimize etmek (Beesley ve Littlechild, 2009, s.3: Hanke,1985, s.5); Rekabetin özendirilmesi (Dodgson, 1986, s.220) ve Özgün bir "amaç" olarak, Miliband'ın (1973'ten Caslin, 1993, s.306) devletin

işlevlerinden biri olarak "kapitalist birikimin devamını sağlamak" önermesini tersine çevirerek, birikimin devamlılığını sağlamak için özelleştirme yapmak sayılabilir.

1.3.2. Özelleştirmenin Özel Amaçları

Özel amaçlar olarak kastedilen amaç kategorisi, temel olarak ekonomi dışı olarak ele alınabilecek politik aktörlerin tutumları gösterilebilmektedir. Yukarıda Miliband'ın önermesindeki yani, birikim için devlet etkinliği veya devletin devamlılığı için birikim etkinliği gibi her iki durum için de, hükümetler üzerinde bir baskı vardır ve bu baskı içerden veya dışarıdan gelebilir. Baskı mekanizmasını Savas (1994, s.5-15) dört başlıkta toparlamaktadır: Pragmatik, ideolojik, ticari ve popülist baskılar. Bu dört baskıyı ve gerekçelerini ise "pragmatistlerin hedefi, maliyet açısından daha etken olma anlamında, daha iyi bir devlettir. Konuya ideolojik olarak yaklaşanların amacı daha küçük, özel kurumlara göre daha sınırlı bir rolü olan bir devlet opsiyonu ortaya çıkartmaktır. Ticari çıkar gruplarının hedefi, kendilerine yönelmiş daha çok devlet harcaması yoluyla daha çok iş yapmaktır. Popülistlerin amacı da, insanlara ortak ihtiyaçlarını karşılamak için daha fazla güç verirken, büyük kamu ve özel sektör bürokrasisinin gücünü azaltarak daha iyi bir topluma ulaşmak" olarak açıklamaktadır. Genel olarak özelleştirme kamu kesimi harcamalarını azaltarak "devleti küçültmek" programları üzerine yükselmektedir. Bu nedenle üç temel başlık sayılabilmektedir: "1.Toplumsal sosyal servisler azaltılmalı ve büyük bir kısmıda özel kaynaklar üzerinden sağlanmalı: 2.Bütün devlet ödenekleri ve hizmetleri sadece en temel ihtiyaçların sağlanabildiği bir seviyeye çekilmeli. Bu seviyenin öteside toplumun sorumluluğunda olmamalıdır: 3.Toplumsal sosyal politikaların odaklandağındaki örgütlenmeler sona erdirilmeli" (Vettenranta, 1986, s.255-256).

1.3.3. Politik Aktörlerin Algısı

Kamu kesimi yöneticilerin inisiyatif almadıkları yönündeki varsayım, özelleştirme politikalarının teorik temellerinden birini oluşturmaktadır. Bu varsayıma göre kamu kesimi kuruluşlarındaki yöneticilerin yani bürokratların amacının, toplumsal memnuniyeti sağlamak için toplumsal çıkarlara odaklanmakta oldukları yatmaktadır. Tüm eylemlerinden toplumsal çıkar karşısında sorumlu oldukları kabul edilmektedir. Bu yöneticilerin ücretleri, çoğunlukla hükümet bütçesi dahilince belli bir oranda standart olarak artmakta ve bürokratların mali yükleri için toplumsal kaynak olan vergilerden finanse edilmektedir.

Özel kesim firmaları yöneticileri ise inisiyatif alabilmektedir. Bu yöneticilerin temel amacı, müşteri memnuniyetini sağlayarak şirket çıkarlarını yani kârını maksimize etmektir. Tüm eylemlerinden şirket yönetimine ve hissedarlara karşı sorumludurlar. Gösterdikleri performans neticesinde elde edecekleri ücret, başarısına göre, şirket yönetimi tarafından ve şirket kaynağından karşılanır. Dolayısıyla standart bir orandan çok başarı ve kârlılık düzeyine göre belirlenebilmektedir.

İnisiyatif alabilme, yönetim anlayışı itibariyle sorumluluk, temel amaçları ve ücret politikaları itibariyle birbirlerinden ayrılan özel kesim ve kamu kesimi yöneticileri arasındaki farklılık, sonuç olarak firmaların kârlılıkları üzerinde doğrudan etkilidir.

Daha önceden de belirtilmeye/belirlenmeye çalışıldığı üzere, mülkiyetin üç biçimi söz konusudur: 1- Kamu mülkiyeti, 2- Özel mülkiyet ve 3- Toplumsal mülkiyet su, orman gibi dışsal ekonomiler.

Hayekçi görüş açısından özelleştirmenin kaynağı, Hayek'in şu pasajına dayandırılabilir. ""kamu malları" olarak bilinen, tedarik edilirlerse herkese fayda sağladıkları ve kendileri için ödeme yapmak isteyen kişilerle sınırlandırılamadıkları için, yüksek derecede talep edildiği hâlde piyasa mekanizmasınca sunulamayan bu türden çok sayıda hizmetlerin varlığına hiç şüphe olamaz" […] "Bu ihtiyaç hükümete bu hizmetleri icra etmesi için tekel hakkı verildiği anlamına gelmez, ve bir liberal, bu tür hizmetlerin özel

teşebbüs tarafından sunulma yolları keşfedildiğinde, bu sunumun yapılabilir olacağına dair imkânın açık bırakılmasını isteyecektir" (Hayek, 2009, s.197).

2. PRATİK VE PRAGMATİK ALANDA TÜRKİYE'DE ÖZELLEŞTİRME

Bu bölümde, Türkiye'de özelleştirmenin başlangıç koşullarını, bu koşullarda öngörülen özelleştirme nedenlerini, güdülen amaçları ve nihayet yaklaşık 30 yıllık süreçte, amaç, kapsam ve nedensellikteki dönüşümler ele alınmaya çalışılmaktadır.

Nitekim, Kepenek ve Yentürk'ün de belirttiği üzere, "ekonominin bugün ki yapısını belirleyen gelişmelerden biri, kuşkusuz, 1930'larda uygulanan [ve 1960'larda kısmen kimlik değiştirse de 1980'e değin süren] devletçi ekonomi politikasıdır. Devletçi ekonomik gelişme kendine özgü toplumsal ve ekonomik koşulların bir sonucudur" (Kepenek ve Yentürk, 2000, s.60). Genel bir önerme olarak tarihsel sürecin herhangi bir noktasının analizi, mutlak suretle, tarihin daha eski evreleri ile doğrudan veya dolaylı olarak etkileşim içindedir. Bu halde, bir ekonomi politikası uygulaması ki, özellikle kamu otoritesi tarafından ve dönemin Türkiye'si koşulları altında uygulanan bir ekonomi politikası, toplumsal ve ekonomik yapıyı belli bir denklem içerisine alır ve bu denkleme uygun yapılanmalar, kurumsal ve toplumsal değişkenler oluşturur. Sonuç olarak, tarihsel bir zaman kesiti olarak özelleştirme dönemi ele alınmaya kalkıldığında, bu kamu mülkiyetinin bir biçimde oluştuğu koşulların biçimlendirdiği ve şimdiki zamanda özelleştirmeye yönelik tutumları da tarihsel biçimde belirleyecek aktörel karakterleri de beraberinde ve hem de çelişkileri ile birlikte denklemde belirlemiştir. Dolayısıyla ileride ele alınacağı üzere, özelleştirme konusundaki aktörler de davranış kalıplarını bu süreç içinde açık veya örtük olarak olgunlaştırmışlardır.

Özelleştirmenin başlangıç koşullarında, 1930'larda başlayıp, 1960'larda planlı bir ekonomik devletçi anlayışın devamında özelleştirmeden yapısal başlangıç koşulu, oluşturulan kamu iktisadi teşekküllerinin, uzun dönemde, özel sermayesi gelişmesi dinamiğine bağlı olarak özel kesime devredilme amacıyla oluşturulmuş olmasıdır. Dolayısıyla 1980'lerde başlayan özelleştirme mantığı, 1930'larda, bu kuruluşların "ileride", özel kesime devredileceği ön-varsayımı üzerine oluşturulmuştur. Diğer taraftan bu hususu tetikleyen iki etmen gösterilebilir. "Bunlardan birincisi, mülkiyeti kamuya ait olan ekonomik kuruluşların özel kesime aktarılması […ve ikincisi] ise çok daha sarsıcıydı; özelleştirmeden de öte, siyasal ve toplumsal boyutlarıyla anlam kazanıyordu; bu da SSCB ve Doğu Avrupa'da üretim araçlarında kamu mülkiyetini esas alan düzenin çökmesidir" (Yentürk ve Kepenek, 2000, s.263). "Yeni ekonomik düzen" veya "yeni dünya düzeni" olarak da tasvir edilen tek kutuplu ve kapitalizmin yayılması odaklı bu dönem bütün ülkeleri olduğu gibi Türkiye'yi de etkilemiş ve zaten 1930'lara kök salmış, kamu iktisadi teşekküllerinin özel kesime devri, 1980'lerde gerek ülke içinde ve gerekse uluslararası anlamda zeminini tam olarak bulmuştur.

Yeni dünya düzeni terimi, yalnızca ekonomik anlamda kalmayıp, çok geniş bir kavramsal bütünün "küreselleşmesini" içermektedir. Kısaca bu içerik, "serbest piyasa ekonomisi, özelleştirme, esneklik, rekabet, yabancı sermaye, uluslararası tahkim, MAİ, bilgi çağı, bilgi toplumu, ticaret devrimi, kalite, standart, çevre, moda, medya" (Bilen, 2010, s.16) gibi kavramlarla özetlenmeye çalışılabilir.

Aynı analiz içine eklemek gerekir ki, kapitalizmin gelişim aşamaları arasında devletçiliğin bir basamak olduğuna ilişkin tezler de söz konudur. Buna göre, "kapitalist dünyada KİT oluşumunun temel nedenlerinden biri de özel firmalara destek sağlamak ve/veya başka yollarla kapitalist dokuyu korumaktır. Bu işlevi Türkiye özelinde ve dünya genelinde […incelenmesi], bugünkü özelleştirme sorununu anlayabilmek için önemlidir" (Önder, 1993, s.5). Bu ve benzeri tezlerin dayandığı temel nokta, piyasa başarısızlıklarıyla

karşılaşan kapitalizmin yaratacağı siyasal, toplumsal ve ekonomik dengesizliklerin, belirli dönemlerde devreye girecek kamu politikaları ile belli bir dengeye getirilmesi girişimlerinin kaçınılmaz olduğu hususudur. Dolayısıyla, kamu iktisadi teşekküllerinin oluşturulması veya özelleştirilmesi, her ikisi de bu genel amaç için dönemsel olarak ortaya çıkmaktadır.

Bu temeller üzerinde özelleştirmenin ilk yılları olan 1980'lerin ortalarında özelleştirmeden beklenen faydalar, daha önceki konularda da ele alınan teorik amaç ve faydalarla örtüşecek biçimde: Türkiye'de özelleştirme mantığının çerçevesinin belirlendiği The Morgan Bank tarafından 1986 yılında hazırlanan "Özelleştirme Ana Planı"nda şu sıralama ile belirlenmiştir; 1. Pazar güçlerinin ekonomiyi canlandırmasını sağlamak; 2.Üretkenliği ve verimliliği artırmak; 3. Mal ve hizmetlerin kalitesini, miktarını ve çeşitliliğini artırmak; 4. Hisse sahipliğini yaygınlaştırmak; 5. Sermaye piyasasının gelişmesini hızlandırmak; 6. KiT'lere hazine desteğini en aza indirmek; 7. KiT'ler tarafından,uygulanan tekelci fiyatlandırmayı ve dolaylı vergileri azaltmak; 8. Hükümet yöneticilerinin politika ve düzenleyici konular üzerinde daha rahat hareketlerini sağlamak; 9. Modern teknoloji ve yönetim tekniklerini Türkiye'ye çekmek; 10. Çalışanlara pay verilmesiyle işgücü üretkenliğini artırmak; 11. Endüstride kamu ve özel mülkiyet dengesini değiştirme; 12. Yabancı yatırımlar sayesinde uluslararası ekonomik, politik bağları güçlendirmek; 13. Mevcut sermaye yatırımlarının gelirlerini artırmak; 14. Devlete gelir sağlamaktır" (TMMOB, 2010, s.6).

1986'da felsefesi, mantığı ve ilkeleri belirlenen özelleştirme politikalarına yönelik bir dönüşümün gözlemlenebileceği kritik bir diğer tarih ise 1994-1995 yılında yaşanan krizle bağlantılı olarak uygulamaya konulan istikrar paketidir. Bu pakette dikkatleri çeken nokta: Bahsi geçen krize (dalgalanmaya) kaynaklık eden hususlardan birisi olana kamu açıkları ile bağlantılı olarak; kamu açıkların finansmanını sağlamaya yönelik olarak yapılacak tasarruf önlemlerinden önemli bir kalemin de KİT'lere yapılan transfer ödemelerinden yapılacak kısıtlamaları içermektedir. Şöyle ki; dönemin sayısal değerleri ile, tasarrufların artırılması için yatırımlardan

yapılacak kısıtlama 3 Trilyon Lira olarak öngörülürken, KİT'lere yapılan transfer ödemelerinden sağlanacak tasarruf 16 Trilyon Lira olarak hedeflenmiştir. Ancak, transfer ödemeleri kısıtlanacak olan KİT'lerin hazineye olan vergi borçlarının "süratle" ödemelerini sağlayacak yasal düzenlemelerin de yapılacağı öngörülmektedir. Bahsi geçen paket içinde, KİT'lerde çalışan sözleşmeli personelin ücretlerinin, eşdeğer statüdeki memurlardan yüksek olduğundan dolayı bu eşitsizliğin ortadan kaldırılacağı öngörüldüğü gibi, fazla mesai ücretlerinde de %50 oranında kısıtlama yapılması planlanmıştır. Diğer taraftan, yeni yatırımlar yapılmayacağı konusuna odaklanan paket, "ülke kalkınmasına katkıda bulunacak, Yap-İşlet-Devret modeli ile gerçekleştirilecek altyapı projeleri" desteklenmesi salık verilmiştir. İleride de görüleceği üzere, 2000'li yıllarda Yap-İşlet-Devret modeli de kamusal mülkiyet oluşturduğu gerekçesiyle vazgeçilecek bir yöntem haline gelecektir. Özellikle paketin "özelleştirme" başlığı altında, özelleştirme politikalarına yönelik getirildiği düşünülen düşünsel dönüşüme de dikkat çekilmektedir. Bu düşünsel yapı, yukarıdaki çelişkiyi içermekle birlikte, özellikle bir kamuoyu desteğinin oluşturulması, özelleştirmelerin hızlandırılması ve kamu bankalarının özelleştirilmesine geçilmesini yani, özelleştirmenin finansal alana yönelmesi öngörülmektedir. Paketin "Kamu İktisadi Teşekkülleri" başlığı altında ise, KİT'lerin özel kesim yasalarına uygun hale getirilerek haciz, iflas ve tasfiyelerine olanak sağlanacak yasal düzenlemeler öngörülmüştür (Petrol-İş, 1995, s.837-846).

2001 yılında yaşanan finansal kriz sonrasında, Nisan ayında hazırlanıp uygulamaya geçilen "Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı" çerçevesinde, genel olarak kabul gören özelleştirme politikalarına atıf yapılmakla birlikte 1986 ve 1995'e ek olarak, özelleştirmenin yabancı sermaye girişlerini hızlandırarak arttıracağı vurgusu "Uygulanacak programla birlikte sağlanacak makroekonomik istikrar, özelleştirmenin hızlanması ve yapısal reformlar paralelinde yabancı sermaye yatırımları ülkemize daha fazla yönelecektir" biçiminde yapılarak, özelleştirmenin mantığında diğer bir önemli dönüşüm gerçekleşmiştir. Diğer taraftan bu planda da, özelleştirme gelirleri aracılığıyla kamu kesiminin borç stokunun

GSMH'ya oranına (GSMH'nın %1,8'i kadar) katkıda bulunacak biçimde artırılması öngörülmektedir. Ayrıca da THY, Telekom ve TEAŞ/TEDAŞ gibi enerji/hizmetler alanındaki kuruluşların özelleştirilmesi de bu planda gündeme gelmiştir.

Kısacası, sosyal devlet ve kamusal ihtiyaçları karşılama odağı üzerinde yükselen KİT'ler, büyük ölçüde amacından sapmış ve hem transfer ödemeleri kısıtlanırken hem de vergi borçlarını "süratle" ödemeleri yönünde düşünülmüş ve kamu finansman aracı olarak görülmüştür.

Özelleştirmenin 1986'daki mantığında meydana gelen bu dönüşüm yani, piyasa güçlerini ve etkinliklerini hakim kılmak yerine, kamu kesimine finansman aracı haline gelmesi Dünya Bankası tarafınca dahi eleştiri konusu olmuştur (Eğilmez, 2004, s.33-34). Aynı zamanda özelleştirmeye yönelik bu mantıksal dönüşüme yönelik bir eleştiri de, dönüşümün yapısal olmaktan çok Pragmatik olduğuna yönelik yapılabilmektedir. Şöyle ki, "yapılan özelleştirme uygulamalarında olduğu gibi toplum yararına etkin, tutarlı ve kalıcı bir sonuca ulaşmak olanaklı değildir. Aksi yönde getirilecek çözümler, yalnızca devlete kısa süreli gelir sağlar, geçici bir süre yabancı sermaye girişini artırır, bütçe açıklarını azaltır ve dış borç yükünü hafifletir" (Duran, 1994, s.79-80). Elbetteki bu, getirilen çözülmelerin ve yapılan uygulamaların yapısal çözümler getirmediği gibi pragmatik uygulamalar olmak yönünde eleştiriler almaya devam etmektedir (AlHussaini ve Molz, 2009, sa.391-391).

3. KAMU İKTİSADİ TEŞEKKÜLLERİNDE AKTÖRLER

Liberal iktisat perspektifinden iktisadi mukavelelere dayanan mübadeleler iki aktör arasında cereyan etmektedir. Üçüncü bir unsurun da bu mübadeleye müdahalesi dışsal durumdadır ve alıcı-satıcı gibi basit biçimde adlandırılacak taraflara gelecek üçüncü kişi müdahalesi, onların rasyonalitesine uymadığı gibi, fayda maksimizasyonuna da engel olabilecektir. Üçüncü kişiler ancak, ikili ilişkilere müdahil olunmaması ile

gerçekleşecek iktisadi ilişkilerin sonuçları itibariyle olumlu olacaktır. Yani, optimal kaynak dağılımı ve işbölümü içinde üçüncü kişiler de kendiliğinden yer edinecektir.

Ancak özelleştirme basit bir ticari mukavele veya iktisadi mübadeleden çok daha fazla sayıda aktörü aynı anda etkileyen bir iktisat politikası uygulamasıdır. "Özelleştirme konusunun kamuoyu gündeminde önemlice bir yer tutması özelleştirme sürecinde direkt olarak etkilenen aktörlerin sayısının fazla olmasından kaynaklanmaktadır. Bu aktörler işçiler ve dolayısıyla sendikalar, bürokratlar ve politikacılardır. İktisatçılar ise bu süreci yaptıkları amprik ve analitik çalışmalar ile etkilemeye çalışırlar" (Zaim ve Çakmak, 1994, s.147). Bahsedilen bu üç temel aktör ve iktisatçılara ek olarak, kamuoyu da eklenmelidir. Çünkü kamuoyu, özellikle özelleştirme sonralarında ortaya çıkan olumlu veya olumsuz sonuçlardan doğrudan etkilenecektir. Nitekim kamu iktisadi teşekküllerinin oluşturulması kamuoyuna ilişkin bir takım çıkarlarını temel alırken, tersine özelleştirme de kamuoyunun çıkarlarını gütme iddiasına dayanmaktadır.

Buna göre, bir kamu iktisadi teşekkülünün özelleştirilmesi doğrudan beş temel aktörün tarafgirliği altında ve iki dolaylı tarafgirlik altında gerçekleştirilen bir iktisat politikasıdır. Bu beş doğrudan aktör; Çalışanlar/Sendikalar, Bürokratlar, Politikacılar, Kamuoyu/Seçmenler ve Alıcılar. Dolaylı aktörler ise İktisatçılar ve Sermaye'nin genel kompozisyonudur.

Bu çalışmada iktisatçıların bahsedilen etkililikleri üzerinde durulmayacağı gibi, Sermayenin Genel Kompozisyonu olarak adlandırılan aktör karakterinden kastedilen, çalışmanın özünü de oluşturan, ekonominin genel karakterinde varlığını devingen biçimde sürdüren sermaye fraksiyonları arasındaki hegemonik ve egemenlik ilişkilere bağlı olarak hakim, egemen ve/veya hegemonik sermaye fraksiyonun kendi genişleme ve derinleşme projeleri çerçevesinde belli alanların özelleştirilmesine yönelik itelemeler öne sürerken, yine aynı projesine paralel olarak özelleştirilmesi çıkarları doğrultusunda olmayan alanların özelleştirilmesinin önüne

geçebilecek nitelikte sergileyeceği davranış ve girişimler bütünü olarak tanımlamakla yetinilecektir. Buna ek olarak, uluslararası sermaye fraksiyonlarının etkilerini de bu sermaye kompozisyonu içinde ele alınmakta ve doğrudan ve/veya dolaylı olarak etkileşim içinde oldukları varsayılmaktadır.

Doğrudan aktörler ise, İktisatçılar, Çalışanlar-Sendikalar, Bürokratlar, Politikacılar, Alıcılar, Kamuoyu, Üretim Aktörleri, Yönetim Aktörleri ve Uluslararası Aktörler gösterilebilir. Bu aktörler doğrudan veya dolaylı olarak özelleştirmeden yarar sağlayan veya zarar gören kesimlerdir.

4. TÜRKİYE ÖZELİNDE ÖZELLEŞTİRME

4.1. Perspektif

Sosyal bilimsel bir çalışma genellikle olguyu gözlemlemeye yönelik iddia ve bulgularını, pozitif ve tarafsız bir perspektif içerdiğini öne sürecektir. Ancak bilinmektedir ki, sosyal bilimler genellikle bu iddiasında güçle bir tutarlılık göstermekte zorlanır. En basit anlatımla, sosyal bilimsel bir çalışma, içinde bulunduğu dönemdeki karar mekanizmalarına yön verebilmektedir. Yani, kütle çekimi olgusunu gözlemleyen bir gözlemci çeken ve çekilen kütleler üzerinde herhangi bir etkiye sahip olmayıp edilgen bir durumda iken, bir iktisatçının karamsarlığı, kötümserliği veya iyimserliği kamu gündemini oluşturduğunda bu bakış açılarının herhangi birinin yoğun ilgi görmesi ve benimsenmesi; örneğin olumsuz olmayacak bir durumu olumluya çevirebilecektir. Yani gözlemcinin yargıları yayılabilmekte ve kamuyu yönlendirebilmektedir. Bu nedenledir ki olgu üzerinde etki edebilmektedir. Daha spesifik olarak, özelleştirmenin olumlu sonuçları olacağının yoğunlukla öne sürülmesi, kamuoyunun muhtemel olumsuz sonuçlara dönük algısını kısıtlayabilecektir. Veya tam tersi olarak, özelleştirmenin muhtemel olumsuz sonuçlarının kamuoyu gündeminde güç kazanması,

Bu bölümde, önceki bölümlerde ele alınan ve tartışılan argümanların Türkiye ekonomisindeki somut göstergeleri üzerinde durulmaktadır. Bu ana amaca uygun olarak, özelleştirme uygulamalarının, aşağıda belirlenecek olan döngülerde nasıl neden-sonuç ilişkilerini dönüştürdüğünü ve bu neden-sonuç dönüşümünün ilk iki bölümdeki kavram, argüman ve çalışmanın iddia ettiği konjonktürel uyumu gösterip göstermediği tartışılmaktadır. Bu nedenle de özelleştirme uygulamalarının başlangıcından itibaren izlediği neden-sonuç süreçlerini belirlemek gerekmektedir.

Bir olguyu betimlemekte kullanılan kavram her zaman özel isim değildir ve hatta cins isim de olabilmektedir. Bu nedenledir ki "özelleştirme" kavramının betimlediği kurumlar birbirlerinden çok farklılıklara da sahiptir. "Kamu mülkiyeti", "kamu kurumu" gibi, özelleştirme kavramına konu olabilecek her birim aynı nitelikleri taşımadığı gibi, bazı kamu mülkleri de özelleştirmeye konu dahi olamamaktadır. Bu nedenle de kamu varlıkları cins isimdir ve hepsi özelleştirmeye konu olamaz.

İkinci bir ayırım da, özelleştirmeye konu olabilecek kamu varlıkları için de genel bir özel isim kullanılamaz. "özelleştirilecek kamu varlıkları" tümcesindeki "varlıklar" bir cins isimdir ve bunun altında özel isimlere sahip ve dolayısıyla öz ve biçim olarak birbirlerinden farklı varlıklardan bahsedilmektedir.

En genel tanımlama ile, "Özelleştirme kamulaştırma ve millileştirmenin karşıtıdır. Özelleştirme dar anlamda bir kamu girişiminin mülkiyetinin özel gerçek ve tüzel kişilere satılmasıdır. Geniş tanımda ise, kamu girişimlerinin yönetimlerinin ya da kâr paylarının, sırasıyla işletme haklarının ve gelir ortaklığının, özel kesime verilmesi söz konusudur" (Kepenek ve Yentürk, 2000, s.264) olarak ele alınabilmektedir.

O halde bu bölümde ele alınacak ilk konu, bu "varlıklar"ın tanımlanmasıdır ki buna, bir cins isim olarak "kamu mülkiyeti/faaliyeti" teriminden başlanmalıdır. Ve "mülkiyet" ile "faaliyet" arasına bir ayırım konulabilmelidir. Sonrasında ise, özel kesime devredilebilecek kamu

mülkiyetleri ile devredilemeyecek mülkiyetler arasında bir ayrım geliştirilmelidir.

4.2. Politik-Kuramsal Dayanaklar

80'li yıllara gelindiğinde, 70'lerin ilk yarısında yaşanan Petrol şokları bağlantılı kriz nedeniyle, işsizlik ve enflasyonun eş-anlı ortaya çıkması olan stagflasyonu açıklamada Keynesyen teorinin -Çünkü Keynesyen teori bu değişkenler arasındaki değiş-tokuşa dayalıdır- yetersiz kalması, liberal iktisadın yeniden gündeme yoğun biçimde girmesine neden olmuştur. Bunun bir sonucu olarak da Keynesyen teorinin etkileri ile ortaya çıkmış –veya ortaya çıkmasının Keynes tarafından teorikleştirdiği- kamu iktisadi teşekküllerinin özelleştirilmesi iktisat politikalarının ana elemanlarından biri haline gelmiştir. Yukarıda da değinildiği üzere, birden fazla tarihsel koşulun eş-anlı ortaya çıkmasını bir arada ele almak gerekli olmakla birlikte, görünürdeki temel neden, kamu kesimi başarısızlığı olarak kavranmıştır. Esasen kamu kesiminin denge bozucu ele alındığı "birinci dönem"in, piyasa başarısızlığının temeline kamu kesimi etkinliklerini görmekte idi. Devamında, ardından gelen Keynesyen kamu kesimi etkinliklerinin piyasa başarısızlıklarının gidermesine dayalı "ikinci dönem" 1980'lere gelindiğinde son bulmuş ve "kamu kesiminin başarısızlığını" gidermeye ve piyasa mekanizmasının işlerliğine yönelik olumsuzlukların da giderileceği görüşünün hakim olduğu "üçüncü dönem" başlamıştır. Kısacası, iktisat teorisinde ve iktisat politikalarında karşı nedenselliğe dayalı bir düşünce/eylem konjonktürü içerisinde kamu kesiminin küçültülmesine yönelik her türlü girişim teorik ve politik önermeler halinde dünya genelinde yayılmıştır.

Özelleştirme olgusu analiz edilirken, yazın, genellikle üç kategoride toparlanabilir. Birincisi, liberal iktisat ve politik tutumun bir sonucu olarak özelleştirmeyi destekleyen yazın; ikincisi heteredoks iktisat ve politikalardan

dayanak alan ve özelleştirmenin sosyal, siyasal ve iktisadi açıdan, mevcut sistemdeki olumsuzlukları gidermeyeceğini ve bundan dolayı da mahzurlarını öne çıkaran yazın ve nihayet üçüncü bir tür olarak, herhangi bir ideoloji yükü barındırmadığı ön-varsayımı üzerinden, olguyu sayısal verilerle analiz eden yazın. Ancak, öne çıkan bu üç ana yazın için, "profesyonel anlamda KİT ekonomisi ile uğraşanların bir elin parmaklarından az olduğu ülkemizde bu tartışmaların büyük ölçüde değer yargısı yüklü, ideolojik tercihler olduğu da dikkatten kaçmamaktadır" (Akalın, 1994, s.131) eleştirisi de yerinde bir eleştiri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yasal düzenlemelerle birlikte Özelleştirme İdaresi başkanlığı'nın resmi kabulü "4046 sayılı Kanun'un 2'nci maddesinde belirtilen ilkeler doğrultusunda, ekonomide verimlilik artışı ve kamu giderlerinde azalma sağlanması, devletin asli görevlerine yoğunlaşabilmesi, özel sektörün ekonomideki etkinliğinin artırılması ve tekelci yapının olumsuz etkilerinin giderilmesi" (ÖİB, 2008, s.30) olarak gösterilmektedir.

4.2.1. Kamu Mülkiyetinin Ortaya Çıkışına Yönelik Tezler

Rees (1984) kamu mülkiyetinin olumunu açıklayan 4 ana tez bloku üzerinde durmaktadır: Piyasa başarısızlıklarının giderilmesi, Ekonomideki gelir dağılımının düzenlenmesi, Merkezi planlamanın uygulanabilirliğini arttırmak ve Üretimin sosyalizasyonu. Bunlardan ilki "piyasa mekanizmasının yetersizliklerinin giderilmesi", statik ve dinamik piyasa yetersizliliklerinin kamu kesimi aracılığıyla giderilmesi yaklaşımına dayanmaktadır. "Statik yetersizliklerden; (i) Doğal tekellerin varlığı (ii) Dışsallıklar (iii) Ortak kaynakların mevcudiyeti, KİT'lere vücut verir. Bunun gibi dinamik piyasa başarısızlıklarından (iv) Makroekonomik dengesizlik ve makul bir büyüme haddinin başarılamaması (v) Piyasa mekanizmasının miyopisi (vi) Müteşebbis azlığı (vii) Sermaye piyasasının yokluğu da KİT'ler eliyle giderilmeye çalışılmıştır" (Curwen (1986)'dan anlatan; Akalın, 1994, s.131-132). İkinci olarak gelir dağılımını düzenlemeye yönelik "bölüşüm

tezleri"dir ki, monopol rantlarının hazine, işçiler ve tüketiciler arasında dağıtılabilmesi için kamu mülkiyeti teşekkülü üzerine oturtulmuştur. Üçüncüsü, "tam istihdam, ödemeler dengesi, makul bir büyüme haddi ve fiyat istikrarı ile ilgili olarak kesin çözümler üretememesi" merkezi planlamayı gündeme getirmiştir ki, kamu iktisadi teşekkülleri bu makroekonomik göstergeleri geliştirmek için gerekli görülen merkezi planlamanın bir politik enstrümanı durumundadır. Son olarak üretimin sosyalizasyonu tezlerinde ise, Marksist kökenli üretimin araçlarının mülkiyetinin toplumsallığı üzerine inşa edilen tezlerdir (Akalın, 1994, s. 132).

4.2.2. Amaç ve Kapsamlar

Özelleştirmenin kuramsal amaç ve kapsamı yanında Türkiye gündemindeki görüngüsü bu başlık altında ele alınmaktadır. Çoğunlukla genel teorik çerçeveden sapmalar göstermeyen bu amaç ve kapsamlarda bizim burada dikkatimizi çeken temel nokta amaç, kapsam ve sonuç arasındaki ilişkinin zaman içinde değişime uğramış olmasıdır. Genel olarak özelleştirmenin başladığı "1986 yılında "The Morgan Bank" tarafından hazırlanan "Özelleştirme Ana Planı" adındaki raporla başlatılmıştır. Bu raporda özelleştirmenin temel amacı: Pazar güçlerinin ekonomiyi harekete geçirmesine imkan verilmesi ve verimliliğin artırılması olarak sunulmuştur. Son amaç ise, "devlete gelir sağlanması" olarak belirlenmiştir". Ancak Dünya Bankası yetkilileri, son amacın birincil amaç haline dönüştüğünü belirtmektedir (Eğilmez, 2004, s.33-34). Diğer taraftan "The Morgan Bank" tarafından 347 bin dolar karşılığı hazırlanan bu program bir yıl sonra uygulamadan kaldırılmıştır (Aktan, 2009, s.2).

Ancak daha genel olarak özleştirmenin amaçları denildiğinde üç ana kategori sıralanmaktadır (Öztürk, 2010: Akalın, 1994: Müftüoğlu, 1996: Emir ve Toksoy, 2010: Özbek, 2007, s.4).

Ekonomik Amaçlar: Serbest piyasa ekonomisine işlerlik kazandırmak; Serbest piyasanın gelişimini hızlandırmak; Ekonomide verimlilik ve etkinliği arttırtmak; Yabancı sermayenin girişi ve döviz girdisi sağlamak; Mikro düzeyde kuruluşların verimliliğini ve kârlılığını arttırmak; Sermayeyi tabana yayarak, kaynak kullanımının optimalitesini sağlamak; devletin fiyat müdahalelerini engelleyerek piyasa fiyat mekanizmasına işlerlik kazandırmak gibi, genel olarak ekonomik sistemin işlerliğini artırmaya yönelik sonuçları itibariyle özelleştirmeye gerekçe gösterilen amaçları içermektedir.

Mali Amaçlar: Kamu kesiminin mali yükünün azaltılması; Kamu kesimine ek gelirler sağlamak; KİT'lerin borç yüklerinden kurtulmak; Kamu kesiminin vergi gelirleri kompozisyonunu değiştirmek; Satış gelirleri ve zarar mahsupları ile bütçe açıklarının kapatılması; Kamu kesimi dengesi ile de uluslararası finans piyasalarında kredibilitenin arttırılması gibi kamu kesiminin gelir-gider dengesi içindeki kamu iktisadi teşekküllerinin özelleştirilmesi ile sağlanacak olumlulukları sağlamak için mali amaçlara dayanılmaktadır.

Toplumsal-Siyasal Amaçlar: Uluslararası sermaye ve örgüt baskıları; birey-toplum ilişkileri bağlamında devleti küçültmek; Toplumsal refahın optimizasyonu; Yolsuzlukların önlenmesi; Demokratikleşmeye katkılar yapacak olunması vs. amaçlar da özelleştirme için siyasal ve toplumsal amaçlar olarak gösterilmektedir.

Diğer bir amaç kategorizasyonu ise; "kamu sektörü tarafından üretilen mal ve hizmetlerin **finansmanının özelleştirilmesi**; Kamu sektörünce finansmanı sağlanan mal ve hizmetlerin **üretiminin özelleştirilmesi**; Kamu teşekküllerinin mülkiyetinin ve yönteminin kısmen veya tamamen **özel kesime devredilmesi** [ve] Mal ve hizmetlerin üretimindeki **kamusal tekellerin kaldırılması**" [vurgular yazara ait] (Falay, 1994, s.21) şeklinde yapılmaktadır.

Son olarak Özelleştirme İdaresi Başkanlığının 2008 yılı Faaliyet Raporu'nda özelleştirmenin amaçları toplulaştırılmış olarak şu şekilde sunulmaktadır: "*Ekonominin gelişimi ve etkinliği açısından;* Pazar ekonomisi oluşturmak, Özel girişimciliği teşvik etmek ve özel sektörün genel ekonomideki payını genişletmek, Makroekonomik veya sektörel etkinlik ve rekabetçiliği teşvik etmek, Ekonomide sertlikleri bertaraf ederek esnekliği korumak, Tekel alanlarında rekabeti teşvik etmek, Yerli tasarrufların harekete geçirilerek etkin sermaye piyasası kurmak ve geliştirmek,Yerli ekonominin dünya ekonomisi ile bütünleşmesini teşvik etmek, Yeni istihdam yaratmak. *Bütçesel ve finansal iyileşme açısından;* Kamu borç yükünü azaltmak, Kamu isletmelerinin kamuya olan finansal yüklerini azaltmak, Büyük ölçekli kamusal nitelikli yatırımların gerçekleştirilmesinde özel yatırımların katkısını sağlamak, Vergi gelirlerini artırmak için yeni kaynaklar oluşturmak, Kamu isletmeciliğinden kaynaklanan bütçe baskılarını azaltmak. *Gelir dağılımı açısından;* Yabancı sermayenin yatırım yapmasına elverişli ortam hazırlamak*,* Orta sınıfı geliştirmek, Bireysel girişimi teşvik etmek. *Siyasal açıdan;* Kamu sektörünün doğrudan ekonomik faaliyetlerdeki payını azaltmak*,* Devletin üretimden çekilmesini ve asli fonksiyonları üzerinde yoğunlaşmasını sağlayarak kamu sektörünün faaliyet göstereceği alanları yeniden tanımlamak, Özel sektör faaliyetlerini geliştirmek ve desteklemek için gerekli ortamı oluşturmak, Kamu varlıklarının kamu yönetimi tarafından yanlış kullanılmasının önüne geçmek, Siyasi kaygı ile verilen/verilmeyen kararların ekonomiye etkisini azaltmak" (ÖİB, 2008, s.29).

Bu amaçlar dizisine, "piyasa karar süreçlerinde kamu kesimini taraf olmaktan çıkartmak, çalışanları da pay sahibi yaparak, mülkiyetin tabana yayılmasını sağlamak [ve] borsa hacmini genişleterek, etkinliğini arttırmak" (Önder, 1994, s.22) da eklenebilmektedir.

Ancak Türkiye pratiklerinde bu amaçlardan çoğunlukla sapılmış ve bu amaçlarla yapılan özelleştirmeler ciddi eleştiriler almıştır. Özellikle mali amaçlar oluşturulurken, "kamu kesiminin mali yükünün azaltılması görüşü kamu girişimlerinin zarar ettiğini veri aldığı için, doğruluk derecesi

tartışmalıdır. Gerek ülkemizde gerekse öbür ülkelerde pek çok kamu girişiminin kârlılık ve verimlilik yönünden özel girişimlerden geri kalmadığı kanıtlanmaktadır" (Kepenek ve Yentürk, 2000, s.264). Özelleştirme ile devletin küçültülmesi sosyal şemsiyeyi daraltacağından "küreselleşme içinde bireyciliğin geliştirilmesi amacıyla savunulması, özelleştirme düşüncesinin tamamen ideolojik amaçlı olduğunu göstermektedir" (Müftüoğlu, 1996, s.46). Ayrıca, özelleştirmenin kuramsal temellerini ve dolayısıyla da gerekliliğini savunan yazarlar da çoğunlukla, politikacıların başarısızlıkları nedeniyle yine kamu kaynaklarının heba edildiği üzerinde durmaktadırlar. Örneğin, özelleştirme uygulamalarında danışmanlık yapan uluslararası danışmanlık firmalarına 1985-96 yılları arasında danışmanlık yapan 20 kadar kuruluşa 34 milyon dolar ödenmiş olması eleştiri konusu edilmektedir (Aktan, 2009, s.5).

4.3. Yasal Dayanaklar ve Çerçeve

Türkiye'de özelleştirme dünya ve özellikle Britanya ve Kıta Avrupası'na paralel olarak 1980'lerin hemen arından başlamıştır. Kamu mülkiyetinin özel kesime devrine ilişkin ideolojik-siyasal altyapı Cumhuriyet'in kuruluşunda, bu mülkiyetin oluşumu aşamasında belirlenmiştir. Örneğin "1925 yılında kurulan Sanayii ve Maadin Bankası kuruluş yasasının 8. maddesinde "Bankanın kendisine devredilen fabrika gibi işletmelerin %51 payını kendisinde ve Türk soylu kişilerde bırakmak koşulu ile %49 payı elinden çıkarabileceği" hükmü yer almıştır. Yine 1933 yılında kurulan Sümerbank'ın kuruluş yasasında da "Hükümetin teklifi üzerine umumi heyetçe verilecek karara göre, bu hisse senetlerinin kısmen veya tamamen Türk eşhas ve müesseselerine satılması caizdir" hükmü yer almıştır" (Öztürk, 2010, s.20). Bu amaçlar da gerekçe gösterilerek, yukarıda değinilen konjonktürel gerekliliklerle birlikte bu imkanlar: küresel ve yerel algılamaları da kapsayacak biçimde 1980 sonrası dönemde harekete geçmiştir.

Türkiye'de özelleştirme, 1980 sonrası süreçte ilk olarak 19.02.1984 tarihinde kabul edilen 2983 Sayılı Tasarrufların Teşviki ve Kamu Yatırımlarının Hızlandırılması Hakkında Kanun'a dayanmaktadır. Kanunun amacı, "tasarrufları teşvik" ve "ek finansman" getirmesi için kamu kurum ve kuruluşlarına ait iktisadi devlet teşekkülleri ve kamu iktisadi kuruluşlarının ve tesislerin münferit veya grup olarak gelir ortaklığı veya işletme hakları devrini içermektedir. Ancak yasanın öncelikli amacı bu devir değil, tasarruflarının ve finansman alanlarının arttırılması olarak öne çıkmaktadır. Bu kanunun hemen ardından 08.06.1984 tarihinde 233 Sayılı "Kamu İktisadi Teşebbüsleri Hakkında KHK" kabul edilmiş ve 2983 Sayılı Kanun'la işbirliği esası benimsenmiştir. Ancak bu KHK amaçları içinde özelleştirme teriminden ziyade "ekonomik kurallara uygun yönetilmesi", "ekonomik gereklere uygun olarak verimlilik ve kârlılık ilkeler", "milli ekonomiye uyumlu çalışmaları", "sermaye birikimine yardım etmek", "yatırım kaynağı sağlamak", "sosyal gereklere verimlilik ilkelerine uymak üzere yürütülmesi" ve bu amaçlara uygun olarak "denetlenmesi" burguları yapılmaktadır. 1984 yılındaki kanun ve KHK üzerinden yapılacak bir okumada, kamu iktisadi teşekküllerinin özelleştirilmesi esası benimsenirken, hemen ardından bu özelleştirmeye esas teşkil edecek başarısızlıklarının belirlenmesine ilişkin kriterler KHK ile belirlenmiştir. Kısacası, özelleştirmeye konu olabilecek kuruluşların özelleştirmelerine dayanak teşkil edecek aksama noktalarına ilişkin ideal durumlar tanımlanmıştır. Böylelikle, özelleştirilebilecek kuruluşlara ilişkin gerekçeler belirlenmiştir. 22.01.1990 tarihindeki 399 Sayılı KHK ile, Bu kuruluşlara ilişkin personel rejimlerine ilişkin düzenlemeler yapılmış ve 233 Sayılı KHK hükümlerinden bazıları üzerinde değişikliğe ve yürürlükten kaldırılmalara gidilmiştir. Türkiye'de özelleştirmenin temel gerekçelerinden biri olarak karşımıza çıkan personel rejimine ilişkin en belirgin düzenleme, bahsi geçen KHK'nın 2. maddesinde düzenlenmiş ve personel rejiminin "verimlilik ve kârlılık" ilkelerine bağlılık ile "maliyet bilinci" ile düzenlenmesi salık verilmiştir. Aynı maddenin (c) bendinde çalışanların "çalıştığı kuruma devamlılığını özendirecek" bir özlük sistemini gündeme getirmesi, çalışanların, çalıştıkları kuruma olan katkısızlıkları, özelleştirmeye gerekçe olarak gösterilecek biçimde açıkça dile getirilmiştir. Hatta bu "devamlılık"

sağlanması halinde "yaratıcılık", "girişimcilik", "başarı" ve "çabanın" maddi ve manevi desteklenmesine vurgu yapılmaktadır.

4.4. Özelleştirme Yöntemleri

Kamusal işletmelerin özelleştirilmesinde iki temel yöntem grubu söz konusudur: Doğrudan Özelleştirme Yöntemleri ve Dolaylı Özelleştirme Yöntemleri. Bu ayırımda, işletme mülkiyetinin devrinin doğrudan özelleştirme kapsamında yer alırken, işletme haklarının ve/veya işletme yönetiminin devrinin dolaylı özelleştirme tanımına girdiğini belirtmektedir (Müftüoğlu, 1996, s.48).

Doğrudan özelleştirme yöntemleri, *hisse senedi satışları* ve *blok satış* yöntemlerini içermektedir. Falay bu iki yöntemi "satış yöntemi" altında ele almaktadır ve "saf özelleştirme" olarak tanımlamaktadır (Falay, 1994, s.28). Bu yöntemlerle mülkiyet, tamamen veya kısmen kamu kesiminin elinden çıkmaktadır. "Blok satış" ve "doğrudan satış" olarak tanımlanan birinci doğrudan özelleştirme yönteminde, "Türkiye'de uygulanan şekliyle işletme varlık satışı olarak [da] adlandırılmaktadır. Burada kamu kuruluşunun aktiflerinin tamamı veya bir kısmı özel kişi veya kuruluşlara satılmaktadır" (Öztürk, 2010, s.10). 4046 Sayılı Kanun'un 18. Maddesi bu yöntemleri "Satış" yöntemi olarak, Kuruluşların aktiflerindeki mal ve hizmet üretim birimleriyle varlıklarının mülkiyetinin kısmen veya tamamen bedel karşılığı devredilmesi ya da bu kuruluşların hisselerinin tamamının veya bir kısmının -kuruluşların içinde bulundukları şartlar da dikkate alınarak- yurt içi ve yurt dışında, halka arz, gerçek ve/veya tüzel kişilere blok satış, gecikmeli halka arzı içeren blok satış, çalışanlara satış, borsada normal ve/veya özel emir ile satış, menkul kıymetler yatırım fonları ve/veya menkul kıymetler yatırım ortaklıklarına satış veya bunların birlikte uygulanması yoluyla bedel karşılığı devredilmesidir" şeklinde tanımlamaktadır.

Yapısı özel şirketler hukukuna uygun hale getirilen kamu iktisadi teşekkülü, hisse senedi ihracı yolu ile özelleştirilebilmektedir. Hisse senedi

ihracı ile özelleştirmede: Senetlerin doğrudan halka arzı yani birinci el piyasaya arzında, "hisse senedi çıkaran kuruluşların senetleri doğrudan halka arz etmeleri söz konusudur. Hisse senetleri nama yazılabileceği gibi hamiline de olabilir. Hisseleri sunan şirket hiçbir yardımcı faaliyette aracı kuruma ihtiyaç duymadan halka arzı gerçekleştirebilir". Diğer taraftan ikinci senet ihracı yöntemi olarak, menkul kıymet borsasında hisse senetlerinin ikinci el piyasada satışı söz konusudur. Bu yöntemde ise, "ikinci el piyasa daha önce halka arz edilen senetlerin arz ve talebinin karşılaştığı piyasadır. Hisse senetleri borsaya aracı kuruluşlar ya da bankalar aracılığıyla satışa sunulur". Senetler sabit yani nominal fiyatlarıyla veya taban fiyatlı artırma ile satışa çıkartılabilmektedir. Birinci yöntemde nominal fiyatlardan satış yapılırken, ikinci yöntemde açık artırma ile fiyat tayini gerçekleşir (Çetinkaya, 2007, s.116-117).

Dolaylı özelleştirme yöntemleri ise; Yasal ve kurumsal serbestleşme, Kupon ve sübvansiyon yöntemi, İhale yöntemi, İmtiyaz devri yöntemi, Yönetim devri yöntemi, Kiralama yöntemi, Gönüllü organizasyonlar ve Yap-İşlet-Devret yöntemi olarak sıralanmaktadır (Müftüoğlu, 1996, s.49-52). Bu yöntemlerin genel özelliği, verimsiz veya iyi yönetilemeyen kamu işletmelerinin, bu sorunlarının giderilmesi için sayılan yöntemler çerçevesinde özel kesime belirli sözleşme şartları altında işletme ve yönetim haklarının devrine dayanmaktadır. *Yönetim devri*, verimli çalışmayan devlet işletmelerinin yönetiminin bir sözleşme ile özel kesime devredilmesidir. *Kiralama yöntemi*, finansal kiralama olarak da adlandırılan bu yöntemde kamu teşekkülü kısmen veya tamamen özel kesime süresi belli bir sözleşme ile kiralanır. Finansal yapısı özel kesimce işletilmesi ile düzeltilmeye çalışılan kamu teşekkülü, bu işletmelerin tamamen özelleştirilme yapabilmesi için bir değer artırma ve ön hazırlık olarak görülebilmektedir. *İhale yöntemi*, doğrudan kamu kesimince görülmesi gereken hizmetler dışında kalabilecek hizmetlerin kamu kesiminin denetimi ve gözetimi altında daha etkin ekonomik sonuçlar elde edebilmek adına özel kesime, açılacak bir ihale ile devredilir. Bu hizmetleri ifa etmesi için özel kesime belli bir beden ödenir ve bu beden de ihale sürecinde açık veya farklı ihale yöntemleri ile en düşük

teklifi veren firmaya devredilir. *İmtiyaz yöntemi*, kamu kesiminin belirleyeceği sınır ve şartlar içerisinde doğal tekellerin işletme haklarının özel kesim çalışmalarına açılmasıdır. *Gelir ortaklığı senedi yöntemi*, kamu elindeki gelir getiren varlıkların (baraj, otoyol vs.) gelirlerinin çıkartılan senetler aracılığı ile yatırımcılar tarafından paylaşılmasıdır. Burada önemli nokta, mülkiyetin veya kullanım haklarının değil, varlık gelirinin özelleştiriliyor olmasıdır. *Yasal-Kurumsal serbestleşme yöntemi*, kamu kesiminin etkinlik alanlarında olan ve tekel durumundaki sektörlere, yapılacak yasal düzenlemeler ile özel kesime de faaliyet imkanı sağlama esasına dayanmaktadır. Böylelikle ilgili alanda rekabet ortamı yaratmak amaçlanmaktadır. *Gönüllü organizasyonlar*, bazı özel kişi veya kuruluşların faaliyetlerine katkıda bulunması biçiminde gerçekleşen kamu hizmetlerine katılmayı içermektedir. *Yap-İşlet-Devret* ve *Yap-İşlet* yöntemlerinde ise, öncelikle, sermaye şirketleri altyapı, finansman, işletme, inşaat gibi bütüncül bir yatırım yapmakta olup, bu tesisi belli bir süre işletme haklarını kullanması sonucunda kamu mülkiyetine devretmesini içermektedir. Bu yatırıma kamu kesimi %30'a kadar bir oranda hissedar olabilmektedir. Ancak, Yap-İşlet-Devret yöntemi özellikle enerji alanında görülmekle birlikte, teknik olarak özelleştirme politikası güden bir kamu kesimine uzun dönemde yeni kamu yatırımları yaratacak olduğundan, bu yöntemden vazgeçilmiş ve Yap-İşlet modeline geçilmiştir. Böylelikle, üretilen elektrik kamu kesiminin çizdiği sınırlar içinde halka sunulurken, özel kesimin tesisteki mülkiyet hakkı saklı tutulması esası benimsenmiştir (Yaşar, 2007: Çetinkaya, 2007: Müftüoğlu, 2006). Buna ek olarak, Özelleştirme İdaresi Başkanlığı tarafından düzenlenen özelleştirme yöntemleri tablosu Ek-3 olarak verilmiştir.

Türkiye'de uygulanan özelleştirme yöntemleri ile yapılan özelleştirmelerden elde edilen gelirlerin, yöntemlere göre dağılımı Tablo 3.1'de gösterilmektedir. Buna göre, özelleştirmelerin başladığı 1986 yılından itibaren, özellikle blok satış (1) ve Yarım kalmış tesis devir/satış (6) yöntemleri yoğunlukta iken, iki binli yıllardan itibaren Blok satış yönteminin ağırlığı devam etmekle birlikte özellikle Tesis/varlık satış/devir (2) ve Bedelli

devir (7) yöntemleriyle birlikte Halka arz (3) yöntemi de büyük ağırlık kazanmıştır. 2008 ve 2009 yılları itibariyle en yüksek özelleştirme gelirinin Tesis/Varlık satış/devir yönteminden elde edildiği görülmektedir.

Tablo 3.1:
Özelleştirme Yöntemlerine Göre Gelirler (ABD Doları)

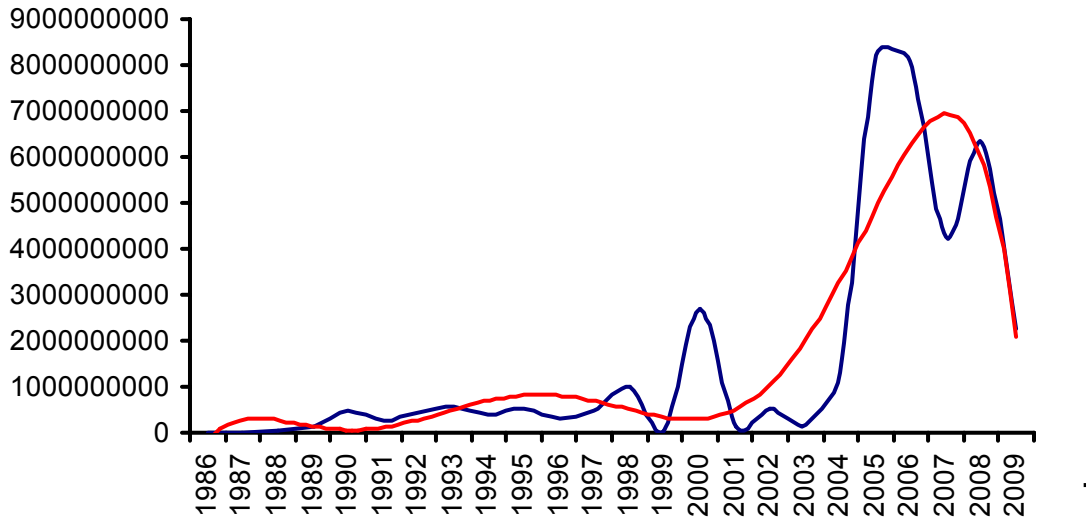
	1	2	3	4	5	6	7	8
1986	710394	0	0	0	0	244501	0	954895
1987	265625	0	0	0	261661	305556	0	832842
1988	13000000	0	13090225	0	411451	355311	0	26856987
1989	121197123	0	0	0	9221400	781437	0	131199960
1990	0	0	320579994	0	165366745	42428	0	485989167
1991	43828268	20000000	72773310	0	106932521	307521	0	243841620
1992	410264948	0	0	0	12616957	0	0	422881905
1993	364478980	37762915	23929494	0	141367331	0	0	567538720
1994	7753981	4613731	332824239	0	66562788	0	0	411754739
1995	312881455	161483836	0	0	19735817	0	20455382	514556490
1996	217990000	69665347	0	0	1988800	0	2354760	291998907
1997	251150000	210484179	0	0	0	1810488	2073297	465517964
1998	288555000	87350251	632651612	0	2122293	0	9035988	1019715144
1999	0	18327408	0	0	0	521550	19479693	38328651
2000	1479471865	71687426	1104520664	0	0	0	60855896	2716535851
2001	0	56641547	0	0	0	0	63159549	119801096
2002	0	8087615	168371170	0	237711271	0	122305486	536475542
2003	13350000	128472679	0	0	36520091	0	8744721	187087491
2004	402269000	620195716	191279167	0	0	0	69098247	1282842130
2005	7054000000	404272515	273719603	0	460234642	0	30013471	8222240231
2006	7178000000	626195572	207820151	0	0	0	84149738	8096165461
2007	0	2295982839	1838642981	0	0	0	124003838	4258629658
2008	2040000000	2256200287	1911000000	0	0	0	89923687	6297123974
2009	0	2270728895	0	0	0	0	4256264	2274985159

Kaynak, 1986-2008 Yılları EVDS ve 2009 Yılı ÖİB.

Açıklamalar; 1: Blok Satış, 2: Tesis/Varlık Satış/Devir, 3: Halka Arz, 4: Uluslararası Halka Arz, 5: İMKB'de Hisse Satışı, 6: Yarım kalmış Tesis Devir/Satış, 7: Bedelli Devir, 8: Toplam Satış Devir.

Toplam özelleştirme gelirlerindeki değişimin yıllara yaygın hali ise Grafik 3.1.'de verilmektedir. Verilerden de anlaşılacağı üzere, 2003 yılına değin ortalama bir trend izleyen özelleştirme gelirleri, bu yıllarla birlikte hızlı bir artış göstermektedir.

Grafik 3.1:
Toplam Özelleştirme Gelirleri: 1986-2009 Yıllık Veriler. (Milyon $)

Veri Seti Kaynağı: 1986-2008 EVDS ve 2009 ÖİB.

Kullanmakta olduğumuz altıncı derece polinom fonksiyon yöntemi ile oluşturulan trend eğrisinin elde edildiği denklem aşağıda verilmektedir.

$$y = -9689{,}1x^6 + 636081x^5 - 2E{+}07x^4 + 2E{+}08x^3 - 1E{+}09x^2 + 2E{+}09x - 2E{+}09 \qquad (\mathbf{3.1})$$

Özelleştirme yöntemlerinin mülkiyet alanlarında kamu kesiminden özel kesime değişmesi ve kamu kesiminin büyüklüğünü ve özelleştirmenin niteliğini tanımlamaya dair ve yöntemlerle ilişkisi aşağıdaki Tablo 3.2 düzenlenmiştir.

Tablo 3.2:
Ekonominin Genel Yapısı ve Özelleştirme

Hizmet Sunuş Yönetimi	Üretim Araçları Mülkiyet Alanı		
		Kamusal = Kamusal Üretim	Özel = Özel Üretim
	Bedelsiz = Kamusal	Kamusal Üretim Kamusal Arz (1)	Özel Üretim Kamusal Arz (3)
	Fiyat Karşılığı = Özel Sunuş	Kamusal Üretim Özel Arz (KİT) (2)	Özel Üretim Özel Arz (4)

Kaynak: Önder, 1994, s.16.

(1) ve (4) numaralı alanlar, "en katıksız ve ortodoks biçimi ile" kamu ve özel kesim mülkiyet ve üretim biçimlerini göstermektedir. Her iki kesimin birbiri ile "içiçe geçtiği alanlar [ise]" (2) ve (3) numaralı alanlardır. (2) numaralı alanda, üretim araçlarının mülkiyetinin kamu kesiminde olmakla beraber, sunulan hizmetin fiyatı karşılığı sunulmaktadır. Yani kamu iktisadi teşekküllleri gösterilmektedir. (3) numaralı alanda ise, "kamu ağırlıklı ve kamusal sunuşa tahsis edilmiş özel üretim aracı mülkiyeti bulunmaktadır. Üretim özel mülkiyetteki üretim araçları ile gerçekleştirilir" ancak elde edilen ürünün bedeli kamu kesimince karşılanarak, bedelsiz olarak topluma sunulmaktadır. Bu çerçevede özelleştirme (1) numaralı alandan (3) numaralı alana, (2) numaralı alandan da (4) numaralı alana bir geçişi "yani yatay hareketi ifade etmektedir". *(1) numaralı alandan (3) numaralı alana geçiş*; yine kamu kesimi içinde ve kamu kesimi elindeki mülkiyet araçları tarafından yapılan üretimin, topluma yine bedelsiz sunulmak üzere özel kesim tarafından mal ve hizmetlerin üretilmesini ima etmektedir. Hizmetin sorumluluğu kamu kesiminde iken, hizmetin sunumu özel kesimce ve iki yöntemle gerçekleştirilmektedir: "ihale yöntemi ve imtiyaz devri". İhale yönteminde örneğin, çöp toplama, yolların işletilmesi gibi hizmetler, kamu kesiminin açacağı ihale ile özel kesime devredilmektedir. İmtiyaz devri yönteminde ise, doğal tekeller konu

edilmektedir: örneğin, elektrik üretimi ve dağıtımı gibi hizmetler en düşük bedeli veren özel kesim kuruluşuna devredilir ve işletilir. Bu iki yöntemle yapılacak özelleştirmede sonuç olarak, özel kesimce kârı içeren bir üretim yapılamayacağından dolayı oluşacak bir maliyet (kârın yaratılamaması) ile, özel kesimin yürüttüğü işlemlerin denetlenmesi için yapılacak denetim maliyetlerinin toplamının yani, sisteme getirdiği yükten daha fazla veya en azından eşit bir verimlilik artışı yaratılması gerekecektir. Yani maliyetler<verimlilik. Bu yöntemlere benzer bir model de Yap-İşlet-Devret modelidir ki, üretim tesislerinin yapımı özel kesimce gerçekleştirilip, belli bir süre işletildikten sonra kamu kesimine devredilmesi esasına dayalıdır. *(2) numaralı alandan (4) numaralı alana geçiş* ise, özelleştirme ile "özel kesime hem ilave kâr payı hem de pazar sağlamaktadır. Kamu kesiminde bulunan üretim araçları özel kesime devredilerek, özel kesimde sermaye ve üretim kapasitesi artışı yaratılmış olmaktadır". Böylelikle devlet üretim araçları mülkiyetinden çıkmış ve özel kesime ve dolayısıyla da piyasa koşullarına devretmiştir. Ancak, (1) numaralı alandan (3) numaralı alana geçişte üretimden çekilmesine rağmen tüketim alanındaki konumunu devam ettirmektedir. "Her iki halde de üretim araçları üzerindeki mülkiyet hakkı, kamu kesimi aleyhine ve özel kesim lehine değişmektedir". Sonuç olarak "kamu kesiminin küçülmesi" terimi, (3) numaralı alandan (4) numaralı alana geçişi ima etmektedir (Önder, 1994, s.16-20).

4.5. Ekonomide Devletin Boyutları ve KİT'ler

Türkiye'de kamu iktisadi teşekküllerinin 1986-2008 dönemine ilişkin yıllık verilerinden oluşan Tablo 3.3. düzenlenmiştir. Özelleştirme kapsamındaki kuruluşların borçlanma gereği (ÖKKBG), Kamu kesimi borçlanma gereği (KKBG) ve Toplam özelleştirme gelirlerini (TÖG) gösteren Tablo 3.3, özelleştirme kapsamındaki kuruluşların GSYİH ile olan bağlantılarını karşılaştırmakta faydalı olabilmektedir.

Tablo 3.3:
Özelleştirme Kapsamındaki Kuruluşlar ve GSYİH (ABD Doları)

TL	Bilanço Kârı	Görev Zararı	ÖKKBG	KKBG /GSYİH	TÖG	GSYİH
1986	1.124	-329	0	2,7	954.895	51 079 323,8
1987	1.209	-173	0	4,5	832.842	74 721 925,2
1988	1.413	-232	-6	3,6	26.856.987	129 224 504,6
1989	1.504	-605	-310	4	131.199.960	227 324 008,1
1990	-1.424	-1.151	907	5,5	485.989.167	393 060 170,5
1991	-20.404	-5.695	2329	7,6	243.841.620	630 116 960,0
1992	-30.930	-15.422	7661	7,9	422.881.905	1 093 368 044,8
1993	-49.711	-11.624	13952	7,7	567.538.720	1 981 867 095,5
1994	-84.439	-18.591	25960	4,6	411.754.739	3 868 429 188,8
1995	17.188	-16.341	-10700	3,7	514.556.490	7 762 456 071,0
1996	200.558	-18.407	71468	6,5	291.998.907	14 772 110 189,0
1997	532.106	-53.522	22882	5,8	465.517.964	28 835 883 135,0
1998	1.142.987	-290.042	1611	7,1	1.019.715.144	52 224 945 129,0
1999	739.123	-556.514	68700	11,7	38.328.651	77 415 272 308,0
2000	-113.586	-638.933	555597	8,9	2.716.535.851	124 583 458 276,0
2001	-1.037.497	-849.379	636801	12,1	119.801.096	178 412 438 499,0
2002	2.370.666	-982.370	233614	10	536.475.542	277 574 057 483,0
2003	2.309.448	-605.610	-1371780	7,3	187.087.491	359 762 925 944,0
2004	1.735.057	-683.116	-728380	3,6	1.282.842.130	430 511 476 967,7
2005	1.900.248	-1.358.135	-193803	-0,3	8.222.240.231	487 202 362 279,0
2006	2.615.372	-1.413.464	-2398246	-2	8.096.165.461	576 322 230 865,1
2007	1.033.862	-706.071	476800	0,1	4.258.629.658	640.755.828.476,3
2008	-1.544.695	-1.581.808	199164	0,8	6.297.123.974	722.338.654.674,3

Kaynak: TCBHM.

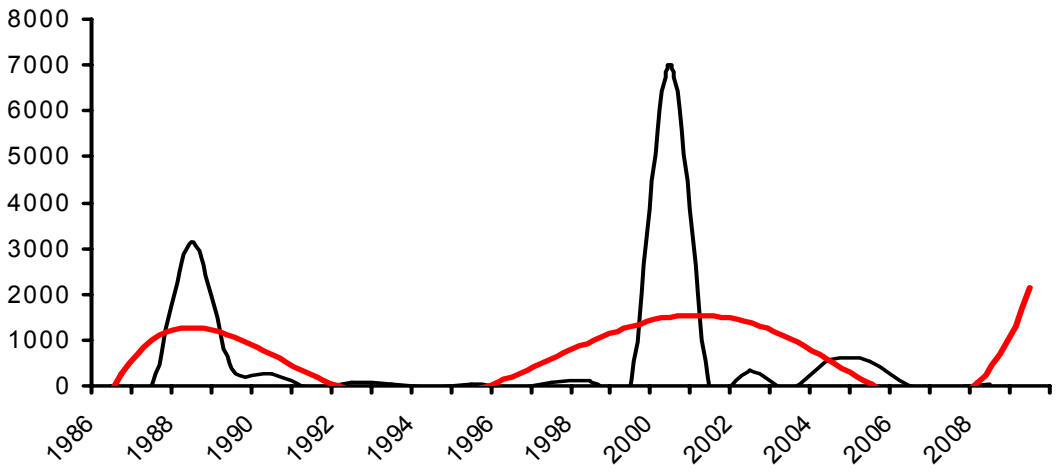
Tablo 3.3 incelendiğinde, Özelleştirmelerin başladığı 1986 yılından 2008 yılına kadar olan dönemde, özelleştirme kapsamındaki kuruluşların bilanço kârları itibariyle yalnızca sekiz yılda zarar ettikleri, diğer yıllarda kâr ettikleri görülmektedir. Öyle ki, zararın söz konusu olduğu sekiz yılın beşi 1994'e kadar olan dönemdedir ve 1995'ten 2008'e kadar olan dönemde yalnızca üç yılda (2000, 2001 ve 2008) zarar edilmiş olması söz konusudur. Özelleştirme kapsamındaki kuruluşların bu görece performansına rağmen, "Görev zararları"nın bütün dönem boyunca sürekli artan bir trend izlediği görülmektedir ki, kuruluşların kârlılığı bu görev zararları ile massedilmektedir. Diğer taraftan, "özelleştirme kapsamındaki kuruluşların borçlanma gereği" (ÖKKBG) incelendiğinde ise, 1986-2008 dönemi yıllık verileri itibariyle, kuruluşların, yalnızca yedi yılda negatif değerlere sahip

olduğu görülmektedir. Buna rağmen, ilgili dönem boyunca özelleştirme girişimleri ve gerçekleşen özelleştirmeler sürekli artışlar göstermekte ve dolayısıyla da özelleştirmeden elde edilen toplam gelirler de sürekli artmaktadır.

Türkiye ekonomisi içindeki kamu iktisadi teşekkülleri, bunların özelleştirilmesine ilişkin elde edilen gelirler ve ülke ekonomisinin toplam büyüklüğüne ilişkin veri setleri Tablo 3.3'te verilmektedir.

Özelleştirme yapılarak elde edilen kamu kesimi gelirlerinin dolar cinsinden değerinin yıllar arası değişim oranları Grafik 3.2'de düzenlenmiştir. Grafik 3.2'ye göre, ABD Doları cinsinden özelleştirme gelirlerinin yüzdelik değişmeleri itibariyle, 1988-1990 yılları arasında önemli bir özelleştirme dalgası yaşanmıştır. Ancak, 2000-2002 yılları arasında ise, oransal olarak en büyük özelleştirme dalgası gözlemlenmektedir. Bu dönemde deniz taşıma ve çelik, metal ve sigortacılık alanlarında önemli gelirler sağlamış özelleştirmeler yapılmıştır.

Grafik 3.2:
Türkiye'de Özelleştirme Gelirleri (ABD Doları-%Değişme)

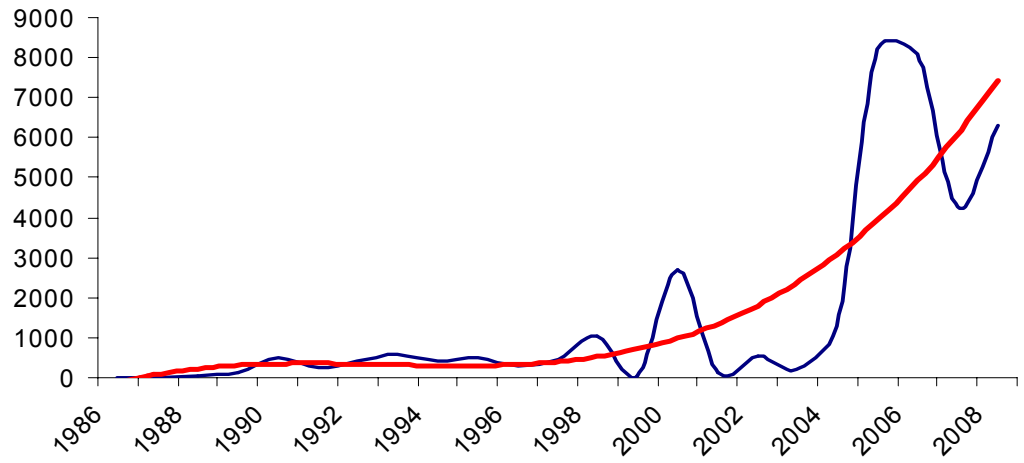
Veri Seti Kaynağı: TCMB ve EVDS.

Kullanmakta olduğumuz altıncı derece polinom fonksiyon yöntemi ile oluşturulan trend eğrisinin elde edildiği 3.2 numaralı denklem aşağıda verilmektedir.

$$y = 0{,}0729x^5 - 4{,}4402x^4 + 96{,}129x^3 - 880{,}94x^2 + 3143{,}2x - 2477{,}9 \qquad (\mathbf{3.2})$$

Grafik 3.3'te ise, özelleştirme gelirlerinin ABD doları cinsinden cari değerleri gözlemlenmektedir. Yine 2000-2002 döneminde önemli bir gelir artışı gözlemlenmiş olmakla birlikte özellikle 2003 yılından itibaren, bütün süreç boyunca elde edildiğinden çok fazla gelir elde edilen bir trende girilmiştir. Bunun temel nedeni olarak İhale Yasası üzerinde yapılan değişikliklerle birlikte görece siyasal iktidar nedeniyle, özelleştirmelerin hızlandırılabildiği ve önceki dönemlere göre daha hızlı yapılabildiğinden söz edilebilir.

Grafik 3.3:
Türkiye'de Özelleştirme Gelirleri (Milyon ABD Doları)

Veri Seti Kaynağı: TCMB ve EVDS.

Grafik 3.3 için oluşturulan ve aşağıda verilen polinom fonksiyonun denklemi aşağıda 3.3 numaralı denklemde veriliyor olmakla birlikte, grafiğe bakılarak gözlemlendiğinde, 2003 yılından sonra trendin sürekli artan bir seyir izlediği görülmektedir. 2003'e kadar elde edilen özelleştirme geliri,

yaklaşık sekiz milyar dolar iken, 2003 ve sonrası dönemde elde edilen gelirlerin toplamı yaklaşık 28,5 milyar dolardır.

$$y = 2{,}0586x^3 - 47{,}272x^2 + 339{,}42x - 423{,}84 \quad (\mathbf{3.3})$$

Kullanmakta olduğumuz altıncı derece polinom fonksiyon yöntemi ile oluşturulan trend eğrisinin elde edildiği denklem 3.3 olarak verilmektedir.

5. TÜRKİYE'DE KONJONKTÜR DEVRELERİ

Bir ülke ekonomisini, dünya ekonomisinden, en azından günümüzün finansal bütünleşik koşulları altında ayrı ele almak oldukça sorunlu bir bakış açısı olacaktır. Bu nedenle dünya konjonktürünü izleyecek veri değişkenlere ihtiyaç vardır. Biz bu çalışmada dünya konjonktürünü izleyebilmek için üç temel veri değişken ile konjonktürel bir hat oluşturmaya çalışmaktayız. Bu üç temek değişken; OECD Ülkeleri GSYİH değerleri, ons altın fiyatı ve Varil başına petrol fiyatlarıdır. Bu üç değişken arasındaki korelatif ilişkilere ilişkin veri seti, bahsi geçen değişkenlerin kullanıldığı grafik gösterimleri ile birlikte verilmektedir. Bu üç temel değişken arasındaki ilişkinin derecesi ve yönünü belirlemek için; Granger Nedensellik Testi ve Korelasyon Analizi'ne başvurulmaktadır. Böylelikle, üç değişken arasındaki makroekonomik bir ilişki mantığı kurulabilecektir.

5.1. Veri Seti ve Yöntem

Çalışmada kullanılan veriler, aksi belirtilmedikçe üç temel kaynaktan elde edilmiştir: TÜİK, TCMB-EVDS ve OECD. Türkiye ekonomisine ilişkin bütün veriler TÜİK ve TCMB-EVDS'den temin edilmiştir. Şunu belirtmek gerekir ki, 1987 bazlı sabit fiyatlarla elde edilmiş veri setleri, 2007 yılının üçüncü çeyreğinde sona erdirilmiştir. 1998 baz yıla dayalı veri setleri ise, 1999 ve kimi veriler de 1998'e değin hesaplanmıştır.

Dolayısıyla da, değişkenlere ilişkin veri setleri kesintisiz olarak 1987-2009 arasında temin edilememiş, 1987 ve 1998 baz yıllı veriler birbirleri ile birlikte verilmiştir. Bu iki farklı veri seti, birbirine de uyumlaştırılamamıştır. Bunun temel nedeni ise, değişkenlerin hesaplanmasında kullanılan tanımlamaların da birbirlerinden farklılık göstermesidir. Şöyle ki, örneğin, Tarım sektörüne ilişkin bir serinin oluşturulmasından, 1987 baz yıllı verilere esas teşkil eden mal sepeti ile 1998 baz yıllı serilere temel teşkil eden mal sepetleri birbirlerinden farklı durumdadır.

TÜİK'in bu konudaki resmi açıklaması, "Ülkemizde mevcut 1987 bazlı GSYİH serisi, Birleşmiş Milletler Ulusal Hesaplar Sistemi'ne (SNA 68) göre hesaplanmaktadır. İstatistik alanında Avrupa Birliğine uyum çalışmaları kapsamında, 1998 baz yıllı yeni seri, Avrupa Hesaplar Sistemine (ESA-95) uygun olarak hazırlanmıştır. Ancak, ESA-95'e uyum tam olarak sağlanması için, hem TÜİK, hem de Maliye Bakanlığı, Merkez Bankası ve Hazine Müsteşarlığı tarafından bir dizi düzenlemeyi ve yeni çalışmayı gerektirmektedir. Bu çalışmalar, "Resmi İstatistik Programı, 2007-2011"de takvimlenmiştir. ESA-95'e tam uyumun 2011 yılında tamamlanması öngörülmektedir" (TÜİK, 2008;4) biçiminde olduğundan serilerin birbirlerine uyumlaştırılması da söz konusu olamamıştır.

1987 ve 1998 baz yıllı veriler, çeyreklik seriler halinde cari seriler olarak elde edilmiş ve bu veri setleri, her bir çeyreğin ortalama ABD doları cinsinden dolara çevrilmiştir. Değişim oranları aksi belirtilmedikçe "geçen yılın aynı çeyreği" alınarak muhtemel mevsim etkileri kısmen bertaraf edilmeye çalışılmıştır.

Bu iki farklı baz yıllı veri setine ilişkin oluşturulan grafikler ve altıncı derece polinom fonksiyonlar farklı farklı oluşturulmuş ve karşılaştırmayı kolaylaştırabilmek için bir arada verilmeye çalışılmıştır.

5.1.1. Granger Nedensellik Testleri

İktisatta zaman serileri arasında kurulacak regresyon modellerinde, kullanılan değişkenlerin belirli dönemler için gecikmelerinin alınmasıyla oluşturulacak regresyonlarda, değişkenler arasındaki bir neden-sonuç ilişkisinden söz edilebilir. Ancak regresyon modellerinde her zaman için bağımlı değişken "sonuç" ve bağımsız değişken "neden" olmayabilir. Buna karşılık bağımsız değişken "neden" ve bağımlı değişken "sonuç" olmayabilir. Bir regresyon modelinde hangi değişkenin neden ve hangi değişkenin sonuç olduğunu belirleyebilmek için Granger Nedensellik Testlerine başvurulur. Bu testi uygulayabilmek için, iktisat teorisi içerisinde birbirleri ile neden-sonuç ilişkisi olduğu varsayılan değişkenler arasındaki hipotezlerin genel yapısı aşağıda gösterilmektedir.

$H_0 = \sum_{ij=1}^{m} \beta_{ij} = 0$ ve $F_{hes} < F_{tab}$ için X'den Y'ye nedensellik yoktur

$H_0 = \sum_{ij=1}^{m} \beta_{ij} \neq 0$ ve $F_{hes} > F_{tab}$ için X'den Y'ye nedensellik vardır (**3.4**)

Bu hipotezlerin test edilmesi için kullanılacak olan ve aralarında neden-sonuç ilişkisi aranılan değişkenlerin gecikme değerlerini içerecek biçimde (1) numaralı denklemdeki biçimde yazılmıştır.

$$Y_t = \sum_{i=1}^{n} \alpha_i X_{t-i} + \sum_{j=1}^{n} \beta_j Y_{t-j} + u_{1t}$$

$$X_t = \sum_{i=1}^{n} \lambda_i X_{t-i} + \sum_{j=1}^{n} \Omega_j Y_{t-j} + u_{2t} \quad (\textbf{3.5})$$

daha sonraki testlerde de ele alınacağı üzere hata terimlerinin durağan oldukları ve birbirleri arasında herhangi bir ilişkinin olmadığı varsayılmaktadır. Buna göre, eğer X değişkeni Y'nin nedeniyse, X'deki değişmeler Y'deki değişmelerden önce gerçekleşecektir. (1) numaralı denklem çiftinden her hangi birisi (örneğin X) için, öncelikle kısıtlamalı bir regresyon yazılır ve bu regresyonda yalnızca kendi gecikmeleri oluşturularak model tahmin edilir. Bu modeldeki hata terimleri kareleri toplamı (HKT_s),

yine aynı değişken için (X için) oluşturulacak ve aynı gecikme düzeyleriyle diğer değişken (Y için) regresyona dahil edilir. Her iki değişken için de aynı gecikme düzeyinde tahmin edilen bu model kısıtlamasızdır ve hata kareleri toplamı (HKT_{sm}) arasında (2) numaralı F dağılım değeri hesaplanır.

$$F = \frac{(KKT_s - KKT_{sm})/m}{KKT_{sm}/(n-k)} \qquad (\mathbf{3.6})$$

Buradaki m, gecikmeli X terimleri sayısını, k; kısıtlanmamış regresyondaki tahmin edilen parametre sayısını ve n örneklem hacmini göstermektedir.Granger testinin hesaplanmasında bu denklem sisteminin çalıştırılması sonucunda elde edilecek F_{hes} değeri F_{tab} değeri ile karşılaştırılarak, nedensellik olup olmadığına karar verilir. 1987:01 ile 2002:06 dönemine ait bu araştırmanın verileri yukarıdaki denklem sistemi çalıştırılarak test edilmiş, ancak karar aşamasında Eviews 3.1 çıktılarının vereceği P değeri esas alınmıştır.

H_0 = $P_{hes} < \alpha$ için X, Y'nin Granger nedeni değildir.

H_1 = $P_{hes} > \alpha$ için X, Y'nin Granger nedenidir.

P değeri, %1 veya %5 anlam düzeyi için belirlenecek α değeri ile karşılaştırılarak karar verilir. Bu nedenle hipotezler yukarıdaki gibi yeniden düzenlenmiştir. Buna göre, P_{hes} değerinin α değerinden küçük olması durumunda H_0 hipotezi kabul edilmektedir. Aksi durumda yani, P_{hes} değerinin α değerinden büyük olması durumunda ise, H_0 hipotezi reddedilmekte dolayısıyla da H_1 hipotezi kabul edilmektedir. Tablolar oluşturulurken, H_0 hipotezinin karşısında "red" yazıyor olması, H_1 hipotezinin kabul edildiği anlamını taşımaktadır (Gujarati, 1999, s.620-623).

5.1.2. Korelasyon İlişkileri

En küçük kareler yöntemi temel alınarak gerçekleştirilecek korelasyon katsayıları sonuçları hesaplanmıştır. Korelasyon katsayısı, "X ile Y, ortalamaları μ_x ile μ_y, varyansları σ_x^2 ile σ_y^2 olan bir çift rassal değişken

[olarak tanımlanıyor olsun]. Bunların arasındaki doğrusal ilişkinin gücünü gösteren bir ölçüy[e]," (Newbold, 2001, s.479) korelasyon katsayısı denir. Buna göre korelasyon katsayısı (3) numaralı denklemde verilmektedir.

$$\rho = Kor(X,Y) = \frac{Orv(X,Y)}{\sigma_x \sigma_y} = \frac{E[(X-\mu_x)(Y-\mu_y)]}{\sqrt{E[(X-\mu_x)^2]E[(Y-\mu_y)^2]}} \qquad (\mathbf{3.7})$$

+1 ile -1 arasında değişebilen korelasyon katsayısı, simetrik bir özelliktedir yani X ile Y arasındaki korelasyon değeri, tersine Y ile X için de geçerlidir. Katsayı +1'e yaklaştıkça pozitif yönlü bir ilişkinin güçlendiğini gösterirken, -1'e yaklaşması negatif yönlü bir ilişkinin güçlendiğini göstermektedir. Artı ya da eksi değerli olması, "payında yer alan ve iki değişkenin arasındaki örneklem *ortak varyansı* olan terimin işaretine bağlıdır". Katsayının sıfır hesaplanması, istatistiksel olarak iki değişken arasında bir ilişkinin bulunmadığını göstermekte olsa da "sıfır korelasyon ille de bağımsızlık göstermez". Korelasyon "*doğrusal birlikteliğin* ya da *doğrusal bağımlılığın* ölçüsüdür; doğrusal olmayan ilişkileri betimle[mez]". Doğrusal bir birlikteliği işaret eden korelasyon katsayısı, buna rağmen bir nedensellik ilişkisini de içermemektedir. (Gujarati, 1999, s.78-81)

5.1.3. Altıncı Derece Polinom Fonksiyon

Polinom fonksiyon, kullanılan değişkenlerin veri setlerindeki uzun dönemli dalgalanmaları gözlemlemek için kullanılmıştır. Bir polinom,

$$P(x) = a_n x^n + a_{n-1} x^{n-1} + \ldots a_2 x^2 + a_1 x + a_0 \qquad (\mathbf{3.8})$$

olarak denklem 3.8'deki gibi yazılabilen bir cebirsel ifadedir. *n* pozitif tam sayı olup polinomun derecesini göstermektedir ki bu çalışmada kullanılan tüm polinomlar altıncı derece polinom fonksiyonlardır. a_n, a_{n-1} sabitleri ise a_n ≠0 olmak üzere polinomun katsayılarını göstermektedir.

İlgili değişkenlere ilişkin polinom fonksiyonlar Microsoft Excel 2002 paket programındaki standart uygulamadan elde edilmiş olup, ilgili uygulama paket programın üst versiyonlarında da mevcuttur.

5.2. Küresel Konjonktür Devreleri

Burada sayısal veriler itibariyle bu üç değişken arasındaki ilişki setini; korelasyon katsayıları yöntemi ve Granger Nedensellik Testi sonuçlarına dayanılarak değerlendirmeye alınmaktadır. Yapılan hesaplamalarda veri kaynakları, OECD ülkeleri GSYİH Çeyreklik verileri kullanılmış ve bu veriler, OECD resmi web sitesinden elde edilmiştir. Tüm değişkenler ABD doları cinsinden kullanılmaktadır.

(2) numaralı denklem, 1985:01-2009:03, 1985:01-1995:04 ve 1995:01-2009:03 dönemlerine ilişkin çeyreklik verileri ile, *OECD Ülkeleri GSYİH* % değişim oranları, *1 Ons Altın* fiyatlarındaki % değişim oranları ve *Brent Tipi Petrol* fiyatlarındaki % değişme oranları arasındaki ilişkiler için çalıştırıldığında elde edilen sonuçlar Tablo 3.4'te verilmektedir.

Tablo 3.4:
OECD Ülkeleri GSYİH, ONS Altın ve Brent Petrol Korelasyonları

1985:01-2009:03 (n=99)	**Ons**	**Varil**	**GSYİH**
Ons	-	0,206692382	0,009973376
Varil	0,206692382	-	0,253753748
GSYİH	0,009973376	0,253753748	-
1985:01-1995:04 (n=44)	**Ons**	**Varil**	**GSYİH**
Ons	-	0,163122484	0,067483298
Varil	0,163122484	-	-0,02813061
GSYİH	0,067483298	-0,02813061	-
1995:01-2009:03 (n=59)	**Ons**	**Varil**	**GSYİH**
Ons	-	0,232332301	0,009672557
Varil	0,232332301	-	0,42941918
GSYİH	0,009672557	0,42941918	-

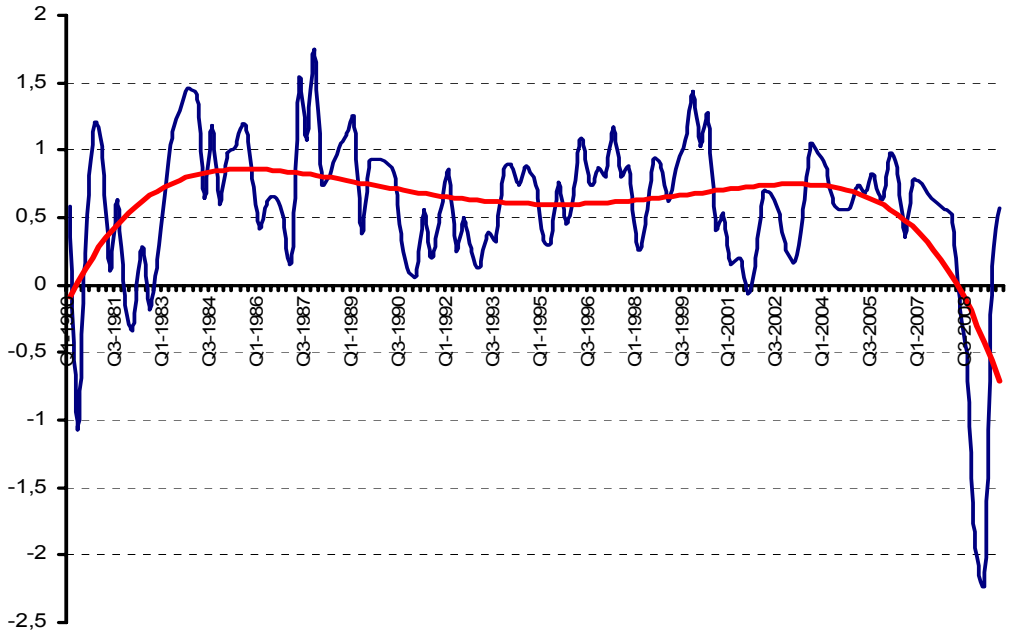
Veri Seti Kaynağı: OECD ve Financial Times.

Buna göre, uzun dönemde (1985:01-2009:03) bakıldığında, en güçlü ilişki, Petrol fiyatları-GSYİH değerleri arasında gözlemlenmiştir. İkinci derece güçlü ilişki ise Altın-Petrol fiyatları arasında gözlemlenmiştir. Ancak bu uzun dönem ilişkisi iki parçaya bölündüğünde; 1985:01-1995:04 dönemindeki ilişkilere göre, 1995:01-2009:03 dönemindeki ilişkilerin özellikle petrol fiyatları-GSYİH arasındaki ilişki (0,429) olmak üzere daha da güçlendiği gözlemlenmektedir. Aynı dönemsel karşılaştırmaya bakıldığında, Altın fiyatları ile GSYİH arasındaki ilişkinin zayıfladığı (0,067'den 0,009'a) ancak, Altın fiyatları ile petrol fiyatları arasındaki ilişkinin giderek güçlendiği (0,163'ten 0,232'ye) gözlemlenmektedir. Kısacası, emtia fiyatları arasındaki ilişkiler bazında; petrol fiyatları ile altın fiyatları arasındaki ilişkiler güçlenmektedir. Ancak bir emtia olarak petrol fiyatları ile GSYİH arasındaki ilişki birinci ara dönemde ters yönlü bir ilişki (-0,028) sergilerken, bu ilişkinin ikinci ara dönemde pozitife döndüğü ve hatta oldukça güçlendiği (0,429) gözlemlenmektedir. Kısacası, birinci ara dönemden ikinci ara döneme, Ons-Varil ilişkisi güçlenirken (0,163→0,232), Ons-GSYİH ilişkisi

zayıflamakta (0,067→0,009)ve Varil-GSYİH ilişkisi oldukça güçlenmekte (-0,028→0,429) olduğu gözlemlenmektedir. Bu gözlemlerden yola çıkarak, GSYİH değerleri Petrol fiyatları ile oldukça güçlü ilişki içindedir ve bu ilişki giderek güçlenmektedir.

Genel olarak GSYİH verilerinin izlediği seyir Grafik 3.4'te gözlemlenerek küresel ekonominin trendi üzerine sonuçlar elde edilebilmektedir.

Grafik 3.4:
OECD Ülkeleri GSYİH Artış Oranları: 1980-1:2009-4 Çeyreklik Verileri.

Veri Seti Kaynağı: OECD.

$$y = -3E\text{-}08x^6 + 9E\text{-}06x^5 - 0{,}0014x^4 + 0{,}1186x^3 - 5{,}633x^2 + 127{,}87x - 205{,}93 \qquad (\mathbf{3.10})$$

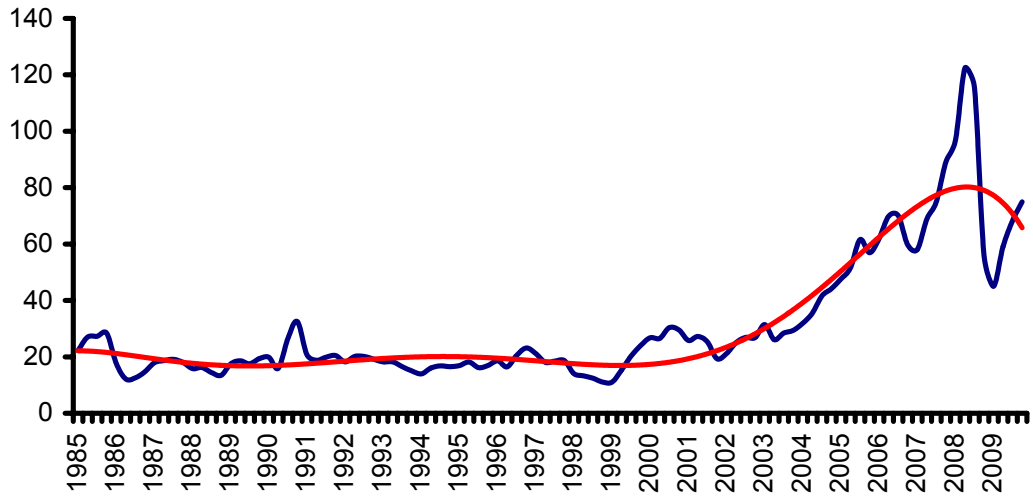
Yukarıdaki analizde 1980:01-2009:03 uzun döneminin iki ara döneme bölünüyor olması, 1995 yılında Küresel bir dalgalanmadan çıkış yılı olmasından dolayıdır. Grafik 3.4'te de gözlemlendiği üzere, 1980 yılından 1995 yılına değin sergilenen bir dalga, görece daha düşük frekanslı 1995-2009 döneminde yeniden gözlemlenmektedir.

Bahsi geçen dalgalar ilgili verilerin polinom fonksiyon biçimindeki eğilim çizgileri ile elde edilmektedir. GSYİH verilerinin eğilim fonksiyonu, 6. derece polinom fonksiyon ile aşağıdaki denklem aracılığı ile elde edilmektedir.

$$y = -3E\text{-}08x^6 + 9E\text{-}06x^5 - 0{,}0014x^4 + 0{,}1186x^3 - 5{,}633x^2 + 127{,}87x - 205{,}93 \qquad (\mathbf{3.11})$$

Aynı yöntemle ve sırasıyla Brent tipi petrol fiyatları ve Ons Altın fiyatlarına ilişkin grafik gösterimleri ve polinom fonksiyonları ile elde edilen eğilim fonksiyonları aşağıda 3.13 (Petrol) ve 3.14 (Altın) numaralı denklemlerde gösterilmektedir.

Grafik 3.5:
Brent Tipi Petrol Fiyatları ABD/Varil (1985:01-2009:04 Çeyrekler) Fiyatı ($):1980-1:2009-4 Çeyreklik Verileri.

Veri Seti Kaynağı: Financial Times.

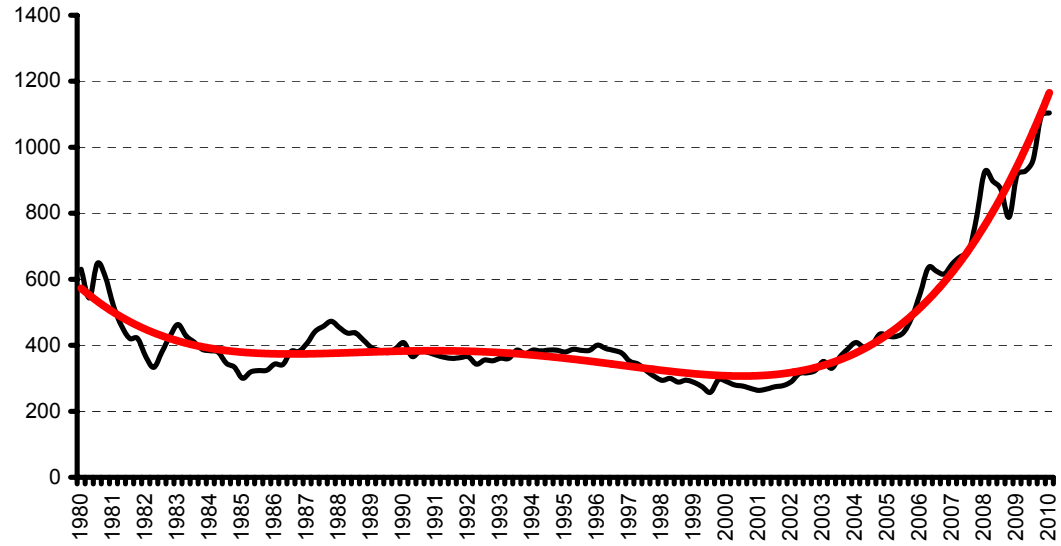
Oluşturulmuş eğilim fonksiyonlarına ilişkin polinom denklemleri ise sırasıyla şu şekildedir.

$$y = -8E\text{-}09x^6 + 2E\text{-}06x^5 - 0{,}0002x^4 + 0{,}007x^3 - 0{,}1071x^2 + 0{,}216x + 22{,}015 \qquad (\mathbf{3.13})$$

$$y = -3E\text{-}09x^6 + 5E\text{-}07x^5 + 9E\text{-}05x^4 - 0{,}0227x^3 + 1{,}4758x^2 - 36{,}134x + 657{,}35 \qquad (\mathbf{3.14})$$

Grafik 3.5'te Brent tipi petrolün varil fiyatına ilişkin değişim gösterilmektedir ki, 2003 yılından sonra petrol fiyatlarının sürekli artmakta olduğu gözlemlenmektedir. 2007 yılıyla birlikte artış hızı ivme kazanmış ve 2008 yılındaki küresel dalgalanmayla birlikte petrol fiyatlarının da, en azından gözlemlenen zaman dilimi itibariyle en yüksek düzeyine ulaşmıştır. 2009 yılı itibariyle varil fiyatları görece düşüş göstermiş ve fakat istikrar kazanmamış ve 2009'un son çeyrekleri itibariyle tekrar yükselmeye başlamıştır.

Grafik 3.6:
Londra Borsası 1 Ons Fiyatı ($):1980-1:2009-4 Çeyreklik Verileri.

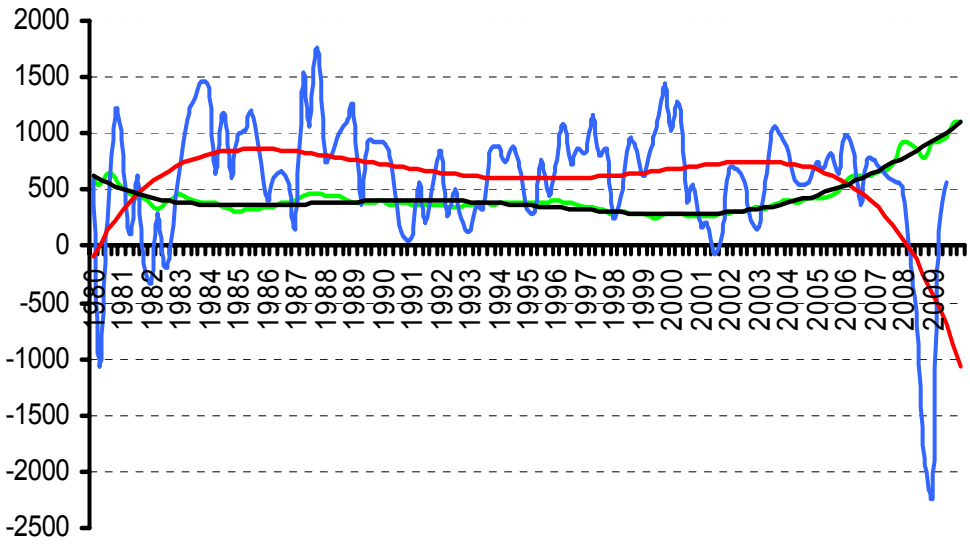
Veri Seti Kaynağı: OECD.

Yukarıdaki veriler dışında GSYİH değişim oranları ile Ons altın fiyatları arasındaki ilişki 1985:01-2009:03 uzun dönemine ilişkin korelasyon katsayısı (-0,40486), aşağıdaki grafik yardımıyla aralarındaki güçlü negatif ilişkinin gözlemlenmesine yardımcı olmaktadır. Böylelikle, altın fiyatlarındaki değişim oranı ile GSYİH değişim oranları arasında anlamlı bir ilişki görünmemiş olsa da, Altın fiyatları ile GSYİH değişim oranları arasında güçlü bir negatif ilişki ve korelasyon söz konusu olduğu gözlemlenmektedir.

Grafik 3.6'da Ons cinsinden altın fiyatları 1980-1982 arasında görece bir istikrar düzeyi kazanmış ve bu düzey 2002 yılına değin düşük frekanslı dalgalanmalarla gelmiştir. Ancak 2003 yılından itibaren ivmeli bir hızla artmaya başlamış ve trend denklemi itibariyle de artmaya devam etmektedir.

Diğer taraftan, yine altıncı derece polinom fonksiyonlarla elde edilen eğilim fonksiyonları arasındaki karşılıklı negatif değişim de aşağıdaki Grafik 3.7'de rahatlıkla gözlemlenebilmektedir.

Grafik 3.7:
OECD Ülkeleri Büyüme Oranları ve Ons Altın Fiyatları Çeyreklik Veriler
1980:01-2009:04

Veri Seti Kaynağı: OECD ve EVDS.

GSYİH değişim oranları ve Ons Altın fiyatlarına ilişkin eğilim fonksiyonlarının elde edildiği polinom fonksiyonlar sırasıyla aşağıdaki gibidir.

GSYİH

$$y = -3E\text{-}08x^6 + 9E\text{-}06x^5 - 0{,}0014x^4 + 0{,}1186x^3 - 5{,}633x^2 + 127{,}87x - 205{,}93 \quad (\mathbf{3.15})$$

Altın

$$y = -3E\text{-}09x^6 + 5E\text{-}07x^5 + 9E\text{-}05x^4 - 0{,}0227x^3 + 1{,}4758x^2 - 36{,}134x + 657{,}35 \quad (\mathbf{3.16})$$

Aynı yöntemle, değişim oranları arasındaki ilişkiler ile değil de, fiyatlar doğrudan gözlem verisi olarak alındığında, Altın Fiyatları ile Petrol fiyatları arasındaki korelasyon oldukça güçlü bir ilişkiyi (0,817063) göstermektedir ve neredeyse birlikte hareket ettikleri görülmektedir.

Sonuç olarak emtia fiyatları ile GSYİH değişim oranları arasında oldukça güçlü bir ilişki olduğu ve bu ilişkinin negatif yönde bir değişimi temsil ettiği gözlemlenmektedir. Bu sonuçtan yola çıkarak, küresek ekonomiye ilişkin gözlemlenen dalgalanmalar için, 1980:01-2009:03 dönemi itibariyle, yukarıda gösterilen GSYİH değişim oranına ilişkin hesaplanan polinom fonksiyon denklemi ve elde edilen eğilim fonksiyonu kullanılabileceği gözlemlenmektedir.

1987:01-2009:04 dönemine ait çeyreklik verilerle, Ons altın fiyatlarındaki, OECD ülkelerinin GSYİH değerlerindeki ve petrolün varil fiyatlarındaki % değişmelerinden oluşan seriler kullanılarak yapılan Granger Nedensellik Testi sonuçları aşağıda Tablo 3.5'te verilmektedir.

Tablo 3.5:
Granger Nedensellik Testi Sonuçları (GSYİH, Ons, Varil)

Değişkenler	**Dönem**		**n**	**Anlam Düzeyi**	
GSYİH,	1987:01-2009:04		90		
Hipotezler		**F**	**P**	**%1**	**%5**
Ons, GSYİH'nın Granger Nedeni Değildir		1.91841	0.15314	Kabul	Red
Varil, GSYİH'nın Granger Nedeni Değildir		0.07534	0.92749	Kabul	Kabul
GSYİH, Ons'un Granger Nedeni Değildir		1.50262	0.22840	Kabul	Kabul
GSYİH, Varil'in Granger Nedeni Değildir		0.72391	0.48782	Kabul	Kabul

Veri Seti Kaynağı: TÜİK.

Tablo 3.5 için oluşturulan hipotezler şu şekildedir:

H_0 = P_{hes} < a için X, Y'nin Granger nedeni değildir.

H_1 = P_{hes} > a için X, Y'nin Granger nedenidir.

Buna göre, "Ons, GSYİH'nın Granger Nedeni Değildir" yönündeki H_0 hipotezi, %1 anlam düzeyinde kabul edilebilirken; %5 anlam düzeyinde reddedilmektedir. Bunun dışında, Tablo 3.5'te oluşturulan diğer hipotezler gerek %1 ve gerekse de %5 anlam düzeyleri için kabul edilmektedir. Dolayısıyla da nedensellik ilişkilerinin –birinci hipotezin %5 anlam düzeyi istisna olmak üzere- karşılıklı olduğu görülmektedir.

5.3. Türkiye'de Konjonktür Devreleri

Küresel konjonktür hareketlerinden bağımsız olmamak üzere, bir ülke ekonomisi, görece bağımsız konjonktür devreleri de geçirebilecektir. Ancak öncelikle, yukarıda kullanılan OECD ülkelerinin verilerinden elde edilen küresel konjonktür devrelerine ilişkin trend denklemi ile Türkiye verilerinden

elde edilen konjonktür devreleri trendinin karşılaştırması, Türkiye'nin dünya ile konjonktürel anlamdaki bağlantılarını belirlemek mümkün olacaktır.

İlk olarak, Türkiye'nin bu aşamadaki konjonktür devrelerine esas teşkil eden çeyreklik büyüme verileri OECD tarafından yayınlanan veriler olup, OECD ülkeleri için yayınlanan verilerle aynı kaynaktan alınan verilerin karşılaştırmanın daha sağlıklı sonuçlar verebileceği düşünülmektedir.

Grafik 3.8'in A paneli, OECD ülkelerine ait 1987:01-2009:04 dönemine ait çeyreklik veriler kullanılarak, aşağıdaki altıncı derecen polinom fonksiyon ve trend denklemi elde edilmiştir.

$$y = -5E\text{-}10x^6 + 1E\text{-}07x^5 - 1E\text{-}05x^4 + 0{,}0006x^3 - 0{,}0102x^2 + 0{,}0349x + 1{,}0235 \quad (\mathbf{3.17})$$

Yine Grafik 3.8'in B panelinde OECD kaynaklı verilere dayalı olarak 1987:01-2009:04 dönemine ait çeyreklik verilerden oluşan veri setinden aşağıdaki polinom fonksiyon elde edilmiştir.

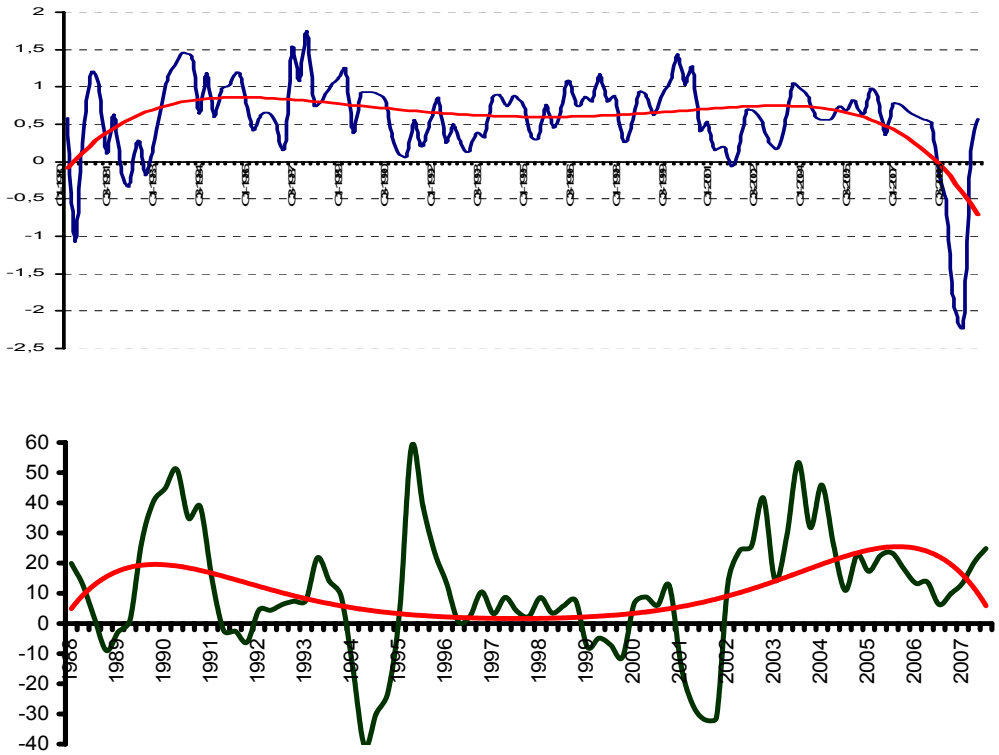
$$y = 8E\text{-}10x^6 - 1E\text{-}07x^5 + 5E\text{-}07x^4 + 0{,}0005x^3 - 0{,}0234x^2 + 0{,}2975x - 0{,}8138 \quad (\mathbf{3.18})$$

Uluslararası trend ile Türkiye ekonomisinin izlediği trend denklemleri arasındaki korelasyon ilişkisi ise şu şekilde hesaplanmıştır.

$$\text{Korelasyon} = 0{,}574647$$

İstatistiksel açıdan 0,574647'lik bir korelasyon orta düzeyde ve doğrusal bir ilişki olduğuna işaret etmektedir.

Grafik 3.8:
OECD ve Türkiye. Panel A: OECD. Panel B: Türkiye. 1988:01-2009:03
Çeyreklik Veriler. Geçen Yılın Aynı Çeyreğine Göre Oransal Değişme

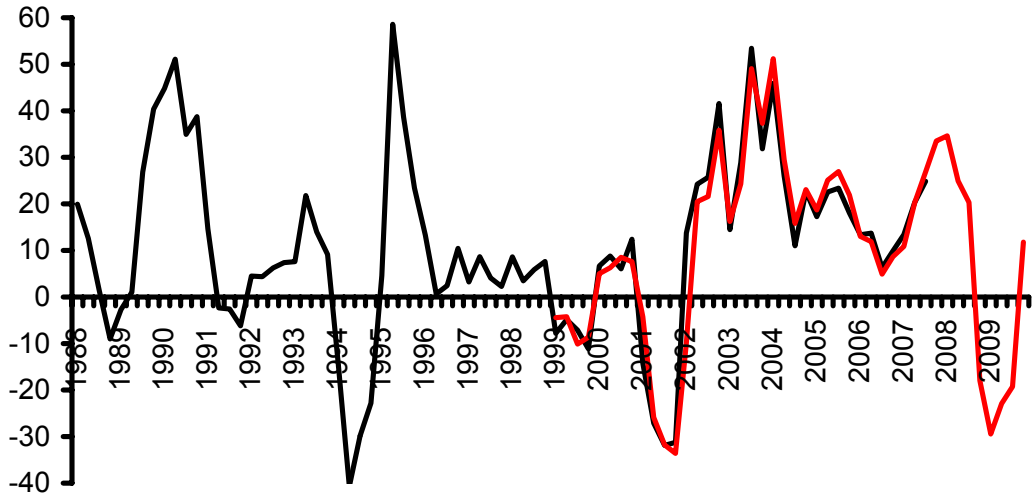
Veri Seti Kaynağı: OECD ve EVDS.

Bu değişim oranlarına esas teşkil eden, GSYİH veri setinin seyrettiği dolar cinsine çevrilmiş üretim yöntemi ile hesaplanmış, her iki baz yıllı veri setlerinden oluşturulan Grafik 3.8, genel olarak konjonktürün seyri hakkında bilgi vermektedir. Görüleceği üzere OECD trend dalgası ile Türkiye'nin trend dalgası benzer bir seyri göstermektedir.

Türkiye ekonomisinin 1987 yılı ve sonrasındaki GSYİH değişkenine ilişkin seyri, baz yıl farklılıkları nedeniyle Grafik 3.9'da 1988:01-2007:03 dönemine ilişkin Panel A ve 1999:01-2009:04 dönemine ilişkin Panel B olarak verilmiştir. İstatistiksel hesaplamalarda kullanılmasından ortaya çıkan

sorunlar nedeniyle birbirleri ardına eklenemeyen bu serilerin izlediği seyir, Grafik 3.9'da da görüldüğü üzere, küçük farklılıklar olmak üzere hemen hemen aynı kabul edilebilmektedir. İlgilenilen temel nokta, 2001 dip seviyesi sonrasında 2008'e gelininceye değin izlenen temel seyrin her iki veri setinde de gözlemlenebiliyor olmasıdır. Trend 2002'den itibaren yükselirken, 2005 ve sonrasında düşme eğilimine girmiş ve nihayet, yalnızca 1999:01-2009:04 veri seti üzerinden 2008 ve devamında 2009 yıllarında küresel ekonomiye de bağlı olarak yaşanan çöküştür.

Grafik 3.9:
GSYİH. 1988:01-2007:03 ve 1999:01-2009:04 Çeyreklik Veriler. Geçen Yılın Aynı Çeyreğine Göre Oransal Değişme

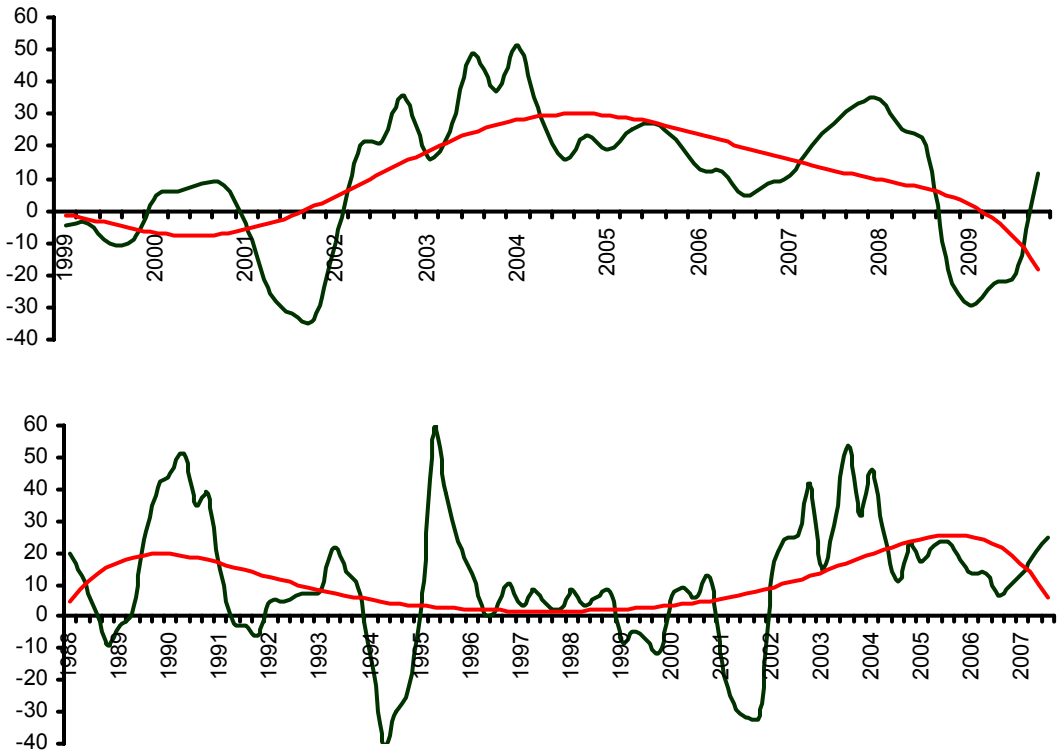
Veri Seti Kaynağı: TÜİK.

Bununla birlikte aşağıda verilen Grafik 3.10'da ise, ilgili dönemlere ilişkin yine altıncı derece polinom fonksiyonlarla oluşturulan trend eğrileri ve devamında da trend denklemleri verilmektedir.

Grafik 3.10'un B Panelinde 1988:01-2007:03 dönemine ilişkin elde edilen trend fonksiyonu, ekonominin genel dalga seyrini vermektedir. Buna göre Türkiye ekonomisi, 1990 ve 2006 dönemleri itibariyle zirve ve 1998-

1999 dönemi itibariyle de dip seviyeleri yaşamıştır. 2006 yılından sonra girilen daralma seyri daha açık biçimde 1999:01-2009:04 dönemine ilişkin trend fonksiyonunun sergilendiği aynı grafikteki B Panelinde gözlemlenebilmektedir. 2005 yılı ve devamında başlayan daralma 2009 sonuna değin devam etmektedir. Aşağıda verilen 3.19 numaralı denklem 1988-1997 ve 3.20 numaralı denklem ise, 1998-2009 dönemlerine ilişkin polinom denklemleridir.

Grafik 3.10:
GSYİH. Panel A: 1999:01-2009:04 ve Panel B:1988:01-2007:03 Çeyreklik Veriler. Geçen Yılın Aynı Çeyreğine Göre Oransal Değişme-2009:04 Çeyrekler)

Veri Seti Kaynağı: TÜİK.

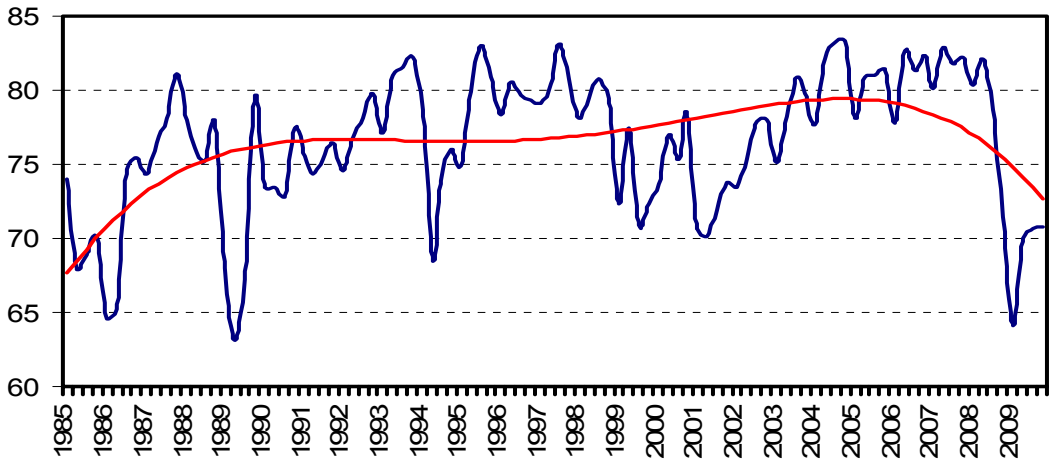
$y = -3E\text{-}08x^6 + 7E\text{-}06x^5 - 0{,}0006x^4 + 0{,}0281x^3 - 0{,}6564x^2 + 6{,}2741x - 0{,}7167$ (**3.19**)

$y = -1E\text{-}06x^6 + 0{,}0001x^5 - 0{,}0062x^4 + 0{,}1188x^3 - 0{,}7588x^2 + 0{,}3491x - 1{,}018$ (**3.20**)

Genel olarak bu trend fonksiyonlarına dayanarak Türkiye ekonomisinin 16 yılda bir zirve yaptığı ve 8 yılda bir de dip yaptığı söylenebilir. Daha açık bir ifade ile 1990 yılında yaşanan zirveden 8 yıl sonra, 1998 yılında bir dip yaşanmış ve zirve düzeyi tekrar 2006 yılında görülmüştür.

Grafik 3.11'de ise, 1988:01-2009:04 dönemine ilişkin kapasite kullanım oranları, gösterilmeye çalışılan trend fonksiyonun karakteri hakkında bilgi vermektedir. Buna göre, Kapasite Kullanım Oranları'nın (KKO) izlediği seyir, GSYİH'nın izlediği seyir ile benzerlik taşımaktadır. Dolayısıyla temel olan şudur ki; GSYİH'daki artış-azalışlar gerçekten birikim sürecinin bir sonucu mudur yoksa birikim sabitken KKO'ndan mı kaynaklandığını ortaya koymaktır. Genel olarak GSYİH dalgalanmalarında hem KKO'nun ve hem de SSO'nun eş-anlı etkileri söz konusudur. Ancak büyümeyi yani GSYİH artışının karakteri bu iki değişkenin GSYİH içindeki etkilerinin derecelerini belirlemek gerekmektedir.

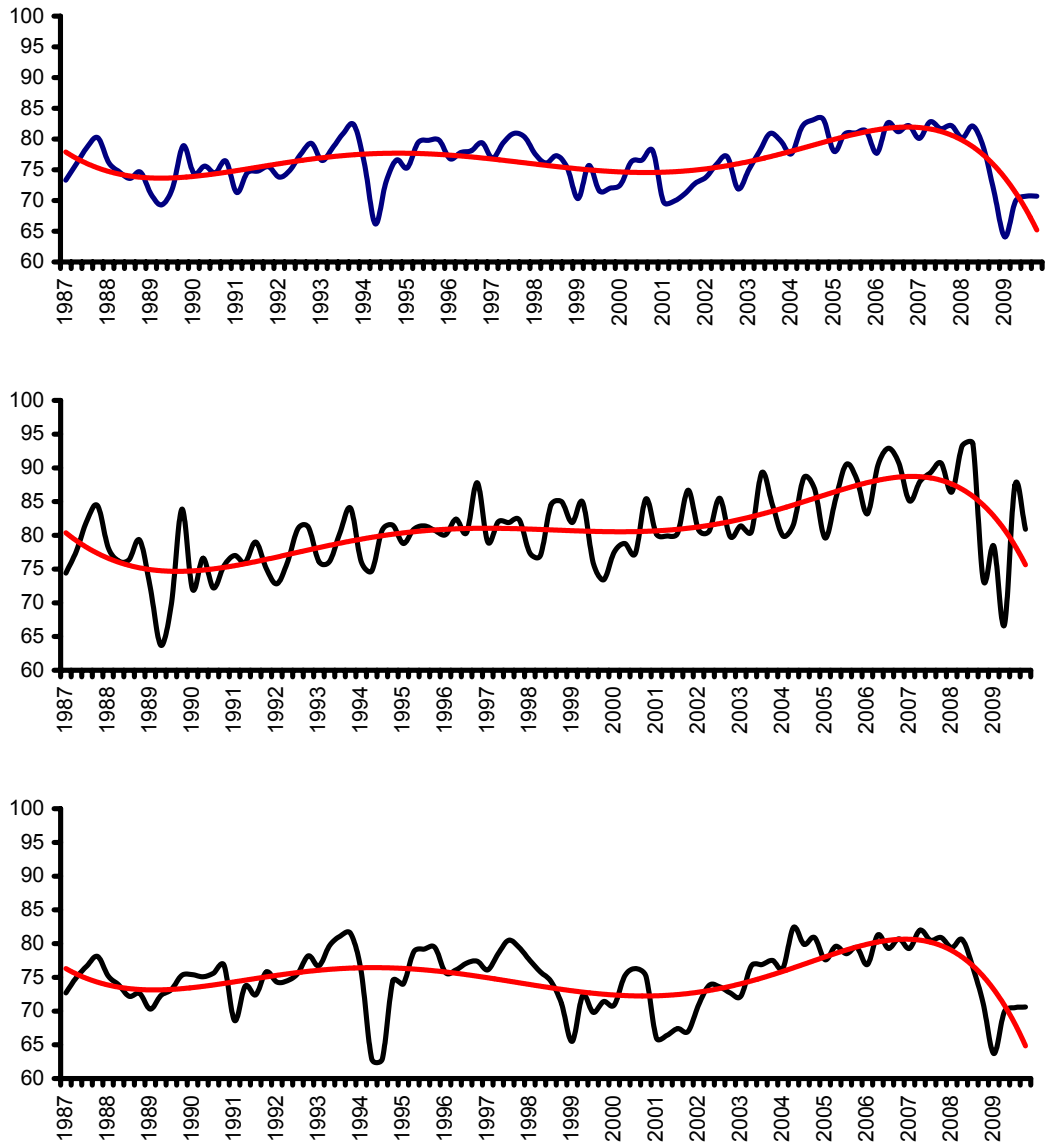
Grafik 3.11:
Türkiye'de Toplam Kapasite Kullanım Oranı: 1985-1:2009-4 Çeyreklik Verileri

Veri Seti Kaynağı: TCMB ve EVDS.

Grafik 3.11'de, 1987:01-2009:04 dönemine ilişkin KKO'nun çeyreklik veriler kullanılarak elde edilmiş trend fonksiyonları gösterilmektedir. Aşağıdaki Grafik 3.12'de ise, 1987:01-2009:04 dönemine ilişkin çeyreklik verilerle, "Toplam", "Kamu Kesimi" ve "Özel Kesim" için ayrı ayrı gösterilmiş ve ayrı ayrı polinomları elde edilmiştir.

Grafik 3.12:
Kapasite Kullanım Oranları. Panel A: Toplam. Panel B: Kamu Kesimi. Panel C: Özel Kesim. 1987:01-2009:04 Çeyreklik Veriler.

Veri Seti Kaynağı: TÜİK.

3.21, 3.22 ve 3.23 numaralı denklemlerde ise, Grafik 3.12'deki trend eğrilerinin polinom fonksiyonlarını sunmaktadır ve sırasıyla Toplam KKO, Kamu kesimi KKO ve özel kesim KKO denklemleridir.

$y = -1E\text{-}09x^6 + 8E\text{-}08x^5 + 2E\text{-}05x^4 - 0{,}0027x^3 + 0{,}1021x^2 - 1{,}3228x + 79{,}117$ (**3.21**)

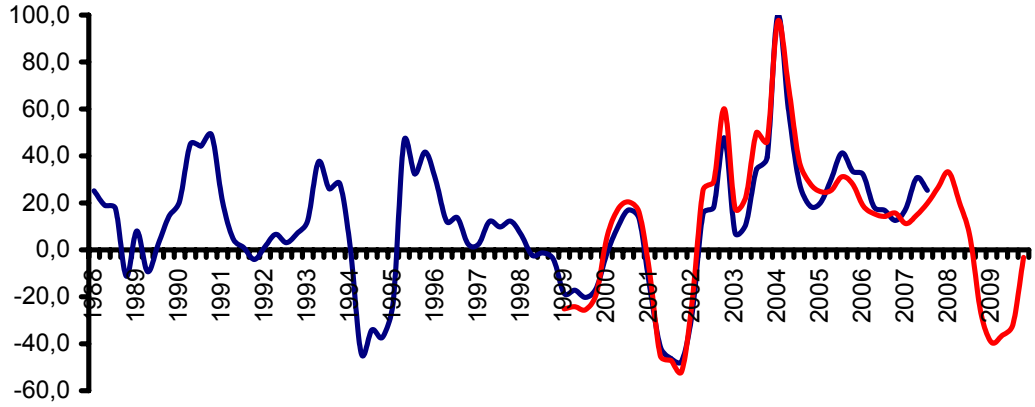
$y = -2E\text{-}09x^6 + 3E\text{-}07x^5 - 4E\text{-}06x^4 - 0{,}0016x^3 + 0{,}0885x^2 - 1{,}4243x + 81{,}713$ (**3.22**)

$y = -2E\text{-}09x^6 + 2E\text{-}07x^5 + 1E\text{-}05x^4 - 0{,}0021x^3 + 0{,}083x^2 - 1{,}044x + 77{,}265$ (**3.23**)

Yukarıdaki Grafik 3.12'de, KKO değişkeninin içeriği olan, kamu kesimi kapasite kullanım oranı, özel kesim kapasite kullanım oranı ve toplam kapasite kullanım oranı değerlerinin dalgalanmaları gösterilmektedir.

Büyüme ile Birikim terimlerini birbirinden ayırma girişimine paralel olarak, büyüme terimini gözlemlemekte kullanılan GSYİH veri seti yanında, birikim terimini gözlemlemek için Sabit Sermaye Oluşumu veri seti kullanılmaktadır. Grafik 3.13'te, 1988-2009 dönemine ilişkin SSO görülmektedir.

Grafik 3.13:
Sabit Sermaye Oluşumu 1988:01-2007:03 ve 1999:01-2009:04 Çeyreklik Veriler.
Geçen Yılın Aynı Çeyreğine Göre Oransal Değişme

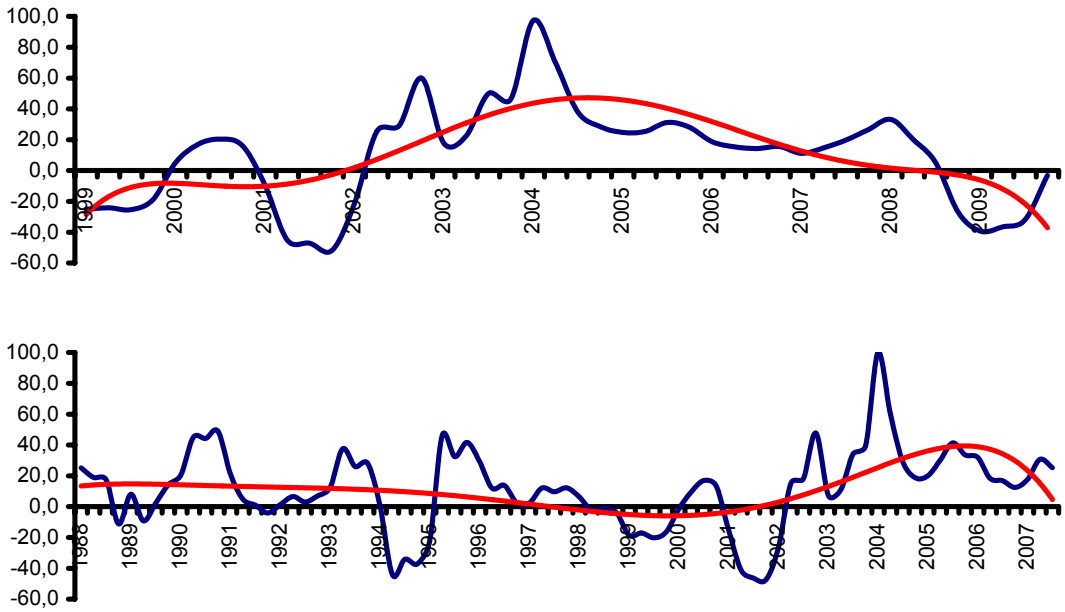
Veri Seti Kaynağı: TÜİK.

Grafik 3.13'te iki farklı veri seti üzerinden gösterilen SSO, GSYİH ile aynı dalga boylarında seyretmektedir. Her ne kadar veri setinin ilk bölümü 1988:01-2007-03 dönemine ve ikinci bölümü de 1999-2009:04 dönemine

ilişkin olsa da, birlikte temsil edilen 1999 sonrası dönemde veri setleri arasındaki farklılığa rağmen aynı benzer seyir izlenmektedir.

Nitekim Grafik 3.14'te iki farklı dönem için elde edilen trend eğrileri incelendiğinde, 1999 sonrası dönem için Grafiğin B panelinde oluşmaya başlanan dalga, Grafiğin A panelinde daha detaylı ve uyumlu olarak görülmektedir.

Grafik 3.14:
Sabit Sermaye Oluşumu. Panel A: 1999:01-2009:04.Panel B: 1988:01-2007:03
Çeyreklik Veriler. Geçen Yılın Aynı Çeyreğine Göre Oransal Değişme

Veri Seti Kaynağı: TÜİK.

GSYİH ile SSO ve KKO arasındaki korelasyon ilişkileri şu şekilde hesaplanmıştır.

Korelasyon (SSO ile) = 0,829988

Korelasyon (KKO ile) = 0,649482 (Toplam)

Korelasyon (KKO Devlet)= 0,171407 (Devlet)

Korelasyon (KKO Özel) = 0,739613 (Özel)

Bunun yanında SSO ile Toplam KKO arasındaki korelasyon değeri ise 0,612439 olarak elde edilmiştir.

GSYİH ile SSO arasında bulunan 0,829988 değeri, iki değişken arasında oldukça güçlü bir ilişkiyi temsil emektedir. Diğer taraftan, GSYİH ile Toplam KKO arasında da 0,649482'lik bir korelasyon değeri elde edilmiştir. Bunun yanında GSYİH ile KKO'nun parçaları olarak, KKO Devlet yani kamu kesimi KKO arasında oldukça zayıf (0,171407) bir korelasyon ilişkisi söz konusu iken, KKO Özel kesim arasında oldukça güçlü (0,739613) bir korelasyon ilişkisi hesaplanmıştır.

Analizin bu aşamasında GSYİH ile sektörler arasındaki nedensellik ilişkileri test edilmektedir. Bu amaçla da Granger Nedensellik Testi kullanılmaktadır. Granger Nedensellik Testi ile yapılan analizde elde edilen bulgular aşağıdaki tablolarda verilmektedir.

Bu sonuçlardan Tablo 3.6'da, belirtilen beş sektördeki gelişmelerin GSYİH ile olan Granger nedensellik ilişkileri gösterilmektedir. Test edilen hipotezler şu şekildedir:

H_0: GSYİH, ... Sektörünün Granger Nedeni Değildir.

H_1: GSYİH, ... Sektörünün Granger Nedenidir.

H_0 hipotezi hakkında bir karar verebilmek için, hipoteze ait P değeri ile anlamlılık düzeyi karşılaştırılmaktadır. P değeri, anlamlılık düzeylerinden (0,01 ve 0,05) küçük olması durumunda hipotez reddedilecek ve alternatif H_1 hipotezi kabul edilecektir. Yani örneğin %1 anlamlılık düzeyi için; $P<0,01$ karşılaştırmasının sonucu esas alınmaktadır.

Hipoteze ilişkin P Değeri, %1 ve %5 anlamlılık düzeylerinde test edilmiş ve karar verilmiştir. Buna göre örneğin, "H_0: GSYİH, İnşaat'ın Granger Nedeni değildir" hipotezine ilişkin %1 anlamlılık düzeyinde "Red" sonucuna varılması, H_1 hipotezinin "Kabul" edilmesi anlamına gelmektedir.

Buna göre, GSYİH değişkeninde meydana gelen değişmeler, İnşaat değişkeninin değerindeki değişmelerin nedeni olarak gösterilebilmektedir. Diğer bir ifade ile İnşaat değişkeninin oluşmasındaki etkili "neden" GSYİH değişkeninin değeridir.

Bu örnek açıklamadan yola çıkarak aşağıdaki Tablo 3.6'daki sonuçlar değerlendirilebilir. Buna göre, İnşaat sektöründeki değişmelerin nedeni, %1 ve %5 anlamlılık düzeyleri ile GSYİH değişkenidir: GSYİH değiştikçe, İnşaat değişkeni de değişmektedir. Aynı şekilde Tarım sektöründeki değişmelerin nedeni olarak yine %1 ve %5 anlamlılık düzeylerinde GSYİH değişkeni gösterilebilmektedir. P değeri 0,01 ve 0,05 değerlerinden küçük olan Tarım sektörü için H_0 hipotezi reddedilmekte ve alternatif hipotez kabul edilerek; Tarım sektöründeki değişmelerin nedeninin GSYİH olduğu söylenebilmektedir.

Tablo 3.6:
Granger Nedensellik Testi Sonuçları (GSYİH, Sektörler)

Değişkenler	**Dönem**		**n**	**Olasılık**	
GSYİH,	1987:01-2009:04		77		
Hipotezler		**F**	**P**	**%1**	**%5**
İNŞAAT'ın Granger Nedeni Değildir		8,25166	0,00059	Red	Red
SANAYİ'nin Granger Nedeni Değildir		3,10010	0,05111	Kabul	Kabul
TARIM'ın Granger Nedeni Değildir		7,89517	0,00079	Red	Red
TİCARET'in Granger Nedeni Değildir		1,64126	0,20090	Kabul	Kabul
ULAŞTIRMA'in Granger Nedeni Değildir		1,39313	0,25491	Kabul	Kabul

Veri Seti Kaynağı: TÜİK.

Diğer taraftan Tablo 3.6'da Sanayi, Ticaret ve Ulaştırma-Haberleşme sektörleri için oluşturulan H_0 hipotezleri kabul edilmektedir. Dolayısıyla, elde edilen sonuçlar itibariyle, bu üç sektördeki değişmelerin GSYİH değişkeninin Granger nedeni olmadığı sonucuna varılmaktadır.

Ancak ters nedensellik ilişkileri ele alındığında ise Tablo 3.7 oluşturulmuştur. Bu kez hipotezler örneğin, "H_0: İnşaat, GSYİH'nın Granger Nedeni değildir" ve alternatif "H_1: İnşaat, GSYİH'nın Granger Nedenidir" biçiminde oluşturulmaktadır.

Elde edilen bulgulara göre, her bir değişken için oluşturulan H_0 hipotezleri reddedilmekte ve H_1 hipotezleri kabul edilmektedir.

Tablo 3.7:
Granger Nedensellik Testi Sonuçları (Sektörler, GSYİH)

Değişkenler	**Dönem**		**n**	**Olasılık**	
*İNŞAAT, **SANAYİ, ***TARIM, **** TİCARET, *****ULAŞTIRMA	1987:01-2009:04		77		
Hipotezler		**F**	**P**	**%1**	**%5**
GSYİH'nın Granger Nedeni Değildir		2,34326	0,10330	Kabul	Kabul
GSYİH'nın Granger Nedeni Değildir		1,58011	0,21301	Kabul	Kabul
GSYİH'nın Granger Nedeni Değildir		1,99443	0,14354	Kabul	Kabul
GSYİH'nın Granger Nedeni Değildir		0,12683	0,88108	Kabul	Kabul
GSYİH'nın Granger Nedeni Değildir		1,52778	0,22397	Kabul	Kabul

Veri Seti Kaynağı: TÜİK.

Buna göre, seçilen beş sektörün her biri için geçerli olmak üzere şu söylenebilir: Herhangi bir sektör değişkeninde meydana gelen değişmeler, GSYİH değişkeninin değerindeki değişmelerin nedeni olarak gösterilebilmektedir. Daha açık bir ifade ile GSYİH değişkenindeki değişmelerin nedeni sektörlerdeki değişmeler tarafından etkilenmektedir.

Analizin bu noktasında Sektörlerin GSYİH değerindeki değişmelerin nedeni olduğu tespitine ek olarak, GSYİH'da meydana gelen değişmeler acaba, bu sektörlerde meydana gelen reel değişmelerden mi yoksa, sektörlerin Kapasite Kullanım Oranlarında (KKO) meydana gelen değişmelerden mi etkilenmektedir sorusu sorulabilecektir. Aşağıda verilen

Tablo 3.8'de KKO'nun sektörel değişkenlerle olan Granger nedenselliği ilişkileri verilmektedir.

Tablo 3.8 incelendiğinde, ortaya çıkan bulguları ele almadan önce, Kapasite Kullanım Oranı ile sektörler arasındaki hipotezlerin yapısı genel olarak şu şekildedir;

H_0: KKO, ... Sektörünün Granger Nedeni Değildir.

H_1: KKO, ... Sektörünün Granger Nedenidir.

Tablo 3.8:
Granger Nedensellik Testi Sonuçları (KKO, Sektörler)

Değişkenler	**Dönem**		**n**	**Olasılık**	
KKO,	1987:01-2009:04		77		
Hipotezler		**F**	**P**	**%1**	**%5**
İNŞAAT'ın Granger Nedeni Değildir		0,75266	0,47478	Kabul	Kabul
SANAYİ'nin Granger Nedeni Değildir		3,29074	0,04290	Kabul	Red
TARIM'ın Granger Nedeni Değildir		1,70856	0,18839	Kabul	Kabul
TİCARET'in Granger Nedeni Değildir		4,06248	0,02130	Kabul	Red
ULAŞTIRMA'in Granger Nedeni Değildir		5,56393	0,00566	Red	Red

Veri Seti Kaynağı: TÜİK.

Buna göre, İnşaat ve Tarım sektörleri için H_0 hipotezleri her iki anlam düzeyi için de kabul edilmektedir ve Kapasite kullanım oranı İnşaat ve Tarım sektörünün Granger nedeni değildir. Diğer taraftan KKO, Sanayi sektörü için %1 anlam düzeyinde Granger nedeni olmamakla (H_0 hipotezi kabul edilerek) birlikte %5 Anlam düzeyi için H_0 hipotezi reddedilip H_1 hipotezi kabul edilmekte yani, KKO, sanayi sektörünün Granger nedeni değildir sonucu çıkmaktadır. Aynı biçimde Ticaret sektöründe de %1 anlam düzeyinde H_0 hipotezi kabul edilmekte ve fakat %5 anlam düzeyinde bu hipotez

reddedilmekte ve Alternatif hipotez yani, KKO, Ticaret sektörünün Granger nedenidir hipotezi kabul edilmektedir. Son olarak, Ulaştırma-Haberleşme sektörü için her iki anlam düzeyinde de H_0 hipotezi reddedilmekte ve alternatif H_1 hipotezi kabul edilmekte yani, KKO, Ulaştırma-haberleşme sektörünün Granger nedenidir hipotezi kabul edilmektedir.

Bunun yanında, birikimin kaynağı olarak görülen SSO ile diğer değişkenler arasındaki Granger nedenselliğine ilişkin bulgular aşağıdaki Tablo 3.9'da düzenlenmiştir ve hipotezlerin genel yapısı şu şekildedir:

H_0: SSO, ... Sektörünün Granger Nedeni Değildir.

H_1: SSO, ... Sektörünün Granger Nedenidir.

Tablo 3.9:
Granger Nedensellik Testi Sonuçları (SSO, Sektörler)

Değişkenler	**Dönem**		**n**	**Olasılık**	
SSO,	1987:01-2009:04		77		
Hipotezler		**F**	**P**	**%1**	**%5**
İNŞAAT'ın Granger Nedeni Değildir		0,66349	0,51817	Kabul	Kabul
SANAYİ'nin Granger Nedeni Değildir		4,17842	0,01919	Kabul	Red
TARIM'ın Granger Nedeni Değildir		2,30054	0,10753	Kabul	Kabul
TİCARET'in Granger Nedeni Değildir		3,09457	0,05137	Kabul	Kabul
ULAŞTIRMA'in Granger Nedeni Değildir		2,91597	0,06057	Kabul	Kabul

Veri Seti Kaynağı: TÜİK.

Tablo 3.9'a göre; Sanayi sektörü için, SSO, Sanayi sektörümün Granger nedeni değildir şeklindeki H_0 hipotezi %1 anlamlılık düzeyinde kabul edilmektedir. Ancak %5 anlam düzeyinde H_0 hipotezi reddedilmektedir. Diğer değişkenlerin hepsi ve iki anlam düzeyinde de H_0 hipotezinin kabul edildiği yönünde bulgular elde edilmiştir.

Tablo 3.10'da ise, GSYİH ile KKO ve SSO değişkenleri arasındaki Granger nedensellik ilişkileri yer almaktadır. Tablo 3.11'de GSYİH, KKO değişkeninin Granger Nedeni değildir hipotezi %1 ve %5 anlamlılık düzeylerinde kabul edilmektedir. Buna karşın GSYİH, SSO değişkeninin Granger nedeni değildir hipotezi her iki anlam düzeyinde de reddedilerek, H_1 hipotezi olarak, GSYİH, SSO değişkeninin Granger nedenidir hipotezi kabul edilmektedir.

Tablo 3.10:
Granger Nedensellik Testi Sonuçları (GSYİH, KKO, SSO)

Değişkenler	**Dönem**		**n**	**Olasılık**	
GSYİH,	1987:01-2009:04		77		
Hipotezler		**F**	**P**	**%1**	**%5**
KKO'nın Granger Nedeni Değildir		0,29144	0,74806	Kabul	Kabul
SSO'nun Granger Nedeni Değildir		11,1929	0,00005	Red	Red

Veri Seti Kaynağı: TÜİK.

Tablo 3.11'de de, "KKO, GSYİH değişkeninin Granger nedeni değildir" ve "SSO, GSYİH değişkeninin Granger nedeni değildir" önermelerinin her ikisi de %1 anlam düzeyinde kabul edilirken, %5 anlam düzeyinde reddedilmekte alternatif hipotezler kabul edilmektedir.

Tablo 3.11:
Granger Nedensellik Testi Sonuçları (KKO, SSO, GSYİH)

Değişkenler	**Dönem**		**n**	**Olasılık**	
*KKO, **SSO,	1987:01-2009:04		77		
Hipotezler		**F**	**P**	**%1**	**%5**
*GSYİH'nın Granger Nedeni Değildir		3,64830	0,03096	Kabul	Red
**GSYİH'nın Granger Nedeni Değildir		4,54336	0,01386	Kabul	Red

Veri Seti Kaynağı: TÜİK.

Sonuç olarak, GSYİH'daki değişmeler KKO'nun Granger nedeni değildir. Yani, GSYİH artışları KKO'yu etkilememektedir. Buna karşılık KKO'daki artışlar %1 anlam düzeyinde GSYİH'daki değişmelerin Granger nedenidir. Başka bir ifade ile, %1 anlam düzeyinde KKO'daki artışlar GSYİH'yı arttırmaktadır. Diğer taraftan, GSYİH'daki değişmeler SSO'nun Granger Nedenidir. Yani, GSYİH artışları SSO artışlarının nedenidir. Oysa, SSO'daki değişimler GSİYH'nın %1 anlam düzeyinde GSYİH'daki değişmelerin Granger nedeni değildir. Diğer bir ifade ile SSO artışları GSYİH artışlarına yol açmamaktadır.

5.4. Türkiye'de Sermaye Fraksiyonları Devreleri

Kuramsal olarak bir ekonomik formasyondaki sermaye devreleri ve Türkiye'de sermaye fraksiyonlarının egemenliği ve hegemonyası nasıl belirlenebilir? Bu kısımda ele alınmaya çalışılacak olan bu soruya öncelikle kapitalizmin karakterini temsil eden üç sermaye devresinden hareket etmek gerekmektedir. Sermaye fraksiyon devreleri klasik olarak; "meta-sermaye (M'-M') devresi, üretken sermaye (Ü-Ü) devresi ve para-sermaye (P-P') devresi" (Desai, 2009;31) sıralanmaktadır. Diğer taraftan daha basit bir ifade ile, tüccar sermaye devresi, üretken/üretici sermaye devresi ve finansal sermaye devresi olarak sıralanmaktadır. Değer üreten mekanizma

olarak üretken sermaye ve ona temel teşkil edip beraberinde ilerleyen tüccar sermaye, son dönem küreselleşme sürecinde finansal sermayenin hegemonyası altına girmiştir. "Üretken, "gerçek" sermayenin birikiminin tersine, finansal faaliyetler özel serveti yüksek kârlı yatırımlara dönüştürür, ama likidite ve hareketliliğe ihtiyaç duyar" (Brunhoff, 2006;173-174). Örneğin 2008-2009 finansal krizinde, Türkiye ekonomisinde bütün alanlarda küçülmeler yaşanırken finans sektörünün yüzde 35'ler dolayında bir kârlılık oranına ulaşmış olması, bu eleştirilerin görüngüsü durumundadır.

Diğer taraftan küresel ölçekte de aynı dönem kriz şartlarında Birleşik Devletler başta olmak üzere birçok Avrupa ülkesi hükümetlerinin bankacılık sektörüne yaptıkları desteklemeler ve bu destekleri de hükümet kaynaklarından ve dolayısıyla da vergi mükelleflerinin üzerinden yapılması kamuoylarında şiddetli eleştirire maruz kalmıştır. Aslına bakılırsa bu ilişkiler düzeyinde, bir önceki bölümde ele alınan "egemenlik" ve "hegemonya" terimlerinin Türkiye özelinde hegemonya ile egemenlik arasında sürekli bir dönüşüm içinde olduğu görülmektedir. Nitekim son finansal krizde finansal sermaye, elde ettiği kâr oranına bağlı olarak, "egemenlik" terimi ile tanımlanabilen bir karakter sergilemiş ve büyük oranlarda kârlılık içeren bilançolara sahip olmuştur. Hemen bütün sektörler büyük ölçüde kayıplar ve daralmalar yaşarken finansal sektörün bu yüksek kârlılık oranları, finansal sektörün egemenliğini göstermektedir. Nitekim piyasa faiz oranlarını düşürmeyerek veya başka mekanizmalarla kredi kanallarını daraltmayı göze alabilmişlerdir.

Ancak bu çalışmada, sermaye devrelerinin sıralaması için, üç aşama gözlemlemeye çalışılmaktadır: tarım sermayesi, sanayi sermayesi ve hizmetler sermayesi. Bunun temel nedeni, Türkiye ekonomisi için daha geniş anlamda bir kategorizasyonu gözlemleyebilmek için yeterli veri setlerinin mevcut olmamasıdır. Böylelikle, kalkınma iktisadı çerçevesinde de "sanayileşme" genel algısının gelişimi gözlemlemeye çalışılmaktadır. Diğer taraftan gözlemlenmeye çalışılan temel unsur, sermaye devrelerini orijine koymak yerine, Türkiye ekonomisinin karakteristiğini anlamaya dönük

olarak, tarımsal üretimden hizmetler alanına değin uzanan süreci açıklamaya çalışmaktır. Bu süreç içinde de kamu mülkiyetinin yani özelleştirmenin süreci ne ölçüde etkilediği ve/veya desteklediği açıklanmaya çalışılmaktadır. Sonuç olarak sermaye fraksiyonları arasındaki gelişmeler, özelleştirme ile ilişkisi içinde ele alarak açıklama girişimi niteliğindedir.

Bu analiz içerisinde, çalışmada genel olarak kullanılan altıncı derece polinom fonksiyonlar elde ederek, değişkenlerin, özellikle özelleştirme süreci içindeki dönüşüm/değişimleri ile olan ilişkileri ortaya konulmaya çalışılmaktadır. Diğer taraftan daha önceki dönemde ortaya konulan "kriz" ve "dalgalanma" terimleri aynı anlamı ima edecek şekilde kullanılmaktadır.

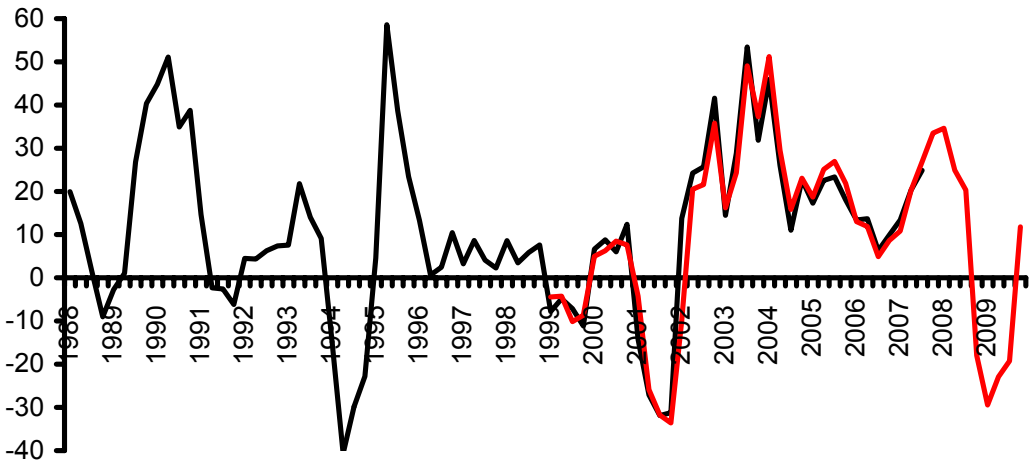
Çalışmanın bu aşaması dört ana aşamayı içermektedir ve her bir analiz 1987:01-2007:03 ve 1998:01-2009:04 çeyreklik verileri kullanılarak ve karşılaştırarak yapılmaya çalışılmaktadır. Bunlardan *ilkinde* GSYİH değerine ilişkin yapılacak gözlemleri içermektedir. GSYİH değişkeninin, cari değerlerinin ABD Doları cinden değerleri ele alınmaktadır. *İkinci* aşamada, beş temel sektörün: Sanayi, Tarım, Ticaret, Ulaştırma-Haberleşme ve İnşaat sektörlerindeki gelişmeler gözlemlenmektedir. Bu aşamada yapılmaya çalışılan, her iki dönem verilerinin bir arada verilmesi ve her iki döneme ait verilerin ayrı ayrı ele alınarak izlediği trend fonksiyonları belirlenmeye çalışılmaktadır. *Üçüncü* olarak, GSYİH değişkenindeki trend denklemleri ile beş sektörün trend denklemlerinin karşılaştırılmasını içermektedir. *Dördüncü* analiz ise, üç temel sektörün; Sanayi, Tarım ve Ticaret sektörlerinin, ilgili dönemlere ilişkin GSYİH içindeki paylarında meydana gelen gelişme değerlerinin gözlemlenmesini içermektedir. Böylelikle, GSYİH'nın genel karakterinde bahsi geçen sektörlerin etkinliği/büyüklüğü ölçülmeye çalışılmaktadır. Beşinci ve son analizde ise, 1968-2006 dönemi yıllık verileri ile, üç temel sektörün; Tarım, Sanayi ve Hizmetler sektörlerinin GSYİH içindeki paylarının değişimi gözlemlenmeye çalışılmaktadır.

Her bir analizde, değişkenlerin gözlem değerleri ele alındığı gibi, altıncı dereceden polinom fonksiyonlar yardımıyla, değişkenlerin izlediği trend de ortaya çıkartılmaya çalışılmıştır.

Aşağıda, bu analizlere kaynaklık teşkil eden grafik çalışmalarından, trend denklemi içermeyen çizimler "gözlem değerleri serisi" olarak; trend denklemi içerenler için ise "trend denklemi serisi" olarak anılmaktadır.

İlk yapılmakta olan gözlem, GSYİH değişkeninin cari değerleri üzerinden çeyrekli büyüme oranı üzerindendir. 1987 ve 1998 baz yıllı verilerin değişim oranlarını içeren gözlem değerleri serisi Grafik 3.15'te verilmektedir. Gözlemlemeye çalışılan 1987:01-2009:04 döneminde meydana gelen 1994, 2001 ve nihayet 2009 krizleri rahatlıkla gözlemlenebilmektedir. Buna göre Türkiye ekonomisinin, gözlemlenen dönemde ortala 6 yılda bir kriz yaşadığı söylenebilir.

Grafik 3.15:
GSYİH. 1988:01-2007:03 ve 1999:01-2009:04 Çeyreklik Veriler. Geçen Yılın Aynı Çeyreğine Göre Oransal Değişme

Veri Seti Kaynağı: TÜİK.

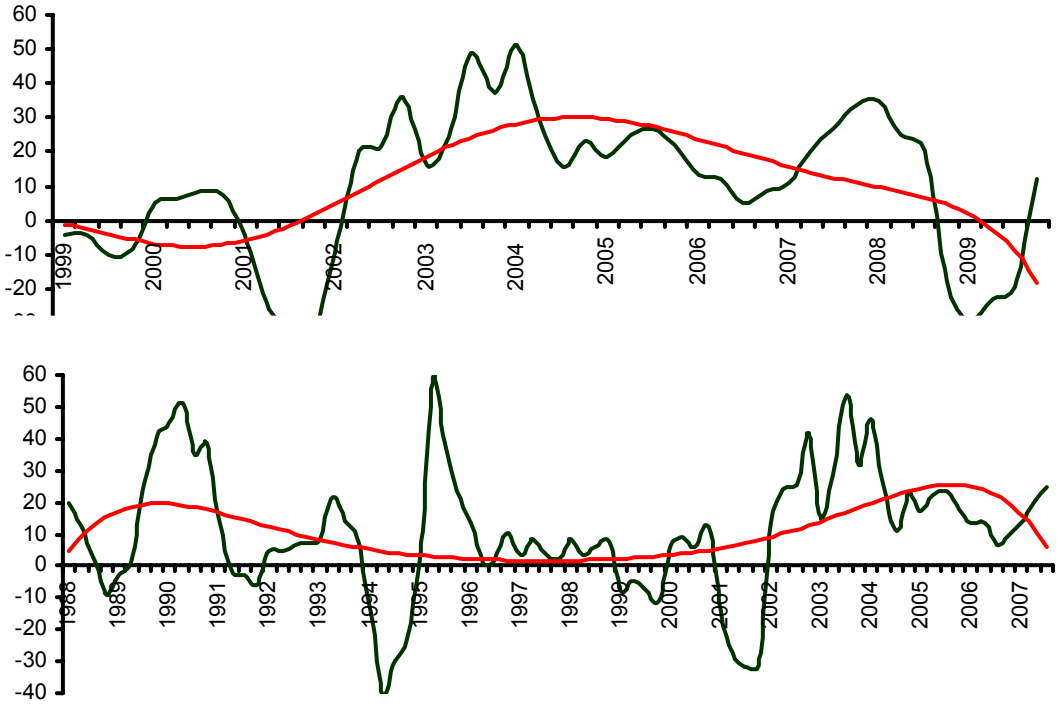
Aşağıdaki Grafik 3.16'da ise, Panel A'daki 1998:01-2009:04 dönemine ve Panel B'de verilen 1988:01-2007:03 dönemine ilişkin trend denklemleri sırasıyla (3.24 Panel A için; 3.25 Panel B için) aşağıdaki şekilde elde edilmiştir:

$$y = -1E\text{-}06x^6 + 0{,}0001x^5 - 0{,}0062x^4 + 0{,}1188x^3 - 0{,}7588x^2 + 0{,}3491x - 1{,}018 \qquad (\mathbf{3.24})$$

$y = -3E\text{-}08x^6 + 7E\text{-}06x^5 - 0{,}0006x^4 + 0{,}0281x^3 - 0{,}6564x^2 + 6{,}2741x - 0{,}7167$ (**3.25**)

Buna göre, 1994 ve 2001 krizlerinin yarattığı geniş dönemli dalgalanmanın ardından 2002 yılından itibaren yükselen trend ekonomiyi bir genişleme evresine sokmuş ve 2005-2006 yıllarındaki zirvenin ardından, 2009 da meydana gelen küresel krizin de etkisiyle trend henüz pozitife dönmemiş ve ekonomi henüz dip evresinde seyretmektedir. Ancak Panel A'ya bakıldığında 2005 yılında yaşanan zirveden sonra başlayan daralma süreci, 2008'e değin güçlü bir daralma eğilimi sergilemediği gibi, kendinden önceki (2000-2005) genişleme trendinden daha yavaş ve yaygın bir daralma süreci yaşanmaktadır ve daralma 2005-2009 gibi bir uzun dönem yavaş/daralma süreci yaşanmıştır.

Grafik 3.16:
GSYİH. Panel A: 1999:01-2009:04 ve Panel B:1988:01-2007:03 Çeyreklik Veriler.
Geçen Yılın Aynı Çeyreğine Göre Oransal Değişme

Veri Seti Kaynağı: TÜİK.

İkinci analiz aşaması olarak sektörel değişmeler ve trend denklemleri için aşağıdaki Grafik 3.17-Grafik 3.26 aralığındaki grafikler oluşturulmuştur.

İlk olarak sanayi sektörünün çeyreklik verilerinden oluşan cari değerlerindeki oransal değişmelerin gösterildiği Grafik 3.17'den de gözlemlendiği üzere 1994, 2001 ve 2009 krizleri gözlemlenebilmektedir. Özellikle belirtilmesi gerekir ki, sanayi sektörü, 1994 krizinde %-35'lik bir dip yaşarken, 2001 yılında %-24 ve 2009'da da %-34'lük bir dip yaşamıştır. Elde edilen en yüksek zirveler ise; 1990'da %41, 1995'te %55, ve nihayet 2004'te %49'luk zirvelerdir.

Sanayi sektörünün diğer sektörlerle arasındaki korelasyon ilişki için aşağıdaki değerler hesaplanmıştır.

Korelasyon (Tarım ile) = 0,717367

Korelasyon (Ticaret ile) = 0,962668

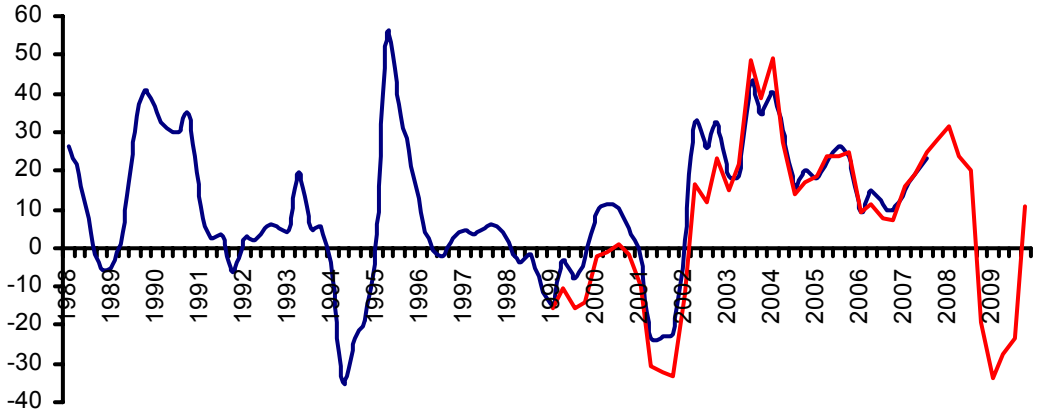
Korelasyon (Ulaş.-Hab. ile)= 0,935546

Korelasyon (İnşaat ile) = 0,671045

Korelasyon katsayılarından da görüldüğü üzere, sanayi sektörü ile en güçlü korelasyon ilişkisi içinde olan sektör ticaret sektörüdür ve buna yakın bir değerle de ikinci olarak ulaştırma-haberleşme sektörüdür. En zayıf görünen ilişki inşaat sektörü ile gözlemlenmektedir.

Grafik 3.17, sanayi sektörüne ilişkin, kullanılmakta olan iki farklı veri seti ile elde edilmiştir. Grafik 3.18 ise, aynı veri setlerinin birbirinden ayrı panellerdeki görünümleri ve farklı veri setleri itibariyle elde edilmiş trend eğrileri gösterilmektedir.

Grafik 3.17:
Sanayi Sektörü. 1988:01-2007:03 ve 1999:01-2009:04 Çeyreklik Veriler. Geçen Yılın Aynı Çeyreğine Göre Oransal Değişme-2009:04 Çeyrekler)

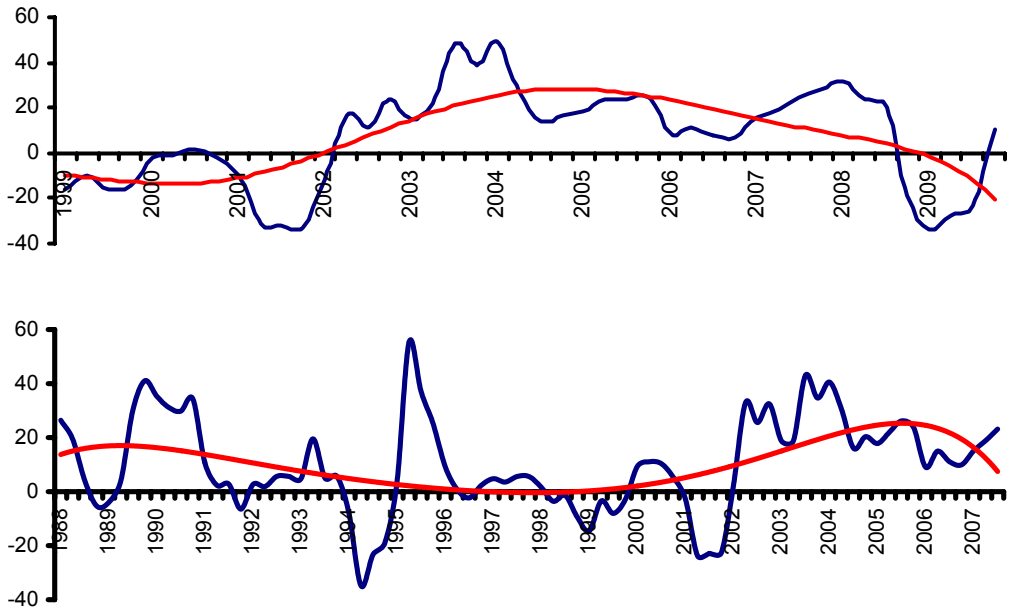

Veri Seti Kaynağı: TÜİK.

Grafik 3.17, sanayi sektöründe meydana gelen dalgalanmaların, Türkiye ekonomisinin geçirdiği dip ve zirve evreleri ile uyumlu biçimde; 1994 ve 2001 yıllarında dip yaptığı gözlemlenmektedir. Buna benzer şekilde 2009 yılında yaşanan küresel dalgalanmanın etkileri de sanayi sektörü verilerinde gözlemlenebilmektedir.

Grafik 3.18'in A panelinde 1999:01-2009:04 dönemine ilişkin trend eğrisi ve B panelinde 1988:01-2007:03 dönemine ilişkin trend eğrisi gösterilmektedir.

Grafik 3.18:
Sanayi Sektörü. Panel A: 1999:01-2009:04 ve Panel B:1988:01-2007:03
Çeyreklik Veriler. Geçen Yılın Aynı Çeyreğine Göre Oransal Değişme

Veri Seti Kaynağı: TÜİK.

1990 yılında başlayan daralma evresi yaklaşık 1998'e değin 8 yıl sürmüş ve 1998'de başlayan genişleme evresi de 2006 yılına değin yaklaşık 8 yıl sürdüğü gözlenmektedir.

Diğer taraftan altıncı derece polinom fonksiyon yöntemi ile elde edilen trend denklemlerinden 3.26, 1999-2009 dönemi için ve 3.27 denklem ise 1987-2007 dönemi için aşağıdaki şekilde hesaplanmıştır.

$$y = -9E\text{-}07x^6 + 0{,}0001x^5 - 0{,}0057x^4 + 0{,}1112x^3 - 0{,}7355x^2 + 0{,}95x - 10{,}491 \quad (\mathbf{3.26})$$

$$y = -1E\text{-}08x^6 + 3E\text{-}06x^5 - 0{,}0002x^4 + 0{,}0106x^3 - 0{,}2445x^2 + 1{,}9724x + 12{,}001 \quad (\mathbf{3.27})$$

Tarım sektöründe ise gözlem değerleri serisi itibariyle, 1990, 1995, 1999 ve 2004'te olmak üzere dört ayrı zirve yaşandığı görülmektedir. Geçen yılın aynı çeyreği itibariyle oransal değişmelerin oluşturduğu gözlem değerleri serisine bakıldığında, 1990'da %120, 1995'te %72, 1999'da %73 ve 2004'te de %73'lük gelişmelerle en yüksek büyüme değerleri elde edilmiştir. Buna karşılık yine sanayi sektöründe de olduğu gibi 1994, 2001 ve 2009 krizlerinde tarım sektörü de dip düzeylerini görmektedir ve bu dip seviyelerinin değerleri şöyledir: 1994'te %-47, 2001'de %-56 ve 2009'da %-27. Bunun dışında şunun da belirtilmesi gerekir ki, tarım sektörü sanayi sektörüne göre çok daha fazla dalgalanmalar yaşamaktadır. Öyle ki 1989, 1991, 1997, 1998, 1999, 2000 ve 2006 yıllarında da sektörel gelişmeler negatif düzeylerde gerçekleşmiştir.

Tarım sektörünün diğer sektörler ile arasındaki korelasyon ilişkisi için aşağıdaki katsayılar hesaplanmıştır.

Korelasyon (Sanayi ile) = 0,717367

Korelasyon (Ticaret ile) = 0,820223

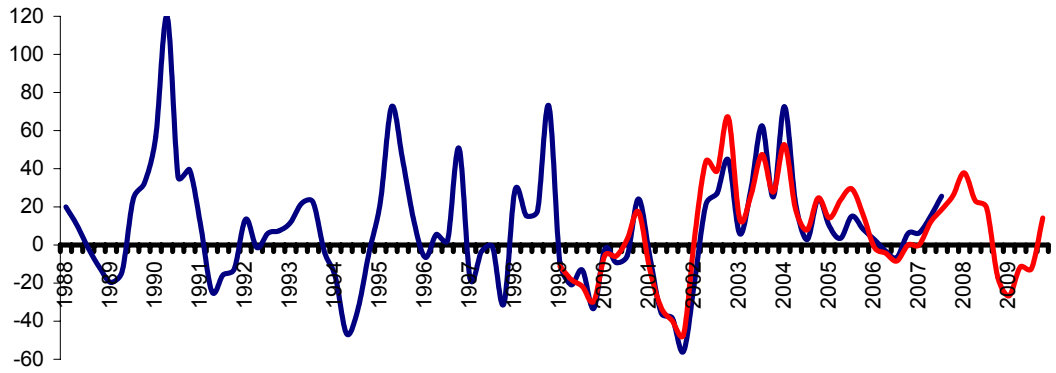
Korelasyon (Ulaş.-Hab. ile)= 0,794413

Korelasyon (İnşaat ile) = 0,525706

Bu değerlerden de görüldüğü üzere, tarım sektörü ile en güçlü korelasyon ilişkisine sahip sektör ticaret sektörüdür. Ancak sanayi ve ulaştırma-haberleşme sektörü ile olan korelasyon ilişkisi de ticaret sektöründen küçük olmakla birlikte oldukça yakındır. Diğer taraftan en zayıf ilişki inşaat sektörü ile gerçekleştiği görülmektedir.

Grafik 3.19'da Tarım sektörün ilişkin ve yine iki farklı veri seti ile elde edilmiş değişmeler gösterilmektedir.

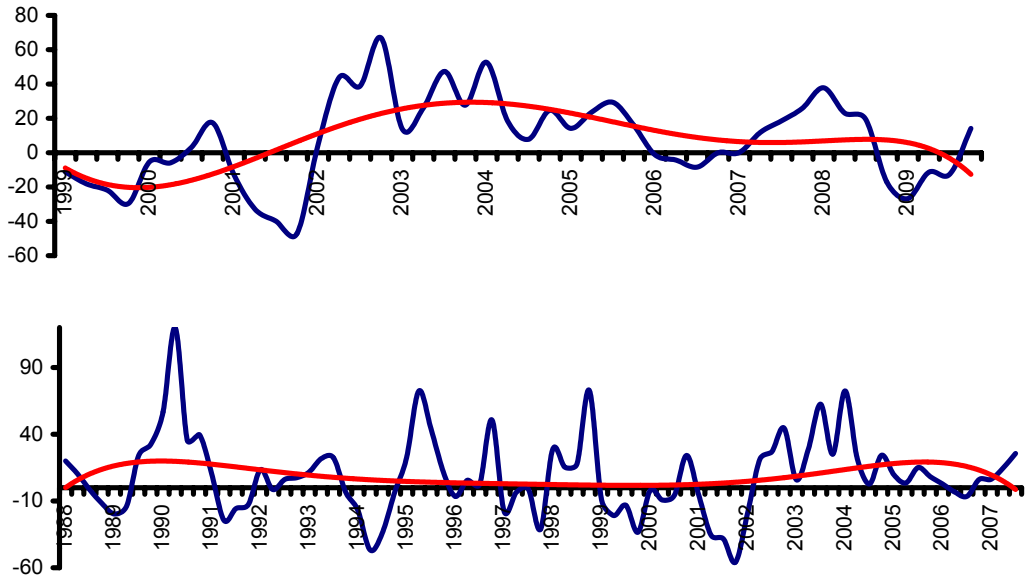
Grafik 3.19:
Tarım Sektörü. 1988:01-2007:03 ve 1999:01-2009:04 Çeyreklik Veriler. Geçen Yılın Aynı Çeyreğine Göre Oransal Değişme

Veri Seti Kaynağı: TÜİK.

Polinom fonksiyonlarla elde edilen Grafik 3.20'deki trend denklemi serileri incelendiğinde ise, 1987:01-2007:03 dönemi (Panel B) trend denklemi, sanayi sektörüyle tam bir paralellik içermektedir ve 1990 ve 2006 yıllarında yaşanan zirveler ile bu iki zirve arasındaki genişleme ve daralma evreleri aynı zamanlarda ve sürelerde gerçekleşmektedir. 1990 zirvesinin ardından yaşanan daralma evresi 8 yıl sürmekte ve 1998'de ip yaşarken, 1998'de başlayan genişleme evresi 2006'ya değin yine 8 yıl sürmektedir. 1999:01-2009:04 dönemine (Panel A) ait trend denklemi serisi incelendiğinde ise, ilgili dönemin detayı görülebilmektedir. Ancak polinom fonksiyonların özelliği gereği Panel B'deki 2006 zirvesine gelen süreç 2001'den başlamakta ve özellikle 2002-2004 arası dönemdeki olumlu gelişmeler 2006 zirvesini şekillendirmektedir. Bu hali ile tarım sektörü irili ufaklı zirve ve dip düzeyleri ile en fazla dalgalanan sektörü durumundadır ve bu dalgalanmalar oldukça keskin biçimde gerçekleşmektedir.

Grafik 3.20:
Tarım Sektörü. Panel A: 1999:01-2009:04 ve Panel B:1988:01-2007:03 Çeyreklik Veriler. Geçen Yılın Aynı Çeyreğine Göre Oransal Değişme

Veri Seti Kaynağı: TÜİK.

Diğer taraftan altıncı derece polinom fonksiyon yöntemi ile elde edilen trend denklemleri (3.28 numaralı denklem 1987-2007 dönemi için; 3.29 numaralı denklem 1999-2009 dönemi için) aşağıdaki şekilde hesaplanmıştır.

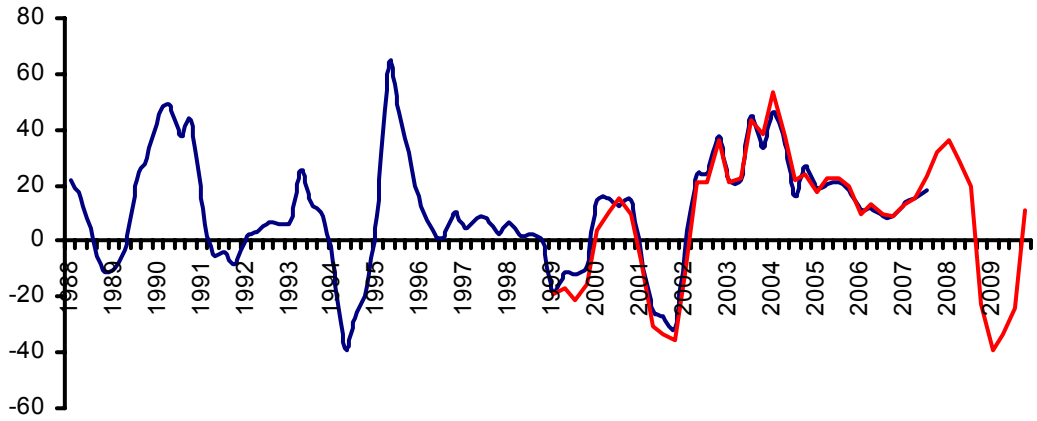
$$y = -3E\text{-}08x^6 + 8E\text{-}06x^5 - 0{,}0008x^4 + 0{,}0347x^3 - 0{,}805x^2 + 7{,}943x - 7{,}1283 \quad (\mathbf{3.28})$$

$$y = -7E\text{-}07x^6 + 6E\text{-}05x^5 - 0{,}0014x^4 - 0{,}0312x^3 + 1{,}3303x^2 - 9{,}6568x - 0{,}569 \quad (\mathbf{3.29})$$

Ticaret sektörüne ilişkin Grafik 3.21'de verilen gözlem değerleri serisi incelendiğinde 1990, 1995 ve 2004 zirveleri gözlemlenmektedir. Bu zirvelerden 1990'da %49, 1995'te %63, (üç zirveye ek olarak kısmen 2000'de %16) ve 2004'te %46'lık gelişmelerle zirveler yaşanmıştır. Aynı dönemde ortaya çıkan dip düzeyleri ise 1994, 2001 ve 2009 yıllarında gerçekleşmiş ve sırasıyla; %-38, %-36 ve %-39'luk değerler

gözlemlenmiştir. Bu üç dip düzeyine ek olarak kısmen 1999 yılında da bir dip düzeyi yaşanmış ve %-21'lik bir düzey gerçekleşmiştir.

Grafik 3.21:
Ticaret Sektörü. 1988:01-2007:03 ve 1999:01-2009:04 Çeyreklik Veriler. Geçen Yılın Aynı Çeyreğine Göre Oransal Değişme

Veri Seti Kaynağı: TÜİK.

Tarım sektöründeki derin ve yaygın dalgalanmalara rağmen, ticaret sektörü sanayi sektörü gibi görece istikrarlı bir seyir izlemektedir. Bunun yanından neredeyse sanayi sektörü ile bağımlı/bağlantılı bir dalgalanma süreci içindedir. Sanayi ve ticaret sektörlerinin gözlem değerleri serileri arasındaki korelasyon değeri hesaplandığında;

Korelasyon (Sanayi ile) = 0,962668

Korelasyon (Tarım ile) = 0,820223

Korelasyon (Ulaş.-Hab. ile)= 0,952087

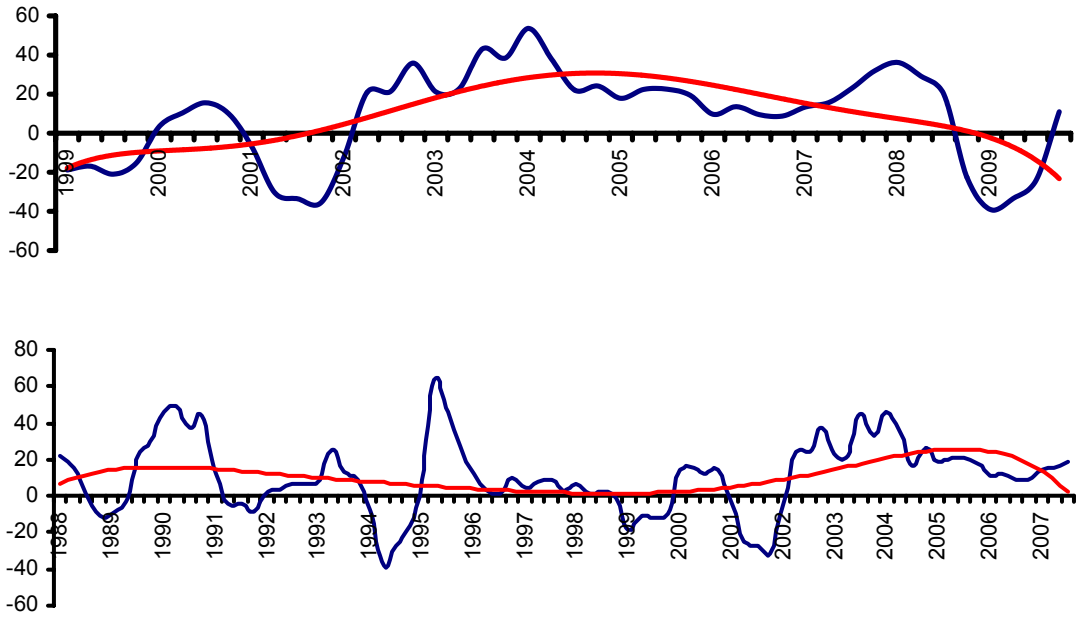
Korelasyon (İnşaat ile) = 0,657279

Görülmektedir ki, sanayi ve ticaret sektörleri arasında oldukça güçlü bir korelasyon ilişkisi vardır ve neredeyse iki değişken birlikte hareket etmektedir. Aynı zamanda ikinci sırada olsa da ticaret sektörü ulaştırma-

haberleşme sektörü ile de oldukça güçlü bir ilişki içindedir. En zayıf korelasyon ilişkisi ise inşaat sektörü ile olan korelasyon ilişkisidir.

Polinom fonksiyonlarla elde edilen Grafik 3.22'deki trend denklemi serileri incelendiğinde ise ticaret sektörünün de (Panel B için 1988:01-2007:03 dönemine ilişkin), tıpkı bundan önceki sanayi ve tarım sektörlerinde oluğu gibi 1990 ve 2006 yıllarında zirveler yaşadığı; 1998'de ise dip düzeyinde olduğu gözlemlenmektedir. Ticaret sektöründe de zirve-dip ve dip-zirve süreleri sekiz yıllık bir zaman diliminde oluşmaktadır ki bu, önceki iki sektörler aynı karakterin gözlemlendiğini göstermektedir.

Grafik 3.22:
Ticaret Sektörü. Panel A: 1999:01-2009:04 ve Panel B:1988:01-2007:03 Çeyreklik Veriler. Geçen Yılın Aynı Çeyreğine Göre Oransal Değişme

Veri Seti Kaynağı: TÜİK.

Panel A'daki 1999:01-2009:04 dönemi için ise, 2006 zirvesine gelinen sürecin 2002'den başlayan birikimli bir süreç oluğu sonucu çıkartılabilmektedir. Bu dönemdeki dip seviyeleri de 2001 ve 2009 olarak

gözlemlendiği gibi 2004 ve 2008 dönemlerinden kısmi zirveler gözlemlenmektedir.

Diğer taraftan altıncı derece polinom fonksiyon yöntemi ile elde edilen trend denklemleri (3.30 numaralı denklem 1999-2009 dönemi ve 3.31 numaralı denklem 1987-2007 dönemi için) ise aşağıdaki şekilde hesaplanmıştır.

$$y = -1E\text{-}06x^6 + 0{,}0002x^5 - 0{,}0081x^4 + 0{,}1802x^3 - 1{,}7755x^2 + 8{,}4055x - 24{,}639 \qquad (\mathbf{3.30})$$

$$y = -2E\text{-}08x^6 + 4E\text{-}06x^5 - 0{,}0004x^4 + 0{,}0158x^3 - 0{,}3614x^2 + 3{,}5402x + 4{,}0329 \qquad (\mathbf{3.31})$$

Türkiye ekonomisinde GSYİH içindeki payı itibariyle diğer güçlü bir sektör ise Ulaştırma-Haberleşme sektörüdür. Ulaştırma-haberleşme sektörüne ilişkin 1987:01-2009:04 dönemine ilişkin gözlem değerleri serisi ile elde edilen Grafik 3.23'ten de görülebildiği üzere 1994, 2001 ve 2009 dip düzeyleri gerçekleşmiştir. Bu dip düzeylerine ilişkin değerler ise sırasıyla; %-28, %-26 ve %-32 olarak gerçekleşmiştir. Aynı dönemdeki zirve değerleri ise 1990, 1995, 2003 ve 2008 yıllarında gerçekleşmiştir ve elde edilen değerler sırasıyla; %54, %44, %44 ve %36 olarak gözlemlenmiştir.

1987:01-2007:03 dönemi itibariyle ulaştırma-haberleşme sektörünün diğer sektörlerle olan korelasyon değerleri şu şekilde elde edilmektedir:

Korelasyon (Sanayi ile) = 0,935546

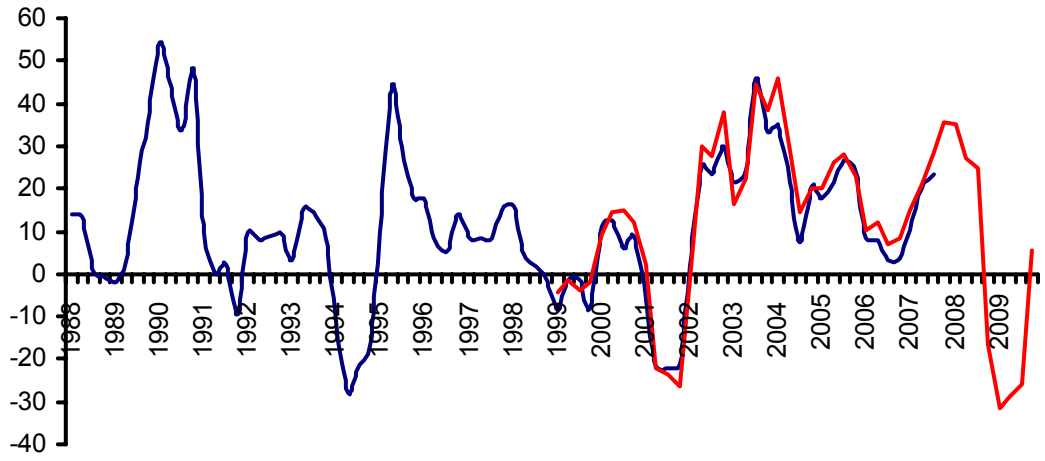
Korelasyon (Tarım ile) = 0,794413

Korelasyon (Ticaret ile) = 0,952087

Korelasyon (İnşaat ile) = 0,634419

Bu korelasyon değerleri üzerinden, ulaştırma-haberleşme sektörünün en yüksek korelasyon ilişki ticaret sektörü ile olan ilişkisi olduğu gözlemlenmektedir. En güçlü ikinci ilişki sanayi sektörü ile olan ilişkisi olduğu gibi en zayıf ilişkinin, inşaat sektörü ile olan korelasyon ilişkisi olduğu gözlemlenmektedir.

Grafik 3.23:
Ulaştırma-Haberleşme Sektörü. 1988:01-2007:03 ve 1999:01-2009:04 Çeyreklik Veriler. Geçen Yılın Aynı Çeyreğine Göre Oransal Değişme

Veri Seti Kaynağı: TÜİK.

Aşağıdaki Grafik 3.24'te, 1999:01-2009:04 dönemine ilişkin (Panel A) ve 1988:01-2007:03 dönemine ilişkin (Panel B) oluşturulan trend denklemleri serileri yine altıncı derece polinom fonksiyonlar ile elde edilmiştir.

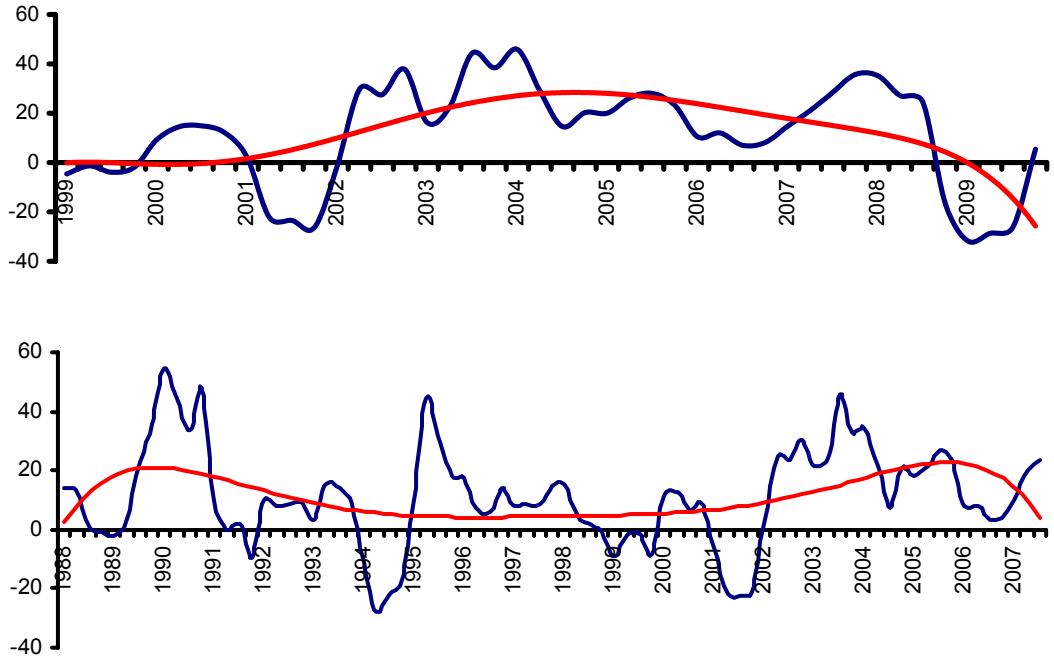
Öncelikle daha uzun dönemi gösterebilen Panel B'ye bakıldığında yine diğer sektörlerin karakteristiği gözlemlenebilmektedir ve buna göre, 1990 ve 2006 dönemlerinde zirve ve 1998 yılında dip düzeyi gerçekleşmektedir. Aynı zamanda zirve-dip dönemi 8 yıl sürdüğü gibi, dip-zirve dönemi de 8 yıl sürmektedir. 2006 yılındaki zirve de, 2002 yılından itibaren birikimli bir seyir izlediği Panel A verilerinden gözlemlenebilmektedir.

Diğer taraftan altıncı derece polinom fonksiyon yöntemi ile elde edilen trend denklemleri (3.32 numaralı denklem 1999-2009 dönemi ve 3.33 numaralı denklem ise 1988-2007 dönemi için) aşağıdaki şekilde hesaplanmıştır.

$$y = -8E\text{-}07x^6 + 0{,}0001x^5 - 0{,}0048x^4 + 0{,}0948x^3 - 0{,}6909x^2 + 1{,}7389x - 1{,}2529 \quad (\mathbf{3.32})$$

$$y = -3E\text{-}08x^6 + 8E\text{-}06x^5 - 0{,}0008x^4 + 0{,}0352x^3 - 0{,}8143x^2 + 7{,}8058x - 4{,}5175 \quad (\mathbf{3.33})$$

Grafik 3.24:
Ulaştırma-Haberleşme Sektörü. Panel A: 1999:01-2009:04.Panel B: 1988:01-2007:03 Çeyreklik Veriler. Geçen Yılın Aynı Çeyreğine Göre Oransal Değişme

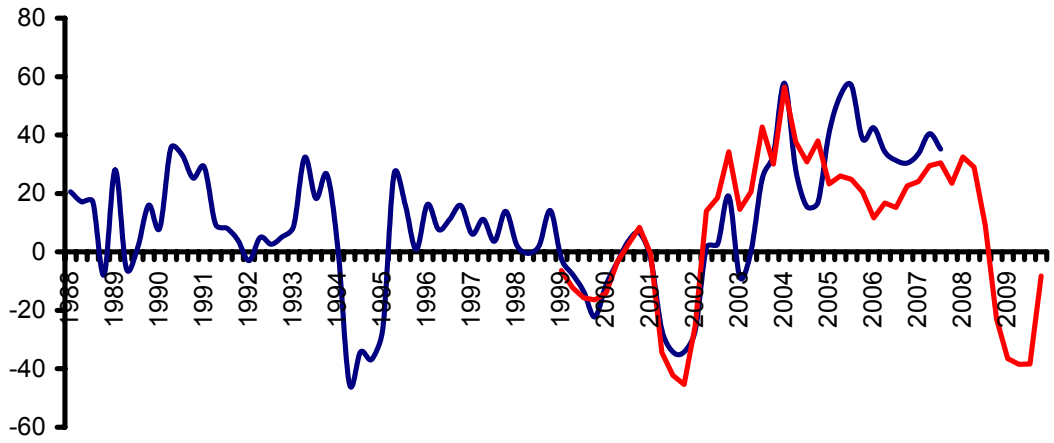

Veri Seti Kaynağı: TÜİK.

GSYİH içindeki payı itibariyle beşinci büyük sektör ise inşaat sektörüdür. Bu sektör için aşağıda Grafik 3.25'te oluşturulan gözlem değerleri serisi incelendiğinde 1994, 2001 ve 2009 krizleri gözlemlenebilmektedir. Bu dip dönemlerinden gerçekleşen değerler sırasıyla %-45, %-45 ve %-38 olarak gerçekleşmiştir. Diğer sektörlerin ve ekonominin genel krizleri ile uyumlu olan bu dip düzeylerine rağmen, inşaat sektörünün zirve düzeyleri diğer sektörler ve ekonominin genel karakteri ile farklı bir ilişki halindedir. Çünkü, sanayi, ticaret ve ulaştırma-haberleşme

sektörlerinde zirve niteliğinde üç dönem gösterilebilirken, tarım sektöründe çok fazla görülen yukarı hareketler/dalgalanmalar, inşaat sektörü için de geçerlidir ve 1990, 1993, 1995, 2004 ve 2005 yıllarında yukarı hareketler gerçekleştirmektedir. Bu yıllarda sırasıyla %36, %32, %27, %56 ve %57'lik yukarı yönlü hareketler gözlemlenmektedir. Ancak yine de, önceki dönemlerden farklı olarak 2004 yılından itibaren inşaat sektöründe belirgin bir artış trendi gözlemlenmektedir. Önceki yılların ortalamalarının oldukça önemli ölçüde üzerine çıkılmıştır.

Grafik 3.25:
İnşaat Sektörü. 1988:01-2007:03 ve 1999:01-2009:04 Çeyreklik Veriler. Geçen Yılın Aynı Çeyreğine Göre Oransal Değişme

Veri Seti Kaynağı: TÜİK.

Gözlem değerleri serileri itibariyle inşaat sektörünün diğer sektörlerle olan ilişkisini göstermesi adına, aşağıdaki korelasyon değerleri hesaplanmıştır.

Korelasyon (Sanayi ile) = 0,671045

Korelasyon (Tarım ile) = 0,525706

Korelasyon (Ticaret ile) = 0,657279

Korelasyon (Ulaş-Hab. ile)= 0,634419

Bu değerlerden de görüldüğü üzere, inşaat sektörü hemen her sektörle güçlü olmayan, orta düzey korelasyon ilişkisi içindedir. Özellikle sanayi, ticaret ve ulaştırma-haberleşme sektörleri ile hemen hemen aynı korelasyon ilişkisi içinde iken, bu değerlerden çok da farklı bir ilişki düzeyini göstermeyen bir değerle de tarım sektörü ile korelasyon ilişkisi içindedir.

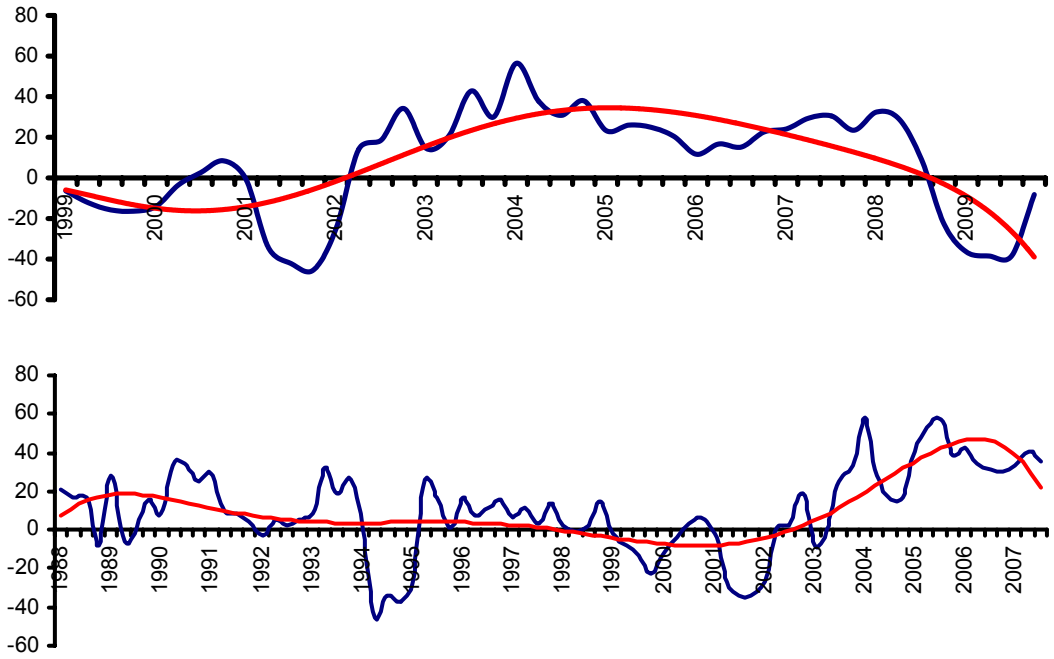
İnşaat sektörünün bu görece zayıf ilişkiler seti, polinom fonksiyonlarla elde edilmiş trend denklemleri serilerinden de gözlemlenebilmektedir ki bu amaçla Grafik 3.26 düzenlenmiştir. Yine Panel A 1999:01-2009:04 ve Panel B 1988:01-2007:03 dönemlerine ilişkin serileri göstermek üzere; Panel B'de, daha önceki sektörlerde gözlemlenen belirgin zirve dönemleri bu kez aynı belirginlikte gözlemlenememektedir. Daha önceki değişkenlerde gözlemlenen 1990 yılı zirvesi bu değişken için 1989 yılına tekabül etmektedir. 2006 zirvesi yine diğer sektörlerle birlikte gözlemlenebilirken, önceki değişkenlerde 1990 ve 2006 zirveleri, büyüklükleri itibariyle birbirlerine benzerlik göstermesine rağmen, inşaat sektörünün 2006 zirvesi 1989'dan olukça yüksek bir zirve düzeyidir. Ayrıca daha önceki sektörlerde gözlemlenen 1988 dip düzeyi, belirgin bir karakter arz etmezken, neredeyse 1994 yılından başlayan "yaygın" bir zaman diliminde sektörel zayıflama görülmekte ve 2001 yılında; yine diğer sektörlerde gözlemlenmeyen şekilde negatif düzeyde bir dip formu gözlemlenmektedir. Kısacası, 1989 zirvesinden sonra başlayan daralma evresi net olarak 2001 yılında dip düzeyine ulaşmış olmakla birlikte, diğer değişkenlerde olduğu gibi düzenli değil, dip evresine giderken daha "yaygın" bir karakter sergilemiştir. Dolayısıyla 1989 zirvesinden dip düzeyine uzanan süreç, bu kez 8 yıl değil, 12 yıl sürmüştür. Ancak 2001 dip düzeyinden 2006 zirvesine uzanan süreç de 5 yıl sürmüş ve 1989 zirvesinden çok daha büyük bir zirve düzeyi elde edilmiştir. 1989 yılındaki zirve düzeyi yaklaşık 20 veri değerinde gerçekleşirken, 2006 yılındaki zirve düzeyi yaklaşık 47 veri değerinde gerçekleşmektedir.

Diğer taraftan altıncı derece polinom fonksiyon yöntemi ile elde edilen trend denklemleri (3.34 numaralı denklem 1988-2007 dönemi için ve 3.35 numaralı denklem ise 1999-2009 dönemi için) ise aşağıdaki şekilde hesaplanmıştır.

$$y = -7E\text{-}08x^6 + 2E\text{-}05x^5 - 0{,}0013x^4 + 0{,}0528x^3 - 0{,}9979x^2 + 7{,}3831x + 0{,}568 \quad (\mathbf{3.34})$$

$$y = -1E\text{-}06x^6 + 0{,}0001x^5 - 0{,}0058x^4 + 0{,}1088x^3 - 0{,}5584x^2 - 1{,}4681x - 4{,}025 \quad (\mathbf{3.35})$$

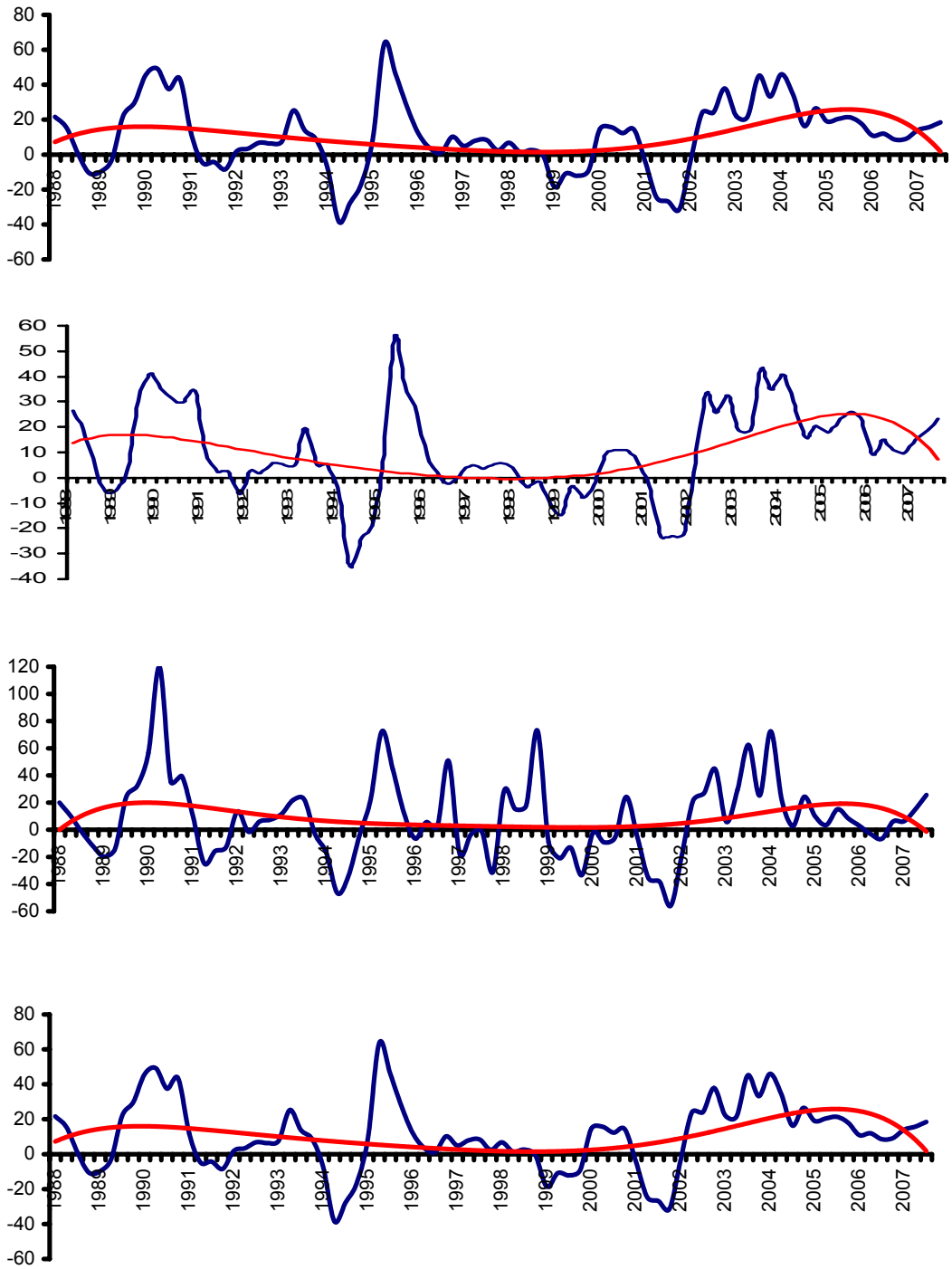
Grafik 3.26:
İnşaat Sektörü. Panel A: 1999:01-2009:04.Panel B: 1988:01-2007:03 Çeyreklik Veriler. Geçen Yılın Aynı Çeyreğine Göre Oransal Değişme

Veri Seti Kaynağı: TÜİK.

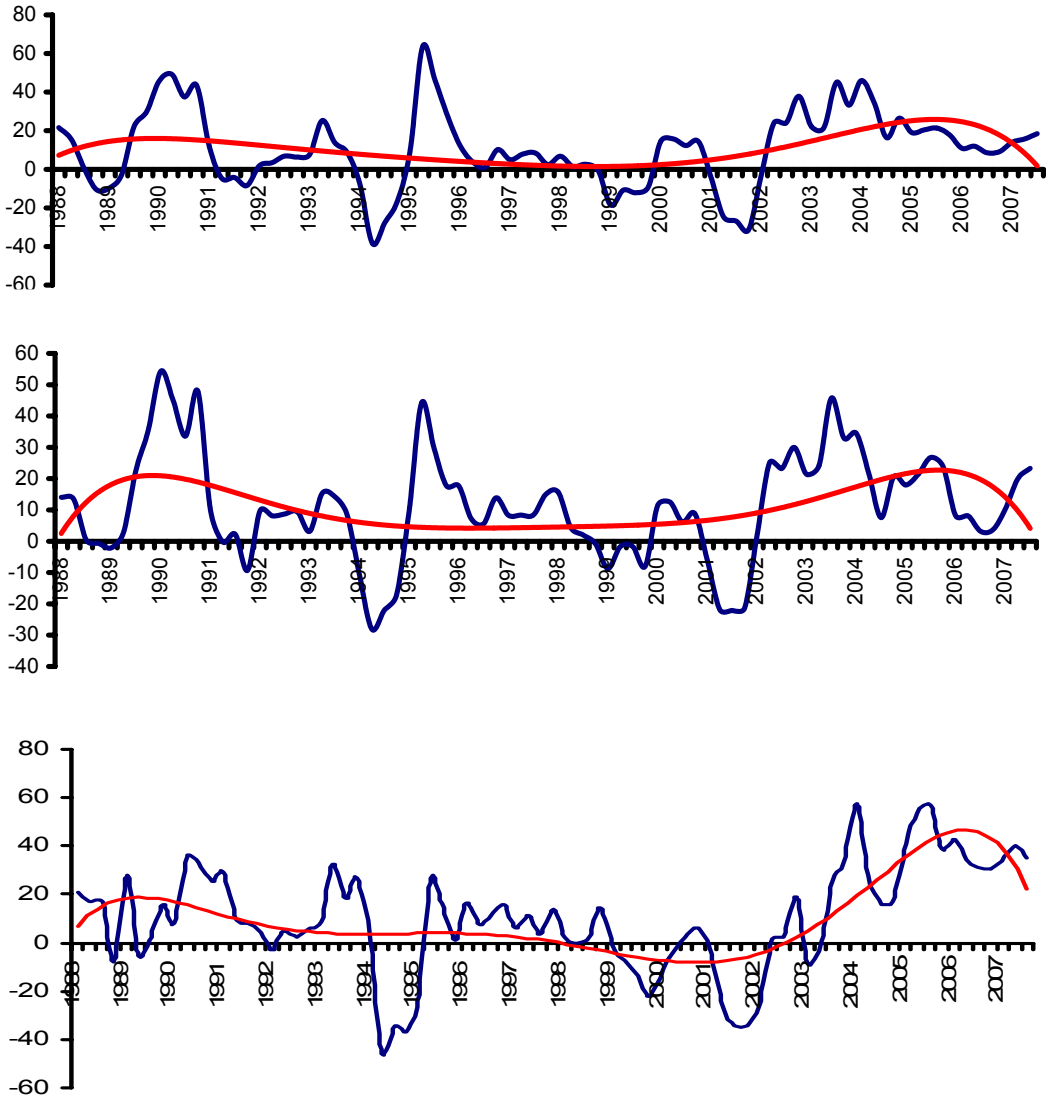
Analiz yöntemi aşamalarından ilkinde GSYİH, ikincisinde beş temel sektör ele alınmış olup, şimdiki üçüncü aşamasında GSYİH değişkeni trend denklemleri ve eğrileri ile beş temel sektörün trend denklemleri ve eğrileri bir arada incelenmektedir.

Grafik 3.27:
GSYİH ve Sektörel Dalgalanmaları Panel A: GSYİH. Panel B: Sanayi. Panel C: Tarım. Panel D: Ticaret. 1988:01-2007:03 Çeyreklik Veriler. Önceki Yılın Aynı Çeyreğine Göre Oransal Değime.

Veri Seti Kaynağı: TÜİK.

Grafik 3.28:
GSYİH ve Sektörel Dalgalanmaları: Panel A: GSYİH. Panel E: Ulaştırma-Haberleşme. Panel F: İnşaat. 1988:01-2007:03 Çeyreklik Veriler. Önceki Yılın Aynı Çeyreğine Göre Oransal Değime.

Veri Seti Kaynağı: TÜİK.

Grafik 3.27 ve devamında da Grafik 3.28'den de gözlemleneceği üzere, dört temel sektörün trend eğrileri ile GSYİH trend eğrisi benzerlik

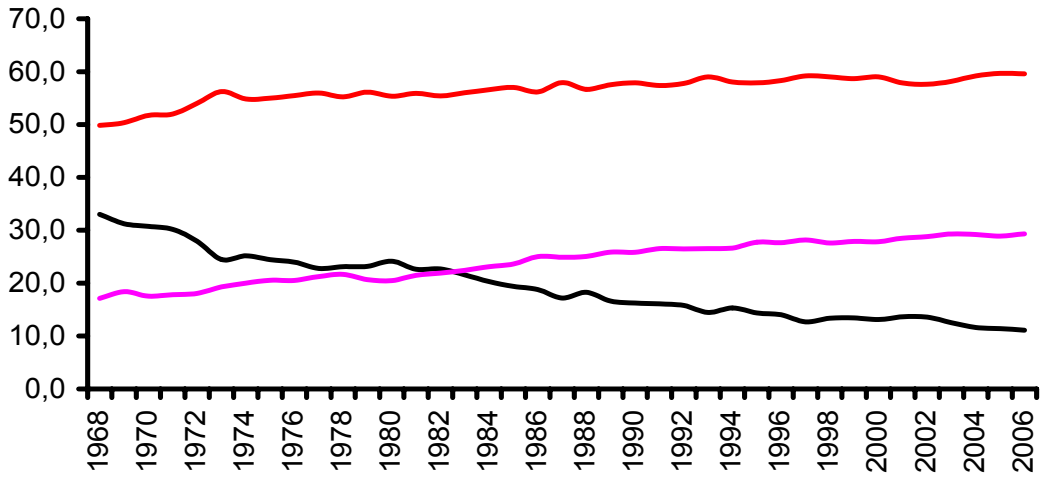
göstermektedir. Sektörler (Sanayi, Tarım, Ticaret ve Ulaştırma ve Haberleşme) GSYİH'nın genel trendi içinde anlamlı seyirler göstermektedir. Bu ilişkiler daha öncede de korelasyon ilişkilerinde ortaya konulmuştur.

Özellikle ikinci aşamada her bir sektörün ayrı ayrı ele alındığı analiz aşamasında, sektörlerin GSYİH ve birbirleri ile olan karakteristik nitelikleri verilmekteydi. Burada ise bu ilişkiler bir arada gösterilmekte ve ikinci aşamada gösterilmeye çalışılan ilişkiler toplu biçimde görülebilmektedir. Özet olarak söylenebilir ki, ilk dört temel sektör GSYİH ile oldukça uyumlu bir seyir halinde iken, inşaat sektörü daha farklı bir karakter izlemektedir.

İnşaat sektörünün bu denli farklılık göstermesinin temel nedeni olarak, ilgili dönemdeki (2002 sonrasında) kamu kesiminin inşaat sektörü alanında yaptığı harcamalar gösterilebilmektedir. Nitekim bu dönemde gerek TOKİ ve gerekse de yol yapımı çalışmaları inşaat sektörünü kamu kesimi harcamaları üzerinden canlı tutmuştur. Diğer taraftan aynı dönemde uygulamaya geçirilen uzun vadeli konut finansman kresi sistemi, konut üretiminin artmasını da teşvik etmiştir.

Uygulamakta olduğumuz yöntemin *dördüncü* aşaması olarak, üç temel sektörün 1968 yılından başlayarak 2006 yılına kadar olan yıllık verilerine dayanarak, GSYİH içindeki paylarında meydana gelen gelişmeleri ele almayı içermektedir. Grafik 3.29'da ilgili dönem ait, üç temel sektörün GSYİH içindeki paylarının gelişimi gösterilmektedir.

Grafik 3.29:
GSYİH İçindeki Payları İtibariyle; Kırmızı Hizmetler, Pembe Sanayi ve Siyah Tarım. 1968-2006 Dönemi Yıllık Veriler.

Veri Seti Kaynağı: TÜİK.

Grafikteki fonksiyonlardan da gözlemlendiği üzere, Türkiye ekonomisinin 1968'den 2006'ya değin; başlangıçta tarım sektörü %33, Sanayi %17,1 ve Hizmetler %49'luk bir paya sahipken, 1980 yılıyla birlikte, sanayi sektöründe önemli bir artış meydana gelmekte ve buna karşılık tarım sektörünün GSYİH içindeki yapı da azalmaya başlamaktadır. 1983 yılı itibariyle ilk defa sanayi sektörünün GSYİH içindeki payı tarım sektörünü aşmıştır ve Tarım sektörü %21,6 iken Sanayi sektörü %22,4'lük bir paya sahip olmuştur. 2006 yılı itibariyle ise, Sanayi kesiminin GSYİH içindeki payı %23,9 oranına ulaşmışken, Tarım sektörünün yapı %11,1'e kadar düşmüştür. Hizmetler sektörü ise, ele alınan dönem itibariyle %49,8'den %59,6'ya ulaşmış ve diğer iki ana sektöre göre dengeli bir gelişim izlemiştir.

Bu üç değişken arasındaki korelasyon ilişkisine bakıldığında; Tarım ile Sanayi sektörü arasında -0,98502 korelasyon katsayısı söz konusudur. Yani, tarım ile Sanayi arasında olabildiğince güçlü bir ters yönlü ilişki söz

konusudur. Tarım ile Hizmetler sektörü arasında ise yine oldukça güçlü bir ters yönlü ilişki olduğu, -0,96028'lik korelasyon değerine bakılarak söylenilebilmektedir. Son olarak Sanayi ve Hizmetler sektörü arasında ise, 0,897791 korelasyon değeri ile oldukça güçlü bir doğru yönlü ilişki söz konusudur.

Kısacası, her üç sektör de kendi içinde bir istikrar halindedir ve Hizmetler ve Sanayi istikrarlı bir biçimde artarken, Tarım istikrarlı bir biçimde azalışını sürdürmektedir.

SONUÇ VE GENEL DEĞERLENDİRME

Bu çalışmanın elde ettiği sonuçları iki kategoride ele almak mümkündür. Bunlardan *ilki*, çalışmanın benimsediği araştırma yöntemine ilişkin önerme üreten sistemine ilişkin sonuçlar ve *ikincisi* de bu yöntem çerçevesinde spesifik bir alanda yapılan ve bir test etme olarak değerlendirilebilecek Türkiye ekonomisi üzerine amprik analizden elde edilen sonuçlar bütünüdür.

Bilimsel çalışmalar analitik ve/veya sentetik önermeler üzerine oluşturulur. Analitik önermede önermenin yüklemi, öznesi hakkında bir bilgi/yeni bir bilgi vermezken, yüklemi oluşturan terimlerin tanımlanması önermeyi tamamlar. Tamamlanmış bir analitik önerme, mantık kuralları gereği doğrudur. Dolayısıyla doğruluğu realite dışındadır ve doğruluğu için bir ispat yani deney, gözlem gerektirmez. Aslında da analitik önermeler totolojiktir yani, herhangi bir bilgiyi tekrar eder. "Özelleştirme bir iktisat politikasıdır" önermesi analitik bir önermedir ve kavramların tanımlanması önermeyi tamamlar ve fakat aynı zamanda da bu önerme özelleştirme hakkında yeni bir bilgi vermez. Önceden tanımlanmış "özelleştirme", "politika" gibi kavramlar söz konusu iken bu önerme bilgi üretmeyen bir önermedir ve analitik olması açısından da doğrudur ve bu doğruluğu ispat da gerektirmez.

Sentetik önerme ise, yüklemin özne hakkında verdiği bilginin yalnızca mantık kuralları ve terimlerin tanımlanması ile tamamlanamaz. İşte bu nedenledir ki sentetik önermeler bilgi üreten temel mekanizmadır ve öne sürdüğü bilgi, önerme içinde tamamlanamadığı gibi, bilimsel ilkelere dayanarak araştırılması gerekir. Bu nedenle önermeler amprik analize de sokulmalı, gözlemlenmeli, test edilmelidir. "Özelleştirme, sermaye birikimi sürecine uyumludur" önermesinde ise, yalnızca sermaye birikiminin tanımlanması ile önermeyi tamamlamaz. Bunun aynı zamanda da test edilmesi, bilimsel bir incelemeye konu edilebilirdir.

Diğer taraftan herhangi bir olguyu analiz edebilmenin ikinci koşulu ise, olgunun, olgular uzayındaki diğer olgular ve nihayet bütün uzayla olan bütünlüklü ilişkisi noktasıdır. Kısacası, analiz edilen hiçbir olgu, olgu olarak bütün veya bütünden bağımsız bir parça değildir. Dolayısıyla her bir olgu, başka olgularla ve nihayet olgular uzayı ile bir bütün halindedir ve bütünü bir parçasıdır. O halde, analiz edilecek spesifik olgu, olgular uzayının bütünü içinde ele alınabilmelidir. Bu ele almanın ilk ve vazgeçilmez ilk aşaması ise soyutlama ile yani, bir başlangıç noktası belirlemekle mümkündür. Bu soyutlamanın ilk aşaması ise tarih, önerme üreten analitik ve/veya sentetik yapı ve epistemolojik-semantik süreçlerdir. Tarih, herhangi bir olgunun bitmiş-tamamlanmış olması itibariyle geçmişte kalmış olmasını ve fakat, devam eden zaman oku yönünde oluşturduğu sonuçların başka olgulara neden olduğuna dönük kabulleri içermektedir. Önerme üreten analitik-sentetik yapı ise, herhangi bir olguyu bileşenlerine ayırmak ve/veya farklı olguları belli bir bütün içinde sentezleyerek önerme üreten düşünsel denklem sistemini açığa kavuşturmayı ima etmektedir. Epistemolojik-semantik süreç ise, olgunun analiz edilmesinde kullanılan bilgi kullanma mekanizmasını ve kavramların tarih içindeki gelişimini göz önünde bulundurarak, kavramların bilgi yüklerine ilişkin kabul ve itirazları ele almaktan ibarettir.

Sosyal bilimlerde doğrusal formel mantık kuralları ile oluşturulacak önerme ve denklem sistemleri deterministik karakter taşımamaktadır. Bu nedenle doğrusal formel mantığın öngördüğünün aksine "bulanık mantık", sosyal bilimler için daha yaratıcı önermeler oluşturabilmenin yolunu açık tutmaktadır. "Olgu"-"Gözlem"-"Kuram" dizgesinde (ki bu dizge öngüseldir ve her kuramdan sonra, kuramın etkilerini içercek biçimde yeni olgular ortaya çıkar, yeni gözlemler yapılır ve yeniden kuramsallaştırılır) , olgunun ortaya çıkışının bağlı bulunduğu başlangıç koşulları, süreç üzerindeki etkiler ve süreç içindeki dinamik aktörlerin etkileri nedeniyle, gözlem, aynı olguların farklı gözlemcilerle yapılan gözlemlerinde farklı sonuçlara yol açabilmektedir. Ancak, bir olgu ilk gözlemlendiği yerde kavramlara dökülmekte ve kuramsallaştırılmaktadır. Kavram, belli bir olguyu açıklama

gücü yanında, belli bir anlam yükünü de taşımaktadır. Ancak olgudaki tarihsel dönüşümler, kavramın içeriğinin de dinamik karakter taşıdığını göstermektedir. Bu nedenledir ki, herhangi bir "yerde" ve "zamanda" ortaya çıkmış olgunun gözlemleri ile oluşturulmuş kavram, aynı olgunun "başka bir yerde" ve "başka bir zamanda" ortaya çıkmış biçimiyle uyumsuzluk taşıyabilmektedir. Bunun temel nedeni, sosyal bilimsel olgularda üretilmiş bir kavramın gözlemsel ve neden-sonuç ilişkileri içeren içeriğindeki "eylemli insan" etkilerinin, kavramın bir başka yerde ortaya çıkışında "başka eylemli insanlar" için algılama farklılıkları yaratıyor olmasındandır. Diğer bir deyişle, bir kavramı üreten eylemli insan, o insanın öznel yargılarını da içermektedir. Bu nedenle benzer bir olgunun ortaya çıktığı başka bir yerde, aynı kavram aynı açıklama ve içerik gücüne sahip olmadığı gibi (olgu da dinamik olduğundan ve olgu da sürekli farklı modlarda ortaya çıktığından) kavramı algılayan ve politika olarak uygulamaya koyacak eylemli insan tarafından da etkilenmek ve yorumlanabilmektedir.

Bir olgunun dinamik karakteri, bir yerde ortaya koyan açıklayıcı kavramın doğurduğu sonuçlar itibariyle, bu sonuçların yayılma eğilimi nedeniyle, yayıldığı yerde; kavramın ilk ortaya çıktığı ve bir ölçüde beklenen sonuçlar verdiği varsayımı altında, bu olumlu sonuçları, yayılma alanında da elde etmek isteyen aktörlerin, yeni yerdeki başlangıç koşulları üzerinde doğrudan etkili bir unsur olmasından dolayıdır. Olumlu yönden bakılınca bu durum, bir kaz sürüsünün uçma formasyonunda gözlemlenebilir. Ön sıradaki kaz büyük bir enerji harcayarak uçmaktadır ve fakat, öndeki kazın yarattığı hava boşluğu arkada uçan kazların uçuş bir kolaylık sağlamakta ve dolayısıyla arka sıralara doğru yer almış kazların harcadığı enerji miktarı sürekli daha da aza inmektedir. Olumsuzlama yapıldığında ise, kazların diziliminde uçan jet uçak filosu için, öndeki uçağın yarattığı hava boşluğu, arkadaki uçakların uçuşunu güçleştirmektedir. Kısacası, "uçma" eyleminin "aynı form" altında gerçekleştirenlerinin kim olduğuna göre farklı sonuçlar doğurabilmektedir.

Bu nedenledir ki, sosyal bilimsel kavramlar, kavramın ortaya çıkmasına neden olan olgu ve gözlem ve gözlemciye göre farklı içerik yükleri taşıdıklarından, başka yerlerde aynı içerik yükü ile farklı gözlemciler tarafından ve farklı gözlemler için kullanılamayabilir. Bu nedenle çalışmanın dilini oluşturan temel kavramlar olan strateji, politika, büyüme/birikim, sermaye fraksiyonları ve kamu mülkiyeti terimleri çalışmada sentetik önerme oluşturabilmek için tanımlanmıştır. Özellikle, ana hipotez olan; genel olarak sermaye birikim sürecine ve özel olarak da sermaye birikim süreciyle uyumlu bir sermaye fraksiyonları gelişim evreleriyle birlikte uyumlu bir kamusal etkinlik alanı dönüşümünü açıklamak için, kavramlar analitik önermeler olarak ortaya konulmuş olmakla birlikte, birbirlerine bağlanmış sentetik önermeler olarak da kullanılmıştır.

İlk bölümde, kavramların genel nitelikleri ve farklı perspektiflerden tanımlamaları ele alınmış olmakla birlikte, belli bir iktisadi gelişme algısı ve buna dayalı olarak, gelişimin evreleri ile ilgili kuramsal açıklamalar belirlenmeye çalışılmıştır. Bu tarih ve gelişme algısı çerçevesinde, strateji kavramının her zaman olumlu anlam içermediği ve alternatif stratejiler arasında, stratejiyi oluşturan unsurların bazılarının ihmal edildiği/edilebileceği göz önünde bulundurulan bir anlam yüklenmiştir. Politika terimi ise, insanları politik varlıklar olduğu kabulüne dayalı olarak; yalnızca kamu kesiminin güttüğü uygulamalar olarak değil, bu uygulamalar karşısında, uygulamaya muhatap olan hemen her kişi veya kesimin de politik davranarak kendilerine özgü pozisyonlar/konumlar aldığı kabulü üzerinden tanımlanmıştır. Böylelikle de herhangi bir kamu politikası karşısında, politikadan beklenen sonuçların, politika ortaya konulurken beklenen doğrusal sonuçları her zaman ve mekanda vermeyeceği kabulüne ulaşılmıştır. Dolayısıyla da, herhangi bir yerdeki iktisat politikalarının, başka yerlerde de aynı sonuçları veremeyeceği varsayımı üretilmiştir. Bunun temel nedeni politik aktörler arasındaki konum belirleme uzayındaki önceden belirlenemezliğin yanında, daha önce iktisadi gelişme stratejileri uygulamış ve sonuç almış ülkelerin, "şimdi" ve "burada" uygulanan politikalar için de birer aktör oldukları ve dolayısıyla da "şimdi" ve "burada" uygulanılmak

istenilen iktisadi gelişme stratejisi veya iktisat politikası üzerinde etkili birer aktör oldukları bir mantıksal dizge içine oturtulmaya çalışılmıştır.

İkinci bölümde ise, sermaye birikim sürecine kaynaklık teşkil eden artı-değer oluşumu ve bu artı-değerin birikimine ilişkin kuramsal temeller ele alınmıştır. Buna bağlı olarak, birikim sürecinde ortaya çıkan dalgalanma ve kriz durumları temellendirilmeye çalışılmıştır. Ayrıca, kriz ve dalgalanma terimleri de birbirlerinden ayrılarak; üretim tarzında kalıcı etkiler yapan ekonomik birikimden sapmalar kriz; üretim tarzında değişiklik yapmamakla birlikte makro ekonomilerin sarsılmalarına neden olan ve periyodik olarak ortaya çıkan hareketler ise dalgalanma yani konjonktür hareketleri olarak tanımlanmıştır. Bununla birlikte, sermaye birikim sürecinde meydana gelebilecek bu dalgalanma veya krizlerin, bir ekonomide yaratacağı sermaye fraksiyonları egemenliği veya hegemonyası, devresel olarak açıklanmaya çalışılmıştır. Böylelikle de, kamu kesimi etkinliğinin kriz ve/veya dalgalanma dönemlerinde kamu kesimi etkinliklerini etkiliyor olmaları gösterilmeye çalışılmakla birlikte, sermaye birikim sürecinde, sermaye fraksiyonlarının gelişimine de uyumlu bir kamusal etkinlik dönüşümü olduğu gösterilmeye çalışılmıştır.

İlk iki bölümdeki bulgu, kavrama ve kavramsallaştırmalara dayanarak üretilen önermelerinin Türkiye ekonomisi somutunda test edilmesi ise üçüncü bölümde yapılmaya çalışılmıştır. Sentetik önermelerin elde edilmesi ve bu önermelerin üçüncü bölümde yapılan amprik testleri itibariyle elde edilen temel bulguları şu şekilde sıralanabilir.

Özelleştirmenin başlangıcı olarak 1986 yılından beri özelleştirmeden elde edilen gelirler sürekli artmaktadır. Bu artış özellikle 2003 yılından sonra büyük bir ivme ile gerçekleşmedir ki bunun nedeni İhale Yasası'nda yapılan düzenlemelerle birlikte siyasal sistemde sağlanmış olan görece istikrarlı bir dönem olmasından kaynaklanmaktadır.

Küresel ekonomide GSYİH değişkeni ile emtia (altın ve petrol) fiyatları arasında: petrol fiyatları ile GSYİH arasındaki ilişkinin güçlendiği

gözlemlenmiştir. Altın fiyatlarıyla ise, zayıf bir ilişki gözlemlenmiştir. Ancak altın ve petrol arasında da ilişkinin giderek güçlendiği gözlenmektedir. Belirgin bir diğer bulgu ise, GSYİH ile petrol fiyatları arasındaki ilişkinin yönünün değiştiği ve 1995'ten sonra pozitife dönmüş ilişkinin giderek güçlenmeye devam ettiğidir.

Küresel ekonominin geçirdiği dalgalanmaları belirlemek için OECD ülkeleri verileri esas alınmış ve buna göre 1984 ve 2004 yıllarında zirveler ve 1995 yılında dip düzeyi yaşanmıştır. Buna göre, 20 yılda bir yaşanan zirve düzeyleri arasında yaklaşık olarak 10 yılda bir de dip düzeyinin yaşandığı bir konjonktürel dalgalanma seyri yaşanmaktadır.

Aynı yöntemler kullanılarak Türkiye ekonomisi için oluşturulan konjonktür dalgaları ise, 16 yılda bir zirveler (1990 ve 2006) yaşanmakta ve bu iki zirve arasında 8 yılda bir (1998) de dip düzeyi yaşanmaktadır. Buna göre Türkiye ekonomisi OECD ülkeleri geneli ile yaklaşık bir konjonktürel dalgalanma yaşamakla birlikte dip düzeyine OECD ülkelerine göre 2 yıl önce girmekte ve fakat tekrar zirve düzeyine de 2 yıl önce ulaşmaktadır.

Türkiye ekonomisinde gözlemlenen dalga boyları süresince, çalışmanın ilgi alanını oluşturan sabit sermaye oluşumu değişkenine ilişkin elde edilen bulgular ise temelde; GSYİH değişkeninin KKO'nun Granger nedeni olmadığı ve fakat, GSYİH değişkeninin SSO'nun Granger nedeni olduğu biçiminde elde edilen sonuçlara dayanmaktadır.

Türkiye ekonomisindeki dalgalanmalar, büyüme oranları üzerinden incelenmekte olduğundan, büyüme verisine esas teşkil eden nihai mal ve hizmetlerin üretimindeki kapasite kullanım oranları, büyümenin karakteristiği açısından şu sonuçları göstermektedir. Sektörler arası ilişkilere bakıldığında en güçlü ilişki sanayi ve ticaret sektörleri arasındadır ve korelasyon değeri 0,962668 olarak elde edilmiştir.

İnşaat sektörünün GSYİH ile olan ve diğer sektörlere oranla daha bağlantısız görünmesinin nedeni olarak kamu kesimi tarafından ilgili

dönemde (özellikle 2002 sonrasında) yürütülen inşaat ve yol çalışmaları ile açıklanmıştır.

1968 yılından başlayan veri setine dayanarak, tarım ve sanayi sektörlerinin GSYİH içindeki payları hızla yer değiştirmekte ve 1983 itibariyle de –ki bu tarihe kadar tarım kesiminin payı daha yüksektir- sanayi kesiminin GSYİH içindeki payı tarım sektörünü aşmış ve makas 2010 yılı itibariyle açılmaya devam etmektedir. Hizmetle sektörü ise istikrarlı bir seyir içinde ve fakat çok küçük oranlarla artmaya devam etmektedir.

Sonuç olarak, spesifik bir "özelleştirme" çalışması olmayan bu çalışma; sermaye birikim sürecinin işleyişini değer üreten mekanizmalara bağlamaktadır. Değer üreten mekanizmalar değişmediği sürece ortaya çıkabilecek makroekonomik kırılmalar "dalgalanma" olarak ele alınırken "kriz", işte bu değer üreten mekanizma üzerinde dönümsel etki yaratacak nitelikteki makroekonomik kırılmalar olarak ele alınmıştır. Dolayısıyla 1929 ve 1974, üretim sistemlerini yani değer üreten mekanizmayı da değiştirmiş olmakla birlikte, bunun dışında periyodik olarak dalgalanmalar sürekli yaşanmaktadır ki bu dalgalanmalar, kapitalist üretim tarzının, açıkçası, içsel ilişkilerinden kaynaklanmaktadır.

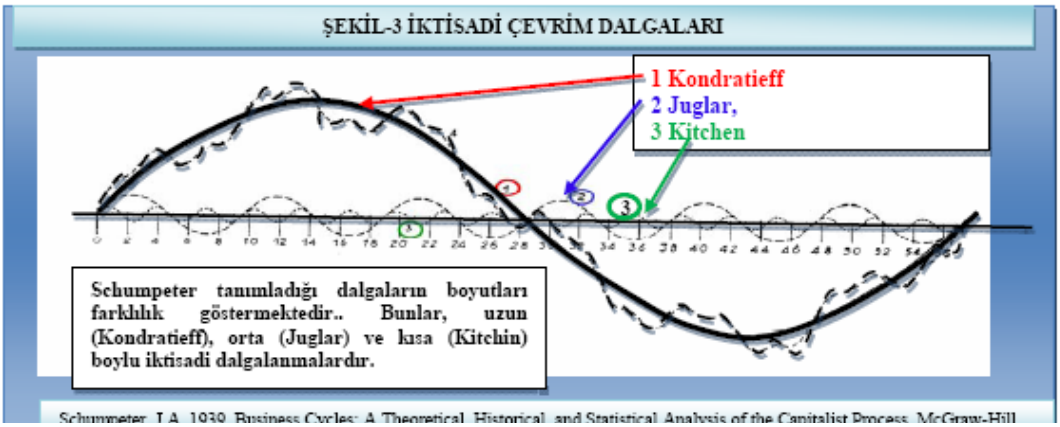
Dolayısıyla birikim süreci devam ettikçe, sistemin genel bir yeniden mekanizması da işlerliğini sürdürmektedir. İşte bu mekanizmalar, kamu kesiminin, sermaye birikim sürecine uyumlu olarak, etkinliklerini de biçimlendirmektedir. Örneğin, belli bir dönemde kamu mülkiyetinin oluşturulması birikime uyumlu iken, günümüzde özelleştirme birikimin sürekliliğini temin eden bir kamu kesimi müdahalesidir.

Bu çalışma, sermaye birikim sürecine uyumlu bir biçimde ortaya çıkan özelleştirme politikalarının, kamu kesimine ilişkin bir tür müdahale tarzı olduğunu göstermeye çalışmış olup, buna uyumlu olarak da, sermaye fraksiyonlarının gelişim seyri arasındaki ilişkiyi de göstermeye çalışmıştır. Buna göre, özelleştirme uygulamaları, sermaye fraksiyonlarının gelişim periyoduna uygun biçimde gerçekleştiği görülmektedir. Son dönemler

itibariyle ve kuramsal olarak da finansal sermayenin hegemonik sermaye fraksiyonu haline gelmiş olmasının sonucu olarak Türkiye'de bankacılık sektöründe özelleştirmeler yapılması beklenebilmektedir.

EK-1: İktisadi Dalgalanma Türleri, Uzunlukları ve Sebepleri

Tablo-4. İKTİSADİ DALGALANMALARI TÜRLERİ, UZUNLUĞU VE SEBEPLERİ			
İKTİSADİ DALGA	**TÜRÜ**	**UZUNLUK**	**SEBEBİ**
KITCHIN DALGASI	İş Çevrimi	3-5 yıl	Stoklarda Dalgalanmalar
JUGLAR DALGASI	İş Çevrimi	7-11 yıl	Sabit Sermaye Yatırımlarında Dalgalanmalar
KUZNETS DALGASI	Büyüme Çevrimi	15-25 yıl	Alt-Yapı Yatırımlarında Dalgalanmalar
KONDRATIEFF DALGASI (UZUNDALGA)	Büyüme Çevrimi	45-60 yıl	Temel İnovasyonlar ve/veya Temel Sermaye Mallarında Dalgalanmalar
Kaynak: Hagemann, Harald. "Schumpeter on Development" International Workshop, "Marshall, Schumpeter, and Social Science", 17-19th March 2007, Sano Shoin, Hitotsubashi University.			

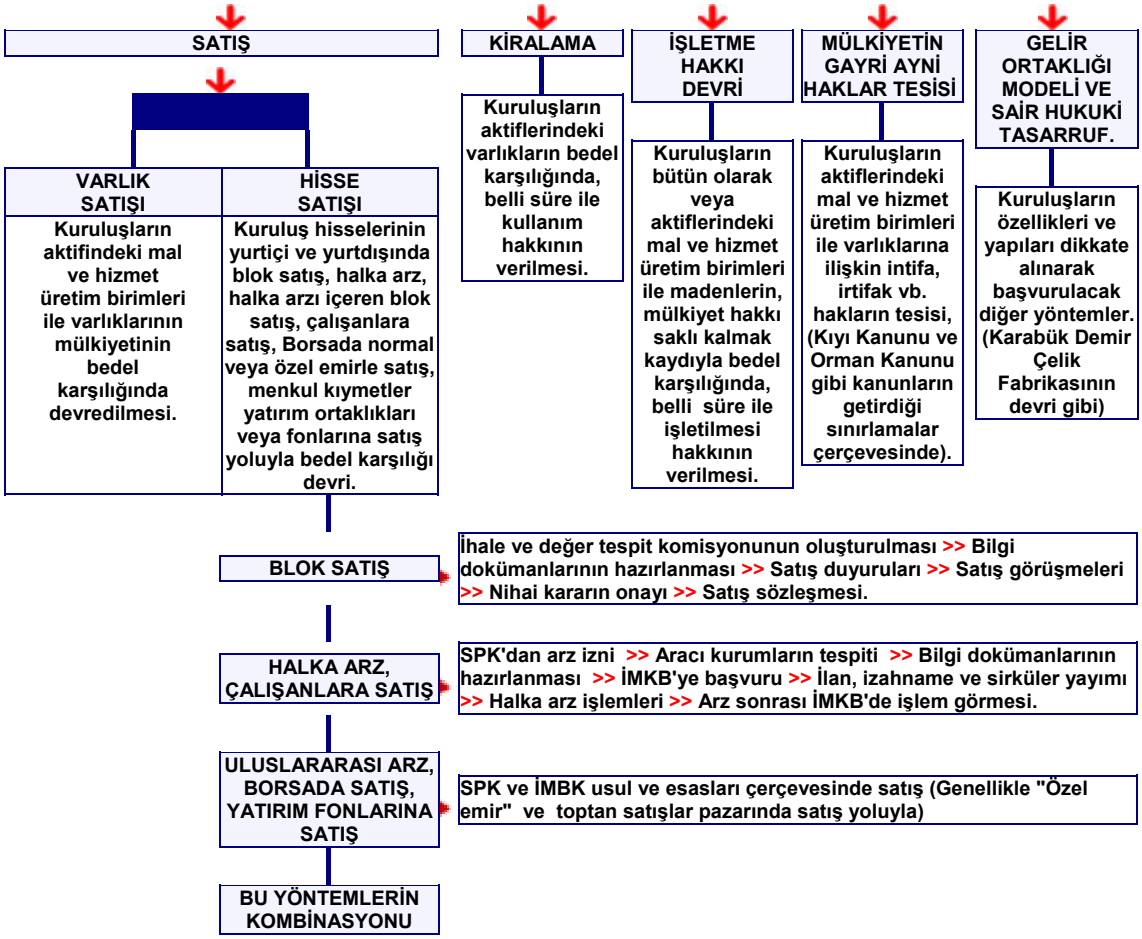
Kaynak: http://mimoza.marmara.edu.tr/~ainsel/Vira_July_2009.pdf

EK-2: Teknolojik Değişim Düzeyinin Sınıflandırılması

Tablo-5. TEKNOLOJİK DEĞİŞİM DÜZEYİNİN SINIFLANMASI		
I. SCHUMPETER'İN UZUN KONJONKTÜR DALGALANMALAR TEORİSİ (MARK I)		
Kondratief/Dalga	**Tanım**	**Ekonomik Gelişmenin Anahtar Faktörü**
Birinci (1780s–1840s)	Sanayi Devrimi: Tekstilin Fabrikasyon Üretimi	Pamuk
İkinci, (1840s–1890s)	Buhar Gücü Ve Demiryolları Çağı	Kömür
Üçüncü, (1890s–1940s)	Elektrik Ve Çelik Çağı	Çelik
Dördüncü, (1940s–1990s)	Otomobil Ve Sentetik Materyallerin Kitle Üretimi	Enerji,(Ozellikle Petrol)
Beşinci (1990'lar)	Bilgi, İletişim Ve Bilgisayar Ağları	Çipler,(Mikro-Elektronik)
Altıncı (2000s-??)	Nano-Mühendislik Ve İmalat Çağı	Nanoteknoloji
II. NEO-SCHUMPETERYAN DÖNEM (MARK II)		
Akademisyenler	**Teknik Değişmede Anahtar Kavramlar**	
Abernathy and Clark (1985)	Teknik Değişim Sınıflamaları: 1. Mimarisel İnovasyon 2. Piyasa Talebi İnovasyon Aşaması, 3. Düzenli İnovasyon 4. Devrimsel İnovasyon	
Barras, 1986 and Barras, 1990)	Tersine Üretim Çevrimi (RPC) Modeli, Teknik Değişimin Üç Aşaması Olarak: 1. Etkinliğin İyileştirilmesi, 2. Kalitenin İyileştirilmesi, 3. Yeni Ürünler	
Buzzacchi et al. (1993)	Bankacılık Endüstrisinde Teknik Değişim,Kitlesel Otomasyon Değişimi Ve Başarılı Otomasyon Rejimi Sergilemiştir. Teknoloji Rejimindeki Sıçramayı Devrimci Olarak Kabul Etmişlerdir.	
Dosi (1982)	Seçilmiş Teknolojik Sorunları Çözüm Yapısı Olara Teknolojik Paradigma Vurgusu.	
Freeman and Perez (1988)	İnovasyon Sınıflamaları: 1. Artımsal İnovasyon 2. Radikal İnovasyonlar 3.Yeni Teknoloji Sistemleri 4. Tekno-İktisadi Paradigmanın Değişimi	
Gallouj and Weinstein (1997)	İnovasyon Modelleri, Radikal Ve Radikal Olmayan Arasındaayrım Yapmaya Yöneliktir: 1. Radikal İnovasyon 2. Gelişmiş İnovasyon 3. Artımsal İnovasyon 4. Ad Hoc (Amaçsal) İnovasyon 5. Yeniden Birleştirilmiş İnovasyon 6. Biçimlendirilmiş İnovasyon	
Hughes (1988)	Büyük Teknik Sistemlerin Gelişmesi, Evrimsel Bir Süreçtir.	
Nelson and Winter, 1977 and Nelson and Winter, 1982	Spesifik Problem Çözme Etkinliklerinin Öğrenilmesi Süreci Olarak Doğal Bir Gidiş Patikası-Yörüngesi (Trajectory)	
Pavitt (1984)	Teknik Değişimin Sınıflanması: 1. Üreticiler Merkezli,2. Ölçek Yoğun, 4. Bilim Merkezli,5. Uzmanlaşmış Üreticiler	
Pavitt, 1986a and Pavitt, 1986b	Teknik Değişim Yaratıcı Birikimin Bir Sürecidir: Kesinsitiz Sürekli Iyileşmenin Bir Sunumudur.	
Rosenberg, 1976 and Rosenberg, 982	Teknolojik Değişim, Teknolojinin Daha Önceki Birikimlerine Dayanan Küçük İyileşmelerin Bir Sürecidir.	
Tushman and Anderson (1987)	Teknik Değişimin Iki Süreci Vardır. Yetenekleri-Zenginleştiren Ve Yetenekleri-Yıkan. Ikincisi, Teknolojik Sıçrama Olarak Kabul Edilir Ve Kesintisizdir.	
Von Hippel (1988)	Yenilikçi Organizayonların Perspektifinden İnovasyon, Artımsal İyileşmelerin Bir Sürecidir.	
Kaynak: Wonglimpiyarat, Jarunee "The Nano-Revolution Of Schumpeter's Kondratieff Cycle" Technovation Volume 25, Issue 11, November 2005, Pages 1349-1354		

Kaynak: http://mimoza.marmara.edu.tr/~ainsel/Vira_July_2009.pdf

EK-3: Özelleştirme Yöntemleri

Kaynak:http://www.oib.gov.tr/program/uygulamalar/ozellestirme_yontemleri.htm (10.10.2009).

KAYNAKÇA

Adda, J. (2007). **Ekonominin Küreselleşmesi.** S. İneci (çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Akalın, G. (1994). "Türkiye'de Özelleştirmenin Gereği ve Nedenleri", **Özelleştirme Tartışmaları.** A. Polatoğlu (edt.). İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

Aktan, C. C. (2009). "Özelleştirme, Danışmanlık ve Avantacılık" www.canaktan.org/canaktan_personal/canaktan-arastirmalari/toplam-ahlak/aktan-ozellestirme-danismanlik.pdf (10.10.2009).

Aktan, C. C. (2008). "Stratejik Yönetim ve Stratejik Planlama", Çimento İşveren Dergisi, Cilt:22. Sayı:4. İstanbul: Çimento Endüstrisi İşverenleri Sendikası. sa.4-22.

Albertini, J. M. (1972). **Azgelişmişliğin Mekanizması.** M. Sencer ve M. Kum (çev.). İstanbul: Geçiş Yayınları.

AlHussaini, W. ve R. Molz. (2009). "A Post-Keynesian Regulatory Model of Privatization", **The Journal of Socio-Economics.** No:38. sa.391-398.

Althusser, L. (2003). **Felsefe ve Bilimadamlarının Kendiliğinden Felsefesi.** A. Tümertekin (çev.). İstanbul: İthaki Yayınları.

Althusser, L. (2005). **Yeniden-Üretim Üzerine.** I. Ergüden (çev.). İstanbul: İthaki Yayınları.

Amable, B. (2003), **The Diversity of Modern Capitalism.** New York: Oxford University Pres.

Amin, S. (2008). "Piyasa Mitolojisi ve Kapitalist Gerçeklik", http://sendika.org/yazi.php?yazi_no=19981. (10.10.2009).

Amsden, A. "Üçüncü Dünyada Sanayileşme", S. Yılmaz, V. Aytar (çev.). **Birikim Dergisi**, Sayı:28. İstanbul.

Anderson, P. (2007). **Gramsci.** T. Günersel (çev.). İstanbul: Salyangoz Yayınları.

Anikin, A. (2008). **Marks Öncesi Siyasal İktisat.** A. Güler (çev.). İstanbul: Yazılama Yayınevi.

Aren, S. ve A. Gorvine. (1956). "İktisadi Kalkınma ve Totaliter Liberaller", **SBF Dergisi.** Cilt:11. Sayı:3. sa.387-394.

Arestis, P. ve E. Paliginis. (2000). "Globalization, Regionalism and National Economic Policies", **Political Economy and the New Capitalism.** J. Toporowski (edt.). New York: Routledge. sa.153-166.

Armack, A. M. (2007); "Sosyal Piyasa Ekonomisi", K. Tüğen (çev.). www.canaktan.org/ekonomi/iktisatokullari/freiburg/tugen-sosyalpivasa .pdf (10.09.2009).

Aron, R. (2006). **Sosyolojik Düşüncenin Evrimi.** K. Alemdar (çev.). İstanbul: Kırmızı Yayınları.

Assidon, E. (1998). "Kuzey-Güney Tasarımları, Bir Unutma ve Pazar", A. İnsel (çev.). **Üçüncü Dünya'nın Sonu.** S. Cordellier (drl.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Ayer, A. J. (2002). **Hume.** C. Atila (çev.). İstanbul: Altın Kitaplar.

Baby, J. (2000). **Ekonomi Politiğin Temel Prensipleri.** C. Karakaya (çev.). İstanbul: Sosyal Yayınları.

Baeshler, J. (1986). **Kapitalizmin Kökenleri.** M. A. Kılıçbay (çev.). Ankara: Savaş Yayınları.

Bailey, R. (1984). "Özelleştirme Kavramının Doğru ve Yanlış Kullanımları", A. Eker (çev.). www.canaktan.org/ekonomi/ozellestirme/kamu-ekonomisi-genisleme/eker-bailey-ozellestirme.htm (10.10.2009).

Balaam D. N. ve M. Veseth. (2001). **Introduction to International Political Economy.** New Jersey: Prentice-Hall Inc.

Ballance, R. H., J. A. Ansari ve H. W. Singer. (1985). **Uluslararası Ekonomi ve Sınai Kalkınma**. C. Balkır, A. Ersoy (çev.). İstanbul: Çağlayan Kitabevi.

Bapat, B. G. (1981). "İthalat Kısıtlamaları Ya Da Karşılaştırmalı Üstünlüklerin Değişmesi", O. Esen (çev.). **Ekonomik Yaklaşım.** Cilt:2, Sayı:5. Ankara. sa.89-106.

Baran P. A. (2007). **Büyümenin Ekonomi Politiği.** E. Günçe (çev.). İstanbul: Eriş Yayınları.

Barnes, B. (1995). **Bilimsel Bilginin Sosyolojisi.** H. Arslan (çev.). 2. Baskı, Ankara: Vadi Yayınları.

Barry, N. (2004). **Modern Siyaset Teorisi.** M. Erdoğan ve Y. Şahin (çev.). Ankara: Liberte Yayınları.

Barzun, J. ve H. Graff. (2001). **Modern Araştırmacı.** F. Dilber (çev.). Ankara: Tübitak Popüler Bilim Kitapları.

Başkaya, F. (2000). **Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Düşüşü.** 3. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi.

Baumol, W. J. (1966). "Harrod'un Modeli", M. Hiç (çev.). **İktisadi Büyüme ve Gelişme Seçme Yazılar**. S. Ülgener (drl.). İstanbul: İstanbul Üniversitesi.

Bayliss, K. (2009). "Özelleştirme Teorisi ve Uygulaması", S. Gökşen (çev.). **Neoliberal Küreselleşme ve Kalkınma.** F. Şenses (edt.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Beesley M. ve S. Littlechild. (2009). "Özelleştirme: İlkeleri, Sorunları ve Öncelikleri", N. Sönmez (çev.). www.canaktan.org/ekonomi/

ozellestirme/kamu-ekonomisi-genisleme-beesley-nezihe-ozellestirme.htm. (10.10.2009).

Begg, D., S. Fisher ve R. Dornbush. (2001). **İktisat.** V. Serin (çev.). İstanbul: Alkım Yayınları.

Benjenk, M. P. (1966). "Devlet Tarafından Sağlanması Gereken Hizmetler", **Azgelişmiş Ülkeler.** İstanbul: Milliyet Kültür Klübu Yayınları. sa.54-93.

Bernstein, E. M. ve I. G. Patel. (1956) "İktisadi Kalkınma İle İlgisi Bakımından Enflasyon", M. Dinçer (çev.). **SBF Dergisi,** Cilt:9. Sayı:1. sa.41-80.

Bessis, S. (1998). "Üçüncü Dünya'nın Bugünkü Hali", B. Gürbüz (çev.). **Üçüncü Dünya'nın Sonu**. S. Cordellier (drl.). İstanbul:İletişim Yayınları.

Bilen, E. (2010) "Yeni Dünya Düzeni, Türkiye'de Özelleştirme ve Madencilik Sektörü", Madencilik Bülteni www.maden.org.tr/resimler/ekler/5937e34256cf4e5_ek.pdf (02.01.2010).

Bina, C. ve B. Yaghmanian (1988). "Import Substitution and Export Promotion within the Context of the Internationalization of Capital", **Review of Radical Political Economics.** Vol.20 No.2-3. sa.234-240.

Bleaney, M. (1993). "Tüketim Yetersizliği", N. Narlı (çev.). **Liberalizm, Refah Devleti, Eleştiriler.** K. Saybaşılı (drl.). İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

Bock, K. (2002). "İlerleme, Gelişme ve Evrim Kuramları", A. Uğur (çev.). **Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi**. T. Bottomore, R. Nisbet (drl.). Ankara: Ayraç Yayınevi.

Bolton, P. (1992). "Privatization in Cebtral and Eastern Europe", **Economic Policy,** Vol.7. No.15. sa.275-309.

Bonefeld, W. (1992). "Social Constitution and the From the Capitalist State", **Open Marksizm** Vol.1. W. Bonefeld, R. Gunn, K. Psychopedis (edt.). London: Pluto.

Bookchin, M. (1999). **Toplumu Yeniden Kurmak.** K. Şahin (çev.). İstanbul: Metis Yayınları.

Bowles, S. ve H. Gintis. (1996). **Demokrasi ve Kapitalizm.** O. Akınhay (çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Böhm-Bawerk, E. (2006). **Marks ve Marksist Sistemin Bitişi.** C. Madenci (çev.). Ankara: Liberte Yayınları.

Branson H. W. (1995). **Makro İktisat.** İ. Kanyılmaz (çev.). İstanbul: Alfa Yayınları.

Brennan, G. (2009). "Devletin Mali Alandaki Güç ve Yetkileri Üzerinde Anayasal Sınırlamalar", A. Özkur (çev.). www.canaktan.org/ ekonomi/anayasal_iktisat/diger_yazilar/brennan-aliozkur-devletin-mali.pdf. (10.10.2009).

Brenner, R. (2007). **Ekonomide Hızlı Büyüme ve Balon.** B. Akalın (çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Brunhoff, S. (2009). **Marks'ın Para Teorisi.** U. Akalın (çev.). İstanbul: Kalkedon Yayıncılık.

Bruton, H. J. (1966). "Büyüme Modelleri ve Azgelişmiş Ekonomiler", İ. Turan (çev.). **İktisadi Büyüme ve Gelişme Seçme Yazılar**. S. Ülgener (drl.). İstanbul: İstanbul Üniversitesi.

Buchanan, J. M. (1993). "Devlet Niçin Büyümektedir?", M. Sakal (çev.). **Kamu Ekonomisinin Genişlemesi ve Özelleştirme.** A. Eker, C. C. Aktan (edt.). Ankara: Takav Matbaacılık.

Buchanan, J. M. (2009). "Kamu Tercihi Perspektifi", Ş. Ertekin (çev.). www.canaktan.org/ekonomi/anayasal_iktisat/diger_yazilar1/ertekin-buchanan-kamutercihi-perspektif.pdf. (10.10.2009).

Burkett, P. ve M. Hart-Landsberg. (2000). **Development, Crisis, and Class Struggle.** London: MacMillan Press.

Burnham, P. (2002). "Class Struggle, State and Global Circuits of Capital", **Historical Materialism and Globalization.** M. Rupert, H. Smith (edt.). London:Routledge. sa.113-128.

Caillé, A. (2007). **Faydacı Aklın Eleştirisi.** D. Çetinkasap (çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Callinicos A. (2001). "Periodising Capitalism and Analysing Imperialism: Classical Marxism and Capitalist Evolution", R. Albritton, M. Itoh, R. Westra, A. Zuege (edt.). **Phases of Capitalist Development: Booms, Crises and Globalisations.** London:Palgrave. sa.230-245.

Callinicos, A. (2004). **Toplum Kuramı.** Y. Tezgiden (çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Carchedi, G. (2001). "Imperialist Contradictions at the Threshold of the Third Millennium: A New Phase?", R. Albritton, M. Itoh, R. Westra, A. Zuege (edt.). **Phases of Capitalist Development: Booms, Crises and Globalisations.** London:Palgrave. sa.215-229.

Carnoy, M. (2001), "Gramsci ve Devlet", M. Yetiş (çev.). **Praksis Dergisi**, Sayı:3. sa.252-278.

Carr, E. (2008). **Tarih nedir?.** G. Gürtürk (çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Caslin, T. (1993). "Devlet ve Ekonomi", M. Akgün (çev.). **Liberalizm, Refah Devleti, Eleştiriler.** K. Saybaşılı (drl.). İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

Cassirer, E. (1984). **Devlet Efsanesi.** N. Arat (çev.), İstanbul: Remzi Kitabevi.

Chang, H. J. (2007). **Kalkınma Reçetelerinin Gerçek Yüzü.** T. Onmuş (çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.

Change, H.J, ve P. Evans. (2009). "Ekonomik Değişmede Kurumların Rolü", A. Ganioğlu (çev.), **Neoliberal Küreselleşme ve Kalkınma.** F. Şenses (edt.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Chenery H. B. ve K. S. Kretschmer. (1969). "İktisadi Kalkınma İçin Kaynak Dağılımı", E. Öney (çev.). **SBF Dergisi**, Cilt:24, Sayı:2. sa.137-180.

Claessen, H. ve P. Skalnik. (1993). **Erken Devlet.** A. Şenel (çev.), Ankara: İmge Kitabevi.

Clarke, S. (2001). "Class Struggle and the Global Overaccumulation of Capital", R. Albritton, M. Itoh, R. Westra, A. Zuege (edt.). **Phases of Capitalist Development: Booms, Crises and Globalisations.** London:Palgrave. sa.76-92.

Clarke, S. (2004). **Devlet Tartışmaları.** İ. Yıldız (çev.). Ankara: Ütopya Yayınevi.

Clausewitz, C. (2003). **Savaş Üzerine.** Ş. Yalçın (çev.). İstanbul: Eriş Yayınları.

Cohn, E. J. (1966). "Yenilikçiler'in Rolü", **Azgelişmiş Ülkeler.** İstanbul: Milliyet Kültür Klübu Yayınları. sa.17-35.

Colas, A. (2002). "The Class of Globalisation", **Historical Materialism and Globalization.** M. Rupert, H. Smith (edt.). London:Routledge. sa.191-209.

Collingwood, R. (2005). **Tarihin İlkeleri.** H. Aydoğan (çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Collingwood, R. (2007). **Tarih Tasarımı.** K. Dinçer (çev.). Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Colm, G. ve T. Geiger. (1962). "İktisadi ve Toplumsal Kalkınmada Kamu Planlaması ve Ferdi Karar Alma", N. Serin (çev.). **SBF Dergisi**, Cilt:19, Sayı:2. sa.11-29.

Copleston, F. (1998). **Hobbes ve Locke.** A. Yardımlı (çev.). İstanbul: İdea Yayınevi.

Copleston, F. (2000). **Hegel.** A. Yardımlı (çev.). İstanbul: İdea Yayınevi.

Corm, G. (2010). **Yeni Küresel Ekonomik Düzen.** İ. Kılınç (çev.), Ankara: Phoenix Yayınevi.

Corrigan, P., H. Ramsay ve D. Sayer. (2001). "Üretim İlişkisi Olarak Devlet", A. Aytekin (çev.). **Praksis Dergisi** Sayı:3. sa.203-227.

Curwen, P. (1986). **Public Enterprise.** New York: St. Martin Press.

Çetinkaya, Ö. (2007). **Türkiye'de Devlet İşletmeciliği ve Özelleştirme.** 2. Baskı, Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.

Denis, H. (1980). "Kapitalist Ülkelerin Ekonomik Büyümesinde Pazar Önkoşulu", E. Özcan (çev.). **Ekonomik Yaklaşım**. Cilt:1, Sayı:2. Ankara. sa.166-204.

Desai, M. (2000). "Rejuvenated Capitalism and no Longer Existing Socialism: A Classical Marksist Explanation", **Political Economy and the New Capitalism.** J. Toporowski (edt.). New York: Routledge. sa.3-12.

Desai, M. (2009). **Marksist İktisat Teorisi.** N. Satlıgan (çev.). Ankara: Eflatun Yayınevi.

Dobb, M. (1973). **Kapitalizm, Sosyalizm, Azgelişmiş Ülkeler ve İktisadi Kalkınma**, M. Selik (çev.). Ankara: Doğan Yayınevi.

Dodgson, J. (1993). "Özelleştirme", Z.Bilgin (çev.). **Liberalizm, Refah Devleti, Eleştiriler.** K. Saybaşılı (drl.). İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

Domar, E. D. (1966). "Sermaye Genişlemesi, Büyüme Haddi ve İstihdam", İ. Onur (çev.). **İktisadi Büyüme ve Gelişme Seçme Yazılar**. S. Ülgener (drl.). İstanbul: İstanbul Üniversitesi.

Dornbush, R., S. Fisher ve R. Startz. (2007). **Makro Ekonomi.** S. Ak (çev.). Ankara: Gazi Kitabevi.

Dowd, D. (2006). **Kapitalizm ve Kapitalizmin İktisadı.** C. Gerçek (çev.). İstanbul: Yordam Kitap.

Duménil, G. ve D. Lévy. (2009). **Kapitalizmin Marksist İktisadı.** S. Pelek (çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Dunn R. M. ve J. Mutti, (2004). **International Economics.** 6th Edition. London: Routledge.

Duran, M. (1994). "Özelleştirmenin Toplumsal ve Ekonomik Boyutları", **Dünyada ve Türkiye'de Özelleştirme.** E. Arıkoğlu (edt.). Ankara: Türkiye Maden İşçileri Sendikası. sa.75-122.

Durand, J. P. (2000). **Marks'ın Sosyolojisi.** A. Aktaş (çev.). İstanbul: Birikim Yayınları.

Easterlin, R. A. (2003). "Niye Bütün Dünya Kalkınmış Değil?", S. Öztürk (çev.). **Kalkınma İktisadı Yükselişi ve Gerilemesi.** F. Şenses (drl.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Eaton, J. (2009). **Keynes'e Karşı Marks.** T. Ok (çev.). İstanbul: Evrensel Basın Yayın.

Eğilmez, A. (2004) "Özelleştirme Felsefesi ve Türkiye'de Uygulamalar", http://www.ikkistanbul.org/olcu/2004/2/11.pdf (02.01.2010).

Einstein, A. (2002). **İzafiyet Teorisi.** G.Aktaş (çev.). İstanbul: Say Yayınları.

Emir M., ve D. Toksoy, (1993). "Özelleştirmenin Amaçları ve Türkiye'deki Uygulama Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme", Sanayi Kongresi **Bildiriler Kitabı Cilt:3**. Ankara: Makina Mühendisleri Odası. sa.27-35.

Ercan, F. (2006). **Modernizm, Kapitalizm ve Azgelişmişlik.** İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

Falay, N. (1994). "Özelleştirme Yöntemleri ve Sorunlar", **Özelleştirme Tartışmaları.** A. Polatoğlu (edt.). İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

Fay, B. (2005). **Çağdaş Sosyal Bilimler Felsefesi.** 2. Baskı, İ. Türkmen (çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Feynman, R. (1999). **Fizik Yasaları Üzerine.** N. Arık (çev.). 12. Baskı. Ankara: Tübitak Yayınları.

Frank, A. G. (1983). "Dünya Sistemi Bunalımda", Ü. Kıvanç (çev.). **Dünya Ekonomisi, Bunalım ve Siyasal Yapılar.** İstanbul: Belge Yayınları.

Freeman, A. (2001). "Has the Empire Struck Back?", R. Albritton, M. Itoh, R. Westra, A. Zuege (edt.). **Phases of Capitalist Development: Booms, Crises and Globalisations.** London: Palgrave. sa.195-214.

Freeman, C. ve L. Soete. (2003). **Yenilik İktisadı.** E. Türkcan (çev.). Ankara: Tübitak Popüler Bilim Kitapları.

Freyssinet, J. (1973). ***Azgelişmişlik İktisadı.*** T. Öçal, M. A. Kılıçbay (çev.). Ankara: G.Ü. Yayınları Nu: 79.

Fröbel, F., J. Heinrichs ve O. Kreye. (1982). **Uluslararası Yeni İşbölümü ve Serbest Bölgeler.** Y. Öner (çev.). İstanbul: Belge Yayınları.

Füredi, F. (1998). **Emperyalizmin Yeni İdeolojisi.** E. Arslanoğlu (çev.). İstanbul: Pınar Yayınları.

Gallino, L. (2007). **Küreselleşme ve Eşitsizlik.** D. Kundakçı (çev.). İstanbul: Dost Kitabevi.

Geuss, R. (2002). **Eleştirel Teori.** F. Keskin (çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Ghai, D. (1995). "Yapısal Uyum, Küresel Bütünleşme ve Sosyal Demokrasi", İ. Eser (çev). **Piyasa Güçleri ve Küresel Kalkınma.** R. Prendergast, F. Stewart (edt.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Gibson, H. D. ve E. Tsakalatos. (2003). "Uluslararası Borç Krizi: Nedenler, Sonuçlar, Çözümler", Öztürk (çev.). **Kalkınma İktisadı Yükselişi ve Gerilemesi.** S. F. Şenses (drl.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Giddens, A. (1999). **Toplumun Kuruluşu.** H. Özel (çev.). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Giddens, A. (2000). **Tarihsel Materyalizmin Çağdaş Eleştirisi.** Ü. Tatlıcan (çev.), İstanbul: Paradigma Yayınları.

Giddens, A. (2005). **Ulus Devlet ve Şiddet.** C. Atay (çev.). İstanbul: Devin Yayınları.

Gill S. ve D. Law. (1988) **The Global Political Economy: Perspective**, **Problems, and Policies.** Baltimore: John Hopkins University Press.

Glyn A. ve B. Sutcliffe. (1993). "Azalan Kâr Oranları", T. Özyurt (çev.). **Liberalizm, Refah Devleti, Eleştiriler.** K. Saybaşılı (drl.). İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

Goethe, J. W. (2003). **Faust.** K. Çetinoğlu (çev.). İstanbul: Kum Saati Yayınları.

Gorz, A. (1995). **İktisadi Aklın Eleştirisi.** I. Ergüden (çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Gough, I. (2009). "Refah Devleti", K. Güngör (çev.). www.canaktan.org/politika/anti_leviathan/diger-yazilar/gungor-refah-devleti.pdf. (10.10.2009)

Gouverneur, J. (2007). **Kapitalist Ekonominin Temelleri.** 2. Baskı, F. Başkaya (çev.). Ankara: İmge Kitabevi.

Gramsci, A. (2003). **Hapishane Defterleri.** 4. Baskı, A. Cemgil (çev.). İstanbul: Belge Yayınları.

Gréau, J. L. (2007). **Kapitalizmin Geleceği.** I. Ergüden (çev.). İstanbul: Dost Kitabevi.

Grossekettier, H. G. (2008). "Freiburg İktisat Okulu", S. Erdal (çev.). www.canaktan.org/ekonomi/iktisat-okullari/freiburg/erdal-freiburg.pdf (10.10.2009).

Guerrien, B. (1999). **Neo-Klasik İktisat.** E. Tokdemir (çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Guichaoua, A. (1998). "Sosyal Bilimler ve Kalkınma", A. Akarçay (çev.). **Üçüncü Dünya'nın Sonu**. S. Cordellier (drl.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Gujarati, D. N. (2001). **Temel Ekonometri.** Ü. Şenesen ve G. G. Şenesen (çev.). İstanbul: Literatür Yayıncılık.

Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı, (2001). www.tcmb.gov.tr/yeni/duyuru/eko_program/program.pdf (05.05.2009).

Gülalp, H. (1987). **Gelişme Stratejileri ve Gelişme İdeolojileri.** Ankara: Yurt Yayınları.

Güran, N. ve İ. Aktürk. (1999). **Uluslararası İktisadi Kuruluşlar.** Dördüncü Baskı, Isparta: Tuğra Ofset.

Haar, C., B. Higgins ve L. Rodwin. (1960). "İktisadi ve Fiziki Planlama: Gelişen Memleketlerde Koordinasyon İhtiyacı", R. Keleş (çev.). **SBF Dergisi**, Cilt:15, Sayı:4. sa.232-247.

Hahnel, R. (2004). **Siyasal İktisadın ABC'si.** Y. Alogan (çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Hall, J. Ve J. Ikenberry. (2005). **Devlet.** İ. Çeken (çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Hanke, S. (1987). "Privatization versus Nationalization", **Proceedings of the Academy of Political Science**, Vol.36. No.3. sa.1-3.

Hanke, S. H. (2009). "Özelleştirme Tercihi: Bir Analiz" C. C. Aktan (çev.). http://www.canaktan.org/canaktan_personal/canaktan-arastirmalari/ozellestirme/hanke-ozellestirme.htm.

Harbison, F. (1966). "Yüksek Seviyeli İnsan Gücü", **Azgelişmiş Ülkeler.** İstanbul: Milliyet Kültür Klübu Yayınları. sa.36-53.

Harcourt, G. C. (2000). "Contemparary Capitalism and Keynes's General Theory", **Political Economy and the New Capitalism.** J. Toporowski (edt.). New York: Routledge. sa.15-22.

Hart, B. H. L. (2002). **Strateji: Dolaylı Tutum**. C. Enginsoy (çev.). Ankara: Asam Yayınları.

Hardt, M. ve A. Negri. (2007). **Dionysos'un Emeği.** E. Başer (çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Harrison, B. (1996). "Küçük Firmalar Miti", K. Tanyılmaz (çev.). **Ekonomik Yaklaşım.** Cilt:7. Sayı:20. Ankara. sa.77-94.

Harvey, D. (2006). **Postmodernliğin Durumu.** S. Savran (çev.). İstanbul: Metis Yayınları.

Hawking, S. (2006). **Zamanın Kısa Tarihi.** S. Say ve M. Uraz (çev.). İstanbul: Doğan Kitap.

Hayek, F. (1996). **Hukuk, Yasama ve Özgürlük.** A. Yayla (çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Hayek, F. A. (2004). **Kölelik Yolu.** T. Feyzioğlu ve Y. Arsan (çev.). Ankara: Liberte Yayınları.

Hayek, F. A. (2005). "Piyasanın Ahlaki Buyruğu", H. Y. Başdemir (çev.). **Piyasa.** Sayı:15. sa.141-146.

Hayek, F. A. (2009). "Liberalizm", Ü. Çetin (çev.). **Liberal Düşünce.** Cilt:14. Sayı:55 sa.197-224.

Hazlitt, H. (2003). "Piyasa Ekonomisinin ABC'si", F. Erdal (çev.). Piyasa. Sayı:6-7. Ankara. sa.11-16.

Heaton, H. (2005). **Avrupa İktisat Tarihi.** A. Kılıçbay, O. Aydoğmuş (çev.). Ankara: Paragraf Yayınevi.

Hegel, G. W. F. (2004). **Tinin Görüngübilimi.** A. Yardımlı (çev.). İstanbul: İdea Yayınevi.

Hegel, G. W. F. (2006). **Tarih Felsefesi.** A. Yardımlı (çev.). İstanbul: İdea Yayınevi.

Hegel, G. W. F. (2006). **Tüze Felsefesi.** A. Yardımlı (çev.). İstanbul: İdea Yayınevi.

Heimsoeth, H. (2007). **Felsefenin Temel Disiplinleri.** T. Mengüşoğlu (çev.). Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Hettne, B. (1990). **Development Theory ond Tree World.** London.

Hiç, M. (1994). **Büyüme ve Gelişme Ekonomisi.** Yedinci Baskı. İstanbul: Filiz Kitabevi.

Hirschman, A. (2003). "Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Gerilemesi", S. Öztürk (çev.). **Kalkınma İktisadı Yükselişi ve Gerilemesi.** F. Şenses (drl.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Hirst, P. ve G. Thompson. (2007). **Küreselleşme Sorgulanıyor.** E. Yücel (çev.). İstanbul: Dost Kitabevi.

Hobsbawm, E. (1982). "Gramsci and Marksist Political Theory", **Approaches to Gramsci.** A. S. Showstack (drl.). London: Writers and Readers Publishing.

Hobsbawm, E. (1999). **Tarih Üzerine.** O. Akınhay (çev.). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Hobsbawm, E. (2003). **Devrim Çağı.** 3. Baskı, S. Şener (çev.). Ankara: Dost Kitabevi.

Hobsbawm, E. (2003). **Sermaye Çağı.** 2. Baskı, S. Şener (çev.). Ankara: Dost Kitabevi.

Hodgson, G. (2006). "Demokratik Ekonomi: Planlama, Piyasa ve İktidara Yeni Bir Bakış", S. Çaklı (çev.). **Ekonomik Yaklaşım**, Cilt:17, Sayı:59. Ankara. sa.99-113.

Hollinger, R. (2005). **Postmodernizm ve Sosyal Bilimler.** A. Cevizci (çev.). İstanbul: Paradigma Yayınları.

Holloway, J. (2003). "Devlet ve Gündelik Mücadele", A. Güney (çev.). **Praksis Dergisi,** Sayı:9. sa.411-442. İstanbul.

Humboldt, W. (2004). **Devlet Faaliyetinin Sınırları.** B. Seçilmişoğlu (çev.). Ankara: Liberte Yayınları.

Hume, D. (1997). **İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme.** A. Yardımlı (çev.). İstanbul: İdea Yayınevi.

Husserl, E. (1995). **Kesin Bir Bilim Olarak Felsefe.** T. Mengüşoğlu (çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Husson, M. (2010). **Marksist İktisat Teorisi, Çağdaş Kapitalizm ve Kriz.** S. Binaltı (çev.). İstanbul: Yazın Yayıncılık.

Itoh, M. (2001). "Spiral Revelsal of Capitalist Development: What Does It Imply for the Twenty-First Centry?", R. Albritton, M. Itoh, R. Westra, A. Zuege (edt.). **Phases of Capitalist Development: Booms, Crises and Globalisations.** London:Palgrave. sa.110-124.

Jenkins, R. (2003). "Sanayileşme ve Dünya Ekonomisi", S. Öztürk (çev.). **Kalkınma İktisadı Yükselişi ve Gerilemesi.** F. Şenses (drl.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Jessop, B. (2005). **Hegemonya, Post-Fordizm ve Küreselleşme Ekseninde Kapitalist Devlet.** B. Yarar ve A. Özkazanç (çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Jessop, B. (2008). **Devlet Teorisi.** A. Özcan (çev.). Ankara: Epos Yayınları.

Jessop, B. (2009). **Kapitalist Devletin Geleceği.** A. Özcan (çev.). Ankara: Epos Yayınları.

Jones, G. (2007). "Çokuluslular", **Dünya İşletme Tarihi**. A. Ersoy (çev.). F. Amatori, G Jones (edt.). Ankara: Dost Kitabevi.

Jones, G. ve K. Sluyterman. (2007). "İngiliz ve Hollanda İşletme Tarihi", A. Ersoy (çev.). **Dünya İşletme Tarihi**. F. Amatori, G Jones (edt.). Ankara: Dost Kitabevi.

Kant, I. (1993). **Arı Usun Eleştirisi.** A. Yardımlı (çev.). İstanbul: İdea Yayınları.

Kant, I. (1999). **Pratik Usun Eleştirisi.** İ. Z. Eyuboğlu (çev.). İstanbul: say Yayınları.

Kant, I. (2000). ""Aydınlanma Nedir?" Sorusuna Yanıt", N. Bozkurt (çev.). **Toplumbilim.** Sayı:11. İstanbul. sa.17-21

Karaosmanoğlu, A. (1958) "Keynes İktisadının Bugün Kabul Edilmeyen Tarafları", **SBF Dergisi.** Cilt:13. Sayı:4. sa.1-10.

Kay, J., C. Mayer ve D. Thompson (2009). "İmtiyaz Sözleşmeleri Yoluyla Ekonomik Düzenleme", N. Güran (çev.). www.canaktan.org/ekonomi/ozellestirme/kamu-ekonomisi-genisleme/guran-kay-imtiyaz.htm

Keat, R. ve J. Urry. (2001). **Bilim Olarak Sosyal Teori.** 2. Baskı, N. Çelebi (çev.). Ankara: İmge Kitabevi.

Kepenek, Y. ve N. Yentürk. (2000). **Türkiye Ekonomisi.** Onuncu Baskı, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Keyder, Ç. (1987). "İthal İkameci Sanayileşme Stratejisi ve Çelişkileri", **Kriz, Gelir Dağılımı ve Türkiye'nin Alternatif Sorunu.** K. Boratav, Ç. Keyder ve Ş. Pamuk (der.). İstanbul: Kaynak Yayınları. sa.13-36

Keynes, J. M. (2008). **Genel Teori.** S. Akalın (çev.). İstanbul: Kalkedon Yayınları.

Kimura, F. ve K. Kiyota. (2004). "Foreing-owned versus Domestically-owned Firms: Economic Performance in Japan", **School of Public Policy Discussion Paper.** No.510. Michigan. sa.1-36.

Kojéve, A. (2004). **Hegel Felsefesine Giriş.** S. Hilav (çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Kondratieff, N. D. (2010). **İktisadi Yaşamın Uzun Dalgaları.** S. Akalın (drl.). İstanbul: Kalkedon Yayınları.

Koselleck, R. (2009). **Kavramlar Tarihi Politik ve Sosyal Dilin Semantiği ve Pragmatiği Üzerine Araştırmalar.** A. Dirim (çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Kotz, D. M. (2001). "The State, Globalization and Phases of Capitalist Development", R. Albritton, M. Itoh, R. Westra, A. Zuege (edt.). **Phases of Capitalist Development: Booms, Crises and Globalisations.** London:Palgrave. sa.93-109.

Koutsoyiannis, A. (1997). **Modern Mikro İktisat.** M. Sarımeşeli (çev.). Ankara: Gazi Kitabevi.

Kuznets, S. (1966). "Kalkış Üzerine Notlar", F. Görün (çev.). **İktisadi Kalkınma Seçme Yazılar**. M. Berk, F. Görün, S. İlkin (drl.). Ankara: ODTÜ.

Laidler, D. (2008). "Keynes ve Modern Makro-Ekonominin Doğuşu", M. Günay (çev.). **Keynes**. R. Backhouse, B. W. Bateman (edt.). Ankara: Dost Kitabevi.

Lall, S. (2009). "Sanayileşme Stratejisini Yeniden Düşünmek", T. Koldaş (çev.). **Neoliberal Küreselleşme ve Kalkınma.** F. Şenses (edt.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Landes, D. S. (1990). "Why Are We So Rich and They So Poor?", **American Economic Association,** Papers and Proceeding. sa.1-13.

Lange, O. (1961). **Ekonomi Politik.** Cilt:1 M. Şeref (çev.). İstanbul: May Yayınları.

Lee, S. (2002). **Avrupa Tarihinden Kesitler 1494-1789.** E. Demirel (çev.). Ankara: Dost Kitabevi.

Lefebvre, H. (1996). **Marks'ın Sosyolojisi.** S. Hilav (çev.). İstanbul: Sorun Yayınları.

Leijonhufvud, A. (2008). "Bir Marshallcı Olarak Keynes", M. Günay (çev.). **Keynes**. R. Backhouse, B. W. Bateman (edt.). Ankara: Dost Kitabevi.

Leledakis, K. (2000). **Toplum ve Bilinçdışı.** A. Yılmaz (çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Levi-Faur, D. (2005). "The Global Diffusion of Regulatory Capitalism", **Annals of the American Academy of Political and Social Science.** Vol.598. sa.12-32.

Levine, P. (2000), "Unequal Exchange Re-visited", **Political Economy and the New Capitalism.** J. Toporowski (edt.). New York: Routledge. sa.99-113.

Lewis, W. A. (1966). "Sınırsız Emek Arzı İle İktisadi Kalkınma", M. Berk (çev.). **İktisadi Kalkınma Seçme Yazılar**. M. Berk, F. Görün, S. İlkin (drl.). Ankara: ODTÜ.

Lipsey, R., P. Steiner, D. Purvis ve P. Cournat. (1990). **İktisat 2.** A. Çakmak, (çev.). İstanbul: Bilim Teknik Yayınevi.

Locke, J. (1999). **Tabiat Kanunu Üzerine Denemeler.** İ. Çetin (çev.). İstanbul: Paradigma Yayınları.

Loo, H. ve W. Reijen. (2003). **Modernleşmenin Paradoksları.** K. Canatan (çev.). İstanbul: İnsan Yayınları.

Louran, R. (2001). **Bilinçaltında Devlet.** I. Ergüden (çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Luxemburg, R. (2004). **Sermaye Birikimi.** T. Ertan (çev.). İstanbul: Belge Yayınları.

MacIntre, A. (2001). **Ethik'in Kısa Tarihi.** H. Hünler, S. Z. Hünler (çev.). İstanbul: Paradigma Yayınları.

Magdoff, H. (2005). **Sömürgesiz Emperyalizm.** Ç. Çidamlı (çev.). İstanbul: Devin Yayınları.

Maillet, J. (1983). **İktisadi Olayların Evrimi.** E. Tokdemir (çev.). İstanbul: Remzi Kitabevi.

Mandel, E. (1998). **Marksist Ekonomi Kuramına Giriş.** A. Ünlü (çev.). İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları.

Mankiw, N. G. (2010) **Makroekonomi,** Ö. F. Çolak (çev.). Ankara: Eflatun Yayınevi.

Mann, M. (1984). "The Autonomous Power of the State: Its Origins, Mechanisms, and Results", **Archives of European Sociology.** 25, sa.185-213.

Mansfield, B. (2004). "Rules of Privatization: Contradictions in Neoliberal Regulation of North Pacific Fisheries", **Annals of the Association of American Geographers**. Vol.94. No.3. sa.565-584.

Marcuse, H. (1997). **Tek-Boyutlu İnsan.** A. Yardımlı (çev.). İstanbul: İdea Yayınevi.

Marks, K. (2003). **Kapital.** Cilt:1. A. Bilgi (çev.). İstanbul: Eriş Yayınları.

Marks, K. (2004a). **Ekonomi Yazıları.** A. Fethi (çev.). İstanbul: Hil Yayınları.

Marks, K. (2004b). **Kapital.** Cilt:2. A. Bilgi (çev.). İstanbul: Eriş Yayınları.

Marks, K. (2004c). **Kapital.** Cilt:3. A. Bilgi (çev.). İstanbul: Eriş Yayınları.

Marks, K. ve F. Engels. (2003a). **Alman İdeolojisi.** İstanbul: Eriş Yayınları.

Marks, K. ve F. Engels. (2003b). **Komünist Parti Manifestosu.** İstanbul: Eriş Yayınları.

Martin, B. (1995). **Özelleştirme Kimin Çıkarına.** O. Deniztekin (çev.). İstanbul: Cep Kitapları.

Mason, E. S. (1964). "Kalkınma Planlamasında Metodoloji: Kalkınma Planlamasında İzlenen Stratejinin Yönleri", N. Serin (çev.). **SBF Dergisi,** Cilt:19, Sayı:1. sa.39-57.

McGraw, T. K. (1984). **Prophets of Regulation,** Massachusetts:Belknap Press of Harvard University Press.

Menger, C. (2009). **İktisadın Prensipleri.** K. Çelebi (çev.). Ankara: Liberte Yayınları.

Megginson, W. (2000). "Privatization", **Foreing Policy.** No:118. sa.14-27.

Mill, J. S. (2005). **Özgürlük Üzerine.** A. Ertan (çev.). İstanbul: Belge Yayınları.

Millikan, M. F. (1965) "İktisadi Planlamada Karar Alma Kriteri Gelişen Ülkelerde Planlama Hareketi ve Planlama Amaçları", N. Serin (çev.). **SBF Dergisi**, Cilt:20, Sayı:1. sa.63-76.

Mises, L. (2008). **İnsan Eylemi.** İ. Aktar (çev.). Ankara: Liberte Yayınları.

Moggridge, D. (1985). **Keynes.** U. Talu ve Y. Güney (çev.). İstanbul: Afa Yayınları.

Morin, E. ve S. Nair. (2000). **Bir Uygarlık Siyaseti.** S. Köm (çev.). İstanbul: Om Yayınları.

Mueller, D. C. (2009). "Kamu Tercihleri Teorisi", N. Ahundzade (çev.). www.canaktan.org/ekonomi/anayasal_iktisat/diger_yazilar/mueller-geray-kamu_tercihi.htm (10.10.2009)

Murphy, J. (2000). **Postmodern Sosyal Analiz ve Postmodern Eleştiri.** H. Arslan (çev.), İstanbul: Paradigma Yayınları.

Müftüoğlu, Ö. (1996). "Özelleştirmenin Çalışma Yaşamına Etkileri ve Bir Alan Araştırması: A.E.L.", **Yayınlanmamış Doktora Tezi.** İstanbul: Marmara Üniversitesi SBE.

Münkler, H. (2009). **İmparatorluklar.** Z. A. Yılmazer (çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Myint, H. (1973). "Ekonomi Teorisi ve Kalkınma Politikası", A. Y. Gökdere (çev.). **SBF Dergisi**, Cilt: 29. Sayı:3-4. Ankara. sa.313-328.

Nair, S. (2000). "İktisadi Liberalizmin Dünya Ölçeğinde Yayılması", S. Köm (çev.). **Bir Uygarlık Siyaseti.** İstanbul: Om Yayınevi.

Newbold, P. (2001). **İşletme ve İktisat için İstatistik.** Ü. Şenesen (çev.). İstanbul: Literatür Yayıncılık.

Nikitin, P. (2006). **Ekonomi Politik.** H. Konur (çev.). İstanbul: Eriş Yayınları.

Noy, I. (2004). "Financial Liberalization, Prudential Supervision, and the Onset of Banking Crises", **Emerging Markets Review.** No:5. Hawaii. sa.341-359.

Nunnenkamp, P. (2003). "Üçüncü Dünyanın Geleceği – Mevcut Sorunlar ve Kalkınmada İşbirliğine Yönelik Sonuçlar", S. Öztürk (çev.). **Kalkınma İktisadı Yükselişi ve Gerilemesi.** F. Şenses (drl.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Nurkse, R. (1966). "Azgelişmiş Ekonomilerde Büyüme", T. Toskay (çev.). **İktisadi Büyüme ve Gelişme Seçme Yazılar**. S. Ülgener (drl.). İstanbul: İstanbul Üniversitesi.

O'Neil, J. (2001). **Piyasa.** S. Ş. Kaya (çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

ÖİB. (2010). www.oib.gov.tr (01.01.2010-10.07.2010).

Önder, İ. (1994). "Özelleştirmeye Genel Yaklaşım", **Dünyada ve Türkiye'de Özelleştirme.** E. Arıkoğlu (edt.). Ankara: Türkiye Maden İşçileri Sendikası. sa.9-46.

Özbek, O. (2007). "Türkiye'de Özelleştirme: Ekonomik ve Sosyal Etkileri", **Ar-Ge Bülten.** İzmir: İzmir Ticaret Odası. sa.4-9.

Öztürk, N. (2010). "Özelleştirme: Ders Notları", www.ydk.gov.tr/egitim_notlari/ozellestirme.htm (05.05.2010).

Pareto, V. (2005). **Seçkinlerin Yükseliş ve Düşüşü.** Z. Doğan (çev.). Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Petras, J. (2002). "The Centrality of the State in the Contemporary World", **CSCAweb.** sa.1-12.

Petrol-İş. (1995). **1993-1994 Yıllığı.** İstanbul: Türkiye Petrol, Kimya, Lastik İşçileri Sendikası Yayınları No:36.

Pieterse, J. N. (2000). "Trends in Development Theory", **Global Political Economy: Contemporary Theories.** R. Palan (edt.) London:Routledge. sa.197-214.

Pio, A. (1983). "İçsel Büyüme Teorilerinde Yeni Gelişmeler Nelerdir? Bunlar Gelişmekte Olan ve Piyasa Ekonomisine Geçiş Sürecini Yaşayan Ülkeler Açısından Ne Ölçüde Uygulanabilir?", N. Özkaplan (çev.). **Ekonomik yaklaşım.** Cilt:4, Sayı:10. Ankara. sa.109-136.

Popper, K. (2000). **Tarihsiciliğin Sefaleti.** Sabri Orman (çev.). İstanbul: İnsan Yayınları.

Poulantzas, N. (1990). "Kapitalist Devlet Sorunu", Y. Berkman (çev.). **Kapitalist Devlet Sorunu.** R. Miliband, N. Poulantzas ve E. Laclau edt.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Poulantzas, N. (1992). **Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar.** Ş. Süer ve L. Topaçoğlu (çev.). İstanbul: Belge Yayınları.

Putz, T. (1994). **Kuramsal Ekonomi Politikasının Temelleri.** N. Kepkep (çev.). İstanbul: Der Yayınları.

Ralph, M., N. Poulantzas ve E. Laclau. (1990). **Kapitalist Devlet Sorunu.** Y. Berkman (çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Rees, R. (1984). **Public Enterprise Economics.** London: Weidenfield-Nicholson Press.

Ricardo, D. (2008). **Siyasal İktisadın ve Vergilendirmenin İlkeleri.** B. Zeren (çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Ringer, F. (2003). **Weber'in Metodolojisi.** M. Küçük (çev.). Ankara: Doğu-Batı Yayınları.

Robinson, W. (2002). "Capitalist Globalization and the Transnationalization of the State", **Historical Materialism and Globalization.** M. Rupert, H. Smith (edt.). London:Routledge. sa.210-229.

Robinson, W. I. (2002). "Küresel kapitalizm ve Ulusötesi Kapitalist Hegemonya: Kuramsal Notlar ve Görgül Deliller", E. Türközü (çev.). **Praksis Dergisi**, Sayı:8. sa.125-168.

Robinson, W. I. (2004). **A Theory of Blobal Capitalism: Production, Class, And State in A Transnational World.** Baltimore:Johns Hopkins University Press.

Rosanvallon, P. (2004). **Refah Devletinin Krizi.** B. Şahinli (çev.). İstanbul: Dost Kitabevi.

Rosen, M. Ve J. Wolff. (2006). **Siyasal Düşünce.** S. Çalışkan ve H. Çalışkan (çev.). İstanbul: Dost Kitabevi.

Rosenau, P. M. (2004). **Post-Modernizm ve Toplum Bilimleri.** T. Birkan (çev.). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Rostow, W. W. (1966). "Kendini Besleyen Gelişmeye Götüren Kalkış", Y. Demirgil (çev.). **İktisadi Kalkınma Seçme Yazılar**. M. Berk, F. Görün, S. İlkin (drl.). Ankara: ODTÜ.

Rostow, W. W. (1999). **İktisadi Gelişmenin Merhaleleri.** E. Güngör (çev.). İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Rousseau, J. J. (2005). **Ekonomi Politik.** İ. Birkan (çev.). Ankara: İmge Yayınları.

Saad-Filho, A. (2006). **Kapitalizme Reddiye.** Komisyon (çev.). İstanbul: Yordam Kitap.

Saad-Filho, A. (2006). **Marks'ın Değeri.** E. Günçiner (çev.). İstanbul: Yordam Kitap.

Salama, P. (1986). **Azgelişmenin İktisadı.** İ. Kılınç ve K. Lordoğlu (çev.). İstanbul: Belge Yayınları.

Samuels, W. J. (2009). "Kurumsal İktisat" Y. Vural ve A. Çalışkan (çev.). www.canaktan.org/ekonomi/kurumsal-iktisat/makaleler/warren-samuels.htm (10.10.2009).

Samuelson, P. (1966). **İktisat.** Y. Demirgil (çev.). İstanbul: Menteş Kitabevi.

Savas, E. (2009). "Özelleştirmenin Gerekçeleri", A. Eker (çev.). http://www.canaktan.org/ekonomi/ozellestirme/kamu-ekonomisi-genisleme/eker-savas-ozellestirme.htm (10.10.2009).

Savas, E. S. (1994). **Özelleştirme.** E. Yener (çev.). Ankara: MPM Yayınları, Nu:517.

Schmitt, C. (2006). **Siyasal Kavramı.** E. Göztepe (çev.). İstanbul: Metis Yayınları.

Schmitz, H. (2003). "Azgelişmiş Ülkelerde Sanayileşme Stratejileri: Tarihsel Deneyimden Çıkarılacak Bazı Dersler", S. Öztürk (çev.). **Kalkınma İktisadı Yükselişi ve Gerilemesi.** F. Şenses (drl.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Schumpeter, J. A. (2007). **Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi.** H. İlhan (çev.). Ankara: Alter Yayıncılık.

Sen, A. (2004). **Özgürlükle Kalkınma.** Y. Alogan (çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Sennett, R. (2009). **Yeni Kapitalizmin Kültürü.** A. Onacak (çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Seyidoğlu, H. (1998). **Uluslararası İktisat.** İstanbul: Güzem Yayınları.

Shafaeddin, S. M. (2009). "Dış Ticaret ve Sanayi Politikalarında Alternatif Bir Yaklaşıma Doğru", Ü. Töngür (çev.). **Neoliberal Küreselleşme ve Kalkınma.** F. Şenses (edt.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Simmel, G. (2008). **Tarih Felsefesinin Problemleri.** G. Aytaç (çev.). Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Simmons, R. T. (2009). "Kanuni Kurallara Karşı Anayasal Sınırlar", A. Özkur (çev.). http://www.canaktan.org/ekonomi/anayasal_iktisat/diger_yazilar1/ozkur-simmons-kanuni-kurallara.pdf (10.10.2009).

Singer, P. (2003). **Hegel.** Ö. Düzgören (çev.). İstanbul: Altın Kitaplar.

Skidelsky, R. (2003). **Keynes.** C. Atila (çev.). İstanbul: Altın Kitaplar.

Sloman, J. (2004). **İktisat-Makro.** A. Çakmak (çev.). İstanbul: Bilim Teknik Yayınevi.

Smith. A. (2009). **Milletlerin Zenginliği.** H. Derin (çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Smith, P. (2007). **Kültürel Kuram.** S. Güzelsarı ve İ. Gündoğdu (çev.). İstanbul: Babil Yayınları.

Smith, R. (2000). "Military Expenditure and Globalization", **Political Economy and the New Capitalism.** J. Toporowski (edt.). New York: Routledge. sa.76-86.

Smith, P. (1995). "Piyasa Güçleri ve Kalkınma", İ. Eser (çev.). **Piyasa Güçleri ve Küresel Kalkınma.** R. Prendergast, F. Stewart (edt.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Snow, C. P. (2001). **İki Kültür.** T. Birkan (çev.). Ankara: Tübitak Popüler Bilim Kitapları.

Sombart, W. (1998). **Aşk, Lüks ve Kapitalizm.** N. Aça (çev.). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Sombart, W. (2008). **Burjuva.** O. Adanır (çev.). Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Stevens, J. (2001). **Devletin Yeniden Üretimi.** A. Yılmaz (çev.). İstanul: Ayrıntı Yayınları.

Stewart, M. (1993a). "Klasik İktisat Öğretisi", S. Ç. Basmacı (çev.). **Liberalizm, Refah Devleti, Eleştiriler.** K. Saybaşılı (drl.). İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

Stewart, M. (1993b). "Keynesçi İktisat Öğretisi", Ş. Kut (çev.). **Liberalizm, Refah Devleti, Eleştiriler.** K. Saybaşılı (drl.). İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

Sutcliffe, B. (2002). "How Many Capitalism? Historical Materyalism in the Debates About Imperialism and Globalization", **Historical Materialism and Globalization.** M. Rupert, H. Smith (edt.). London:Routledge. sa.40-58.

Sweezy, P. (2007). **Kapitalist Gelişme Teorisi.** G. Akalın (çev.). İstanbul: Kalkedon Yayınları.

Sweezy, P. ve P. Baran. (2007). **Tekelci Sermaye**, G. Akalın (çev.). İstanbul: Kalkedon Yayınları.

Swezzy, P (1964). "John Maynard Keynes", B. Kuruç (çev.). **İktisat Çevirileri.** M. Selik, K. Boratav, B. Kuruç, Ö. Uluatam (edt.). Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.

Swingewood, A. (1998). **Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi.** O. Akınhay (çev.). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

TCMB, (2009). **EVDS.** Elektronik Veri Dağıtım Sistemi. http://evds.tcmb.gov.tr (01.01.2010-10.07.2010).

Teubal, M. (2001). "Structural Adjustment and Social Disarticulation: the Case of Argentina", **Science and Society.** (Winter) Vol.64. New York. sa.460-488.

TDK, (2010). **Türkçe Sözlük.** www.tdk.gov.tr

Thorbecke, E. (2009). "Kalkınma Doktrininin Evrimi, 1950-2005", H. Pamuk (çev.). **Neoliberal Küreselleşme ve Kalkınma.** F. Şenses (edt.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Tilly, C. (2001). **Zor, Sermaye ve Avrupa Devletlerinin Oluşumu.** K. Emiroğlu (çev.), Ankara: İmge Kitabevi.

Tinbergen, J. (1966). "Yeni Ülkeler, Eski Problemler", **Azgelişmiş Ülkeler.** İstanbul: Milliyet Kültür Klübu Yayınları. sa.5-16.

TMMOB, (2009). "KİT'lerin Özelleştirilmesi", JMO Haber Bülteni. www.jmo.org.tr/resimler/ekler/40392f5f32a7ade_ek.pdf?dergi=HABER%20B%DCLTEN%DD (23.05.2009).

Tokol, A. (2001). "Çokuluslu Şirketler ve Endüstri İlişkilerine Etkileri", **İş-Güç Dergisi**, Cilt:3, Sayı:2. E-dergi. İstanbul.

Tomlinson, J. (2004). **Küreselleşme ve Kültür.** A. Eker (çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Touraine, A. (2007). **Yeni Bir Paradigma.** O. Kunal (çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Toye, J. (2009). "Keynes'in Kalkınma İktisadı İçin Önemi", Z. Başak (çev.). **Neoliberal Küreselleşme ve Kalkınma.** F. Şenses (edt.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Tsamenyi, M., J. Onumah ve E. T. Kumah. (2010). "Post-Privatization Performance and Organizational Change: Case Studies from Ghana", **Critical Perspectives on Accounting.** No.21. sa.428-442.

Tubiana, L. (1998). "İktisadi Modellerin Sonu", B. Gürbüz (çev.). **Üçüncü Dünya'nın Sonu**. S. Cordellier (drl.). İstanbul: İletişim Yayınları.

TÜİK, (2010). www.tuik.gov.tr (01.01.2010-10.07.2010).

Türkay, M. (1994). "Gelişme İktisadı: Ekonomik Büyüme Merkezli Yaklaşımın Yükseliş ve Gerilemesi", **Yayınlanmamış Doktora Tezi.** İstanbul: Marmara Üniversitesi SBE.

Uzun, A. (2002). "Yeni İktisat Tarihi Akımı ve İktisat Tarihi Yazımına Katkıları", **CÜ. İİBF Dergisi**, Cilt:2. Sayı:1. Sivas. sa.80-93.

Ülgener, S. (1991). **Milli Gelir, İstihdam ve İktisadi Büyüme.** 7. Baskı, İstanbul: Der Yayınları.

Ünsal, E. (2007). **İktisadi Büyüme**. Ankara: İmaj Yayınevi.

Vettenranta, J. (1986). "Restructuring Welfare Policy by Means of Privatization", **Acta Sociologica**, Vol.29, No.3. sa.255-264.

Vico, G. (2007). **Yeni Bilim.** S. Önal (çev.). Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Wade R. H. (2009). "Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Hangi Stratejiler Uygulanabilir", B. Dıraor (çev.). **Neoliberal Küreselleşme ve Kalkınma.** F. Şenses (edt.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Wagner, P. (2005). **Modernliğin Sosyolojisi.** M. Küçük (çev.). Ankara: Doruk Yayınları.

Wallerstein, I. (1995). **Liberalizmden Sonra.** E. Öz (çev.). İstanbul: Metis Yayınları.

Wayenberge, E. (2009). "Washington Mutabakatı'ndan Washington Sonrası Mutabakat'a Kalkınma Yanılsamaları", E. Karaçimen (çev.). **Neoliberal Küreselleşme ve Kalkınma.** F. Şenses (edt.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Weiss, L. ve J. Hobson. (1999). **Devletler ve Ekonomik Kalkınma.** K. Dündar (çev.). İstanbul: Dost Kitabevi.

Weisskopf, W. (1996). **Yabancılaşma ve İktisat.** O. Köymen (çev.). İstanbul: Altın Kitaplar.

Wood, E. M. (2002). "Global Capital, National State", **Historical Materialism and Globalization.** M. Rupert, H. Smith (edt.). London:Routledge. sa.17-39.

Wood, E. M. (2003). **Kapitalizm Demokrasiye Karşı.** Ş. Artan (çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Wood, E. M. (2006). "Küreselleşme ve Devlet: Sermayenin İktidarı Nerede?", E. Kahraman (çev.). **Kapitalizme Reddiye: Marksist Bir Giriş.** A. Saad-Filho (drl.). İstanbul: Yordam Kitap. sa.155-172.

Woods, A. (2005). "Marksizm ve "Uzun Dalgalar" Teorisi". http://www.marksist.com/EKO/Marksizm%20ve%20uzun%20dalgalar.html (15.06.2005).

Yaşar, S. (2007). **Türkiye'de Kullanılan Özelleştirme Yöntemlerinin Analizi.** İstanbul: Beta.

Zaim, O. ve E. H. Çakmak. (1994). "Kamu Sektörü, Özelleştirme ve Etkinlik", **Özelleştirme Tartışmaları.** A. Polatoğlu (edt.). İstanbul: Bağlam Yayınları.